

กล่าวนำ

ในกระแสคลื่นแห่งความเคลื่อนไหวทางเศรษฐกิจ, การเมืองและ วัฒนธรรมปัจจุบันนี้ สิ่งที่ประชาชนไทยได้ยินและกล่าวถึงจำเจเป็นปัญหาประจำวันก็คือ *จักรวรรดินิยม* (ซึ่งรวมทั้งนายทุนนายหน้าและนายทุนขุนนางผู้เป็นสมุนของมัน) และ *ศักดินา* สถาบันของประชาชนทั่วไป จะเป็นหนังสือพิมพ์ก็ดี, การอภิปรายในที่สาธารณะ เช่น ท้องสนามหลวงของจังหวัดพระนครและในบริเวณศาลากลางหรือตลาดต่างจังหวัดก็ดี, และแม้ในความเคลื่อนไหวอื่นๆ ของประชาชนเป็นต้นว่าการเดินขบวนก็ดี เสียงที่ดังที่สุดก็คือ เสียงคัดค้านและประณามจักรวรรดินิยมและศักดินา

แน่นอน ความเคลื่อนไหวอย่างกว้างขวางของประชาชนไทยที่คัดค้านและประณามจักรวรรดินิยมและศักดินานี้ย่อมเป็นนิมิตหมายอันดีที่แสดงให้เห็นว่าประชาชนไทยในปัจจุบันนี้ได้ตื่นตัวขึ้นแล้วโดยสมบูรณ์ เขาได้สามารถมองเห็นแล้วอย่างชัดเจนว่า ใครคือศัตรูที่ปล้นสะดมแล่เนื้อเถือหนังพวกเขา และใครคือศัตรูที่สูบรีดซึมลึกเข้าไปจนถึงแก่นกระดูกดำของเขาทั้งมวล ความจัดเจนในชีวิตของเขา เป็นต้นว่าความอดอยากยากแค้นและค่าครองชีพอันสูงลิบ, กรรมกรผู้เป็นเจ้าของแรงงานต้องถูกขูดรีดจนกระทั่งชีวิตของเขามีความหมายเพียง **"ทำงานเพื่อให้ได้กิน กินเพื่อให้มีแรงทำงาน"** อันเป็นวงวัฏไม่รู้จบ และซ้ำยังต้องเผชิญกับปัญหาการว่างงาน, นายทุนแห่งชาติต้องล้มละลาย, เศรษฐกิจแห่งชาติอับเฉาร่วงโรยลงทุกขณะ, ชาวนาผู้ไถนาและปลูกข้าว...ผู้ได้รับสมญาว่าเป็นกระดูกสันหลังของชาติ กลับไม่มีข้าวกิน ค่าเช่าและดอกเบี้ยสูงลิ่ว หนี้สินท่วมท้นรุงรังและกลายเป็นคนล้มละลายไร้ที่นา, กลายเป็นชาวนารับจ้าง, กลายเป็นคนขายแรงงานไปในที่สุด ซึ่งทั้งมวลนี้เป็นความจัดเจนในด้านเศรษฐกิจก็ดี, หรือความเหลวแหลกฉ้อโกงในวงการรัฐบาล, การใช้อำนาจเป็นธรรมของผู้ยิ่งใหญ่, การแย่งชิงอำนาจกันและกัน, การกดขี่ประชาชนด้วยกฎหมายอันไม่เป็นธรรม, การขูดรีดภาษีอากรอย่างหนักหน่วง ซึ่งทั้งมวลนี้เป็นความจัดเจนทางด้านการเมืองก็ดี, และความเหลื่อมล้ำต่ำสูงของชนชั้นในสังคม, ความเหลวแหลกของจริยธรรมที่กำลังระบาดเพราะอิทธิพลของวัฒนธรรมตะวันตก, การผูกขาดศิลปะและวรรณคดีไว้ในมือชนกลุ่มน้อย ซึ่งทั้งมวลนี้เป็นความจัดเจนทางด้านวัฒนธรรมก็ดี ความจัดเจนเหล่านี้เมื่อประมวลเข้าด้วยกันแล้ว มันได้สอนให้ประชาชนไทยมองเห็นได้ว่าต้นตอที่มาใหญ่ของมันก็คือ *จักรวรรดินิยม* (รวมทั้งสมุน คือนายทุนนายหน้าและนายทุนขุนนาง) และศักดินา

องค์พยานที่ยืนยันว่าประชาชนไทยได้มองเห็นภัยของจักรวรรดินิยมอย่างแท้จริงก็คือการเคลื่อนไหวของประชาชนเพื่อเรียกร้องให้รัฐบาลถอนตนออกจากสนธิสัญญาซีโต้อันเป็นสัญญาที่มีจุดมุ่งหมายเพื่อการรุกรานและก่อสงคราม ซึ่งจักรวรรดินิยมใช้เป็นเครื่องมือในการรักษาผลประโยชน์ของตน, และขณะเดียวกันนั้นก็ได้เรียกร้องให้รัฐบาลดำเนินนโยบายอิสระและเป็นกลาง เปิดความสัมพันธ์ทั้งทางเศรษฐกิจ การเมืองและวัฒนธรรมกับทุกประเทศทุกค่าย โดยไม่เลือกลัทธิการเมือง ส่วนองค์พยานที่แสดงว่าประชาชนไทยได้มองเห็นภัยของศักดินาอย่างชัดเจนก็คือ การเคลื่อนไหวเรียกร้องให้มีการปฏิรูปที่ดิน, ควบคุมค่าเช่า, ดอกเบี้ยและพัฒนาประเทศให้เป็นประเทศอุตสาหกรรม เพื่อจะได้หลุดพ้นจากระบบผลิตทางการเกษตรอันล้าหลังของศักดินา

ยิ่งกว่านั้น ประชาชนไทยยังมองเห็นอีกด้วยว่าการขูดรีดและการกดขี่ประชาชนของจักรวรรดินิยมและศักดินานั้น เป็นการ*ขูดรีดร่วมกัน* (Collective Exploitation) นั่นคือ ทั้งคู่ต่างมีผลประโยชน์ในการขูดรีดร่วมกัน จักรวรรดินิยมมีผลประโยชน์จากการขูดรีดทางด้านการธนาคาร อุตสาหกรรมและพาณิชยกรรม ทั้งนี้โดยการผูกขาด ฝ่ายศักดินามีผลประโยชน์จากการขูดรีดในด้านการเกษตร กล่าวคือที่ดิน, ค่าเช่า, ดอกเบี้ย และปัจจุบันได้รวมเอาการเป็นนายหน้าของพวกนายทุนผูกขาดจักรวรรดินิยมต่างประเทศเข้าไว้อีกด้วย โดยพื้นฐานความเป็นจริงดังกล่าว ทั้งสองฝ่ายจึงได้ร่วมมือกันปฏิบัติการเพื่อกดขี่ประชาชนลงไว้เป็นทาส เพื่อที่แต่ละฝ่ายจะได้ร่วมมือกันขูดรีดได้ต่อไปอย่างสะดวกดายตัวอย่างของการปฏิบัติงานร่วมเพื่อกดขี่ประชาชนไว้ขูดรีดดังกล่าวนี้ ได้ปรากฏแก่สายตาประชาชนมาแล้วในประเทศอียิปต์ยุคก่อนปฏิวัติ ๑๙๕๒

ของคณะทหารซึ่งในการณ์นั้นจักรวรรดินิยมต่างประเทศได้อุ้มชูศักดินาไว้เป็นเครื่องมือ และทัพหน้าในการกดขี่ประชาชนในเวียดนาม จักรวรรดินิยมฝรั่งเศสได้พยายามหนุนศักดินาเบาไต๋อย่างเต็มกำลัง แต่แล้วได้มาพ่ายแพ้แก่จักรวรรดินิยมอเมริกาที่หันมาหนุนหลังขุนศึกโงดินเดียมในที่สุด ตัวอย่างใหม่ที่เกิดขึ้นสดๆ ร้อนๆ เมื่อเดือนเมษายน ๑๙๕๗ นี้ก็คือ การปฏิบัติการร่วมระหว่างจักรวรรดินิยมอเมริกาและศักดินาในประเทศจอร์แดนเพื่อกวาดล้างกำลังฝ่ายประชาชนสังคมนิยมลงไป ตัวอย่างดังกล่าวนี้ได้ทำให้ประชาชนไทยมองเห็นนโยบายการขูดรีดร่วม (Collective Exploitation) ระหว่างจักรวรรดินิยมและศักดินาเป็นอย่างดี ดังนั้นเอง เสียงสะท้อนจึงดังก้องมาจากประชาชนไทยเสมอว่า ศัตรูตัวสำคัญที่เขาจะต้องขจัดอย่างรีบด่วนที่สุดก็คือ จักรวรรดินิยมจากภายนอกและศักดินาจากภายใน

จักรวรรดินิยมคืออะไร? คำตอบโดยย่อก็คือจักรวรรดินิยม ได้แก่ *ลัทธิทุนนิยมขั้นผูกขาด* (Monopoly Capitalism) การผูกขาดกระทำขึ้นเพื่อให้นายทุนสามารถแสวงหา *กำไรขั้นสูงสุด* (Maximum Profit) ได้เต็มเม็ดเต็มหน่วย ทั้งนี้เพราะ *ลัทธิทุนนิยมธรรมดาที่ไม่ผูกขาด* (Non-monopoly Capitalism) ไม่สามารถหากำไรขั้นสูงสุดได้ จะหาได้ก็เพียง *กำไรเฉลี่ย* (Average profit) ทั้งนี้เพราะมีการแข่งขันกันอย่างเสรี อนึ่งการผูกขาดขั้นจักรวรรดินิยมเป็นการผูกขาดร่วมระหว่างทุนธนาคารกับทุนอุตสาหกรรม, ซึ่งการผูกขาดนี้อยู่ในมือของกลุ่มนายทุนขุนคลังเพียงหยิบมือหนึ่ง (Financial Oligarchy) บทบาทสำคัญในการผูกขาดขั้นนี้ก็คือการผูกขาดระหว่างประเทศ นั่นก็คือมิได้ผูกขาดแต่ภายในประเทศประการเดียว และยิ่งกว่านั้น การผูกขาดระหว่าง

ประเทศจะได้ผลดีก็ต่อเมื่อได้ส่งทุนออกไปลงในประเทศอื่นๆ อีกด้วย และแน่นอนวิธีการสุดท้ายที่พวกนี้จักต้องใช้อย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ก็คือสงครามเพื่อแย่งชิงแหล่งผูกขาดซึ่งกันและกัน

นั่นคือ **"จักรวรรดินิยม"**

คราวนี้ก็มาถึงศักดินา ศักดินาคืออะไร?

ศักดินาคือพวกที่นุ่งผ้าโจงกระเบน? ศักดินาคือคนกินหมาก? ศักดินาคือพวกตีนเล็ก? ศักดินาคือพวกที่มีบรรดาศักดิ์? ศักดินาคือพวกหัวเก่า? ศักดินาคือพวกที่ดูถูกเหยียดหยามประชาชน เด็กและสตรี? ศักดินาคือพวกเจ้า?

ลักษณะที่ยกมาตอบเชิงสงสัยเหล่านี้ อาจจะติดหูติดตากันอยู่บ้าง เพราะในปัจจุบันมักมีการประณามใครต่อใครว่าเป็นศักดินา โดยดูที่เครื่องแต่งตัวและดูขนาดของตีนเป็นเกณฑ์อยู่บ่อยๆ ว่ากันที่จริงแล้ว ลักษณะเหล่านี้ก็ไม่ผิดเสียทีเดียว แต่ก็ไม่ถูกต้อง ทั้งนี้เพราะพวกที่มีตีนขนาดเล็กขนาดจิ๋ว ซึ่งสืบเชื้อสายมาจากพวก **"ผู้ดีตีนแดง ตะแคงตีนเดิน"** ซึ่งไม่เคยทำงาน ตีนไม่เคยเหยียบดินมาแต่สมัยก่อน อาจจะกลายเป็นนายทุน, เป็นสามัญชนเพราะการล้มละลายทางเศรษฐกิจหรือกลับกลายเป็นผู้ถูกขูดรีดอย่างแสนสาหัสไปแล้วก็ได้ ศักดินาหลายคนในปัจจุบันนี้ไม่นุ่งผ้าโจงกระเบน พวกเจ้าแม้ที่เป็นเจ้าแผ่นดินด้วยซ้ำ แต่ไม่ได้เป็นศักดินาก็มีถมไป เช่น พระเจ้าหลุยส์ ฟิลิปส์ (Louis-Philippe) ของฝรั่งเศสในกลางคริสต์ศตวรรษที่ ๑๙ ไพล่ไปเป็นตัวแทนของพวกกระฎุมพีและโดยเฉพาะนายทุนขุนคลัง! ดังนั้นการที่จะชี้ว่าใครเป็นศักดินาโดยดูที่ขนาดของตีนหรือชาติกำเนิดจึงไม่ถูกต้องโดยสิ้นเชิง

ถ้าเช่นนั้นแล้ว การที่จะพิจารณาว่าใครเป็นศักดินาหรือไม่นั้น เราจะดูที่ไหน?

คำตอบก็คือเราต้องดูที่ **"ความสัมพันธ์ในการผลิต"** (Produc-

tive Relationship) กล่าวคือ ดูว่าในเวลาที่เขาทำการผลิตหรือเข้าร่วมในการผลิตนั้นเขามีความสัมพันธ์กับผู้อื่นในข่ายการผลิตอย่างไร

สมมุติว่า *ขุนบำรุงราชรีดประชา* มีอาชีพทำนา *อำแดงสี* ก็ทำนา ขุนบำรุงราชรีดประชามีความสัมพันธ์กับอำแดงสีโดยเป็นผัวอำแดงสี เช่นนี้ *ขุนบำรุงราชรีดประชา* เป็นศักดินาหรือเปล่า? คำถามนี้ตอบไม่ได้ ที่ตอบไม่ได้ก็เพราะพิจารณาความสัมพันธ์ไม่ถูกจุด การที่ขุนบำรุงราชรีดประชาเป็นผัวอำแดงสีนั้น เป็น *ความสัมพันธส่วนตัวระหว่างเอกชนต่อเอกชน* (Private Relationship between individuals) สิ่งที่เราต้องดูเจาะลงไปให้ถึงแก่นก็คือ *ความสัมพันธ์ที่เขามีต่อกันในข่ายการผลิต* นั่นคือเราต้องพิจารณาว่า เวลาผลิตหรือเวลาทำมาหากินนั้น ขุนบำรุงราชรีดประชาสัมพันธ์กับอำแดงสีอย่างไร ใครเป็นนายจ้าง, ใครเป็นลูกจ้าง, ใครเป็นเจ้าของที่ดินและปัจจัยการผลิตอื่นๆ และใครเป็นผู้เช่าที่, เช่าปัจจัยการผลิตและลงแรงทำนา ถ้าในเวลาผลิตขุนบำรุงราชรีดประชาเป็นเจ้าของที่ดิน นอนกระดิกตีนจะเล็กหรือโตก็ตามอยู่บนเรือน ส่วนอำแดงสีเช่าที่ไปไถนาปลูกข้าว ได้ข้าวมาแล้วต้องแบ่งให้ขุนบำรุงราชรีดประชาครึ่งหนึ่งเป็นค่าเช่าที่ตามระบบการทำนาแบ่งครึ่ง เช่นนี้เราจึงจะชี้ลงไปได้ว่าท่านขุนของเราเป็นศักดินาเจ้าที่ดิน อำแดงสีเป็นชาวนาจน ความสัมพันธ์ระหว่างขุนบำรุงราชรีดประชากับอำแดงสี จึงเป็นความสัมพันธ์ระหว่างเจ้าที่ดินกับชาวนาจน!

นี่เป็นเพียงตัวอย่างหนึ่งซึ่งไม่รัดกุมอะไรนัก แต่ถึงกระนั้นเราก็พอสรุปได้ว่า เราดูออกว่าใครเป็นชนชั้นใดก็โดยดูที่ความสัมพันธ์ในการผลิตของเขา และพอจะรู้ได้คร่าวๆ ว่า ถ้าใครเป็นเจ้าของที่ดินให้คนอื่นเช่าทำนา ผู้นั้นก็เป็นศักดินา ซึ่งก็ยังไม่หมดจดรัดกุมเพียงพอและแม้ที่สุดเราก็รู้จักแต่ศักดินาเป็นรายตัวบุคคลบางส่วน

เท่านั้น หาได้รู้จักระบบผลิตศักดินาที่แท้จริงไม่, ระบบผลิตศักดินาเป็นระบบทางเศรษฐกิจของสังคม การที่เราจะรู้จักระบบนี้โดยสมบูรณ์ จึงต้องพิจารณาความสัมพันธ์ในการผลิตทั้งหมดของสังคม (Productive relationship of society as a whole) แน่นอนเราจะต้องพิจารณาทั้งในด้านความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจ, การเมือง และวัฒนธรรม ซึ่งทั้งสามประการนี้รวมกันเข้าเป็นรูปแบบของสังคม

ถ้าเช่นนั้นแล้วระบบผลิตศักดินาคืออะไร?

ลักษณะของ ระบบผลิตศักดินาโดยทั่วไป

ก. ความหมายของคำว่าศักดินา

"ศักดินา" โดยรูปคำ แปลว่า **"อำนาจในการครอบครองที่นา"** และถ้าจะแปลขยายความออกให้แจ่มแจ้งขึ้นแล้ว ศักดินาก็หมายถึง **"อำนาจในการครอบครองที่ดิน ซึ่งเป็นปัจจัยสำคัญในการทำไร่และการทำนาอันเป็นอาชีพหลักของประชาชนในยุคนั้น"** นั่นเอง จากการแปลความหมายของศัพท์เช่นนี้ เราก็พอจะมองเห็นได้คร่าวๆ แล้วว่าระบบผลิตศักดินาเป็นระบบผลิตที่พัวพันอยู่กับ **"ที่ดิน"**

ตามหลักเศรษฐศาสตร์ "ที่ดิน" ถือว่าเป็นปัจจัยแห่งการผลิต (Means of Production) อย่างหนึ่ง พูดอย่างง่ายๆ ก็คือ

ที่ดินเป็นเครื่องมืออันหนึ่งในการทำมาหากินของมนุษย์ ในสังคมของมนุษย์ก่อนสมัยทุนนิยมซึ่งเครื่องจักรกลถือกำเนิดขึ้นมาเป็นเครื่องมือในการทำมาหากินนั้น เครื่องมือสำคัญในการหากินของมนุษย์ก็คือที่ดิน ทั้งนี้เพราะมนุษย์ยังชีพอยู่ด้วยการเพาะปลูกซึ่งเรียกเป็นศัพท์ว่า **กสิกรรม** เป็นหลัก ความผาสุกของมนุษย์ แต่ละคนจะมากหรือน้อยก็ขึ้นอยู่กับข้อที่ว่า เขามีที่ดินมากหรือน้อยหรือไม่มีเลย ผู้ที่มีที่ดินมากก็มีความผาสุกมาก ผู้ที่มีที่ดินน้อยก็มีความผาสุกน้อยลดหลั่นลงมา และผู้ที่ไม่มีที่ดินเลยก็ย่อมประสบกับความยากลำบากในการครองชีพ เพราะต้องเช่าที่ดินเขาทำมาหากิน เสียค่าเช่า เสียส่วนแบ่ง หรือไม่ก็ต้องเป็นคนงานในไร่นาของเจ้าของที่ดิน ซึ่งเรียกกันว่า "**ทาสกสิกร**" (Serf) ที่ไทยโบราณเรียกว่า "**ไพร่**" หรือ "**เลก**" ถ้าจะเทียบกับระบบผลิตทุนนิยม ผู้ที่มีที่ดินมากก็เทียบได้กับนายทุนใหญ่ที่มีโรงงานมีกิจการค้าในกำมือมากมาย พวกนี้ย่อมเสวยความผาสุกร่ำรวยเป็นพวก "**มีบุญ**" ผู้ที่มีที่ดินน้อยก็เทียบได้กับนายทุนขนาดย่อมหรือนายทุนน้อย ซึ่งมีความผาสุกลดหลั่นลงมา พวกที่ไม่มีที่ดินเลยก็เทียบได้กับพวกที่ไม่มีโรงงานไม่มีกิจการค้าใดๆ ต้องเป็นคนงานขายแรงได้รับค่าจ้างพอประทังชีวิตไปชั่ววันหนึ่งๆ ตาม "**วาสนาและเวรกรรมของสัตว์**"

นอกจากความผาสุกของมนุษย์ จะขึ้นอยู่กับเครื่องมือในการทำมาหากินหรือปัจจัยแห่งการผลิตแล้ว อำนาจของมนุษย์ก็ขึ้นอยู่กับขนาดและปริมาณของเครื่องมือในการทำมาหากินด้วยเช่นกัน เจ้าของที่ดินใหญ่มีไพร่มีเลก หรือนัยหนึ่งผู้คนที่ทำงานภายใต้บังคับบัญชามากก็ย่อมมีอิทธิพลและอำนาจมากเป็นเงาตามตัว ทั้งนี้ก็เพราะเขากำเอาชะตาชีวิตของคนจำนวนมากไว้ในกำมือ คนที่ทำงานอยู่ภายใต้บารมีของเจ้าของที่ดินใหญ่ จะอด จะอิ่ม จะทุกข์

จะสุขขึ้นอยู่ที่ความพอใจของเจ้าของที่ดินเป็นเกณฑ์

ตามที่กล่าวมานี้ ศักดินา จึงมิได้มีความหมายตามรูปศัพท์ว่า **"อำนาจในการครอบครองที่ดินอันเป็นปัจจัยสำคัญในการทำมาหากิน"** แต่อย่างเดียว หากโดยความเป็นจริงแล้วมันได้หมายรวมถึง **"อำนาจและอิทธิพลของมนุษย์ที่มีมากหรือน้อยตามขนาดหรือปริมาณของที่ดินอันเป็นปัจจัยสำคัญในการทำมาหากิน"** อีกโสดหนึ่งด้วย

ยิ่งไปกว่านั้น เจ้าของที่ดินทั้งปวงผู้มีอำนาจสูงสุดในสังคม ยังได้พยายามสั่งสอนอบรมพวกไพร่พวกเลกให้มองเห็นว่า ตนเป็นผู้ประเสริฐ เป็นเจ้าของชีวิตประเพณีนิยมต่างๆ ของพวกตนก็ดี รูปแบบชีวิตของพวกตน เป็นต้นว่า กิริยามารยาท การพูดจา ฯลฯ ก็ดี การบันเทิงเริงใจของพวกตนไม่ว่าจะเป็นการร้องเพลง, บรรเลงดนตรี, ละคร, วรรณคดี ฯลฯ ก็ดี เป็นสิ่งที่ไพร่และเลกควรถือเป็นแบบฉบับ, ควรยกย่องและตามอย่าง ทั้งนี้ก็เพื่อจะได้ชุบย้อมจิตใจของพวกไพร่พวกเลกให้นิยมชมชอบพวกตน และยอมรับสถาบันของพวกตนตลอดไป โดยถือว่าเป็นของถูกต้องและเป็นธรรม นั่นก็หมายถึงว่าผู้ที่มีอำนาจในการครอบครองที่ดินย่อมมีอำนาจในการกำหนดรูปแบบของชีวิต อันเป็นปัญหาทางวัฒนธรรมด้วยอีกด้านหนึ่ง

ดังนั้น ศักดินา จึงนอกจากจะหมายถึง "อำนาจในการครอบครองที่ดินอันเป็นปัจจัยสำคัญในการทำมาหากิน" ซึ่งเป็นความหมายทางด้านเศรษฐกิจ และนอกจากจะหมายถึง **"อำนาจและอิทธิพลของมนุษย์ที่มีมากหรือน้อยตามขนาดหรือปริมาณของที่ดินอันเป็นปัจจัยสำคัญในการทำมาหากิน"** ซึ่งเป็นความหมายทางด้านการเมืองแล้ว, มันยังหมายคลุมไปถึง **"อำนาจที่กำหนดรูปแบบของชีวิตซึ่งขึ้นอยู่กับอำนาจในที่ดินอันเป็นปัจจัยสำคัญในการทำมาหากิน"** ซึ่ง

เป็นความหมายในด้านวัฒนธรรมอีกด้วย

อำนาจทางเศรษฐกิจ, อำนาจทางการเมือง และอำนาจทางวัฒนธรรม ที่ขึ้นอยู่และพัวพันกับที่ดินดังกล่าวนี้แหละคือความหมายอันสมบูรณ์แท้จริงของคำว่า **"ศักดินา"**

บางทีอาจจะทำให้กระจ่างแจ้งขึ้นอีกก็เป็นได้ ถ้าจะย้ำให้ละเอียดลงไปว่า "ศักดินา" เป็นระบบของสังคมและระบบของสังคมนั้นย่อมจักต้องประกอบด้วยด้านต่างๆ สามด้าน กล่าวคือ เศรษฐกิจ, การเมือง และวัฒนธรรม อนึ่ง การที่จะพิจารณาถึงลักษณะแห่งระบบของสังคมนั้นจำเป็นต้องพิจารณาเจาะลงไปให้ถึงเครื่องมือในการทำมาหากินที่สำคัญ หรือปัจจัยการผลิตหลักของสังคมนั้นๆ แล้วหลังจากนั้น จึงพิจารณาถึงผลสะท้อนของการถือกรรมสิทธิ์ในปัจจัยแห่งการผลิตที่สะท้อนออกมาในทางเศรษฐกิจ, การเมือง และวัฒนธรรมอีกทอดหนึ่ง

ข. ลักษณะทางเศรษฐกิจของระบบศักดินา

ลักษณะทางเศรษฐกิจของระบบนี้ก็คือ

๑) การถือกรรมสิทธิ์ปัจจัยแห่งการผลิต และการแสวงหาประโยชน์จากปัจจัยแห่งการผลิตนั้น

ปัจจัยแห่งการผลิตที่สำคัญได้แก่ ที่ดินและเครื่องมือจำเป็นอื่นๆ เป็นต้นว่า วัวควาย พันธุ์ข้าว ฯลฯ ส่วนใหญ่ตกเป็นกรรมสิทธิ์ของชนกลุ่มน้อยกลุ่มหนึ่งซึ่งเรียกกันว่าพวก **"เจ้าขุนมูลนาย"** (Feudal Lords) หรือ พวก **"เจ้าที่ดิน"** (Landlords) เมื่อที่ดินอันเป็นปัจจัยแห่งการผลิตสำคัญตกไปเป็นกรรมสิทธิ์ของพวกชนกลุ่มน้อยเช่นนี้ ประชาชนส่วนข้างมากอันเป็นพลังผลิตสำคัญของสังคมจึงต้องตกเป็นคนงานที่ทำการเพาะปลูกในที่ดินของ

พวกเจ้าขุนมูลนาย พวกนี้ได้รับสิทธิให้มีทรัพย์สินส่วนตัวได้ แต่ก็มีหน้าที่ทำงานบนที่ดินผืนหนึ่งๆ โยกย้ายไปไหนไม่ได้ เพราะพวกเจ้าขุนมูลนายได้ตระเวนออกสำรวจลงทะเบียนไว้เป็นคนในสังกัด เมื่อที่ดินผืนนั้นโอนไปเป็นของเจ้าขุนมูลนายคนใหม่ พวกคนงานกสิกรรมที่เรียกว่า **"ทาสกสิกร"** (Serf) เหล่านี้ก็ถูกโอนเป็นทาสติดที่ดินไปด้วย พวกทาสกสิกรเหล่านี้ในเมืองไทยเรียกกันว่า **"เลก"** หรือ **"ไพร่"** ผลิตผลที่พวกเลกทำได้ต้องส่งเป็น **"ส่วย"** ให้แก่เจ้าขุนมูลนายเป็นประจำตามอัตราที่กำหนดขึ้นตามความพอใจของเจ้าขุนมูลนาย ซึ่งอาจจะเป็น ๕๐ หรือ ๖๐ หรือ ๗๐ หรือแม้ถึง ๘๐ เปอร์เซ็นต์ของผลิตผลทั้งหมดก็ได้ สุดแท้แต่เงื่อนไขที่ตกลงกัน นี่เป็นพวกที่หนึ่ง พวกที่สองได้แก่พวกที่เป็นเสรีชนหรือเป็นไท ซึ่งต้องเช่าที่ทางของพวกเจ้าที่ดินทำมาหากิน พวกนี้ต้องแบ่งผลิตผลส่งให้แก่เจ้าที่ดินเป็น **"ค่าเช่าที่"** ซึ่งค่าเช่านั้นอาจจะวางลงเป็นอัตราไร่ละ ๘ ถัง หรือ ๑๐ ถัง หรือจะวางเป็นอัตราว่าต้องเสียค่าเช่าที่เป็นจำนวน ๓๐ เปอร์เซ็นต์ของผลิตผลทั้งหมดที่ได้จากที่ดินนั้นๆ ก็ได้ อัตราค่าเช่าที่ที่ใช้กันอยู่แพร่หลายก็คือ ๕๐ เปอร์เซ็นต์ของผลิตผลที่ทำได้ ซึ่งระบบนี้เรียกกันว่า **"ทำนาแบ่งครึ่ง"** สภาพของพวกนี้แทบจะไม่ผิดอะไรกับพวกเลกหรือไพร่เท่าใดนัก จะผิดกันก็ตรงที่พวกนี้อาจโยกย้ายที่อยู่ได้โดยอิสระเสรี ไม่มีข้อผูกมัดกับที่ดินเท่านั้น พวกที่สาม ได้แก่พวกที่มีที่ดินทำมาหากินเองเป็นรายย่อย (คือพวกชาวนาเอกระ) หน้าที่ของพวกนี้ก็คือต้องแบ่งผลิตผลเสียแก่เจ้าขุนมูลนายเป็น **"ภาษี"** หรือ **"อากรค่านา"** อาจจะเป็นไร่ละ ๑ ถัง หรือถึง ๖ ถังก็ได้ แล้วแต่ชนชั้นปกครองอันเป็นพวกเจ้าที่ดินใหญ่จะกำหนด

๒) ระบบแรงงานเกณฑ์

นอกจากค่าเช่าที่ และภาษีที่พวกชาวนาจะต้องเสียแล้ว พวกชาวนาจักต้องช่วยไถนา ทำนา และทำงานอื่นๆ ให้แก่พวกเจ้าขุนมูลนายเป็นประจำทุกปีอีกด้วย อาจจะเป็นปีละสามเดือนจนถึงหกเดือนก็ได้ ในบางแห่งชาวนาจะต้องขนเอาวัวควายและเครื่องมือของตนเองไปช่วยทำนาให้แก่เจ้าขุนมูลนายโดยที่พวกเจ้าขุนมูลนายลงทุนแต่ที่ดินและพันธุ์ข้าวเท่านั้นนอกจากการทำนาให้เจ้าขุนมูลนายแล้ว พวกชาวนายังต้องช่วยงานโยธาต่างๆ ทั้งของรัฐบาลศักดินาและทั้งของเจ้าขุนมูลนายของละแวกบ้านตน ระบบเช่นนี้เรียกกันว่าระบบ **"แรงงานเกณฑ์"** (Corvée) ซึ่งถ้าเป็นในประเทศรัสเซียสมัยซาร์ก็เรียกว่า Otrabotki หรือ Barshchina ระบบแรงงานเกณฑ์นี้ถือเป็นสิ่งชอบธรรมที่ทุกคนจะหลีกเลี่ยงไม่ได้ เพราะเป็นการทดแทนบุญคุณของพวกเจ้าขุนมูลนายที่อุตส่าห์สละเวลาอันมีค่ามาทำการปกครองพวกตน และที่กรุณา **"ประทาน"** ที่ดินให้ได้ทำกินประทานน้ำในคลองให้ดื่ม และประทานอากาศให้หายใจ

๓) เทคนิคและรูปแบบแห่งการผลิต

มนุษย์ในยุคศักดินามีเทคนิคในการกสิกรรมสูงขึ้นกว่าเดิม (คือยุคทาส) ทั้งนี้เพราะรู้จักใช้เครื่องมือที่ก้าวหน้า โดยเฉพาะเครื่องมือเหล็กของยุคนี้ก้าวหน้าไปไกล ทำให้การผลิตประณีตขึ้นและได้ผลมากขึ้น การใช้แรงงานสัตว์เข้าช่วยลากจูงในการทำงานซึ่งมนุษย์เริ่มรู้จักใช้มาแต่ปลายสมัยสังคมทาสอันเป็นสังคมก่อนยุคศักดินา ก็ได้แพร่หลายขึ้นจนเป็นปัจจัยในการผลิตสำคัญของยุคการผลิตของยุคศักดินาโดยเฉพาะทางกสิกรรมจึงก้าวหน้าและมีผลมากขึ้นอีกระดับหนึ่ง ในด้านการหัตถกรรมมนุษย์รู้จักใช้ฝีมือทำการ

หัตถกรรม รู้จักประดิษฐ์หูกทอผ้าที่ก้าวหน้ากว่าเดิม การตีเหล็ก, ทอผ้า, จักสาน, การประดิษฐ์เครื่องใช้ไม้สอยและเครื่องอุปโภคอื่นๆ เจริญแพร่หลายขึ้น และมีเทคนิคประณีตขึ้น พวกชาวนาส่วนมากจึงมิได้ทำนาแต่อย่างเดียว หากได้ทำการหัตถกรรมควบคู่ไปด้วย ยุคศักดินาจึงเป็นยุคของการประสานงานระหว่างกสิกรรมและหัตถกรรมในครัวเรือนโดยทั่วไป ระบบผลิตเอกระของชาวนา กล่าวคือการเป็นผู้ถือกรรมสิทธิ์ในทรัพย์สินส่วนบุคคลขนาดย่อม และในขณะเดียวกันก็เป็นผู้ออกแรงทำงานด้วยโดยมิได้ขูดรีดแรงงานส่วนเกินของผู้อื่น ได้เริ่มมีบทบาทขึ้นในสังคมภายในยุคศักดินานี้

๔) เจตนารมณ์ในการผลิต

การผลิตทั้งทางกสิกรรมและหัตถกรรมของชาวนาในยุคนี้ส่วนมากเป็นการผลิตเพียงเพื่อให้พอกินพอใช้ตามความต้องการทางธรรมชาติ มิได้มีจุดประสงค์สำคัญเพื่อการค้า แม้พวกเจ้าขุนมูลนายและพวกเจ้าที่ดินที่แบ่งปันขูดรีดผลิตผลไปเป็นส่วย, เป็นค่าเช่า, เป็นภาษี ก็เป็นการแบ่งปันขูดรีดไปเพื่อบริโภคเป็นส่วนใหญ่ การแลกเปลี่ยนค้าขายผลิตผล แม้จะมีอยู่บ้างก็เป็นเพียงการแลกเปลี่ยนค้าขายผลิตผลที่เหลือกินเหลือใช้ และเพื่อสนองความต้องการอันจำเป็นของกันและกันเป็นสำคัญ ระบบการค้ากำไรเป็นล่ำเป็นสันแม้จะเริ่มพัฒนาไปบ้าง แต่ก็ยังหาได้มีบทบาทสำคัญในสังคมโดยทั่วไปอย่างจริงจังไม่

๕) ระบบการค้าผูกขาดของพวกเจ้าขุนมูลนาย

ระบบการแลกเปลี่ยนสินค้าและการค้ากำไรอย่างเป็นล่ำเป็นสันของยุคศักดินาได้ถือกำเนิดขึ้นหลังจากที่เศรษฐกิจของศักดินา

ได้พัฒนาไปแล้วเป็นระยะยาวนานพอสมควร การแลกเปลี่ยนสินค้าขนาดใหญ่หรือการค้ากำไรอย่างเป็นล่ำเป็นสันเกิดขึ้นได้โดยการริเริ่มของพวกเจ้าขุนมูลนายและพวกเจ้าที่ดินใหญ่ ลักษณะของการค้าในยุคนี้ *เป็นการค้าผูกขาดของพวกเจ้าขุนมูลนาย* พูดง่ายๆ ก็คือ พวกศักดินาชนชั้นปกครองผูกขาดการค้าไว้ในกำมือของตนแต่ฝ่ายเดียว ชาวนาและประชาชนผู้ถูกกดขี่ขูดรีดโดยทั่วไปมิได้มีบทบาทในการค้าอย่างอิสระเสรีแต่อย่างใดเลย

สาเหตุของระบบการค้าผูกขาดของพวกศักดินานั้นก็เนื่องมาจากความเป็นจริงที่ว่า เดิมทีเดียวเมื่อพวกเจ้าขุนมูลนาย ซึ่งอาจจะเป็นกษัตริย์หรือเจ้านายในราชตระกูล หรือพวกขุนนางข้าราชบริพารได้ขูดรีดแบ่งปันเอา *ผลิตผลส่วนเกิน* (Surplus Products) ไปจากชาวนาเอกระ ไพร่และเลกนั้น หลังจากการใช้บริโภคและเลี้ยงดูทหารและบริวารของตนแล้ว ปรากฏว่ามีผลิตผลเหลืออยู่ ผลิตผลเหลือกินเหล่านี้ พวกเจ้าขุนมูลนายจะใช้ไปเพื่อแลกเปลี่ยนกับอาวุธยุทธภัณฑ์ของเรือสินค้าจากต่างประเทศ หรือไม่ก็แลกเปลี่ยนกับสินค้าโพ้นทะเลที่ตนพอใจ เมื่อระบบการเดินเรือทะเลเสี่ยงโชคของพวกพ่อค้าเจริญขึ้น การแลกเปลี่ยนสินค้าและการซื้อขายก็ยิ่งเจริญก้าวหน้าขึ้นเป็นเงาตามตัว สินค้าประหลาดจากเมืองไกลเครื่องประดับแปลกๆ และมีค่าจำพวกเพชรนิลจินดายั่วยุให้พวกเจ้าขุนมูลนายขูดรีดผลิตผลทางเกษตรและของป่าจากพวกชาวนาเอกระ ไพร่และเลกเพิ่มมากขึ้น เพื่อใช้ในการแลกเปลี่ยน และในการแลกเปลี่ยนกับสินค้าโพ้นทะเลเหล่านี้ พวกเจ้าขุนมูลนายจะสงวนอำนาจในการเลือกซื้อก่อนไว้เป็นของตน และเพื่อที่จะให้ตนเองมีบทบาทสำคัญในการแลกเปลี่ยน กล่าวคือเพื่อให้พ่อค้าเรือเดินทะเลต้องงอนง้อพึ่งพาบารมีตนประการหนึ่ง และเพื่อที่จะ

ให้ตนได้ขูดรีดประชาชนได้อย่างเต็มเม็ดเต็มหน่วยอีกประการหนึ่ง พวกเจ้าขุนมูลนายจึงประกาศห้ามมิให้ประชาชนทำการแลกเปลี่ยนซื้อขายโดยตรงกับพวกเรือสินค้าเหล่านั้น หากจะต้องซื้อขายแลกเปลี่ยนโดยผ่านตนซึ่งทำหน้าที่เป็นคนกลางเสมอไป ในที่สุดระบบการค้าผูกขาดของพวกศักดินาก็เกิดขึ้น พวกเจ้าขุนมูลนายใหญ่ๆ จะผูกขาดการแต่งเรือสินค้าออกไปทำการค้า ณ เมืองไกลแต่ผู้เดียว พวกไพร่, เลก, ชาวนาเช่าที่, ชาวนาเอกระ และประชาชนทั่วไปของยุคศักดินาจึงเพิ่มการถูกขูดรีดขึ้นเป็นสามชั้น

ชั้นแรกก็คือการขูดรีดแรงงาน, แรงงานเกณฑ์, ส่วย, ภาษี และอากรต่างๆ ตามระบบของศักดินาแต่ดั้งเดิม ทั้งนี้รวมทั้งดอกเบี้ยอันเกิดขึ้นเพราะชาวนาถูกขูดรีดจนหาไม่พอกินจำต้องกู้ยืมด้วย

ชั้นที่สองก็คือการเพิ่มอัตราขูดรีดอย่างสาหัสอันได้แก่ การเกณฑ์ส่วย บรรณาการจากไพร่เอาดื้อๆ เพื่อที่เจ้าขุนมูลนายจะได้นำผลิตผลส่วนเกินไปแลกเปลี่ยนค้าขายต่างประเทศ

ชั้นที่สามก็คือการขูดรีดอันเกิดจากระบบการค้าผูกขาดของพวกศักดินาใหญ่ทั้งปวง

๖) การพังทลายของระบบผูกขาดของศักดินา

เมื่อระบบการค้าผูกขาดของศักดินาพัฒนาไปจนถึงขั้นสูงสุด กล่าวคือผูกขาดทั้งการค้าภายนอกและภายใน ความขัดแย้งใหม่ก็เกิดขึ้น นั่นคือพวกช่างฝีมือหรือหัตถกรเอกระและพวกค้าย่อยและขนาดค่อนข้างใหญ่ทั้งปวง เริ่มรู้สึกว่าระบบผูกขาดการค้าของศักดินาเป็นระบบที่กดขี่ ปิดทางทำมาหากินที่จะเจริญเติบโตของตน พวกนี้จึงจัดตั้งสมาคมอาชีพหรือสมาคมพ่อค้าขึ้น ที่เรียกกันว่า Guild ทั้งนี้เพื่อใช้เป็นสถาบันปกป้องผลประโยชน์ของพวกตน

และต่อสู้กับระบบผูกขาดของศักดินา พวกนี้คือพวกชนชั้นใหม่ของสังคมที่เรียกกันว่า *ชนชั้นกลาง* (Middle class) หรือพวก *กระฎุมพี* (Bourgeoisie) กำลังของพวกนี้ขยายออกไปอย่างกว้างขวางทุกขณะ ความขัดแย้งระหว่างชนชั้นกลางกับศักดินาดำเนินไปอย่างรุนแรงถึงขนาดเข้าขั้นแตกหัก (Antagonism) การปฏิวัติเพื่อโค่นล้มระบบศักดินาจึงเกิดขึ้นซึ่งครั้งที่ยิ่งใหญ่ที่สุด ก็คือการปฏิวัติฝรั่งเศสปี ค.ศ. ๑๗๘๙

พวกหัตถกรเอกระในยุคปลายของศักดินานี้ ได้พยายามปรับปรุงเครื่องมือในการผลิตของตนให้ก้าวหน้าขึ้นอีกระดับหนึ่ง และเมื่อกำลังของพวกนี้ขยายกว้างขวางออกเป็นชนชั้นกลาง ปัญญาชนของชนชั้นนี้ก็ได้ประดิษฐ์เครื่องจักรกลขึ้นสำเร็จ การผลิตทางหัตถกรรมจึงได้กลายเป็นการอุตสาหกรรม นั่นคือ *การปฏิวัติใหญ่ทางอุตสาหกรรม* (Industrial Revolution) ในยุโรปอันเริ่มเมื่อปลายคริสต์ศตวรรษที่ ๑๘ ต่อ ๑๙ เมื่อเป็นเช่นนี้ระบบผูกขาดการค้าของศักดินา อันเป็นการผูกขาดทางเกษตร และหัตถกรรมซึ่งผลิตโดยเครื่องมืออันล้าหลังเก่าแก่จึงทลายครืนลง เปิดช่องทางให้แก่ระบบ *การค้าแบบเสรีนิยม* (Liberalism) หรือ *มือใครยาวสาวได้สาวเอา* (Laissez Faire) ของพวกชนชั้นกลางซึ่งพวกนี้ได้กลายมาเป็น *ชนชั้นนายทุน* (Capitalist) และสถาปนาระบบผลิต *ทุนนิยม* (Capitalism) ขึ้นในที่สุด นี่คืออวสานของระบบศักดินาในด้านหัตถกรรมและการผูกขาดการค้าอันเป็นพัฒนาการขั้นสุดยอดของเศรษฐกิจศักดินา

๗) สภาพการผลิตขั้นท้ายสุดของระบบศักดินาทางเกษตรก็คือ การเกษตรล้าหลัง และการล้มละลายของชาวนา

เครื่องมือเครื่องใช้ในการผลิตของชาวนาในระบบศักดินาที่ได้พัฒนามาช่วงระยะหนึ่งนั้น ได้พัฒนามาจนถึงขั้นสุดยอด และชะงักงันลงโดยเด็ดขาด การใช้หัวผาลไถที่ทำด้วยเหล็กเป็นพัฒนาการขั้นสุดยอดของไถ การพัฒนาขั้นต่อไปถ้าจะมีก็คือการไถด้วยเครื่องจักรกลเท่านั้น ซึ่งนั่นก็อยู่นอกเหนือไปจากความสามารถของระบบผลิตศักดินา, การใช้ปุ๋ยที่พวกชาวนารู้จักใช้ก็มาหยุดชะงักที่การใช้ปุ๋ยธรรมชาติ การใช้ปุ๋ยวิทยาศาสตร์อันเป็นระบบการค้นคิดของปัญญาชนของพวกชนชั้นกลางอยู่นอกเหนือจากความสามารถของพวกเขา, การรู้จักใช้สัตว์ช่วยในการลากจูงไถคราด เป็นการพัฒนาชั้นสูงสุดของการใช้แรงงานช่วยของระบบผลิตศักดินา, การทำนาโดยการพึ่งน้ำฝน หรือพึ่งการขุดคลองทดน้ำตามแบบธรรมชาติเป็นการพัฒนาขั้นสูงสุดของงานด้านชลประทานของระบบศักดินา ฯลฯ ด้วยเหตุนี้ ผลิตผลของระบบศักดินาจึงเพิ่มพูนและก้าวหน้ามาจนถึงขั้นสุดยอด เพียงการรู้จักใช้เครื่องมือเหล็ก, การใช้ปุ๋ยธรรมชาติ, การใช้แรงงานสัตว์, การทำนารอฝนหรืออาศัยการขุดคลองระบายน้ำ ฯลฯ นั่นก็คือการพัฒนาของระบบผลิตนี้ได้สะดุดชะงักงันลงโดยสิ้นเชิง ไม่อาจจะพัฒนาต่อไปอีกได้ พูดง่ายๆ ก็คือระบบผลิตศักดินาได้กำหนดเส้นตายของมันเองไว้เช่นเดียวกับระบบผลิตอื่นๆ ดังนั้นเมื่อการอุตสาหกรรมและการใช้เครื่องจักรกลถือกำเนิดขึ้น การผลิตทางเกษตรของพวกชาวนาจึงถูกทอดทิ้งอยู่ในสภาพล้าหลัง

ในอีกด้านหนึ่ง การขูดรีดอย่างหนักหน่วงของพวกศักดินาเจ้าที่ดิน หรือเจ้าขุนมูลนายซึ่งขูดรีดถึงสามชั้น (ดังกล่าวแล้วในข้อ ๕) ทำให้ชาวนาผลิตได้ผลไม่เพียงพอบริโภค เพราะต้องถูกขูดรีดไปอย่างหนักหน่วง ครั้นจะเพิ่มผลิตผลหรือจะพัฒนาเครื่องมือเครื่อง

ใช้ในการทำนาของตน ก็ไม่สามารถจะทำหรือซื้อหาได้ เพราะปราศจากเงินก้อนจะลงทุน ด้วยเหตุนี้สภาพชีวิตจึงแร้นแค้น การกู้ยืมอันหลีกเลี่ยงไม่ได้ได้นำชาวนาไปสู่การเป็นลูกหนี้และการขูดรีดอีกชั้นหนึ่ง เมื่อหนี้สินรุงรัง ดอกเบี้ยท่วมท้น ที่ดินก็ตกเป็นของเจ้าของเงินไป ชาวนาเอกระกลายสภาพเป็นชาวนาล้มละลาย พวกชาวนาเช่าที่ก็ต้องประสบกับปัญหาการเป็นทาสดอกเบี้ยเงินกู้ และความอดอยากยากแค้นเช่นเดียวกับพวกเลก พวกไพร่ และพวกทาส ซึ่งได้รับการปลดปล่อยในชั้นหลังๆ เมื่อเป็นไทแก่ตัวก็ต้องเผชิญหน้ากับความทุกข์ยากและการล้มละลายเช่นเดียวกัน ในที่สุดพวกนี้ก็พากันละทิ้งถิ่นฐานบ้านเกิดและที่นาเข้ามาแสวงหาชีวิตใหม่ในเมืองอุตสาหกรรม โดยการขายแรงงานให้แก่พวกนายทุนอุตสาหกรรม นั่นก็คือ ชาวนาได้ล้มละลายกลายสภาพไปเป็นชนชั้นกรรมาชีพของสังคมทุนนิยมไปในที่สุด นี่คือพัฒนาการขั้นท้ายสุดอันเป็นสภาพถอยหลัง และเป็นอวสานแห่งระบบผลิตทางเกษตรของเศรษฐกิจศักดินา

เศรษฐกิจของศักดินา ได้พัฒนาผ่านระบบศักดินาในยุคต้นไปสู่ระบบศักดินาในยุคสูงสุดยอด และไปสู่ระบบศักดินาในยุคขัดแย้งถอยหลัง และแล้วก็สลายตัวถูกโค่นล้มไปในที่สุด นั่นเป็นกฎทางภววิสัยอันหลีกเลี่ยงไม่ได้ของระบบเศรษฐกิจที่ตั้งอยู่บนพื้นฐานของการขูดรีดระหว่างชนชั้น ไม่ว่าจะเป็นระบบใดทั้งสิ้น

ค. ลักษณะทางการเมืองของระบบศักดินา

ลักษณะทางการเมือง, หรืออีกนัยหนึ่งลักษณะของการต่อสู้ระหว่างชนชั้น เพื่อเข้าถือสิทธิ์ในปัจจัยแห่งการผลิตและเพื่อจัดสรรผลประโยชน์ที่ได้จากปัจจัยแห่งการผลิตของยุคศักดินามีดังต่อไปนี้คือ

๑) การต่อสู้ทางชนชั้นระหว่างชนชั้นศักดินา (เจ้าขุนมูลนาย

และเจ้าที่ดิน) กับชนชั้นชาวนา (ไพร่, เลก, ชาวนาเอกระ)

เนื่องด้วยปัจจัยแห่งการผลิตสำคัญๆ คือที่ดิน มิได้เป็นสมบัติของสาธารณชนร่วมกันในสังคม แต่หากตกเป็นกรรมสิทธิ์ของชนกลุ่มน้อยนิดกลุ่มหนึ่ง และชนกลุ่มน้อยกลุ่มนี้ได้อาศัยอำนาจในการครอบครองที่ดินเป็นเครื่องมือในการกดขี่ขูดรีดมหาชนส่วนข้างมาก สังคมของศักดินาจึงแบ่งชนออกได้เป็นสองพวกเช่นเดียวกับสังคมที่มีการขูดรีดอื่นๆ นั่นก็คือ *ชนชั้นผู้ขูดรีด* (Exploiting class) และ *ชนชั้นผู้ถูกขูดรีด* (Exploited Class) ในสังคมศักดินาที่มีที่ดินเป็นปัจจัยแห่งการผลิตสำคัญ ชนชั้นผู้ขูดรีดจึงได้แก่ผู้ที่ถือกรรมสิทธิ์ในที่ดินผืนมหาศาล อันได้แก่พวกเจ้าที่ดินและเจ้าขุนมูลนาย ซึ่งเรียกว่า ชนชั้นเจ้าที่ดินหรือชนชั้นศักดินา ส่วนชนชั้นผู้ถูกขูดรีดจึงได้แก่ผู้ที่ไม่มีกรรมสิทธิ์ในที่ดินทั้งมวล ซึ่งเรียกว่า ชนชั้นทาสกสิกร หรือชนชั้นไพร่ หรือชนชั้นชาวนาอันรวมเอาชาวนาเอกระที่ทำนาของตนเองเป็นรายปลีกย่อยเข้าไว้ด้วย

ผลของการต่อสู้ระหว่างชนชั้นทั้งสองดังกล่าวนี้ผู้ที่ได้รับชัยชนะและเสวยอำนาจทางการเมือง ก็คือชนชั้นเจ้าที่ดิน ทั้งนี้ก็เพราะชนชั้นเจ้าที่ดินมีสิทธิอำนาจอย่างเด็ดขาดในที่ดิน อันเป็นสิทธิอำนาจในทางเศรษฐกิจ เมื่อชนชั้นนี้กำเอาชีวิตทางเศรษฐกิจไว้ในกำมือเช่นนี้ ก็เท่ากับว่าเขาได้กำเอาชะตาชีวิตของชนชั้นทาสกสิกรทั้งมวลไว้ในกำมือ และอาศัยการกำชะตาชีวิตของชนชั้นทาสกสิกรไว้ในกำมือเช่นนี้เอง พวกชนชั้นเจ้าที่ดินจึงมีสิทธิอำนาจอย่างเด็ดขาดในการกำหนดสิทธิและหน้าที่ของชนชั้นทาสกสิกรที่พึงมีในสังคม พูดง่ายๆ ก็คือชนชั้นเจ้าที่ดินได้เผด็จอำนาจขึ้นเป็นชนชั้นปกครอง ชนชั้นทาสกสิกรต้องตกเป็นผู้ถูกปกครอง หรือถ้าจะพูดให้ถูกก็คือตกเป็นผู้ถูกกดขี่บงการ นี่ก็คือผลของการต่อสู้ทางชนชั้นอันเป็น

รูปแบบทางการเมืองของสังคมศักดินา

ไม่ต้องสงสัย สถาบันทางการเมืองของศักดินาทั้งมวลย่อมมีสภาพเป็นสถาบันของพวกศักดินา, เป็นสถาบันที่พวกศักดินาจะใช้อำนาจของพวกตนผ่านลงมาเพื่อกำหนดสิทธิและหน้าที่ของชนชั้นทาสกสิกรที่พึงมีต่อตน พูดง่ายๆ ก็คือเป็นสถาบันที่ดูแลผลประโยชน์ กล่าวคือแสวงหาผลประโยชน์ และรักษาผลประโยชน์ของชนชั้นเจ้าที่ดินแต่ฝ่ายเดียว รัฐบาลของศักดินาจึงเป็นคณะกรรมการรักษาผลประโยชน์ของพวกชนชั้นเจ้าที่ดินโดยตรง

ประธานของคณะกรรมการรักษาผลประโยชน์แห่งชนชั้นเจ้าที่ดินย่อมตกอยู่แก่ผู้ที่มีอำนาจในที่ดินมากที่สุด หรือไม่ก็เป็นตัวแทนของผู้ที่มีกรรมสิทธิ์ในที่ดินเป็นปริมาณมหาศาลที่สุด ตำแหน่งประธานนี้ก็คือ ที่เราเรียกกันว่า **"กษัตริย์"** หรือ **"พระเจ้าแผ่นดิน"** ถ้าจะแปลโดยศัพท์แล้ว "กษัตริย์" ก็คือ "ผู้ที่มีดิน" หรือ "ผู้ครอบครองผืนดิน" ต้นรากของคำนี้ก็คือคำว่า "เกษตร" อันหมายถึงที่ดินเพาะปลูก คำว่า "ขัตติยะ" ก็มีต้นรากมาจากคำว่า "เขตต์" ซึ่งมีความหมายเดียวกัน แม้คำไทยๆ ที่ว่า "พระเจ้าแผ่นดิน" ก็แปลได้ว่า "พระผู้เป็นเจ้าของผืนแผ่นดินทั้งมวล" นั่นเอง และเนื่องด้วยกษัตริย์เป็นผู้กำเอาชะตาชีวิตของประชาชนทั้งทางเศรษฐกิจ, การเมืองและวัฒนธรรม กษัตริย์จึงได้รับการเรียกขานกันอีกอย่างหนึ่งคือ **"เจ้าชีวิต"** ซึ่งแปลว่าเจ้าของชีวิตของประชาชน นี่คือคำเรียกขานตำแหน่งประธานของคณะกรรมการรักษาผลประโยชน์ของพวกชนชั้นเจ้าที่ดิน!

การเป็นเจ้าของผืนแผ่นดินของท่านประธานคณะกรรมการดังกล่าวนี้ ทำให้เกิดมีการประกาศโอนที่ดินทั้งมวลเป็นของท่านประธานแต่ผู้เดียว กล่าวคือแผ่นดินทั้งมวล เป็นของพระเจ้าแผ่นดิน

พระเจ้าแผ่นดินประทานที่ให้คนอยู่อาศัย พระเจ้าแผ่นดินมีสิทธิ์ที่จะริบโอนเวนคืน (เวนคืน = เอาที่ดินกลับคืนไป) ที่ดินได้ทุกขณะ ดังนั้นรัฐของสังคมศักดินาจึงถูกเรียกขานกันว่า **"พระราชอาณาเขต"** ซึ่งแปลว่า ผืนที่ดินของพระราชา ในภาษาอังกฤษซึ่งเรียกพระราชาว่า King ก็เรียกประเทศว่า Kingdom (= อาณาเขตของพระราชา) ภาษาฝรั่งเศสที่เรียกกษัตริย์ว่า Roi ก็กำหนดให้เรียกประเทศสมัยศักดินาว่า : Royaume อันมีความหมายว่าเขตแดนของพระราชาเช่นเดียวกัน

ในอีกด้านหนึ่ง เมื่อกษัตริย์มีอำนาจเหนือแผ่นดินและเหนือชีวิตของมวลชน กษัตริย์เป็นผู้ประทานชีวิตให้แก่มวลชน มวลชนจึงมีชีวิตอยู่ได้ กษัตริย์จะเวนคืนชีวิตนั้นเสีย (คือประหาร) เมื่อใดก็ได้ ดังนั้นรัฐของศักดินาจึงถูกกำหนดให้เรียกขานกันอีกอย่างหนึ่งว่า **"พระราชอาณาจักร"** อันแปลว่า "ผืนดินภายในเขตที่กงล้อแห่งอำนาจของพระราชาหมุนเวียนไปถึง" (อาณาเป็นภาษาบาลี ตรงกับภาษาสันสกฤตว่า อาชญาหรืออาญา)

โดยลักษณะการรวบอำนาจดังกล่าวนี้ รูปแบบของการปกครองของสังคมศักดินาจึงเป็นการปกครองระบอบ **"ราชาธิปไตย"** (อำนาจเป็นของพระราชา) หรือ **"สมบูรณาญาสิทธิราชย์"** (อำนาจและสิทธิ์อันสมบูรณ์เป็นของพระราชา) ด้วยการปกครองแบบนี้เท่านั้น ชนชั้นเจ้าที่ดินจึงจะมีหลักประกันได้ว่า ตนมีความมั่นคงในการกดขี่และขูดรีดแรงงานตลอดจนผลประโยชน์ต่างๆ ได้ตามใจชอบ

๒) ความขัดแย้งและการต่อสู้ภายในชนชั้นศักดินาเอง

ระบบการปกครองแบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ (Absolute Monarchy) นี้ ชนชั้นปกครองประกอบขึ้นด้วยบรรดาวงศ์วานว่าน

เครือของชนชั้นเจ้าที่ดินทั้งน้อยใหญ่และข้าราชบริพาร (สมุน) ที่สัตย์ซื่อทั้งมวลที่ถือคติ **"อาสาเจ้าจนตัวตาย รับใช้นายจนพอแรง"** บรรดากษัตริย์และเจ้าขุนมูลนายที่เป็นอภิชน ซึ่งมีอภิสิทธิ์เหนือประชาชนนั้นย่อมมีกมลสันดานอันไม่รู้จักอิ่มในสิทธิอำนาจและผลประโยชน์ เจ้าขุนมูลนายแต่ละคนต่างก็มีอำนาจเหนือที่ดินผืนโตๆ ด้วยกันทั้งสิ้น การที่จะเข้าร่วมกันเป็นคณะกรรมการเพื่อรักษาผลประโยชน์และการปกครอง จึงจำเป็นต้องมีเงื่อนไขการแบ่งปันอำนาจให้พอเหมาะกับขนาดและปริมาณของที่ดินของตน นี่เป็นเงื่อนไขอันเดียวที่พวกเจ้าขุนมูลนายจะตกลงกันได้โดยสันติวิธี ถ้าหากเงื่อนไขหรือการปฏิบัติอันไม่เสมอภาคเหมาะสมเกิดมีขึ้นเมื่อใด เจ้าขุนมูลนายที่สูญเสียผลประโยชน์ก็จะแข็งข้อขึ้นต่อสู้โค่นล้มคณะกรรมการชุดเดิมที่ไม่ให้ความเป็นธรรมแก่ตน หรือถ้าพูดง่ายๆ ก็คือจะลุกขึ้นต่อสู้กับคณะกรรมการชุดเดิมที่ไม่ให้สิทธิ์ในการขูดรีดประชาชนเท่าเทียมกับผู้อื่น

ความขัดแย้งและการต่อสู้ภายในชนชั้นศักดินาเช่นนี้ ทำให้ระบบการแบ่งปันอำนาจของพวกศักดินาต้องดำเนินไปโดยถือขนาดและปริมาณที่ดินเป็นบรรทัดฐาน อำนาจของพวกเจ้าขุนมูลนายจะน้อยหรือมากย่อมขึ้นอยู่กับผืนดินที่ตนครอบครอง ซึ่งเงื่อนไขที่กำหนดลงนี้ได้เป็นเงื่อนไขมาตรฐานที่ใช้อยู่จนกระทั่งระบบศักดินาสลายไป

ในตอนต้นยุคศักดินา ความขัดแย้งและการต่อสู้ในชนชั้นศักดินาเองยังอยู่ในขั้นรุนแรง กษัตริย์หรือประธานกรรมการยังไม่อาจรวบอำนาจไว้ในกำมือได้โดยเด็ดขาด กษัตริย์จึงต้องยินยอมให้เจ้าขุนมูลนายแต่ละคนมีสิทธิอำนาจเหนือที่ดินของตนได้เต็มที่ พวกเจ้าขุนมูลนายเหล่านี้เป็นใหญ่รองลงมาจากกษัตริย์ เรียกกันว่า

"สามนตราช" หรือ **"พระยามหานคร"** (Vassals) พวกนี้จะต้องอยู่ในบัญชาของกษัตริย์ ซึ่งกษัตริย์จะบัญชาอะไรได้ก็โดยได้ปรึกษาหารือร่วมกับพวกนี้เสียก่อน ถ้าพวกนี้ไม่ยินยอมเห็นดีด้วยในการนั้นๆ กษัตริย์ก็บัญชาอะไรได้ยาก พวกเจ้าขุนมูลนายใหญ่ๆ มักทำอะไรเป็นการท้าทายกษัตริย์เสมอ ลักษณะเช่นนี้ปรากฏชัดในตอนต้นยุคศักดินาของอังกฤษสมัยพระเจ้าวิลเลียมแห่งนอมันดี พูดง่ายๆ ก็คือสิทธิอำนาจกษัตริย์สะดุดหยุดกึกลงเพียงพวกสามนตราชหรือพระยามหานครนี้เท่านั้น พวกสามนตราชหรือพระยามหานครจะมีเมืองเล็กเมืองน้อยเป็นเมืองขึ้นอีกเท่าใด จะกดขี่ขูดรีดประชาชนอย่างไร จะออกกฎหมาย ออกเงินตรา ฯลฯ อย่างไรเป็นเรื่องของเขาเอง กษัตริย์ยุ่งด้วยไม่ได้ อำนาจที่แท้จริงของกษัตริย์จะมีอย่างทั่วถึงแท้จริงก็เพียงในหัวเมืองใหญ่น้อยที่ขึ้นตรงกับตนเท่านั้น ดังนั้นขั้นสุดท้ายของการต่อสู้ภายในชนชั้นก็คือ กษัตริย์พยายามล้มเลิกพระยามหานครหรือสามนตราชต่างๆ เสีย ตั้งคนของตนขึ้นแทนสำหรับดูแลเมืองเล็กเมืองน้อยในอำนาจของพวกสามนตราชและพระยามหานครเดิมมา วิธีนี้ทำให้มั่นใจได้ว่าพวกพระยามหานครหรือสามนตราชจะไม่ทรยศเหมือนพวกชุดเก่าที่เคยเป็นมา การล้มเลิกประเทศสุโขทัยต้นสมัยอยุธยา การล้มเลิกประเทศเชียงใหม่ในสมัยรัชกาลที่ ๕ การล้มเลิกรัฐของเจ้าผู้ครองนครแพร่ ฯลฯ เหล่านี้ก็คือแผนการรวบอำนาจทั้งสิ้น

วิธีการอีกอย่างหนึ่งอันเป็นวิธีการขั้นสุดยอดของการรวบอำนาจก็คือริบโอนเอาที่ดินทั้งมวลมาเป็นของกษัตริย์ ยกเลิกพวกเจ้าขุนมูลนายชุดเก่า แล้วจัดตั้งพวกเจ้าขุนมูลนายชุดใหม่ขึ้น พวกที่ตั้งขึ้นชุดใหม่นี้โดยมากก็เลือกมาจากวงศ์วานว่านเครือเนื้อหน่อพงศ์เผ่าเหล่ากอศักดินาของพวกตนเอง หรือไม่ก็เลือกขึ้นจากข้าราช

บริพารที่ทำงานดีสัตย์ซื่อต่อราชวงศ์ของตนแล้วส่งออกไปเป็นข้าหลวงดูแลหัวเมืองเอกโทตรีจัตวาต่างพระเนตรพระกรรณ พวกขุนนางชุดใหม่เหล่านี้ขึ้นตรงต่อกษัตริย์ทั้งสิ้น พวกนี้ในเมืองไทยเรียกกันว่า **"เจ้าเมือง"** หรือ **"ผู้ว่าราชการเมือง"** เมื่อกษัตริย์โปรดปรานเพราะรับใช้ได้คล่องและซื่อสัตย์ กษัตริย์ก็จะมอบอำนาจให้เป็นบำเหน็จ อำนาจที่ได้รับก็คืออำนาจเหนือที่นา อาจจะให้เป็นจำนวนเท่าใดก็ได้ แต่ต้องไม่เกินอัตราที่กำหนดไว้ในกฎหมาย นั่นคือสิ่งที่เราเรียกกันว่า **"ศักดินา"** โดยวิธีนี้ พวกเจ้าขุนมูลนายที่กินเมืองโดยการสืบสกุลจึงสลายตัวไป แต่ถึงอย่างไรก็ดี ผู้ที่ได้กินเมืองโดยการแต่งตั้งของกษัตริย์ก็ยังคงเป็นพวกวงศ์วานของเจ้าขุนมูลนายอยู่ดี เพราะมีเพียงพวกนี้เท่านั้นที่ได้รับการศึกษาอบรมและมีโอกาสได้เฝ้าแหนถวายตัว

รูปแบบทางการปกครองของศักดินาจึงเป็นรูปแบบการปกครองที่เริ่มต้นขึ้นด้วยการกระจายอำนาจ (Decentralization) และมาลงเอยด้วยการรวบอำนาจ (Centralization) เป็นที่สุด

๓) การต่อสู้ของชนชั้นทาสกสิกร และชาวนาเอกระ

ความขัดแย้งหลักของสังคมศักดินา ก็คือความขัดแย้งระหว่างชนชั้นศักดินาและชนชั้นชาวนาทั้งมวล การต่อสู้ของชนชั้นทั้งสองแม้จะลงเอยด้วยชัยชนะของฝ่ายศักดินาเจ้าที่ดิน แต่ชาวนาทั้งมวลผู้ได้รับความเดือดร้อนอย่างแสนสาหัสก็ยังไม่ลดละความพยายามที่จะลุกขึ้นโค่นล้มอำนาจทางการเมืองของชนชั้นเจ้าที่ดิน จุดหมายขั้นพื้นฐานของการต่อสู้ของพวกชาวนาก็เพื่อช่วงชิงกรรมสิทธิ์ในที่ดินอันเป็นปัจจัยการผลิตที่สำคัญคืนมาเป็นกรรมสิทธิ์ของชาวนาเอง ด้วยจุดหมายขั้นพื้นฐานเช่นนี้ ความ

จริงข้อหนึ่งจึงปรากฏว่า การต่อสู้หรือปฏิวัติเพื่อโค่นล้มระบบผลิตศักดินาที่จะมีผลสมบูรณ์จะต้องเป็นการต่อสู้ของชาวนาที่มีการจัดตั้งเป็นระเบียบและมีกำลังอันไพศาลเท่านั้น การโค่นล้มระบบศักดินาของชนชั้นกลาง อันเป็นการช่วงชิงอำนาจทางการค้าและการหัตถกรรมหาได้ทำลายล้างระบบศักดินา อันเป็นระบบการขูดรีดทางเกษตรลงอย่างแท้จริงไม่

ในยุคศักดินา การต่อสู้ของชนชั้นชาวนาจะปรากฏออกมาในรูปการกบฏ หรือการลุกฮือขึ้นก่อการจลาจลของพวกชาวนา การต่อสู้ของเขาต้องประสบความพ่ายแพ้ครั้งแล้วครั้งเล่า ทั้งพ่ายแพ้ต่อกฎหมายอันเป็นเครื่องมือรักษาผลประโยชน์ของชนชั้นเจ้าที่ดินและทั้งพ่ายแพ้ต่อกำลังปราบปรามของฝ่ายชนชั้นเจ้าที่ดินที่มีการจัดตั้งอย่างเป็นระเบียบเรียบร้อย สาเหตุของการพ่ายแพ้ของชนชั้นชาวนา ก็เนื่องมาจากสภาพทางเศรษฐกิจ ระบบผลิตเอกระอันกระจัดกระจายแยกกันอยู่แยกกันกินคนละแห่งละที่ ทำให้ชาวนาไม่อยู่ในวิสัยที่จะจัดตั้งรวมศูนย์ขึ้นอย่างมีระเบียบและมีพลังพร้อมเพรียงได้ นี่ประการหนึ่ง อีกประการหนึ่ง ปรัชญาชีวิตที่พวกชนชั้นศักดินามอมเมาชาวนาว่ามนุษย์ไม่อาจขัดขืนบุญวาสนาได้ ชีวิตขึ้นอยู่แก่บุญกรรมและพรหมลิขิตทำให้ชาวนาส่วนมากที่ไม่มีการจัดตั้งเป็นทุนเดิมอยู่แล้วเกิดความท้อแท้ทอดอาลัยงอมืองอเท้า ดังนั้นการลุกฮือขึ้นต่อสู้ของชาวนา จึงเป็นไปในรูปการ *จลาจล* (**Mob**) อันขาดพลังที่เหนียวแน่นพร้อมเพรียงและขาดการจัดตั้ง และแม้การนำอันถูกต้อง ซึ่งแน่นอนสภาพเช่นนี้ก็ย่อมจะนำไปสู่การพ่ายแพ้ในที่สุด

โดยเหตุที่ไร้การจัดตั้งและการนำนี้เอง ทำให้การต่อสู้ของชาวนามีลักษณะใหม่ขึ้นอีกประการหนึ่ง นั่นคือมักจะเดินตาม

การนำของชนชั้นอื่นในยุคต้นๆ ของศักดินาขณะที่ชนชั้นกลางยังไม่มีบทบาท การจลาจลของชาวนาก็มักจะถูกพวกชนชั้นเจ้าที่ดินที่ขัดแย้งกับอำนาจการปกครองเดิม นำไปใช้ให้เป็นประโยชน์ พวกเจ้าที่ดินที่ขัดแย้งกันได้อาศัยความจัดเจนฉกฉวยเอากำลังของชาวนาไปเป็นของตน โดยการตั้งคำขวัญใหม่ที่เหมาะสมให้เป็นความหวังแก่ชาวนา เป็นต้นว่า **“กษัตริย์องค์เดิมไม่ตั้งอยู่ในทศพิธราชธรรม ขอให้พวกเราจงช่วยกันสนับสนุนผู้มีบุญและมีทศพิธราชธรรมคนใหม่”** หรืออะไรทำนองนี้ซึ่งก็ได้ผล เพราะทำให้ชาวนาหันมาเข้าด้วยโดยหวังในชีวิตใหม่ที่ดีกว่า นั่นก็คือชาวนายังยึดมั่นอยู่ในความสุขที่มาจากการประทานให้ของตัวบุคคล มิได้มองเห็นกำลังของชนชั้นตน วิธีการอีกอย่างหนึ่งของชนชั้นศักดินาที่จะใช้กำลังของพวกชาวนาให้เป็นประโยชน์ ก็คือเข้าแทรกซึมเข้าไปในขบวนการเคลื่อนไหวจลาจลของชาวนา แล้วก็ค่อยๆ ยึดอำนาจทางการเมืองกลับคืนเข้ามาไว้ในกำมือของพวกตน ตกลงผู้ที่ได้รับผลจากการจลาจลของชาวนาก็คือพวกชนชั้นศักดินานั่นเอง เคล็ดลับในการผลัดเปลี่ยนแผ่นดินหรือราชวงศ์ใหม่ของสังคมศักดินาที่เป็นมาในประวัติศาสตร์ ก็อยู่ที่ตรงความจริงที่กล่าวนี้

ครั้นถึงสมัยที่สังคมศักดินา ได้พัฒนามาจนถึงขั้นที่ได้มีรูปการผลิตแบบทุนนิยมเกิดขึ้น และชนชั้นกลางได้ลุกขึ้นต่อสู้กับชนชั้นศักดินา ชนชั้นชาวนาก็มักจะเดินตามการนำของชนชั้นกลาง การต่อสู้ของพวกชาวนาในระยะนี้จะประสานกันกับการต่อสู้ของชนชั้นกลางในเมือง และพวกชนชั้นกลางก็จะฉกฉวยเอาการจลาจลของชาวนาไปเป็นประโยชน์แก่ตนเสมอ ท่าทีของพวกชนชั้นกลางนั้นมีอยู่เด่นชัดประการหนึ่ง กล่าวคือท่าทีประนีประนอม พวกชนชั้นกลางเมื่อได้รับชัยชนะในการต่อสู้แล้ว ก็มักจะประนีประนอมกับพวก

เจ้าที่ดิน ทั้งนี้ก็เพราะเมื่อชนชั้นกลางสถาปนาระบบการค้าและการอุตสาหกรรมเสรีนิยมของตนขึ้นได้แล้ว ความขัดแย้งขั้นพื้นฐานระหว่างตนกับศักดินาในทางการผลิตก็หมดไป การอยู่ร่วมกันระหว่างชนสองชั้นจึงเป็นไปได้ชั่วระดับหนึ่ง เมื่อเป็นเช่นนี้ชนชั้นศักดินาก็ยังคงขูดรีดชาวนาอยู่ได้ต่อไปเช่นเดิม ผู้ที่ได้รับผลจากการจลาจลของชาวนาจึงมิใช่ชาวนาเอง หากเป็นชนชั้นกลางผู้กำลังสถาปนาระบบผลิตทุนนิยม

ตามที่กล่าวมานี้จะเห็นได้ว่า การจลาจลของชาวนาเป็นเพียงบันไดสำหรับชนชั้นอื่นที่จะใช้เหยียบขึ้นไปสู่อำนาจทางการเมืองเท่านั้น สิ่งที่ชาวนาได้รับจากการจลาจลนั้นอย่างมากก็เป็นเพียงการผ่อนคลายเกลียวอันแข็งเขม็งแห่งการขูดรีดในชั่วระยะเวลาหนึ่งๆ เท่านั้น หาใช่เป็นการปลดแอกศักดินาออกไปอย่างแท้จริงจนกระทั่งสามารถสถาปนารัฐของชาวนาขึ้นได้แต่อย่างใดไม่

แต่อย่างไรก็ดี ทั้งหมดที่กล่าวมามิได้หมายความว่าชาวนาจะไม่มีวันใช้การต่อสู้ของตนให้เป็นประโยชน์ต่อตนเองได้ จริงอยู่แม้สภาพการจลาจลของชนชั้นชาวนาจะต้องดำเนินไปภายใต้การนำของชนชั้นอื่นเป็นปกติ แต่ในสภาพของสังคมยุคทุนนิยมที่กำลังของชนชั้นกรรมาชีพเติบโตและมีการจัดตั้งอย่างกว้างขวาง การต่อสู้ของชาวนาภายใต้การนำของชนกรรมาชีพย่อมจักเป็นไปเพื่อผลประโยชน์ของชนชั้นชาวนาด้วยอย่างแท้จริง ด้วยการนำของชนกรรมาชีพที่มีความตื่นตัวทางการเมืองสูง มีสายตาอันยาวไกลและปราศจากท่าทีประนีประนอมเท่านั้น ชาวนาจึงจะสามารถทำลายซากเดนของศักดินาที่ยังคงขูดรีดตนลงได้สิ้นเชิง และได้รับผลจากการปฏิวัติต่อสู้ของตนเองอย่างแท้จริง ทั้งนี้ก็เพราะรัฐของชนกรรมาชีพที่สถาปนาขึ้นใหม่มิใช่รัฐของชนชั้นผู้ขูดรีดที่ตั้งขึ้นเพื่อการขูดรีดชนชั้นอื่น หากเป็น

รัฐของมวลชนผู้ถูกขูดรีดทุกคนที่ตั้งขึ้นเพื่อขจัดชนชั้นผู้ขูดรีดให้หมดไป และเข้าถือบังเหียนสถาบันทางการเมืองไว้เป็นเครื่องมือในการดูแลจัดสรรผลประโยชน์ของมวลชนผู้เป็นเจ้าของในปัจจัยแห่งการผลิตร่วมกัน ในสภาพเศรษฐกิจดังกล่าวของรัฐแห่งชนชั้นกรรมาชีพนี้เท่านั้น ชาวนาจึงสามารถปรับปรุงเศรษฐกิจเอกระแบบต่างคนต่างทำ มาเป็นเศรษฐกิจแบบการผลิตรวมหมู่ทางเกษตร ซึ่งโดยการนี้ชาวนาก็จะสามารถรวมกันเข้าได้เป็นกลุ่มก้อน และมีการจัดตั้งอย่างเป็นระเบียบและทำลายซากเดนของศักดินาลงได้อย่างแท้จริง!

๔) การต่อสู้ทางชนชั้นระหว่างชนชั้นศักดินากับชนชั้นกลาง

ได้กล่าวมาแล้วในลักษณะทางเศรษฐกิจว่า ในตอนปลายยุคศักดินา ความขัดแย้งใหม่ได้เกิดขึ้น นั่นคือความขัดแย้งทางผลประโยชน์ระหว่างระบบการค้าผูกขาดของศักดินาและระบบการค้าเสรีของชนชั้นกลาง ความจัดเจนในการต่อสู้ทำให้ฝ่ายศักดินากดขี่พวกชนชั้นกลางมากขึ้น และขณะเดียวกันก็ทำให้ชนชั้นกลางตระหนักมากขึ้นว่า การที่จะทำลายระบบผูกขาดการค้าของศักดินาลงได้ ก็มีแต่การโค่นล้มอำนาจทางการเมืองของศักดินาลง แล้วสถาปนาอำนาจทางการเมืองของชนชั้นตนขึ้น การจัดตั้งของพวกชนชั้นกลางซึ่งถึงแม้จะหละหลวม แต่ก็ได้เกิดขึ้นเพื่อต่อสู้กับอำนาจทางการเมืองของศักดินาอย่างหนักหน่วง พวกชนชั้นกลางที่ทำการต่อสู้กับศักดินานี้มิได้ต่อสู้โดยโดดเดี่ยว หากได้มีชนชั้นทาสกสิกรผู้ถูกกดขี่ขูดรีดอย่างแสนสาหัสเข้าร่วมในขบวนการด้วย กำลังของฝ่ายชนชั้นกลางจึงเป็นกำลังอันมหาศาล ในที่สุดชนชั้นกลางโดยการสนับสนุนของประชาชนทั่วไปก็ทำลายอำนาจทางการเมืองของศักดินาลงได้ และสถาปนารัฐของชนชั้นกลางขึ้นแทนที่ในที่สุด นั่นคือวาระสุดท้ายของอำนาจทางการเมืองของศักดินา ตัวอย่างแห่งการต่อสู้และการโค่นล้มระบบศักดินา

ที่ยิ่งใหญ่ที่สุด คือการปฏิวัติของชนชั้นกลางในประเทศฝรั่งเศสเมื่อ ค.ศ. ๑๗๘๙

แต่อย่างไรก็ดีขอให้สังเกตว่า อวสานของระบบศักดินาที่ถูกจัดการโดยชั้นกลางนี้ เป็นเพียงอวสานแห่งอำนาจทางการเมืองเท่านั้น แต่ในทางการผลิตในด้านเกษตรแล้วศักดินายังคงมีซากเดนแห่งการขูดรีดและกดขี่เหลืออยู่โดยสมบูรณ์ ที่ดินอันเป็นปัจจัยสำคัญในการผลิตยังตกอยู่ในมือของชนชั้นศักดินาอย่างบริบูรณ์เช่นเดิม ทั้งนี้เพราะไม่มีการปฏิรูปที่ดิน ดังนั้นสิ่งที่พวกชนชั้นศักดินาสูญเสียไป จึงเป็นสถาบันแห่งคณะกรรมการจัดสรรดูแลผลประโยชน์ของตนเท่านั้นเอง ศักดินาซากเดนที่ยังตกค้างอยู่เหล่านี้ยังคงต่อสู้ช่วงชิงอำนาจในสถาบันการเมืองต่อไปอย่างยืดเยื้อทรหด การต่อสู้ทางชนชั้นระหว่างศักดินากับกระฎุมพีหรือชนชั้นกลางจึงยังมิได้สุดสิ้นลงตรงการปฏิวัติประชาธิปไตยกระฎุมพี (Bourgeois-democratic Revolution) และแน่นอนในระยะนี้ ชาวนาทั้งมวลก็ยังคงถูกขูดรีดโดยชนชั้นเจ้าที่ดินอยู่ต่อไป แม้รูปแบบของการขูดรีดจะเปลี่ยนไปไม่หนักหน่วงเท่าเดิม แต่ถึงกระนั้นชาวนาก็ยังคงอยู่ในสภาพล้มลุกคลุกคลาน และล้มละลายเช่นที่เคยเป็นมา

ทางเดียวที่ชนชั้นชาวนาจะต่อสู้จนได้ชัยชนะ และสามารถปลดแอกศักดินาออกจากบ่าตนได้ ก็คือเข้าร่วมการต่อสู้ของชนกรรมาชีพ และยอมรับการนำอันมีการจัดตั้งอย่างมีระเบียบของชนกรรมาชีพเท่านั้นหาใช่การเข้าร่วมในขบวนการต่อสู้ของชนชั้นกลางผู้ทรยศหักหลังหันไปประนีประนอมกับชนชั้นศักดินาในภายหลังไม่!

ง. ลักษณะทางวัฒนธรรมของระบบศักดินา

ลักษณะทางวัฒนธรรม หรืออีกนัยหนึ่ง ลักษณะทางรูปแบบ

แห่งชีวิตของประชาชน ในสังคมศักดินา มีดังต่อไปนี้ คือ

๑) ความสัมพันธ์ระหว่างคนในสังคมเป็นความสัมพันธ์ที่เหลื่อมล้ำต่ำสูงตามชนชั้นโดยกำเนิด และตามอำนาจที่มีเหนือที่ดิน

ระบบศักดินาเป็นระบบที่พัฒนาการสืบสันตติวงศ์ของระบบทาสให้ก้าวขึ้นมาอีกขั้นหนึ่ง การสืบสันตติวงศ์หรือสืบสกุลของพวกนายทาส ได้กลายมาเป็นการสืบสันตติวงศ์และสืบสกุลของพวกชนชั้นเจ้าที่ดิน การนับถือยกย่องมนุษย์โดยชาติกำเนิดได้พัฒนาขึ้นจนสูงสุดยอดในยุคนี้ พวกชนชั้นเจ้าที่ดินถูกยกย่อง หรือบังคับให้ประชาชนยกย่องขึ้นเป็น "**เทวดา**" เป็น "**เจ้าฟ้า**" เป็น "**พระเจ้า**" เป็น "**พระพุทธเจ้า**" เป็น "**โอรสสวรรค์**" ฯลฯ สรุปว่าเป็นเทวดาลงมาเกิดหรือเป็นพระพุทธเจ้ากลับชาติ วงศ์วานว่านเครือของชนชั้นนี้จึงได้รับความนับถือ และมีอำนาจกดขี่พวกไพร่ได้ตามความสูงส่งของโคตรตระกูล ความนับถือยกย่องที่พวกชนชั้นศักดินาได้รับย่อมผูกพันอยู่กับที่ดินเสมอไป ศักดินาที่ล้มละลายจะกลายเป็น "**ผู้ดีตกยาก**" และแล้วก็จะกลายเป็น "**ผู้ดีแปดสาแหรก**" ต่อจากนั้นก็เป็น "**ผู้ดีตีนแดงตะแคงตีนเดิน**" เป็นพวก "**เหยียบขี้ไก่ไม่ฝ่อ**" และกลายเป็นชนสามัญไปในที่สุด สถาบันของพวกนี้จะคงอยู่ได้ก็โดยอำนาจในที่ดินที่ตนยังคงมีอยู่เท่านั้น พวกเจ้าที่ดินใหม่ที่เพิ่งมีที่ดิน ก็จะเริ่มมีอำนาจ เป็น "**ผู้มีบุญวาสนา**" เป็น "**ผู้มีข้าทาสบริวาร**" และกลายเป็นผู้ดีขึ้นในที่สุด

สำหรับพวกสามัญชนที่ไม่มีที่ดิน หรือที่มีที่ดินเพียงเล็กน้อยพอทำมาหากินลุ่มๆ ดอนๆ ไปได้ จะถูกเหยียดหยามลงเป็นพวก "**ไพร่ราบ**" เป็นพวก "**มิจฉาทิฐิ**" ต้องทน "**รับใช้เวรกรรม**" เป็น "**คนชั้นต่ำ**" ที่พระผู้เป็นเจ้าและเทวดาไม่โปรด การคบหาสมาคมระหว่างชนทั้งสองชั้นเป็นไปได้โดยยาก หรือถ้าเป็นไปได้ ชนชั้นไพร่

ก็ต้องเป็นผู้เสียเปรียบ เป็นลูกจ๊อก การแต่งงานระหว่างชนสองชั้น เป็นสิ่งที่เป็นไปได้ยาก ถ้าผัวเป็นผู้ดี ได้เมียเป็นไพร่เป็นทาส เมียก็จะถูกเหยียดหยามว่าเป็นเมียไพร่ ในเมืองไทยเรียกว่า *เมียกลางทาสี* แต่ถ้าผู้หญิงเป็นผู้ดี ผู้ชายเป็นไพร่ การแต่งงานจะเป็นไปได้ยากเย็นเต็มประดา ถ้าแต่งงานกันแล้วมีลูก ลูกจะต้องรับกรรมเป็นคนชั่วช้า ต้องทำงานบ่าวงานไพร่ชั้นต่ำเพราะมันเป็นลูกของแม่ที่แหกชนชั้น!

๒) ระบบทาสยังคงอยู่ นอกจากพวกไพร่ พวกเลกและสามัญชนอันเป็นชนชั้นต่ำแล้ว ในสังคมศักดินายังคงมี **"ระบบทาส"** เหลือเป็นซากเดนอยู่ พวกทาสเหล่านี้ก็คือ **"ทาสน้ำเงิน"** ที่ขายตัวขาดราคาหรือเป็น **"ทาสสินไถ่"** เป็น **"ทาสเรือนเบี้ย"** เป็นสิ่งที่ซื้อขายกันได้ มนุษย์ยังมีสภาพเหมือนสัตว์ที่อาจซื้อขายได้เหมือนผักปลา สิทธิขั้นพื้นฐานของมนุษย์ ในฐานะที่มนุษย์เป็น **"คน"** หามีในสังคมศักดินาไม่ ชนชั้นเจ้าที่ดินยังคงทารุณโหดร้ายต่อทาสในเรือนเบี้ยของตนได้ตามความพอใจ แม้ในตอนปลายสมัยศักดินาจะได้มีการปลดปล่อยทาสกันขึ้นก็จริง แต่ทาสก็ยังคงต้องถูกกดขี่ต่อไป ทั้งนี้เพราะตนไร้ที่ดิน ทาสที่ถูกปลดปล่อยในสมัยศักดินา จะเป็นในเมืองไทยก็ดี ในรัสเซียก็ดี ล้วนมีสภาพเช่นเดียวกัน คือไร้ที่ดิน ซึ่งในที่สุดพวกนี้ก็จะกลายมาเป็นกำลังสำคัญในการพัฒนาระบบทุนนิยม กล่าวคือกลายมาเป็นกรรมกรผู้ขายแรงงาน

๓) การเหยียดหยามเชื้อชาติ ชนชาติต่างๆ ที่ด้อยกว่าชนชาติตนก็ดี หรือชนชาติส่วนน้อยใน **"พระราชอาณาจักร"** ก็ดี จะถูกเหยียบย่ำลงเป็นเดนมนุษย์ เป็นชนชั้นต่ำ เป็นศัตรู ความรู้สึก

เท่าเทียมเสมอภาคระหว่างเชื้อชาติ ความรู้สึกเป็นมิตรระหว่างประชาชนต่างเชื้อชาติไม่ปรากฏมีในสังคมศักดินา ทั้งนี้ก็เพราะที่ดินทั้งหมดของชาติเหล่านั้นต้องตกเป็นของกษัตริย์องค์ใหญ่แล้วโดยสิ้นเชิง ผู้อาศัยแผ่นดินท่านอยู่จึงเป็นเสมือนพวกข้าทาส เป็นพวกขี้ข้าในหัวเมืองประเทศราชไม่มีคุณงามความดีแต่อย่างใด

๔) สตรีและเด็กถูกเหยียดหยาม สตรีในสังคมศักดินาถูกกดขี่เหยียดหยามลงเป็นมนุษย์ที่ต่ำกว่าเพศชาย ผ้านุ่งผ้าถุงของสตรีก็เป็นของสกปรกต่ำช้าผู้ชายแตะต้องไม่ได้ นอกจากนั้นพวกเจ้าที่ดินทั้งปวงยังบำเรอความสุขของตน โดยการใช้สตรีเป็นเสมือนวัตถุระบายความใคร่ สภาพของสตรีจึงเป็นเสมือนสัตว์ตัวเมียที่คอยรองรับความหื่นกระหายของเจ้าที่ดินระบบฮาเร็มหรือสาวสวรรค์กำนัลในในราชสำนักและในบ้านผู้ดีเป็นระบบที่แพร่หลายทั่วไป การที่ต้องถูกกักขังจนผิดธรรมชาติทำให้การ *เล่นเพื่อน* (Homosexual) ในหมู่สตรีในราชสำนัก และฮาเร็มของสำนักขุนนางระบาดทั่วไป ชีวิตทางกามารมณ์ของเจ้าขุนมูลนายเพิ่มความวิตถารขึ้นโดยลำดับเป็นต้นว่าการสำเร็จความใคร่ทาง **"เว็จมรรค"**

ฐานะของเด็กในสังคมศักดินาเป็นฐานะที่ต่ำต้อย ทั้งนี้เพราะเด็กมิได้เกิดมาโดยที่เจ้าขุนมูลนายอยากให้เกิด หากเกิดมาในฐานะเป็นผลพลอยได้จากความสนุกสนานทางกามารมณ์ คุณค่าของเด็กจึงไม่มี อีกประการหนึ่งพวกเจ้าขุนมูลนายปรารถนาจะปราบเด็กลงไว้ให้อยู่มือแต่ยังเล็กเพื่อความมั่นคงของสถาบันของตน เด็กจึงถูกกดขี่เหยียบย่ำอย่างหนัก

๕) ขนบธรรมเนียมและประเพณีต่างๆ เป็นขนบธรรมเนียมที่พัวพันอยู่กับที่ดิน ทั้งนี้เพราะชีวิตของประชาชนส่วนใหญ่เกี่ยวข้องอยู่กับการทำงานบนผืนดิน แต่อย่างไรก็ดี ขนบธรรมเนียมและประเพณีเหล่านั้นก็ต้องถูกเหยียดเป็นของต่ำทราม เพราะเกิดขึ้นในหมู่ไพร่ราบ ขนบธรรมเนียมประเพณีอันเกิดจากที่ดินนั้นถ้าจะได้รับการยกย่องเน้นให้เห็นเด่นชัดก็จะต้องเป็นขนบประเพณีที่เป็นประโยชน์ต่อศักดินาเท่านั้น เช่น เอ็งอาศัยแผ่นดินของข้าทำมาหากินเอ็งต้องเป็นหนี้บุญคุณข้า ยิ่งพวกที่เป็นทาสทำงานให้นายและกินข้าวของนายด้วยแล้ว พวกนี้ก็ต้องเป็นหนี้บุญคุณของข้าวแดงแกงร้อน ส่วนงานที่ทาสทำให้นั้นไม่ต้องพูดถึง ดังนี้เป็นต้น อย่างไรก็ดีขนบประเพณีต่างๆ ที่นับถือว่าสูงส่งและถูกต้องจักต้องเป็นขนบประเพณีในราชสำนักและสำนักผู้ดี ราชสำนักจะเป็นศูนย์กลางแห่งขนบประเพณีทั้งปวง แล้วถ่ายทอดลงมายังสำนักผู้ดี สำนักผู้ดีจึงถ่ายทอดลงมาสู่พวกลิ่วล้อแล้วพวกลิ่วล้อถ่ายทอดลงมายังไพร่ราบอีกทอดหนึ่ง พวกไพร่ที่ปราศจากความสำนึกในชนชั้น เมื่อปรารถนาจะได้เข้าสู่วงสังคมไม่เคอะเขินก็ต้องปฏิบัติตามขนบประเพณีของผู้ดีที่ใครมีตีนขนาดโตเพราะเหยียบดินทำงาน ก็ต้องหมั่นชะล้างผูกรัดให้ตีนเล็กลงมีสีแดงอมเลือดอันเป็นสัญลักษณ์ของผู้ดีที่ไม่ทำงาน! ในตอนปลายยุคศักดินาเมื่อระบบผลิตแบบทุนนิยมหรือนัยหนึ่ง *ระบบพาณิชย์นิยม* (Mercantilism) พัฒนามาจนชนชั้นกลางเริ่มมีบทบาทในการรักษาผลประโยชน์ของตนแล้ว ขนบประเพณีต่างๆ ของพวกศักดินากลายเป็นโซ่ที่รัดร้อยชีวิตของพวกชนชั้นกลางอย่างยิ่ง ชนชั้นกลางมักจะถูกเยาะเย้ยถากถางโดยพวกผู้ดีอยู่เสมอว่าเป็น **"คางคกขึ้นวอ"** **"กิ้งก่าได้ทอง"** เป็นพวก **"ไม่เคยพบเคยเห็น"** ซึ่งถ้าเป็นในฝรั่งเศสก็เรียกว่าพวก "Nouveauriche" พวกชนชั้นกลาง

ในระยะนี้จึงพยายามอย่างสุดกำลังที่จะล้มล้างขนบประเพณีของชนชั้นศักดินาลง อาศัยอำนาจเงินอันเป็นอำนาจใหม่ทางเศรษฐกิจทำให้พวกชนชั้นกลางเด่นขึ้นในวงสังคม ความล้มละลายของชนชั้นศักดินาหนุนให้พวกชนชั้นกลางสถาปนาขนบประเพณีแบบเสรีนิยมของตนขึ้นใหม่ได้

แต่อย่างไรก็ดี ท่าทีอันประนีประนอมของพวกชนชั้นกลางทำให้พวกเขายอมรับเอาขนบประเพณีส่วนหนึ่งของพวกศักดินาไว้ ยิ่งพวกชนชั้นกลางที่ซื้อตำแหน่งทางการเมืองด้วยเงินตราด้วยแล้วยิ่งพยายามรับทอดขนบประเพณีของพวกศักดินาเข้าไว้เต็มคราบ อิทธิพลของขนบประเพณีศักดินาจึงยังคงอยู่ต่อไปในสังคมทุนนิยมหาได้สูญหายไปโดยสิ้นเชิงไม่

๖) ศิลปะและวรรณคดี ศิลปะของสังคมศักดินาทั้งมวลมีทั้งศิลปะของประชาชนและศิลปะในราชสำนักและสำนักผู้ดี ศิลปะของประชาชนถูกเหยียบย่ำเป็นของต่ำ ศิลปะในราชสำนักที่รับใช้ชนชั้นศักดินาเท่านั้นที่ได้รับการส่งเสริมยกย่องเป็นแบบฉบับ วรรณคดีของสังคมศักดินาก็เช่นเดียวกัน กล่าวคือเป็นวรรณคดีรับใช้ชนชั้นศักดินา สรุปว่าทั้งศิลปะและวรรณคดีถูกผูกขาดโดยชนชั้นศักดินาแต่ฝ่ายเดียว

ศิลปะและวรรณคดีของสังคมศักดินาในยุคต้นๆ เป็นศิลปะและวรรณคดีที่ดำเนินไปในคติ **“ศิลปะเพื่อชีวิต”** ซึ่งหมายถึงเพื่อชีวิตของชนชั้นศักดินาเท่านั้น! ประชาชนไม่มีเสรีภาพในการผลิตศิลปะเพื่อรับใช้ชีวิตของพวกเขาเองได้ กรอบของขนบประเพณีและชีวิตทางเศรษฐกิจการเมือง จะบีบศิลปินไว้ในวงล้อมแห่งศิลปะเพื่อชีวิตของชนชั้นศักดินาทั้งสิ้น สภาพเช่นนี้ทำให้ศิลปินรุ่นใหม่ของชนชั้นกลางในปลายยุคศักดินารู้สึกอึดอัด เขากำลังต่อสู้เพื่อระบบเศรษฐกิจ

แบบเสรีนิยม ศิลปะและวรรณคดีของพวกเขาจะเป็นเครื่องมือที่รับใช้พวกเขาในการต่อสู้อยู่ชั่วระยะหนึ่ง ครั้นเมื่อเขาประสบชัยชนะแล้วศิลปะและวรรณคดีของพวกชนชั้นกลางก็จะเตลิดเข้ารกเข้าพงไปสู่คติ **"ศิลปะเพื่อศิลปะ"** อันเป็นแนวคิดทางศิลปะของระบบเสรีนิยมที่ต้องการความอิสระทางความเพ้อฝัน ไม่ผูกพันกับชีวิตใดๆ ในสังคม อวสานของคติ ศิลปะเพื่อชีวิตของชนชั้นศักดินาได้มาถึง เมื่อคติศิลปะเพื่อศิลปะของชนชั้นกลางถือกำเนิดขึ้นมานี่เอง

๗) การศึกษา ในเมื่ออำนาจทางเศรษฐกิจและทางการเมืองตลอดจนอำนาจการกำหนดรูปแบบแห่งชีวิตในด้านอื่นๆ ตกอยู่ในมือของชนชั้นศักดินาเช่นนี้ จึงไม่มีปัญหาว่าการศึกษาจะไม่ตกอยู่ในมือของศักดินาและดำเนินไปเพื่อรับใช้ชนชั้นศักดินา

เพื่อที่จะเสริมสร้างบุญญาบารมีของชนชั้นตนศักดินาจะกำเอาสิทธิในการแต่งและการตีความประวัติศาสตร์ไว้ในมือของตน *ปราชญ์ของพวกศักดินาจะตั้งตนขึ้นเป็นบิดรแห่งประวัติศาสตร์ ถือตัวเป็นศาลสูงวินิจฉัยประวัติศาสตร์ของชาติ ประวัติศาสตร์ของชาติจึงแทนที่จะเป็นประวัติศาสตร์แห่งการเคลื่อนไหวก้าวหน้าของประชาชน ตรงข้ามกลับเป็นประวัติการสืบสันตติวงศ์ของกษัตริย์และการกระทำต่างๆ ของกษัตริย์กลับเป็นหนังสือที่พรรณนาถึงบุญญาบารมีและพระเดชพระคุณของกษัตริย์ที่มีต่อทวยราษฎร์ นั่นก็คือประวัติศาสตร์ของศักดินา มิใช่ประวัติศาสตร์หากเป็นพงศาวดาร อันว่าด้วยวงศ์วานว่านเครือของเทวดาที่อวตารลงมาดับยุคเข็ญบนมนุษย์โลก* วิชาประวัติศาสตร์ของศักดินาจึงเป็นวิชาที่อบรมสั่งสอนเยาวชน ให้ซาบซึ้งดื่มด่ำในพระมหากรุณาธิคุณและจงรักภักดีต่อชนชั้นศักดินาโดยตรงนั่นเอง โดยที่แท้แล้ว วิชา

ประวัติศาสตร์เป็นวิชาที่ว่าด้วยความจัดเจนในการต่อสู้ทางสังคมของมนุษย์ ซึ่งวิชานี้เป็นเสมือนตัวอย่างของการต่อสู้ทางสังคมแห่งชีวิตของชนรุ่นหลัง การศึกษาประวัติศาสตร์จึงเป็นหัวใจแห่งการศึกษาความเป็นมาของสังคม เป็นกุญแจดอกสำคัญที่จะไขไปสู่การปฏิบัติอันถูกต้อง ศักดินาตระหนักในความจริงข้อนี้ดี จึงได้เข้าถือบังเหียนการศึกษาทางประวัติศาสตร์ไว้ในกำมือเพื่อใช้วิชานี้ให้เป็นประโยชน์แก่ชนชั้นตน

นอกจากวิชาประวัติศาสตร์อันเป็นหัวใจของการแสดงตัวอย่างและการตีความจัดเจนของชีวิตแห่งชนชั้นศักดินาแล้ว วิชาอื่นๆ ศักดินาก็จะสอดแทรกลงไปในคำสอนให้มีจุดประสงค์เพื่อรับใช้ และเสริมสร้างสถาบันของศักดินาทั้งสิ้น ทั้งนี้ไม่ว่าจะเป็นวิชาว่าด้วยศีลธรรม กฎหมาย การปกครอง ฯลฯ ในยุคต้นๆ นั้น ศักดินาถึงกับหวงห้ามมิให้ประชาชนได้ศึกษากฎหมายเลยทีเดียว สิ่งที่พอนับได้ว่าเป็นกฎหมายที่ศักดินาอนุญาตให้เรียนรู้ได้และจำเป็นต้องเรียนก็คือตำราว่าด้วยกฎเกณฑ์การเป็นมหาดเล็ก ข้อบังคับในพระราชฐานที่พวกข้าราชบริพารและประชาชนจะต้องปฏิบัติให้ถูกต้อง

สรุปว่าลักษณะทางการศึกษาของศักดินาก็คือการผูกขาดการศึกษา อนุญาตให้เล่าเรียนได้แต่วิชาที่เป็นประโยชน์ต่อศักดินา

จุดมุ่งหมายอีกประการหนึ่งในด้านการศึกษาของศักดินาก็คือกดคนลงไว้ให้โง่ ไม่ส่งเสริมให้ฉลาด ทั้งนี้เพราะการกดขี่ขูดรีดคนฉลาดเป็นสิ่งที่กระทำได้ยาก การศึกษาในสมัยศักดินาจึงล้าหลัง แต่ขณะเดียวกันศักดินาก็ต้องการคนฉลาดใช้คล่องไว้ปฏิบัติ **"ราชการ"** (คือธุรกิจของพระเจ้าแผ่นดิน) ศักดินาจะสร้างคนของเขาขึ้นมาไว้ใช้ โดยให้เข้ามาศึกษาในสำนักของผู้ดี สำนักของเจ้าขุนมูลนายและในราชสำนัก เด็กหญิงก็จะต้องร่ำเรียนเพื่อเป็น **"ผ้า**

พับไว้" ไว้รอรับความหื่นกระหายของผัว พูดง่ายๆ ก็คือเรียนวิชาปรนนิบัติผัว เด็กชายก็ร่ำเรียนเพื่อให้เป็น "**ขุนศึก**" เป็น "**อัศวิน**" เป็น "**ทหารเสือ**"

ลักษณะนี้ก่อให้เกิดประเพณีหวงวิชากันขึ้นอย่างแพร่หลาย อาจารย์เจ้าสำนักจะหวงแหนวิชา เลือกถ่ายทอดให้เฉพาะศิษย์ก้นกุฏิที่รักใคร่และที่เห็นว่าสัตย์ซื่อ สามัญชนทั่วไปจึงไม่มีโอกาสร่ำเรียนเฉลียวฉลาด อย่างดีก็เพียงอ่านออกเขียนได้ กวีศิลปินและผู้มีความรู้ต่างๆ ส่วนมากจึงมักอยู่ในราชสำนักและวังของเจ้าขุนมูลนายทั้งสิ้น

อีกประการหนึ่ง การศึกษาของศักดินาเป็นการศึกษาที่สอนให้คน "**ยอมรับ**" (accept) กล่าวคือมิได้เปิดโอกาสให้ศิษย์คิดเสียก่อน เมื่อเห็นจริงแล้วจึงเชื่อ หากสอนให้เชื่อโดยไม่ต้องคิด ทั้งนี้เพื่อปิดทางความคิดริเริ่มทั้งปวงอันจะนำไปสู่ความหายนะแห่งชนชั้นศักดินา

การผูกขาดการศึกษา และวิธีสอนให้คนยอมรับ (accept) แบบนี้ เมื่อพัฒนามาจนถึงขั้นสุดยอด ก็ต้องปะทะเข้ากับพลังแห่งความคิดแบบ "**เสรีนิยม**" ของชนชั้นกลาง การค้าขาย การอุตสาหกรรม การติดต่อธุรกิจ ฯลฯ ของพวกชนชั้นกลางบังคับให้ชนชั้นกลางต้องสร้างคนที่เฉลียวฉลาดว่องไว มีความคิดริเริ่ม และมีความรู้รอบด้านขึ้น พลังของการผูกขาดวิชากับพลังของการเปิดตลาดวิชาอย่างเสรีจึงปะทะกันอย่างรุนแรง ฝ่ายศักดินาได้พยายามกีดกันการก่อตั้งสถาบันการศึกษาของชนชั้นกลางอย่างเต็มความสามารถ แต่ผลที่สุดก็ไม่สามารถขวางกงล้อแห่งประวัติศาสตร์ไว้ได้ สถาบันการศึกษาของชนชั้นกลางจึงถือกำเนิดขึ้น

แต่! เล่ห์เหลี่ยมและความจัดเจนของศักดินาที่สั่งสมมานับพันๆ ปี มีสูงกว่าชนชั้นกลาง และประกอบกับชนชั้นกลางมีท่าทีประนีประนอม ศักดินาจึงสามารถเข้าแทรกแซงเข้าไปในสถาบัน

การศึกษาของชนชั้นกลางได้อย่างลอยชาย ศักดินาซากเดนยังคงกำเอาหลักสูตรและการหันเหจุดหมายปลายทางแห่งการศึกษาไว้ได้ในกำมือ วิชาประวัติศาสตร์ก็ยังคงตกอยู่ในกำมือและในอิทธิพลการตีความของชนชั้นศักดินาต่อไป

๘) ศาสนา ในต้นยุคศักดินา ศาสนากับศักดินามีความขัดแย้งกันอย่างหนักหน่วง ศาสนาซึ่งเคยเป็นใหญ่เหนือชะตาชีวิตของมวลชน ได้ดิ้นรนเต็มที่ที่จะรักษาความสำคัญของตนไว้ การต่อสู้ระหว่างศาสนากับศักดินาปรากฏอย่างเด่นชัดในยุโรปและอินเดียและแม้ที่สุดในประเทศไทย ในยุโรปจะปรากฏบ่อยๆ ว่า สังฆราชประกาศ *คว่ำบาตร* (Excommunicate) กษัตริย์และกษัตริย์ประกาศยุบสังฆราช แต่ตามความเป็นจริงขั้นพื้นฐานที่ว่าชีวิตมนุษย์ขึ้นอยู่กับอำนาจทางเศรษฐกิจทำให้ศักดินาได้ชัยชนะในที่สุด ทั้งนี้เพราะศักดินาได้รวบเอาปัจจัยแห่งการผลิตเข้าไว้ในกำมือได้เด็ดขาด

ความพ่ายแพ้ของศาสนา ทำให้ศาสนากลายเป็นเครื่องมือในการเสริมสร้างบารมีของกษัตริย์ในที่สุดทางศาสนาต้องยอมรับว่ากษัตริย์คือ **"สมมติเทพ"** คือ **"เทวดาบนพื้นดิน"** คือ **"พระผู้เป็นเจ้าที่อวตารลงมา"** คือ **"พระพุทธเจ้ากลับชาติ"** และท้ายที่สุดก็คือ **"ผู้อุปถัมภ์ค้ำจุนศาสนา"** โดยทางกลับศักดินาก็แบ่งปันที่ดินให้แก่ทางศาสนา แบ่งปันข้าทาสให้แก่วัดวาอาราม ยกย่องพวกนักบวชขึ้นเป็นขุนนางมีลำดับยศ มีเครื่องประดับยศ มีเบี้ยหวัดเงินปีและแม้เงินเดือน ปรากฏการณ์อันนี้เกิดขึ้นทั่วไปทั้งในต่างประเทศ และในประเทศไทย

เมื่อถึงขั้นนี้แล้วศาสนาก็มีหน้าที่อบรมสั่งสอนให้ผู้คนเคารพยำเกรงกษัตริย์ พวกนักบวชทั้งหลายกลายเป็นครู อาจารย์

ที่ให้การศึกษาแก่กุลบุตรกุลธิดา ซึ่งแน่นอน แนวทางของการศึกษาย่อมเป็นไปตามความปรารถนาของศักดินา

ยิ่งกว่านั้น ศาสนาได้กลายเป็นเครื่องมือในการต่อสู้ทางการเมืองระหว่างเจ้าขุนมูลนายด้วยกันเอง พวกนักบวชที่ตั้งตนเป็นอาจารย์จะซ่องสุมผู้คนเพื่อช่วงชิงอำนาจทางการเมือง หรือไม่ก็เพื่อสนับสนุนเจ้าขุนมูลนายที่อุปการะตน ทั้งนี้กระทำได้โดยการเผยแพร่กฤตวิทยาคมไสยศาสตร์ บางครั้งเจ้าขุนมูลนายที่กำลังช่วงชิงอำนาจ ก็ใช้ศาสนาเป็นสะพานให้ประชาชนด่าทอสาปแช่งรัฐบาลเก่า และหันมาสนับสนุนพึ่งพาบารมีตนผู้กำลังจะเป็นเจ้าคนใหม่

ในสมัยที่รูปแบบการผลิตทุนนิยมพัฒนามาถึงขั้นที่ชนชั้นกลางลุกขึ้นต่อสู้กับศักดินา ศักดินาจะใช้ศาสนาเป็นเครื่องมือที่มีสัมฤทธิภาพมากยิ่งขึ้น เช่นในฝรั่งเศสสมัยนโปเลียนที่ ๓ พวกศักดินาซากเดนได้พยายามแปลงร่างเป็นฝ่ายมหาชนรัฐ เรียกร้องให้นโปเลียนเปิดการศึกษาอย่างเสรี ทั้งนี้ก็เพราะขณะนั้นรัฐเป็นผู้ผูกขาดการศึกษา ที่ต้องทำเช่นนี้ก็เพราะถ้ารัฐไม่ผูกขาดพวกศักดินาก็จะมอมเมาประชาชนด้วยการศึกษาอย่างสบายอารมณ์ โดยเฉพาะวิทยาลัยต่างๆ เป็นวิทยาลัยที่พระดำเนินการทั้งสิ้น นโปเลียนที่ ๑ ยอดขุนศึกผู้ทารุณจึงแยกการศึกษาออกมาจากวัด แล้วผูกขาดดำเนินการโดยรัฐ ครั้นพอถึงสมัยนโปเลียนที่ ๓ เมื่อพวกศักดินาปลอมตัวเป็นฝ่ายมหาชนรัฐเรียกร้องให้เปิดการศึกษาเสรีโดยอนุญาตให้เอกชนดำเนินการได้นโปเลียนที่ ๓ ก็ตกหลุม พอประกาศให้เอกชนดำเนินการศึกษาได้ พวกพระก็เปิดโรงเรียน เปิดวิทยาลัยสอนหนังสือเพื่อเสริมสร้างกำลังให้แก่พวกศักดินาซากเดนทันที ที่พวกพระช่วยศักดินาก็เพราะศักดินาเลี้ยงดูพระมีเงินเดือนเงินปีให้และพระมีโอกาสยุ่งในการเมืองด้วย แต่ระบบใหม่ของ

นโปเลียนที่ ๓ และระบบมหาชนรัฐเป็นระบบที่ตัดศาสนาออกไปจากการเมืองโดยเด็ดขาด ใครจะบวชใครจะสึกไม่ใช่เรื่องของรัฐบาล หากเป็นเรื่องของเอกชน รัฐไม่สนับสนุนและก็ไม่ทำลาย พวกพระจึงไม่ชอบเป็นธรรมดา ในยุคหลังจากนั้น พวกพระยังสมคบเป็นกำลังให้พวกศักดินาฝรั่งเศสทำการต่อสู้อย่างยืดเยื้อทรหดมาอีกหลายปี

ในบางประเทศที่ชนชั้นกลางได้รับบทเรียนอันนี้ท่าทีของศาสนาจะเปลี่ยนไป ทั้งนี้เพราะชนชั้นกลางทุ่มเทเงินให้แก่การศาสนาเพื่อซื้อศาสนาไว้ จึงมีส่วนหนึ่งของพวกนักบวชที่เห็นดีเห็นงามกับชนชั้นกลาง แต่อีกฝ่ายหนึ่งที่ยังคงยึดมั่นในจริยธรรมเก่า, ยึดมั่นในความจงรักภักดีต่อศักดินา ก็ยังคงสนับสนุนศักดินาต่อไป ความขัดแย้งภายในวงการศาสนาเองจึงเกิดขึ้นในตอนปลายยุคศักดินาต่อกับทุนนิยมอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ แต่ถึงกระนั้นก็ดีโดยทั่วไปแล้วศาสนาก็ยังคงเป็นแหล่งที่รักษาซากเดนความคิดศักดินาไว้ได้นานที่สุด เพราะจริยธรรมต่างๆ ที่มีอยู่ในศาสนาส่วนมากได้ถูกดัดแปลงจนเหมาะสมที่จะรับใช้ชนชั้นศักดินาแล้วทั้งสิ้น

ตามที่ได้กล่าวมาแล้วทั้งหมดนั้น คือลักษณะโดยทั่วไปของระบบศักดินา ทั้งในด้านเศรษฐกิจ การเมืองและวัฒนธรรม ซึ่งเป็นเพียงบทสรุปอย่างคร่าวๆ สำหรับใช้เป็นพื้นฐานในการศึกษาสังคมศักดินาของไทยในอันดับต่อไป

อนึ่ง การที่จะเข้าใจระบบศักดินา และบทบาทของระบบศักดินาในประวัติศาสตร์ได้แจ่มแจ้ง โดยมิได้เข้าใจถึงกำเนิดของมันอันต่อเนื่องมาจากระบบทาสนั้นเป็นสิ่งที่ไม่อาจเป็นไปได้ ฉะนั้นสิ่งที่เราควรทำความเข้าใจอย่างคร่าวๆ ในอันดับต่อไปนี้ก็คือ กำเนิดของระบบศักดินาโดยทั่วไป

กำเนิดของระบบศักดินา โดยทั่วไป

ระบบศักดินา (Feudal System) เป็นระบบผลิตของสังคมที่เกิดขึ้นต่อเนื่องมาจากระบบทาส (Slave System)

ในสมัยระบบทาส เป็นสมัยที่มนุษย์ทำมาหากินด้วยการเลี้ยงสัตว์, ล่าสัตว์, ทำการกสิกรรมและหัตถกรรม ปัจจัยสำคัญในการผลิตของมนุษย์ ก็คือทาส (Slave) เป็นอันดับที่หนึ่ง และที่ดินเป็นอันดับที่สอง ที่กล่าวว่าทาสเป็นปัจจัยแห่งการผลิตที่สำคัญเป็นอันดับที่หนึ่งก็เพราะ นายทาสเป็นกลุ่มชนที่ไม่ทำการผลิตด้วยตนเอง ทาสเท่านั้นที่เป็นผู้ผลิต กล่าวคือเป็นผู้ทำงานบนผืนดิน และยิ่งกว่านั้นทาสยังเป็นสมบัติของนายทาสโดยสมบูรณ์ นายทาสถือกรรมสิทธิ์ในตัวทาสเหมือนกับที่ถือกรรมสิทธิ์ในที่ดินและปัจจัยแห่งการผลิต

อื่นๆ ฐานะของทาสเป็นเสมือนเครื่องมือในการทำมาหากินอย่างหนึ่ง กล่าวคือเป็นเครื่องมือที่พูดได้ (Talking Tool) ทาสมิได้มีชีวิตอยู่ในฐานะเป็นคน หากมีชีวิตอยู่ในฐานะเป็นปัจจัยแห่งการผลิตเหมือนกับไถเหมือนกับคราดหรือสัตว์เลี้ยง การเป็นทาสมิได้เป็นโดยการขายตัวเหมือนทาสสมัยศักดินาหากเป็นทาสโดยการกำหนดของผู้มีอำนาจ กล่าวคือเมื่อชาติกุลหนึ่งไปรบแย่งชิงผลประโยชน์กับอีกชาติกุลหนึ่งและได้ชัยชนะ เชลยทั้งมวลที่จับมาได้ก็จะถูกกดลงเป็นทาสเป็นสมบัติของผู้ชนะ (ทั้งนี้แทนการประหารที่เคยทำกันมาในสมัยปลายยุคบุพกาล ซึ่งอันนี้เป็นลักษณะก้าวหน้าอย่างหนึ่งของระบบทาส) พวกเชลยที่ถูกกดลงเป็นทาสเป็นเครื่องมือในการทำมาหากินของฝ่ายผู้ชนะเหล่านี้ จะไม่มีวันกลับคืนเป็นไทได้อีกเลย ลูกเต้าทั้งหญิงชายที่เกิดใหม่ก็ตกเป็นสมบัติของนายทาสเสมือนลูกวัวลูกควายที่นายทาสเลี้ยงไว้ฉะนั้น นายทาสมีสิทธิ์ที่จะทำอะไรกับทาสก็ได้ทั้งสิ้น ไม่ว่าจะขายหรือฆ่า การเป็นทาสจึงเป็นโดยทางชนชั้น โดยสืบสกุลจะเปลี่ยนชนชั้นไม่ได้

ในการผลิต ผลิตผลทั้งหมดที่พวกทาสทำได้บนผืนดินตกเป็นของนายทาสโดยสิ้นเชิง นายทาสจะตั้งโรงเลี้ยงเพื่อหุงหาให้ทาสกินเป็นรายมื้อเหมือนให้อาหารสัตว์ หรือไม่ก็แจกข้าวปลาให้พวกทาสได้กินพอยังชีพเท่านั้น สิทธินอกจากการกินให้มีแรงแล้วพวกทาสไม่มี ทรัพย์สินส่วนตัวของทาสก็มีไม่ได้เลยแม้แต่น้อยเช่นเดียวกัน

ในสังคมสมัยทาส มนุษย์จึงแบ่งเป็นสองชนชั้นกล่าวคือ ชนชั้นนายทาส (Slave Master) และชนชั้นทาส (Slave) สังคมของนายทาสเป็นสังคมที่หรูหราฟุ่มเฟือยคุกรุ่นไปด้วยกามารมณ์ เพราะพวกนี้ไม่ต้องทำอะไรเลยจริงๆ พวกนายทาสมีเวลาแต่งโคลงกลอน ถกเถียงปัญหาทางปรัชญา ฯลฯ อย่างเต็มที่ ความเจริญทางปัญญา

ของมนุษย์ตั้งอยู่บนรากฐานของความทุกข์ยากและทำงานเหมือนวัวควายของพวกทาส นี่นับเป็นอีกข้อหนึ่งที่ระบบทาสสร้างความก้าวหน้าให้แก่สังคมมนุษยชาติ

ในประเทศกรีซ *สมัยทอง* (Golden Age) ประมาณ ๖๐๐ ปี ก่อนคริสต์ศักราช คิดเฉลี่ยแล้วเสรีชนผู้ชายในกรุงเอเธนส์คนหนึ่งๆ มีทาสทำงานในบังคับ ๑๘ คน ในเมืองคอรินธ์ (Corinth) เมืองเอจินา (Aegina) และเมืองกรีซอื่นๆ ก็มีอัตราเฉลี่ยของทาสจำนวนพอๆ กัน[๑] ถ้าเราคำนึงว่ากรีกโบราณอยู่รวมกันเป็นสกุลเป็นครอบครัวใหญ่ๆ สกุลหนึ่ง สมมุติว่ามีผู้ชาย ๑๐ คน ก็เป็นอันว่ามีทาสเฉลี่ยแล้ว ๑๘๐ คน ซึ่งแน่นอนสกุลกรีกที่มีอำนาจในทางการเมืองสกุลหนึ่งๆ อาจจะมีทาสตั้งพันๆ คนก็ได้! ในกรุงโรมสมัยก่อนคริสต์ศักราชก็มีทาสอย่างคับคั่ง ทาสเหล่านี้เป็นผู้ทำงานแทนนายทาสทั้งหมดนับตั้งแต่งานในไร่นา, งานหัตถกรรม, งานในบ้าน มาจนถึงการฟ้อนรำ, ตีกระบี่กระบอง, สู้กับวัวกระทิงให้วัวขวิดไส้ทะลักให้นายดู ฯลฯ นายทาสที่มีบรรดาศักดิ์คนหนึ่งๆ มีทาสอย่างน้อย ๒๐๐ คน เวลาไปไหนมาไหนก็เกณฑ์พวกทาสเหล่านี้ติดตามแห่แหนเป็นขบวน เพื่อเป็นเครื่องอวดเกียรติยศอานุภาพกันและกัน[๒] พวกขุนนางเวลาจะไปไหนมาไหนก็มีเจ้าหน้าที่ ๑๒ คนคอยคุ้มกันให้ความสะดวก พวกที่ให้ความคุ้มกันนี้ถือมัดหวายแสดงอาญาสิทธิ์ในการโบยตีทำโทษผู้ขัดขวางทาง ถ้าหากออกนอกกรุง ก็จะเอาขวานเสียบมัดหวายนั้นไปด้วยเป็นเครื่องแสดงอาญาสิทธิ์ที่จะประหารใครๆ ก็ได้ มัดหวายนี้เรียกกันว่า Fasces (อันเป็นเครื่องหมายและต้นรากของคำว่า Fascism ของมุสโสลินีในยุคสงครามโลกครั้งที่ ๒)

ตามที่กล่าวมานี้ จะเห็นได้ว่าการขูดรีดในสังคมทาสเป็นการ

ขูดรีดชนิดที่เรียกว่า **"ขูดรีดโดยสิ้นเชิง"** กล่าวคือ ทั้งตัวทาส ทั้งผลิตผลที่ทาสทำได้ ตกเป็นกรรมสิทธิ์ของนายทาสโดยสิ้นเชิง นายทาสมิได้เหลืออะไรไว้ให้เป็นสมบัติส่วนตัวของทาสเลยแม้แต่ตัวของทาสเอง

แน่นอน *ความขัดแย้ง* (Contradiction) สำคัญของสังคมทาสก็คือความขัดแย้งระหว่างนายทาสกับทาส

และ แน่นอน...

ระบบศักดินาก็ได้ถือกำเนิดขึ้นจากความขัดแย้งของสังคมทาสในตอนปลายอันเป็น *ความขัดแย้งขั้นแตกหัก* (antagonism) ระหว่างนายทาสกับทาส นี้เอง!

ในตอนปลายของสังคมทาส ความขัดแย้งได้ทวีขึ้นถึงขีดสูงสุด พวกนายทาสได้ขูดรีดทาสอย่างย่ามใจแรงงานทาสจำนวนมหึมามหาศาลต้องถูกระดมและบังคับให้ทำงานเพื่อรับใช้นายทาสจำนวนไม่กี่คน นอกจากจะรับใช้นายของตนเองแล้ว ยังต้องรับใช้นายทาสใหญ่ผู้เป็นประมุขของรัฐ หรือนัยหนึ่งผู้เป็นประธานคณะกรรมการดูแลจัดสรรผลประโยชน์ของพวกนายทาสอีกด้วย ปิรามิดใหญ่น้อยของอียิปต์อันเป็นหลุมศพของนายทาสผู้ใหญ่ (กษัตริย์) ก็ดี, สวนลอยแห่งกรุงบาบิโลน (The Hanging Garden of Babylon) ซึ่งพระเจ้าเนบูชัดเนสซาร์ (Nebuchadnezzar) สร้างขึ้นบนหลังคาของอาคารขนาดมหึมาเพื่อเอาใจมเหสี (Amytis) เมื่อราว ๖๐๐ ปี ก่อนคริสตกาลก็ดี, ปราสาทหินนครวัต อันเป็นมฤตกาลัย (Funeral Temple) หรือกึ่งเทวสถานกึ่งหลุมฝังศพของพระเจ้าสูรยวรรมันที่ ๒ แห่งกัมพูชา ซึ่งสร้างเมื่อราวคริสต์ศตวรรษที่ ๑๒ ก็ดี และศิลปวัตถุอีกมากมายอันนับเนื่องเข้าในสิ่งมหัศจรรย์ของโลก ล้วนแล้วแต่เป็นฝีมือของพวกทาสที่ถูกบังคับ และทำงานภายใต้เสียง

ควับเคี้ยวของหวายและเชือกหนังของผู้คุมทั้งสิ้น

"ความดีที่สุดในชีวิตของทาสก็คือการมีชีวิต กรุงโรมทั้งกรุงมิใช่อะไรอื่นนอกไปจากหยดเลือด หยาดเหงื่อและความเจ็บปวดรวดร้าวของพวกทาส"[๓]

ยิ่งกว่านั้น ในตอนปลายยุคทาส พวกนายทาสได้ทำสงครามแย่งชิงทาสซึ่งกันและกันอย่างขนานใหญ่ พวกทาสได้รับความเดือดร้อนมากขึ้นทุกขณะ พวกนอแมดอารยันซึ่งใช้ประชาธิปไตยของชาติกุลได้เข้าโจมตีรัฐทาสของชนผิวดำ (Iberian) ในคาบสมุทรกรีกและบอลข่าน เข้าโจมตีรัฐชนผิวดำของเปอร์เซียและอินเดีย เมื่อได้รับชัยชนะก็เหยียดพวกผิวดำทั้งหมดลงเป็นทาส เศรษฐีชาวอารยันของอินเดียโบราณมีบริวารนับเป็น **"แปดหมื่นสี่พัน"** ซึ่งบางทีก็เป็นบริวารหญิงเสียด้วย พวกบริวารเหล่านี้ก็คือทาสนั่นเอง ระบบทาสตอนท้ายๆ ที่เกิดสงครามแย่งชิงทาสกันขึ้นจึงร้ายแรงสุดยอด ทำนองเดียวกับยุคจักรวรรดินิยมขั้นสุดท้ายที่ใช้สงครามเป็นเครื่องมือแย่งชิงแหล่งผูกขาดกันและกันฉะนั้น

เมื่อสภาพการขูดรีดดำเนินไปจนถึงขั้นสุดยอดเช่นนี้ บรรดาทาสซึ่งปรกติก็ทำงานรวมหมู่อยู่แล้ว จึงรวมกำลังกันขึ้นต่อสู้เพื่อปลดแอกตนเอง จุดหมายขั้นพื้นฐานของทาสก็คือ ปลดตนเองให้พ้นจากสภาพ **"เครื่องมือพูดได้"** มาเป็น **"คน"** ที่มีสิทธิในการทำงานเพื่อเลี้ยงตัวเองด้วยเครื่องมือของตน, จากสภาพของการไม่อาจมีกรรมสิทธิ์ในทรัพย์สินส่วนบุคคลมาเป็นคนที่มีกรรมสิทธิ์ในทรัพย์สินและที่ดินอันเป็นปัจจัยแห่งการผลิต

ขอให้สังเกตว่า ที่ดินเป็นปัจจัยแห่งการผลิตอันดับรองของสังคมทาส ซึ่งที่ดินนี้เองได้เป็นเงื่อนไขที่จะทำให้ก้าวไปสู่สังคมศักดินาที่คนกลายเป็นไท และมีที่ดินเป็นปัจจัยแห่งการผลิต ถ้า

จะเทียบก็เทียบได้กับการหัตถกรรมและการค้าผูกขาดของสังคมศักดินาอันเป็นการผลิตอันดับรอง และเป็นเงื่อนไขที่จะก้าวไปสู่การอุตสาหกรรม และพาณิชยกรรมเสรีนิยมของระบบทุนนิยม

การรวมพลังกันต่อสู้กับนายทาสนี้ ย่อมเป็นนิมิตหมายอันแสดงว่าความขัดแย้งหลัก (Main contradiction) ของสังคมทาสได้พัฒนามาสู่จุดยอดคือขั้นแตกหัก (Antagonism) แล้วนั่นเอง และจุดนี้แหละที่เป็นจุดเริ่มต้นแห่งการอวสานของระบบทาส แต่อย่างไรก็ดีการต่อสู้ของพวกทาสต้องประสบกับความพ่ายแพ้ครั้งแล้วครั้งเล่า ทั้งนี้เพราะขาดการจัดตั้งอันมีระเบียบและขาดการนำอันเด็ดเดี่ยวถูกต้อง ทาสส่วนมากยังติดข้องอยู่กับการฝากชีวิตไว้กับตัวบุคคล

ขบวนการปลดแอกของชนชั้นทาสที่ยิ่งใหญ่ที่สุดในประวัติศาสตร์ก็คือ การลุกฮือของทาสชาวโรมันแห่งกรุงโรม ภายใต้การนำของสปาร์ตาคัส (Spartacus) ทาสผู้ยิ่งใหญ่ เมื่อราว ๑๐๐ ปีก่อนคริสต์ศักราช (คือราว ๒,๐๐๐ ปีมาแล้ว) สปาร์ตาคัสรวมกำลังทาสหนีนายเข้าไว้ถึง ๗๐,๐๐๐ คน (บางแห่งว่า ๙๐,๐๐๐ คน บางแห่งว่า ๑๐๐,๐๐๐ คน)[๔] จุดหมายของการต่อสู้ของพวกทาสก็คือ **"โลกใหม่ที่ไม่มีทาส ไม่มีนายทาส มีแต่เพียงประชาชนอาศัยอยู่ร่วมกันด้วยสันติและภราดรภาพ... เมืองที่ไม่ต้องมีกำแพง ...ไม่มีสงคราม, ไม่มีความลำเค็ญ และไม่มีความทุกข์ยากอีกต่อไป"**[๕] เขาปรารถนาที่จะสร้างสังคมที่ถือศีลธรรมใหม่ที่ว่า : อะไรที่เป็นความดีแก่ประชาชนเป็นสิ่งที่ถูก อะไรที่ทำร้ายประชาชนเป็นสิ่งที่ผิด[๖]

"การลุกฮือของสปาร์ตาคัสได้เป็นที่สนใจของผู้นำแห่งการปฏิวัติของชนกรรมาชีพมานานแล้ว คาลมาร์กซ์ได้เขียนถึง เฟรเดอริก เองเกิลส์เมื่อ ๑๘๖๑ ว่า **"ในตอนเย็นๆ ผมผ่อนอารมณ์ด้วยการ**

อ่านประวัติศาสตร์การสงครามกลางเมืองของโรมัน ซึ่งเป็นข้อเขียนของแอปเปียน (Appian) ...ปรากฏว่าสปาร์ตาคัสเป็นบุคคลที่วิเศษที่สุดในประวัติศาสตร์ยุคโบราณทั้งมวลเขาเป็นขุนพลผู้ยิ่งใหญ่ (ไม่ใช่ "การิบัลดี"[๗]), มีลักษณะสูงส่ง, เป็นตัวแทนของชนกรรมาชีพยุคโบราณที่แท้จริง" เมื่อไม่นานมานี้การเรียบเรียงประวัติศาสตร์ของโซเวียตก็ได้กล่าวถึงการลุกฮือขึ้นของสปาร์ตาคัสไว้ว่า เป็นเหตุการณ์สำคัญอันหนึ่งจะเห็นได้จากการวิเคราะห์ในหนังสือชื่อ "การเปลี่ยนแปรจากโลกสมัยโบราณมาสู่สมัยกลาง" (ตามที่กล่าวไว้ใน Voprossy Istorii ฉบับกรกฎาคม ๑๙๔๙)"[๘]

เหตุผลอีกประการหนึ่ง ที่จะทำให้ระบบทาสเสื่อมสลายตัวลง ก็คือพวกนอแมดอารยันที่รุกรานกรีกและอินเดียได้นำระบบประชาธิปไตยของชาติกุลมาใช้แทนระบบราชะ พวกโรมันเองก็เคยได้ใช้ระบบประชาธิปไตยแทนระบบราชะด้วยยุคหนึ่งเช่นกัน เป็นอันว่าระบบราชะถูกขจัดไปชั่วคราว การที่พวกอิสรชนกรีก, โรมันและอินเดียใช้ระบบประชาธิปไตยปกครองพวกเดียวกันเองเช่นนี้ทำให้พวกทาสเริ่มใฝ่ฝันในอิสรภาพรุนแรงขึ้น ทั้งนี้เพราะในระบบประชาธิปไตยของอิสรชนนายทาสดังกล่าว พวกทาสไม่มีสิทธิในทางการเมืองเช่นพวกนายทาส พวกทาสจึงพยายามหาทางปลดแอกตนเองอยู่เสมอ การต่อสู้ทางชนชั้นระหว่างนายทาสกับทาสอันยืดเยื้อและรุนแรง ทำให้พวกนายทาสต้องผ่อนคลายการขูดรีดลง ระบบผลิตแต่เดิมที่ไม่อนุญาตให้ทาสมีทรัพย์สมบัติส่วนตัวได้ก็ค่อยคลายความเข้มงวดลง ทาสเริ่มมีทรัพย์สินส่วนตัวได้บ้าง

อีกประการหนึ่ง การผลิตของระบบทาสได้พัฒนามาจนสุดยอด และในที่สุดก็ถึงขั้นชะงักงัน ทั้งนี้เพราะทาสไม่มีแก่ใจผลิต หรือปรับปรุงเทคนิคในการผลิตให้ดีขึ้น พวกทาสเห็นว่า

ความพยายามของตนที่จะพัฒนาเทคนิคเป็นความพยายามที่ไร้ผลตอบแทน สิ่งที่จะได้รับก็คือเลือดและความทุกข์ยากเช่นเดิม เหตุนี้ทำให้นายทาสเริ่มหาวิธีแก้ไข จุดประสงค์ในการแก้ไขของนายทาสก็คือ

๑. ผ่อนคลายความเคียดแค้นของพวกทาส ล่อหลอกเอาใจให้พวกทาสลืมการต่อสู้

๒. เพื่อให้พวกทาสพัฒนาการผลิตให้ก้าวไปอีกระดับหนึ่ง ซึ่งวิธีนี้ตนก็จะได้ผลประโยชน์มากขึ้นกว่าเดิม

วิธีแก้ไขก็คือ เริ่มปูนบำเหน็จทาสที่ทำงานดีโดยมอบที่ดินและปัจจัยในการผลิตอื่นๆ ให้เป็นสมบัติของทาสและพร้อมกันนั้นก็ปลดปล่อยทาสให้เป็นไท คือเป็นอิสรชน แต่ยังมีเงื่อนไขว่าจะต้องอยู่บนผืนดินนั้นโยกย้ายไม่ได้ ต้องขึ้นทะเบียนเข้าสังกัดของนายทาสเดิมต่อไป ผลิตผลที่ได้เป็นกรรมสิทธิ์ของทาส แต่ทาสจะต้องส่งส่วยหรือผลประโยชน์ให้แก่นายเก่าเป็นการตอบแทนเสมอไปตามอัตราที่ตกลงกัน ซึ่งอาจจะเป็น ๔๐-๘๐ เปอร์เซ็นต์ และเมื่อนายทาสมีงานการพิเศษก็จะต้องมาลงแรงช่วยงานด้วย ดังนี้ความสัมพันธ์ในการผลิตจึงเปลี่ยนไปจากเดิม นั่นคือเริ่มมีอิสรชนที่ทำงานอิสระด้วยตนเอง แต่ส่งส่วยเป็นค่าเช่าที่ดินให้เจ้าขุนมูลนายผู้เป็นเจ้าของปัจจัยแห่งการผลิต (คือที่ดิน) นี่คือระบบไพร่และเลก เมื่อที่ดินกลายเป็นปัจจัยแห่งการผลิตที่เด่นขึ้น อิสรชนกับนายทาสสัมพันธ์กันโดยมีที่ดินเป็นสื่อกลาง มิใช่สัมพันธ์กันทางตัวบุคคลเช่นที่เป็นมา ความสัมพันธ์ในการผลิตแบบศักดินาจึงได้เริ่มฟักตัวขึ้นในปลายระบบทาส และเมื่ออิสรชนได้ครอบครองผืนดินมานาน จนผืนดินนั้นขาดจากกรรมสิทธิ์ของนายทาส กลายเป็นกรรมสิทธิ์ของอิสรชนเอง (โดยเหตุใดเหตุหนึ่ง) ระบบผลิตเอกระของชาวนาก็เกิดขึ้น

อันเป็นการก้าวไปสู่ระบบผลิตศักดินาในที่สุด

สาเหตุสุดท้ายของการสลายตัวแห่งระบบทาสก็คือการรุกรานของพวกเยอรมันกับพวกสแกนดิเนเวียนครั้งใหญ่เมื่อราว ค.ศ. ๑๐๐๐ ที่เรียกกันว่า การรุกรานของพวกอนารยชน การรุกรานของพวกนี้ได้สกัดกั้นการแผ่อำนาจของรัฐทาสทั้งมวลในยุโรปไว้ และท้ายที่สุดก็ได้ทำลายรัฐทาสลงโดยเด็ดขาด พวกนายทาสถูกฆ่าตายบ้างหนีหายไปบ้าง ที่รัฐทาสทลายลงโดยง่ายเช่นนี้ก็เพราะพวกนายทาสที่เป็นชนชั้นปกครองและเป็นนักรบมัวเมาระเริงสุขอยู่กับชีวิตอันฟุ้งเฟ้อเหลวแหลกและกามารมณ์จนกำลังในการต่อสู้ลดถอยลง เสรีชนที่จะจับอาวุธขึ้นต่อสู้ปกป้องรัฐทาสมีจำนวนน้อย[๙] ทางพวกทาสก็ไม่ยินดีจะปกป้องรัฐของนายทาส เพราะถ้าปกป้องไว้ก็เท่ากับช่วยรักษาการขูดรีดและแอกอันหนักอึ้งบนบ่าของตนไว้นั่นเอง ปรากฏการณ์เช่นนี้ก็คงเป็นรอยเดียวกับการพังทลายของอาณาจักรกัมพูชา เมื่อ พ.ศ. ๑๘๙๕ (ค.ศ. ๑๓๕๒) โดยการโจมตีของกองทัพไทย นักประวัติศาสตร์เชื่อกันว่า ที่เมืองนครธมอันมีกำแพงศิลาสูงตระหง่านล้อมรอบด้านละ ๔ กิโลเมตร มีเนื้อที่ภายในกำแพงเมืองถึง ๑๖ ตารางกิโลเมตร ต้องแตกในครั้งนั้นมิใช่ฝีมือกองทัพไทยฝ่ายเดียว หากเป็นเพราะฝีมือพวกทาสและประชาชนเขมรที่ถูกกดขี่โดยชนชั้นปกครองมานมนานและปรารถนาจะปลดแอกตนเองด้วย และแน่นอน กองทัพไทยก็คงใช้สงครามจิตวิทยาโดยประกาศว่า "ชาติเขมรชาติไทยไม่ใช่อื่นไกลพี่น้องกัน" หรือ "เจ้าไทยใจดีกว่าเจ้าเขมร" หรือไม่ก็ "ไทยมาช่วยพี่น้องชาวเขมรปลดแอก" อะไรทำนองนี้เหมือนกับที่เราเคยใช้ในครั้งศึกอินโดจีน และเหมือนกับที่ญี่ปุ่นเคยใช้เมื่อบุกประเทศไทย คือใช้ว่า "ญี่ปุ่นช่วยไทยปลดแอกเอเชียจากอังกฤษ" อะไรทำนองนี้ด้วย

เมื่อรัฐทาสทลายลงแล้ว ทาสก็กลายเป็นเสรีชนที่ทำงานอยู่บนผืนดินซึ่งตกมาเป็นกรรมสิทธิ์ของตน พวกเสรีชนเหล่านี้เมื่อได้อาศัยกำลังของอนารยชนทลายรัฐทาสแล้ว ก็คิดอ่านขจัดอิทธิพลของพวกอนารยชนอันนี้ก็เช่นเดียวกับประชาชนเขมร เมื่ออาศัยกองทัพไทยช่วยทลายรัฐทรราชลงแล้วก็หาทางขจัดอิทธิพลของไทยต่อไป ทั้งนี้จะเห็นได้จากเมื่อคราวสมเด็จพระราเมศวรยกทัพไปโจมตีได้เมืองนครธมในปีพ.ศ. ๑๙๓๖ จับอุปราชซึ่งเป็นลูกเจ้าแผ่นดินเขมรได้ เป็นอันว่าอำนาจของเจ้านายเขมรผู้ที่เคยทารุณประชาชนเขมรสูญสิ้นลง แต่ทางไทยก็ตั้งพระยาไชยณรงค์ขึ้นเป็นผู้ดูแลผลประโยชน์ ประชาชนเขมรจึงต้องเผชิญกับผู้ขูดรีดคนใหม่และคอยหาโอกาสสลัดแอกอยู่ตลอดเวลา พอพวกญวนยกกองทัพมารบ พวกเขมรก็พากันอาศัยความขัดแย้งระหว่างไทยกับญวนให้เป็นประโยชน์ในการปลดจากการขูดรีดของไทยโดยหันไปสร้างแนวร่วมกับญวน พระยาไชยณรงค์คุมสถานการณ์ไว้ไม่อยู่ในที่สุดก็ได้รับคำสั่งจากอยุธยาให้ทิ้งเมืองเขมร ถึงในสมัยต่อมาคือในรัชกาลพระบรมราชาที่ ๒ กษัตริย์ไทยจะยกกองทัพไปยึดเมืองนครธมไว้ได้อีก (พ.ศ. ๑๙๗๕) แต่พระอินทรราชาโอรสของพระบรมราชาที่ ๒ ที่ออกไปปกครองเมืองเขมรในฐานะผู้พิชิตและขูดรีดคนใหม่ก็เชื่อกันว่าถูกพวกเขมรลอบปลงเสียในที่สุด

พวกเสรีชนของยุโรปที่คิดจะขจัดและป้องกันอิทธิพลของอนารยชนนี้ มิได้ร่วมกันจัดตั้งเป็นบ้านเมืองหรือรัฐอย่างมีระเบียบ การป้องกันตนเองจึงไม่มีผลชะงัด ทางออกของพวกเสรีชนก็คือหันเข้าพึ่งผู้ที่มีกำลังและมั่งคั่ง มีป้อมปราการ (Chateau fort) มั่นคง ทั้งนี้เพราะพวกเขายังคงยึดมั่นในการพึ่งพาตัวบุคคล ยังมิได้คิดพึ่งกำลังของตนเองร่วมกันเช่นกรรมาชีพในยุคทุนนิยม!

เมื่อพวกเสรีชนเข้ามาพึ่งพาใบบุญของเจ้านายผู้มีป้อมปราการ ความสัมพันธ์ใหม่ก็เกิดขึ้น นั่นคือ พวกเสรีชนต้องส่งผลิตผลเป็นส่วยให้แก่เจ้านาย, ต้องออกแรงช่วยเจ้านายสร้างป้อมปราการ และช่วยเจ้านายทำไร่ไถนา (นั่นคือระบบงานเกณฑ์) ทั้งนี้เพื่อเป็นสิ่งตอบแทนบุญคุณที่เจ้านายช่วยพิทักษ์ความปลอดภัย ความจริงแล้วเจ้านายก็หาได้พิทักษ์ความปลอดภัยให้โดยตรงไม่ เพราะเมื่อมีการรุกรานพวกเจ้านายก็เกณฑ์เสรีชนเหล่านั้นนั่นเองไปช่วยกันปกป้อง เช่น หมู่บ้านอำแดงสีถูกรุกราน เจ้านายก็เกณฑ์กำลังของหมู่บ้านอำแดงอื่นๆ ที่อยู่ภายใต้ความพิทักษ์ของตนไปช่วยป้องกันอำแดงสี เจ้านายผู้เป็นเจ้าของป้อมเป็นเพียงผู้นำเท่านั้น ที่พิเศษอยู่หน่อยก็ตรงที่ป้อมของเจ้านายนั้นใหญ่โต ถ้าเกิดศึกใหญ่ พวกเสรีชนก็อพยพผู้คนเข้าไปอาศัยหลบภัยได้เท่านั้น นี่ก็คือธรรมเนียมการอพยพคนเข้าเมืองเวลามีศึกของยุคศักดินา

โดยลักษณะนี้ พวกเสรีชนที่ทำงานบนผืนดินโดยรอบป้อมปราการก็กลายเป็นคนในสังกัดของเจ้าของป้อม เมื่อเปลี่ยนตัวเจ้าของป้อม พวกเสรีชนก็เปลี่ยนนายใหม่ มีหน้าที่ส่งส่วยให้เจ้านายในป้อมเช่นเดิมต่อไป สภาพของพวกนี้ก็เลยกลายเป็นคนทำงานบนผืนดินอันอยู่ในอำนาจของเจ้านาย นั่นก็คือมีสภาพเป็นทาสกสิกร หรือเลก (**Serf**) ต้องขึ้นทะเบียนเป็นคนในสังกัด ย้ายสังกัดไม่ได้ ย้ายที่ทำกินก็ไม่ได้ การขูดรีดจึงกลายเป็นการขูดรีดระหว่างเจ้านาย คือเจ้าขุนมูลนายกับทาสกสิกรหรือเลก พวกเลกแม้จะถูกขูดรีดอย่างหนักแต่ก็ยังเป็นไทแก่ตัว พวกเจ้าขุนมูลนายจะขายจะฆ่าจะข่มเหงดังยุคทาสไม่ได้ นี้จึงนับเป็นความก้าวหน้าของสังคมอย่างหนึ่ง ซึ่งก็เป็นลักษณะอันก้าวหน้าของระบบศักดินาที่สถาปนาขึ้นใหม่นั่นเอง ยิ่งกว่านั้นพวกเลกยังต่างจากทาสที่มีเครื่องมือในการทำมาหากิน

เป็นของตนเองสามารถสะสมผลิตผลของตนเองได้ ทำให้มีจิตใจในการผลิตมากขึ้น การผลิตและเทคนิคจึงพัฒนาไปได้อีกระดับหนึ่ง ดังได้กล่าวมาแล้วในตอนต้นที่ว่าด้วยลักษณะของระบบเศรษฐกิจศักดินา

การแผ่ขยายเขตแดนของพวกเจ้าขุนมูลนาย ทำให้เกิดชาวนาขึ้นอีกประเภทหนึ่งคือชาวนาที่มีนาของตนเองเป็นอิสระ และเสียผลิตผลเป็นอัตราภาษีให้แก่เจ้าขุนมูลนาย ที่ดินของเจ้าขุนมูลนายบางผืนก็แบ่งออกให้คนเช่าทำมาหากิน โดยเก็บค่าเช่าในอัตราที่ตกลงกัน ระบบผลิตศักดินาจึงพัฒนาถึงขั้นสมบูรณ์ คือมีครบทั้งเลกทั้งชาวนาเอกระ (ทำนาของตนเอง) และชาวนาเช่าที่ และนอกจากนี้ยังมีเสรีชนที่ไม่มีที่ดิน ใช้แรงกายเข้ารับจ้างทำนาอีกพวกหนึ่งอันเป็นพวกชาวนาลูกจ้าง

พวกเจ้าขุนมูลนายเหล่านี้แหละคือเจ้าขุนมูลนายของระบบศักดินาที่เรียกกันว่า **Feudal Lords** เจ้าพวกขุนมูลนายเหล่านี้เป็นผู้ยิ่งใหญ่ขนาดย่อม ต้องหันเข้าไปพึ่งใบบุญเจ้าขุนมูลนายที่ใหญ่โตกว่าขึ้นไป เจ้าขุนมูลนายที่โตกว่าขึ้นไปก็ต้องหันเข้าพึ่งเจ้าขุนมูลนายชั้นที่โตกว่าขึ้นไปเป็นทอดๆ ที่ว่าพึ่งนี้มิใช่อยู่ดีๆ ก็หันไปพึ่งกันง่ายๆ หากต้องพึ่งเพราะหวาดกลัวว่า ถ้าเฉยอยู่เจ้าขุนมูลนายที่เข้มแข็งกว่าจะรุกรานเอา เรียกว่าพวกเหล่านี้ถูกอำนาจรุกรานเอาโดยตรงบ้าง ถูกกลิ่นอายของอำนาจบาตรใหญ่ข่มขู่ให้หวาดกลัวบ้าง ในที่สุดก็ต้องเข้ารวมกับเจ้าขุนมูลนายใหญ่ที่สุดอันได้แก่ราชะหรือกษัตริย์

แรกๆ พวกเจ้าขุนมูลนายเหล่านี้ก็ยังคงเกะกะระรานไม่ค่อยอ่อนน้อมค้อมหัวให้แก่ราชะนัก เพราะต่างก็เป็นเจ้าที่ดินใหญ่ๆ กันทั้งนั้น การกระทำใดๆ ของราชะที่ขัดกับผลประโยชน์ของตน ตนก็ขัดขืนท้าทาย ท้ายที่สุดราชะก็เลยรวบอำนาจริบที่ดินเป็นของราชะ

เสีย แล้วประทานให้ข้าราชบริพาร หรือเจ้าขุนมูลนายคนสนิทคนซื่อสัตย์ไปปกครอง จึงเกิดเจ้าขุนมูลนายชุดใหม่ขึ้น พวกเจ้าขุนมูลนายที่ได้รับมอบที่ดินไปจะต้องเชื่อฟังและปฏิบัติตามคำบัญชาของราชะอย่างไม่มีข้อแม้ ตัวอย่างของผู้ที่ใช้วิธีนี้ก็คือพระเจ้าวิลเลียมพิชิตราชแห่งนอมันดี (William the Conqueror)

*ที่ดินที่ราชะมอบให้แก่คนหนึ่งๆ ไปครองนั้นเรียกว่า **Fief** หรือ **Feud** คำนี้มีรากศัพท์มาจากภาษาละตินยุคหลังว่า **Feodum** แปลว่าผืนดินที่ให้ไปทำกินโดยต้องส่งค่าเช่า นี่แหละที่เป็นต้นกำเนิดของคำว่า **Fee** ในภาษาอังกฤษอันแปลว่าค่าเช่า และเป็นต้นกำเนิดของคำว่า **Feudalism** อันเป็นชื่อของระบบศักดินาของภาษาอังกฤษ และ **Féodalisme** ของภาษาฝรั่งเศส*[๑๐]

ในสมัยแรกของระบบศักดินาในยุโรป ที่ดินที่มอบให้เจ้าขุนมูลนายย่อยไปดูแลทำมาหากินนั้น เรียกว่า Benefice ซึ่งแปลว่า "**พระมหากรุณา**" หรือ "**ผลประโยชน์อันเก็บจากที่ดิน**" แต่ต่อมาในชั้นหลังเมื่อที่ดินนั้นตกทอดเป็นมรดกสืบสกุล จึงเปลี่ยนมาเรียกเสียใหม่ว่า Fief หรือ Feud ดังกล่าว ส่วนเจ้าขุนมูลนายที่ได้รับที่ดินไปนั้น เรียกกันว่า Vassal คือสามนตราชหรือ Feudal Lords คือเจ้าขุนมูลนาย เจ้าแผ่นดินใหญ่ผู้ประทานที่ดินนั้น เรียกกันว่า Suzerain อันแปลได้ว่า "**อธิราช**" ที่ดินที่พวกสามนตราชหรือ Vassal รับพระราชทานไปนั้น ส่วนหนึ่งจะสงวนไว้ให้ทาสอันเป็นซากเดนของสังคมทาส ทำไร่ไถนาส่งผลประโยชน์ทั้งมวลให้แก่ตน ส่วนหนึ่งกำหนดให้พวกเลกหรือไพร่ทำงานส่งส่วยให้ตน บางส่วนก็ให้เสรีชนเช่าทำมาหากิน บางส่วนก็ประทานต่อไปให้เสรีชนที่มีความดีความชอบประกอบการทำมาหากิน เป็นชาวนาเอกระ ชาวนาเอกระที่เกิดล้มละลายด้วยหนี้สิน ต้องขายตัวเป็นทาส อาจขายที่ดินของ

ตนให้ชาวนาเอกระคนอื่นๆ ในที่สุดชาวนาเอกระที่รับซื้อหรือบังคับซื้อที่ดิน ก็กลายเป็นเจ้าที่ดิน (Landlord) ขึ้นมา ชนชั้นเจ้าที่ดินจึงเพิ่มปริมาณขึ้นด้วยความล้มละลายฉิบหายของพวกชาวนาเอกระ และขณะเดียวกัน อาณาเขตของพวกสามนตราชก็แบ่งแยกซอยเป็นผืนดินขนาดเล็กกระจายออกไปทุกขณะ ความจริงข้อที่ผืนดินของสามนตราชกระจายออกไป และเกิดเจ้าที่ดินขนาดกลางเพิ่มขึ้นนี้จะเห็นได้จากประเทศบราซิลในสมัยคริสต์ศตวรรษที่ ๑๖ เมื่อโปรตุเกสใช้ลัทธิอาณานิคมเข้าครอบครอง (ค.ศ. ๑๕๓๔) นั้น บราซิลถูกแบ่งแยกเป็นอาณาเขตของสามนตราชเพียง ๑๓ ส่วนใหญ่ๆ เท่านั้น แต่ละส่วนยาวเลียบฝั่งสมุทรอัตลันติคเป็นระยะเฉลี่ยถึง ๒๐๐ ไมล์ ผู้ครอบครองแต่ละส่วนก็คือเจ้าขุนมูลนาย ที่เรียกเป็นภาษาโปรตุเกสว่า Donatarios[๑๑] แต่ต่อๆ มาที่ดินนั้นก็แบ่งกระจายออก แต่กระนั้นก็ยังใหญ่โตมโหฬาร เจ้าที่ดินโปรตุเกสคนหนึ่งๆ มีที่ดินในครอบครองขนาดโตกว่าประเทศโปรตุเกสเองด้วยซ้ำ ครั้นพอถึงศตวรรษที่ ๑๘ ที่ดินก็กระจายออกจนเป็นส่วนย่อย มีเจ้าที่ดินขนาดกลางหรือขนาดใหญ่เพิ่มมากขึ้น เช่นในจังหวัดสำคัญของรัฐ Rio Grande do Sul เพียงจังหวัดเดียว มีเจ้าที่ดินครอบครองถึง ๕๓๙ คน แต่ละคนครอบครองที่ดินจาก ๑๘,๐๐๐-๙๐,๐๐๐ เอเคอร์[๑๒] ที่ St. Lawrence ในคานาดาอันเป็นอาณานิคมของฝรั่งเศสและที่อื่นๆ ก็มีปรากฏการณ์อันยกเป็นตัวอย่างได้เช่นเดียวกัน[๑๓]

โดยการกระจายของที่ดินเช่นนี้ ทำให้พวกสามนตราช (Vassal) กลายมาเป็นขุนนางชั้นผู้น้อยในชั้นหลังไม่มีอำนาจยโสโอหังเหมือนตอนแรกๆ ทั้งนี้ก็เพราะที่ดินในอำนาจของตนลดน้อยลง พวกสามนตราชที่กลายมาเป็นขุนนางชั้นผู้น้อยนี้เรียกกันว่า Liegeman ซึ่งแปลว่า **"ผู้ซื่อสัตย์"** หรือ **"ผู้รับใช้นาย"** ส่วนกษัตริย์ที่เรียกว่า

Suzerain (อธิราช) ก็มีชื่อเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า Liegelord อัน แปลว่า **"เจ้านายผู้ใหญ่"** เป็นคู่กัน

ในการมอบที่ดินและรับมอบที่ดินนั้น มีพิธีอยู่ ๒ พิธี พิธีแรกเรียกว่า Investiture อันแปลว่า **"การมอบสิทธิในการครอบครองทรัพย์สิน"** พิธีนี้เป็นพิธีที่กษัตริย์ทำเพื่อมอบที่ดินให้พวกสามนตราชไปทำมาหากิน ในพิธีนี้กษัตริย์จะให้คำสัญญาว่าจะคุ้มกันภัยให้เสมอไป ส่วนอีกพิธีหนึ่งเรียกว่าพิธี Homage[๑๔] อันแปลว่า **"การเคารพนบนอบและรู้จักบุคคลผู้เป็นนาย"** พิธีนี้เป็นพิธีที่สามนตราช (Vassal) กระทำต่อกษัตริย์ ในพิธีนี้กษัตริย์จะประชุมบริวารของตนมาชุมนุมเป็นองค์พยาน สามนตราชผู้จะได้รับมอบที่ดินจะต้องคุกเข่าลงท่ามกลางข้าราชบริพาร ประสานมือของตนวางลงบนมือของกษัตริย์ แล้วให้สัตย์สาบานว่าตนจะซื่อสัตย์ต่อกษัตริย์ตลอดไป ฝ่ายกษัตริย์ก็จะมอบธง ไม้เท้าอาญาสิทธิ์และโฉนดที่ดินหรือไม่ก็กิ่งไม้หรือก้อนดินให้แก่สามนตราชเป็นเครื่องหมายสำคัญแสดงกรรมสิทธิ์ในทรัพย์สินที่ตนมอบให้ พิธีนี้ก็ลงเป็นรอยเดียวกับพิธีถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยาสาบานตัวของเจ้าเมืองและข้าราชการในเมืองไทย ไม้เท้าอาญาสิทธิ์นั้น ในเมืองไทย เขมรและลาวใช้ดาบเรียกว่า *พระแสงอาญาสิทธิ์* (ซึ่งได้ฟื้นฟูขึ้นใช้อีกครั้งหนึ่งในสมัยรัชกาลที่ห้าในการตั้งอุปราชครองมณฑล) ในสมัยโบราณทีเดียวดาบที่ให้นี้เรียกกันว่า **"พระแสงขรรค์ชัยศรี"** ซึ่งปัจจุบันกลายมาเป็นของคู่บารมีกษัตริย์แต่ผู้เดียว ปัญหานี้จะกล่าวถึงโดยละเอียดในตอนต่อไป

หน้าที่ของกษัตริย์ที่มีต่อสามนตราชนั้น ยังมีอีกประการหนึ่งคือให้ความยุติธรรมแก่พวกสามนตราชในคราวที่เกิดกรณีพิพาทหรือสามนตราชตกลงกันไม่ได้ก็จะมาพึ่งศาลของกษัตริย์อันเป็น

ศาลสูงสุด (ฎีกา) ส่วนสามนตราชก็ต้องรับใช้กษัตริย์ทั้งกิจการภายในและภายนอก รวมทั้งการออกศึกสงคราม บางคราวก็ต้องเสียเงินทองช่วยกิจการพิเศษอื่นๆ เช่น

๑. ถ้ากษัตริย์ถูกจับยามสงคราม พวกสามนตราชก็ต้องรวบรวมเงินไปไถ่ตัวกษัตริย์คืนมา

๒. เมื่อลูกชายคนโตของกษัตริย์ได้รับแต่งตั้งให้เป็น*อัศวิน* (Knight) พวกสามนตราชก็ต้องออกเงินช่วยเป็นของขวัญบรรณาการ

๓. เมื่อลูกสาวคนโตของกษัตริย์แต่งงานก็ต้องช่วยเงินเป็นบรรณาการของขวัญ

ในยุคศักดินานี้ มีลัทธิใหม่เกิดขึ้นลัทธิหนึ่ง นั่นคือ *ลัทธิอัศวิน* (Chivalery)[๑๕] ลัทธินี้มุ่งอบรมคนให้เป็นนักรบผู้ซื่อสัตย์และสามารถของกษัตริย์ อัศวิน (Knight) ทุกคนจะต้องฝึกฝนมาแต่ยังเยาว์เพื่อให้กล้าหาญ, อดทน, ซื่อสัตย์ มีระเบียบและพร้อมที่จะตายแทน **"เจ้าชีวิต"** ลัทธิอัศวินนี้ถ้าในประเทศญี่ปุ่นก็เรียกว่า **"ลัทธิบูชิโด"** อัศวินของญี่ปุ่นเรียกว่า **"ซามูไร"**[๑๖] ในเมืองไทยก็มี **"ลัทธิขุนศึก"** หรือ **"ทหารเสือ"** ปัญหานี้จะกล่าวต่อไปในตอนที่ว่าด้วยศักดินาของไทย

คราวนี้ก็มาถึงสภาพของพวกทาสกสิกร หรือเลกและไพร่ของศักดินาในยุโรป พวกนี้ได้รับสิทธิเสรีมากขึ้นดังกล่าวแล้วตั้งแต่ต้น แต่อย่างไรก็ดี ต่อๆ มาพวกนี้ก็ถูกขูดรีดหนักหน่วงขึ้นทุกขณะ จะขอยกตัวอย่างพวกทาสกสิกรในฝรั่งเศส พวกนี้โดยปรกติต้องเป็นทาสทางการเงินของชนชั้นศักดินา นั่นคือเป็นหนี้เป็นสินรุงรัง ต้นทบดอก ดอกทบต้น ยุ่งเหยิงจนปลดหนี้ไม่หลุด นอกจากนี้ยังต้องเสียภาษีโดยตรง (Taille) ภาษีทางอ้อม (เช่น Gabelle - ภาษีเกลือ) ทั้งสองอย่างนี้เสียให้แก่รัฐ นอกจากเสียให้แก่รัฐแล้วยังต้อง

เสียภาษีที่เรียกว่า Cens (เงินกินเปล่าเป็นส่วยประจำปี) Champart (ส่วนแบ่งของผลิตผลในไร่นา) และภาษียุบยิบอื่นๆ อีกหลายอย่างให้แก่เจ้าขุนมูลนายของตน ถัดมาก็ต้องเสียภาษีที่ดิน (Banalités) ทั้งนี้เพื่อแลกเปลี่ยนกับการใช้โรงสีและเครื่องมืออื่นๆ ของเจ้านาย ครั้นจะโยกย้ายกรรมสิทธิ์ที่ดินกันสักครั้ง ก็ต้องเสียค่าโยกย้ายกรรมสิทธิ์ (Lods et ventes) นอกจากนั้นก็ต้องเสียภาษีจุกจิกที่เรียกว่า Taine และท้ายสุดต้องเสียเงินบำรุงวัด (เรียกว่า Tithes) สรุปแล้วคำนวณได้ว่าในเงินที่ชาวนาหาได้ ๑๐๐ ฟรังก์ จะต้องเสียให้แก่รัฐเสีย ๕๓ ฟรังก์ ให้แก่เจ้านายของตน ๑๔ ฟรังก์ ให้แก่วัดอีก ๑๔ ฟรังก์ ชาวนาเหลือเป็นรายได้สุทธิเพียง ๑๙ ฟรังก์เท่านั้น

นี่คือภาษีที่ทาสกสิกรชาวฝรั่งเศสต้องเสียให้แก่รัฐเจ้านายและวัดในสมัยก่อนหน้าการปฏิวัติประชาธิปไตยของชนชั้นกลางเมื่อปี ๑๗๘๙!

เท่านั้นยังไม่พอ พวกทาสกสิกรและชาวนายังจะต้องยินยอมให้สุนัขล่าเนื้อ นกพิราบและกองล่าสัตว์ของเจ้าขุนมูลนายเหยียบย่ำตะลุยไปบนพื้นที่เพาะปลูกของตนที่กำลังงอกงามจนฉิบหายวายวอดไปเป็นแถบๆ อีกด้วย! พวกทาสกสิกรเหล่านี้จะเดือดร้อนกันทั่วไปทั้งประเทศหรือไม่ เราอาจจะคำนวณดูได้ว่าที่ดินทั้งประเทศฝรั่งเศส มีที่ตกเป็นของเจ้าขุนมูลนายเสียถึงสองในสาม มีเพียงหนึ่งในสามเท่านั้นที่เป็นของชาวนาเอกระที่ทำมาหากินโดยที่นาผืนย่อมๆ ของตนเอง ประชาชนที่เดือดร้อนเช่นนี้มีอยู่ทั่วไปถึงสองในสามของประเทศฝรั่งเศสทีเดียว นี่เป็นการสำรวจของ Arthur Young ก่อนหน้าการปฏิวัติใหญ่ ๑๗๘๙ และเป็นสภาพที่นับกันว่าดีขึ้นมากแล้ว เพราะก่อนหน้านี้ขึ้นไปมีชาวนาที่ทำนาของตนเป็นจำนวนน้อยเต็มที![๑๗]

นั่นคือสภาพในยุโรป

ทางเอเชียเล่า สภาพของพวกทาสกสิกรก็เช่นเดียวกันไม่ผิดเพี้ยน ทั้งนี้เพราะมันเป็นสภาพสากลของระบบศักดินา

ขอยกตัวอย่างในประเทศญี่ปุ่นในราว ค.ศ. ๑๖๐๐ ซึ่งเป็นยุคเริ่มต้นของศักดินา ยุคนั้นโชกุน ขุนนางผู้ทรงอิทธิพลเป็นผู้แจกจ่ายที่ดินให้แก่เจ้าขุนมูลนายและบริวารของตนไปทำมาหากิน

"ราษฎรพลเมืองในครั้งนี้ ถูกกดขี่ให้อยู่ในฐานะอันเลวทรามยิ่ง ที่ดินทุกหัวเมืองตลอดทั้งพระราชอาณาจักรล้วนเป็นทรัพย์สมบัติของโชกุนและของพวกดาอิมิโอทั้งนั้น[๑๘] **ชาวนาหรือชาวนอกเมืองต้องขอเช่าจากเขา และต้องส่งส่วยอย่างแรงจากผลที่ได้จากท้องที่ที่ตนเช่าเขามาด้วย ราษฎรชาวเมือง พวกนายช่าง, พ่อค้า, ยิ่งเลวทรามลงไปอีก แต่ทั้งชาวนาในเมืองหรือนอกเมืองก็หาใช่ทาสของใครไม่ เป็นแต่มีผลประโยชน์และความชอบธรรมน้อย และเกือบจะไม่มีความอิสรภาพเลยทีเดียว"**[๑๙]

ตามที่ได้กล่าวมาแล้วค่อนข้างจะยืดยาวทั้งหมดนี้คงจะพอเป็นพื้นฐานของความเข้าใจได้แล้วว่า ระบบศักดินามีกำเนิดขึ้นได้อย่างไร มีสภาพคร่าวๆ เช่นไร มีความก้าวหน้าและคุณประโยชน์แก่การผลิตและชีวิตของมนุษยชาติอย่างไร ตลอดจนมีความชะงักงันถอยหลังเป็นผลร้ายต่อสวัสดิภาพและการผลิตของสังคมมนุษย์อย่างไร

สิ่งที่จำต้องตระหนักและยึดมั่นเสมอไปในการศึกษาระบบศักดินาก็คือ

๑. ในยุคต้น มันได้ปลดปล่อยทาสให้หลุดพ้นออกมาเป็นเสรีชน แม้ขั้นต่ำที่สุดจะเป็นเสรีชนแบบเลกและไพร่ มันก็ยังมีส่วนก้าวหน้ากว่าระบบทาส

๒. การพัฒนาขั้นสุดยอดของมันเป็นการพัฒนาการผลิตให้ก้าวหน้าขึ้นกว่าเดิม ทำให้ระบบของเทคนิคในการผลิตก้าวหน้าและประณีตขึ้น ทำให้เกิดการประสานงานระหว่างกสิกรรมและหัตถกรรมในครัวเรือน ทำให้เกิดระบบผลิตเอกระอันเป็นผลดีในการผลิตของสังคมระดับหนึ่ง และทำให้เกิดการพัฒนาทางหัตถกรรมและแลกเปลี่ยนสินค้าอันเป็นสะพานเชื่อมโยงไปสู่ระบบทุนนิยม

๓. พัฒนาการขั้นท้ายสุดของมัน ทำให้การผลิตชะงักงันลงการเกษตรล้าหลัง และการขูดรีดระหว่างชนชั้นของมันทำให้เกิดผลเสียและความทุกข์ยากต่อสวัสดิภาพของประชาชน

โดยการยึดหลักสามประการนี้ การศึกษาระบบศักดินาจึงจะสมบูรณ์ การมองเห็นแต่คุณประโยชน์ของระบบศักดินาเพียงด้านเดียวหรือมองเห็นแต่ผลเสียของระบบศักดินาแต่ด้านเดียว หาใช่การศึกษาที่ถูกต้องไม่ และถ้าทำเช่นนั้นการศึกษาระบบศักดินาย่อมจะไม่สมบูรณ์เลยโดยเด็ดขาด!

กำเนิดของระบบศักดินา ในประเทศไทย

ระบบศักดินาของไทยจะเริ่มต้นขึ้นในสมัยใดแน่ เป็นสิ่งที่ยังอยู่ในความมืดมนทั้งนี้เพราะเอกสารทางประวัติศาสตร์ที่มีอายุเหนือยุคสุโขทัย (ราว พ.ศ. ๑๘๐๐) ขึ้นไปเราไม่มีเลย แม้ในสมัยสุโขทัยเองก็มีเอกสารตกทอดมาเป็นหลักฐานทางประวัติความเคลื่อนไหวของประชาชนน้อยเต็มที เอกสารประเภทศิลาจารึกครั้งสุโขทัยส่วนมากก็ว่าด้วยเรื่องราวของกษัตริย์หรือไม่ก็เรื่องการสร้างวัดสร้างวาเสียแทบทั้งสิ้น

อย่างไรก็ดีมีนักศึกษาบางท่านเชื่อว่าศักดินาของไทยได้ปรากฏมาแล้วตั้งแต่สมัยอาณาจักรน่านเจ้า (ราว พ.ศ.๑๒๐๐-๑๔๐๐)[๒๐] ทั้งนี้ก็เพราะมีจดหมายเหตุของจีนบันทึกไว้ว่า กษัตริย์

น่านเจ้าประทานที่นาให้แก่ขุนนางผู้ใหญ่คนละ ๔๐ ส้อง[๒๑] ขุนนางชั้นรองคนละ ๓๐ ส้อง ส่วนขุนนางผู้น้อยก็ได้รับพระราชทานที่ดินขนาดเล็กลดหลั่นกันลงมาตามลำดับ ลักษณะการผลิตโดยทั่วไปรัฐแบ่งที่นาให้ประชาชนทำ เมื่อทำได้ก็ต้องแบ่งผลิตผลคือข้าวส่งให้แก่เจ้าแผ่นดินเป็นค่านา อัตราอากรค่านาก็คือ คนหนึ่งๆ ต้องส่งข้าวให้กษัตริย์เป็นจำนวน ๒ เต๋า (ถัง) ต่อปี[๒๒]

ความสัมพันธ์ในการผลิตที่ขูดรีดโดยผ่านที่ดินเป็นสื่อกลางเช่นนี้ เป็นความสัมพันธ์ในการผลิตของระบบศักดินาโดยตรง

แต่!

ข้อน่าคิดมีอยู่ประการหนึ่งคือ ปัจจุบันนี้ นักประวัติศาสตร์และนักมานุษยชาติวิทยาทั่วไป กำลังสงสัยอยู่ว่าอาณาจักรน่านเจ้าจะมิใช่อาณาจักรของประชาชนไทย! เพราะตามหลักฐานที่สอบค้นได้ใหม่ทำให้จำต้องเชื่อว่า อาณาจักรน่านเจ้าเป็นอาณาจักรของชนชาติ **"โลโล"** ซึ่งเป็นชนชาติในตระกูลทิเบต-จีน ชนชาตินี้เคยเจริญรุ่งเรืองมาแล้วในอดีต โลโลเจริญถึงขนาดมีภาษาเขียนอันเป็น *อักษรภาพ* **(Ideograph)** ทำนองเดียวกับอักษรจีน (ปัจจุบันชนชาติโลโลเป็นชนส่วนน้อยในสาธารณรัฐประชาชนจีน) ความเห็นและหลักฐานที่สอบค้นได้ใหม่นี้ ในปัจจุบันก็เป็นที่ยอมรับกันบ้างแล้วในวงนักศึกษาประวัติศาสตร์ของไทย

ด้วยเหตุนี้ การที่จะวิเคราะห์ระบบผลิตของสังคมไทยโดยเริ่มที่อาณาจักรน่านเจ้าอันเต็มไปด้วยการสันนิษฐาน จึงนับว่าเป็นการเสี่ยงอย่างสำคัญ และถ้าอาณาจักรน่านเจ้าเกิดเป็นของโลโลเข้าจริงๆ การสืบสาวระบบศักดินาของไทยในอาณาจักรน่านเจ้า ก็จะทลายครืนลงอย่างไม่มีปัญหา ฉะนั้นการวิเคราะห์ถึงกำเนิดของระบบศักดินาไทย ในที่นี้จึงจะยกสมัยน่านเจ้าทิ้งเสีย และเริ่มตั้งแต่สมัยสุโขทัยอันมีศิลาจารึกเป็นหลักฐานแน่นอนเป็นต้นมา

สังคมไทยกับระบบทาส

ในการศึกษาถึงกำเนิดของระบบศักดินาของไทย สิ่งแรกที่จักต้อง เข้าใจเป็นพื้นฐานเสียก่อน ก็คือ ระบบศักดินาของไทยเป็นระบบที่ได้เกิดขึ้นโดยมีระบบทาสเป็นพื้นฐาน พูดง่ายๆ ก็คือสังคมของประชาชนไทยได้มีระบบทาสมาก่อนแล้วจึงพัฒนามาสู่ระบบศักดินา

ทำไม?

ที่ต้องวิเคราะห์ปัญหานี้ให้เข้าใจเสียก่อนก็เพราะนักประวัติศาสตร์ของฝ่ายศักดินาได้เพียรพยายามมานานนับด้วยสิบๆ ปีที่จะพิสูจน์ว่า สังคมไทยแต่เดิมก่อนที่จะลงมาอยู่ที่สุโขทัยหาได้มีระบบทาสไม่ ตามความเข้าใจของนักประวัติศาสตร์ศักดินานั้น ปรากฏว่าไทยไม่เคยมีระบบทาสเลย ทั้งนี้โดยอ้างว่าชื่อชนชาติที่เรียกว่า

"ไทย" นั้นก็พิสูจน์ให้เห็นอยู่แล้วว่าเป็นเสรีชน (ไท) ตลอดมาแต่ไหนแต่ไร ระบบศักดินานั้นในทรรศนะของเขาอยู่ๆ ก็โผล่ผลัวะออกมาเฉยๆ โดยมิได้ผ่านการพัฒนาขั้นระบบทาส! การมีทาสกรรมกรใช้ของไทยในยุคศักดินานั้น มามีขึ้นก็เมื่อมาพบกับเขมรในลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา เห็นว่าเป็นของดีก็เลยยืมมาใช้เล่นโก้ๆ ยังงั้นเอง![๒๓] พวกลูกหลานของบิดรแห่งประวัติศาสตร์ไทยทั้งปวงในชั้นหลังๆ ก็พยายามเจริญรอยตามคำสั่งสอนกันทั่วไปจนแพร่อยู่ตามในโรงเรียนและมหาวิทยาลัยว่า สมัยสุโขทัยไม่ปรากฏว่ามีทาส!

ระบบศักดินาไม่ใช่ระบบที่โผล่ผลัวะออกมาได้เองโดยไม่มีปี่ไม่มีขลุ่ย ระบบศักดินามิใช่ระบบที่กษัตริย์องค์ใดองค์หนึ่งนึกสนุกตั้งขึ้นโดยเห็นว่าเป็นของดี หากระบบศักดินาเกิดขึ้นได้โดยผ่านการพัฒนาเป็นระดับขั้นของการผลิตในสังคม ถ้าปราศจากการพัฒนาเป็นระดับขั้นของการผลิตเสียแล้ว ระบบศักดินาจะเกิดขึ้นไม่ได้เลย นี่เป็นกฎทางภววิสัยอันตายตัว

แน่นอน ถ้าไม่มีระบบทาสเป็นพื้นฐานเสียก่อนแล้ว ระบบศักดินาย่อมจะเกิดขึ้นไม่ได้เลยเป็นอันขาด

ในยุค *ชุมชนบุพกาล* (Primitive Commune) มนุษย์ทุกคนเป็นเสรีชน ต่างคนต่างช่วยกันทำช่วยกันกิน มีหัวหน้าชาติกุลเป็นผู้นำของกลุ่ม กลุ่มหนึ่งๆ อาจมี ๕๐ คน หรือ ๑๐๐ คน ตามแต่ขนาดของสกุลหรือชาติกุล กลุ่มเหล่านี้มีอยู่มากมายหลายร้อยหลายพันกลุ่ม แล้วใครหน้าไหนหนอที่จะมีอำนาจรวบเอากลุ่มทั้งปวงลงมากองไว้ที่ปลายตีน ริบเอาที่ดินและปัจจัยการผลิตของกลุ่มเหล่านั้นมาเป็นของตน ตั้งระบบศักดินาขึ้นแล้วแบ่งที่ดินออกไปให้แก่พวกพ้องของตนปกครองและทำมาหากิน? พระอินทร์ได้ยกพลลงมานับพันนับหมื่นเพื่อปราบกลุ่มชาติกุลเหล่านั้นแล้วสถาปนาระบบศักดินาขึ้นหรืออย่างไร?

ชาติกุลหนึ่งๆ ซึ่งมีกำลังเพียงหยิบมือเดียวไม่สามารถเที่ยวตระเวนริบที่ดินมาจากชาติกุลอื่นๆ นับเป็นร้อยๆ พันๆ แห่ง มาตั้งเป็นระบบศักดินาและเหยียดชนในชาติกุลอื่นลงมาเป็นเลกไพร่ได้เหนาะๆ อย่างที่คิดเดาเอาเลย

พัฒนาการแห่งการผลิตเท่านั้นที่กำหนดสภาพการเปลี่ยนแปลงระบบผลิตของสังคม ชาติกุลของชุมชนบุพกาลต้องรบพุ่งแย่งชิงอาหาร ที่ทางทำกินกันและกันอยู่นมนานเสียก่อน เมื่อชาติกุลหนึ่งชนะอีกชาติกุลหนึ่งก็ฆ่าทิ้งเสียทั้งหมดเพื่อให้สิ้นเสี้ยนหนามต่อมาภายหลังเกิดความคิดที่จะเก็บเอาพวกเชลยศึกไว้ใช้งานเพื่อให้ทำการผลิตแทนตน จึงได้เลิกฆ่าเชลยศึก พวกเชลยศึกจึงตกเป็นทาส เป็นเครื่องมือหรือปัจจัยแห่งการผลิตที่สำคัญ ชนชั้นนายทาสกับชนชั้นทาสจึงเกิดขึ้น นายทาสต่อนายทาสเกิดรบพุ่งชิงที่ทางทำมาหากินและชิงทาสกันและกันอีกนมนาน จึงเกิดนายทาสขนาดใหญ่ เกิดกลุ่มนายทาส เกิดรัฐทาส ซึ่งทาสทั้งมวลในรัฐทาสนี้แหละจะกลายมาเป็นเลกของยุคศักดินาเมื่อรัฐทาสทลายลง

ถ้าไม่มีทาสมาก่อนแล้ว “เลก” ของศักดินาจะมาจากไหน? พระอินทร์ประทานลงมาจากสวรรค์กระนั้นหรือ?

การวิเคราะห์สังคมมนุษย์ โดยที่มิได้ยึดถือปัจจัยแห่งการผลิตหรือเครื่องมือในการทำมาหากินเป็นหลักและมิได้ยึดพัฒนาการของการผลิตเป็นแนวทางแล้ว ผลที่ได้ก็คือการโผล่ผลัวะขึ้นมาของระบบสังคมต่างๆ เช่นที่ปราชญ์ของศักดินาได้กระทำนี้อย่างไม่ต้องสงสัย

เท่าที่กล่าวมานี้เป็นเพียงการชี้ให้เห็นว่า ระบบศักดินาจำเป็นต้องเกิดขึ้นโดยผ่านพัฒนาการของสังคมทาสตามกฎทางภววิสัยของการผลิต นักประวัติศาสตร์กลุ่มศักดินาอาจจะสงสัยว่า มี

ร่องรอยอะไรบ้างไหมที่แสดงว่าไทยเคยมีระบบทาส และมีอะไรบ้างที่เป็นร่องรอยอันยืนยันได้จริงจังว่าในยุคสุโขทัยนั้นมีทาส

ความสงสัยนี้อาจขจัดให้หายไปได้โดยไม่ยาก หลักฐานที่จะแสดงว่าในยุคสุโขทัยเราก็มีทาส ก็คือศิลาจารึกของพ่อขุนรามคำแหงนั่นเอง

ศิลาจารึกของพ่อขุนรามคำแหงตอนหนึ่งบรรยายถึงลักษณะการสืบมรดกว่า **"ไพร่ฟ้าหน้าใส ลูกเจ้าลูกขุนผู้ใด"** เกิดล้มหายตายจากลง สมบัติของพ่อไม่ว่าจะเป็นเหย้าเรือนก็ดี ช้างก็ดี ขอสับหัวช้างก็ดี ลูกเมียก็ดี ฉางข้าวก็ดี **"ไพร่ฟ้าข้าไท ป่าหมาก ป่าพลู"** ก็ดีย่อมตกทอดไปเป็นสมบัติของลูกทั้งสิ้น

ขอให้สังเกตคำว่า **"ไพร่ฟ้าข้าไท"** ในที่นี้ให้ใกล้ชิด "**ไพร่ฟ้า"** ในที่นี้มิได้แปลว่า **"ประชาชน"** อย่างที่เราเข้าใจในภาษาปัจจุบันเด็ดขาด จารึกเล่าอวดไว้ว่า พ่อมันตายก็ให้ยก **"ไพร่ฟ้า"** ของพ่อมันให้ลูกมันรับมรดกไป พ่อมันจะมี **"ประชาชน"** เป็นสมบัติได้อย่างไร ไพร่ฟ้าในที่นี้ก็คือพวกไพร่สม, ไพร่หลวง หรือพวกเลกสักสมกำลังในสังกัดของพ่อเมื่อพ่อตาย **"เลก"** ก็ต้องโอนไปเข้าสังกัดของลูกต่อไปตามธรรมเนียม ขอให้สังเกตด้วยว่าศิลาจารึกนี้ใช้คำว่า **"ไพร่ฟ้า"** ในความหมายดังกล่าว พยานอีกอันหนึ่งก็คือ ตอนที่จารึกเล่าถึงการรบระหว่างขุนสามชนเจ้าเมืองฉอดกับพ่อขุนศรีอินทราทิตย์ ตอนนี้กล่าวไว้ว่าขุนสามชนเจ้าเมืองฉอดมาตีเมืองตาก **"พ่อกูไปรบขุนสามชนหัวซ้าย (คือโอบเข้าทางปีกซ้าย) ขุนสามชนขับมาหัวขวา ขุนสามชนเกลื่อนเข้า (คือกระจายกำลังล้อมเข้ามา) พ่อกูหนีญะญ่ายไพร่ฟ้าหน้าใสพ่ายจะแจ (คือหนีกระจัดกระจาย)"** ในที่นี้ ไพร่ฟ้าหน้าใส ก็คือ ไพร่หลวง หรือทหาร ในระบบศักดินานั่นเอง! หาได้แปลว่า ประชาชน

อย่างในภาษาไทยปัจจุบันไม่ ในกฎหมายลักษณะลักพาสมัยกรุงศรีอยุธยา (พ.ศ. ๑๘๙๙) ก็เรียกพวกนี้ว่า **"ไพร่ฟ้าข้าหลวง"** บ้าง หรือ **"ไพร่ฟ้าข้าคนหลวง"** บ้าง[๒๔] อันหมายถึงพวกไพร่ พวกเลกที่สักข้อมือลงสังกัดเป็นคนของหลวง ซึ่งปรกติก็อยู่ในความบังคับของพวกเจ้าขุนมูลนาย

การตีความคำว่า "ไพร่ฟ้า" ในที่นี้เป็นข้อพิสูจน์ทางภาษาที่จะแสดงถึงระบบศักดินาของสุโขทัย ยังไม่เกี่ยวกับร่องรอยของทาสที่พวกนักปราชญ์ทางประวัติศาสตร์ของระบบศักดินาปรารถนาร่องรอยของการมีทาสอยู่ที่คำว่า **"ข้าไท"**

พ่อขุนรามคำแหงเล่าอวดไว้ว่า พ่อมันตายก็ต้องยก **"ไพร่ฟ้าข้าไท"** ให้ลูกมันไป ข้าไท นี้คืออะไร? **"ไพร่ฟ้า"** ก็คือ **"ไพร่ของฟ้า"** และแน่นอน **"ข้าไท"** ก็คือ **"ข้าของไท"** นั่นก็คือ **"ทาส"** นั่นเอง! **"ข้าไท"** ก็คือ **"ทาสของเสรีชน"**

การพิสูจน์ว่า ข้าก็คือ ทาสโดยใช้เหตุผลเพียงเท่านี้บางทีจะยังไม่จุใจพวกนักพงศาวดารศักดินา จึงขอเสนอด้วยหลักฐานอีกอันหนึ่ง นั่นก็คือศิลาจารึกกฎหมายลักษณะโจรสมัยสุโขทัย ซึ่งเข้าใจว่าได้จารึกลงในปี พ.ศ. ๑๙๑๖ ในกฎหมายนั้น มีตอนหนึ่งว่าด้วยการยักยอก **"ข้า"** ซึ่งจะขอคัดมาให้ได้อ่านและพิจารณากันดังนี้

"ครั้นรู้ว่า ข้า ท่านไปสู่ตนวันนั้นจวนค่ำ และบ่ทันส่งคืนข้า ท่าน...บ่เร่งเอาไปเวน (=คืน) แก่จ่าข้า ในรุ่งนั้นจ่าข้าสุภาบดีท่านหากรู้ (จงติดตาม) ไปหา (ข้า) ให้แก่เจ้าข้า หากละเมิดและไว้ ข้า ท่านพ้นสามวัน... ท่านจักให้ปรับไหมวันละหมื่นพัน..."[๒๕]

ตามที่ปรากฏในกฎหมายนี้ **"ข้า"** ก็คือ **"ทาส"** อย่างไม่ต้องสงสัย จ่าข้า ก็คือผู้มีหน้าที่เกี่ยวแก่การควบคุมดูแลทาส และ

"เจ้าข้า" ก็คือ **"เจ้าทาส"** กฎหมายตอนนี้ก็คือกฎหมายว่าด้วยการละเมิดทรัพย์สินนั่นก็คือยักยอกทาสโดยแท้

ตามความจัดเจนเท่าที่ได้ผ่านมา พอยกหลักฐานอันนี้ พวกนักพงศาวดารของศักดินาก็โต้กลับมาว่ากฎหมายนี้เป็นกฎหมายของกรุงสุโขทัยชั้นหลัง ทาสที่มีกล่าวถึงนั้น อาจจะเป็นการมีทาสที่รับเอาแบบอย่างขึ้นไปจากทางอยุธยาก็ได้ เขาโต้เช่นนี้จริงๆ

เมื่อเช่นนี้ ก็ขอพิสูจน์อีกครั้งหนึ่ง เอกสารที่จะพิสูจน์ก็คือศิลาจารึกครั้งสุโขทัยที่เพิ่งพบใหม่ อันเป็นจารึกที่ทำขึ้นเมื่อ พ.ศ. ๑๙๓๕ ตอนหนึ่งในจารึกนั้นมีว่า

"ผิ (=แม้ว่า) ไพร่ ไท ช้าง ม้า ข้า... (จารึกลบ...)"[๒๖]

ประโยคนี้แม้จะไม่จบ แต่มันก็บอกเราว่าในสุโขทัยมีทั้งไพร่ทั้งข้า สองอย่าง และอย่างที่สามคือ ไท (เสรีชน) ไพร่นั้นต้องเป็นคนละอย่างกับข้า เมื่อไพร่ก็คือเลกดังได้พิสูจน์มาแล้ว ข้ามันก็ต้องเป็นทาสจะเป็นอื่นไปไม่ได้ จริงอยู่เอกสารชิ้นนี้เป็นเอกสารยุคปลายสมัยสุโขทัยลงมาก็จริง โดยตัวของมันเองแล้ว พวกศักดินาก็แย้งได้ตามเคยว่า ระบบข้าหรือทาสในที่นี้ สุโขทัยรับขึ้นไปจากอยุธยา แต่สิ่งที่เราต้องการพิสูจน์ให้พวกนักพงศาวดารศักดินาเห็นประจักษ์ก็คือ ในภาษาสมัยสุโขทัยนั้น ไพร่กับข้าแปลผิดกันแน่นอน ที่ศิลาจารึกของพ่อขุนรามคำแหงอันทำขึ้นตอนต้นยุคสุโขทัยกล่าวถึงไพร่ด้วยข้าด้วยนั้นมันต้องหมายถึงเลกและทาส ตามคำแปลสมัยนั้นอย่างไม่มีข้อเถียง เมืองสุโขทัยสมัยพ่อขุนรามคำแหงก็ปรากฏว่ามีทาสอย่างเถียงไม่ขึ้น

เมืองสุโขทัยที่ปราชญ์ฝ่ายศักดินาอวดอ้างว่ามีแต่ไทนั้น มีทาสอยู่ด้วยอย่างไม่ต้องสงสัย ข้าก็คือทาสและทาสก็คือข้า ข้าเป็นภาษาไทย ทาสเป็นภาษาบาลี เดี๋ยวนี้เราก็ยังพูดกันว่า **"ข้าทาสบริพาร"**

สรรพนามของไทยเรามีคำคู่กันอยู่สองคำคือ ข้า (กู) และ เจ้า (มึง) ผู้พูดเรียกตัวเองว่าข้า ก็เพราะเป็นการพูดเพื่อถ่อมตนลงว่าตนเองเป็น **"ทาส"** เป็น **"ขี้ข้า"** ผู้ต่ำต้อย และขณะเดียวกันก็ยกย่องผู้ที่เราพูดด้วยว่า **"เจ้า"** อันหมายถึงผู้เป็นนายเป็นเจ้าของพวกทาส จะพูดกันอย่างมีภราดรภาพว่ากูว่ามึงก็เกรงใจกันเต็มที ไม่รู้ว่าคนที่พูดด้วยนั้นเป็นใครแน่ ถ้าได้รู้แน่ว่าเป็นชนชั้นทาสด้วยกัน เขาก็เป็นซัดกันด้วยคำกูคำมึงอย่างไม่มีปัญหา ส่วนคำตอบรับว่า เจ้าข้า, พระเจ้าข้า (ซึ่งเลื่อนมาเป็นค่ะ, เจ้าค่ะ, พะยะค่ะ) ก็แปลได้ว่า นายทาสอีกนั่นเอง เช่นพูดว่า "ไม่กินเจ้าข้า" ก็เท่ากับ "ผมไม่กินดอกท่านนายทาส" (เทียบ I don't eat, my lord) คำว่าเจ้าข้านี้ได้ใช้ในกฎหมายลักษณะลักพา (พ.ศ. ๑๘๙๙) ด้วยความหมายตรงกับคำว่าเจ้าทาส (เจ้าของทาส)

ถึงในภาษาของประชาชนลาวก็เช่นกัน ลาวเรียกทาสว่า ข้อย เช่น **"อนึ่ง ข้อยพาของเจ้ามันลักหนี"**[๒๗] ข้อยในที่นี้ก็คือทาส และเจ้าในที่นี้คือนายทาส เวลาพูดประชาชนลาวก็นิยมเรียกตัวเองว่าข้อย เรียกผู้ที่ตนพูดด้วยว่าเจ้า ถ้าหากจะให้อ้างภาษาเขมรด้วยพวก *เขมร* เรียกตัวว่า *ขญุม* ซึ่งก็แปลว่าทาส ที่ว่า *ขญุม* ของเขมรแปลว่าทาสนี้มิได้ยกเมฆเอาลอยๆ พวกเขมรปัจจุบันยังใช้คำนี้เรียกพวกทาสอยู่ แม้ในศิลาจารึกสมัยสังคมทาสของเขมรเมื่อพันปีก่อนหรือกว่านั้นก็เรียกพวกทาสด้วยคำนี้ทั้งนั้น

ร่องรอยของระบบสังคมที่กล่าวมานี้ เป็นร่องรอยที่เหลืออยู่ในภาษา แน่นอน มันเป็นระเบียบวิธีพูดที่ตกทอดมาตั้งแต่ยุคทาสอย่างไม่ต้องสงสัย *ถ้าไทยไม่ผ่านระบบทาส สรรพนามเช่นนี้ก็คงไม่เกิดขึ้น*

เท่าที่พยายามพิสูจน์มานี้ อย่างน้อยก็คงจะพอลบล้างคำเอ่ย

อ้างของฝ่ายนักประวัติศาสตร์ศักดินาได้โดยสิ้นเชิงแล้วว่าในสมัยสุโขทัยนั้นมีทาสแน่ๆ!

ส่วนร่องรอยของระบบทาสในสังคมไทยนั้น นอกจากเรื่องสรรพนามแล้ว ถ้าเราจะย้อนไปดูในประวัติศาสตร์เมื่อไทยเราตั้งมั่นอยู่ทางแคว้นไทยใหญ่ พวกนั้นก็ได้ปกครองกันเป็นรัฐเล็กรัฐน้อยจำนวน ๑๙ รัฐ แต่ละรัฐมีหัวหน้าเรียกว่า **"เจ้าฟ้า"** รัฐทั้งสิบเก้านี้ได้รวมกันเป็นรัฐเดียวแบบสหภาพเรียกว่า **"สิบเก้าเจ้าฟ้า"** ลักษณะของการรวมกันแบบนี้ เป็นลักษณะของการปกครองแบบ **"ประชาธิปไตยของนายทาส"** ซึ่งเคยมีใช้มาแล้วทั่วไปในยุโรป เป็นต้นว่ารัฐทาสของโรมันและของกรีกตลอดจนอารยันในอินเดีย ในทางแคว้น **"สิบสองเจ้าไทย"** ก็มีลักษณะส่อไปในทางประชาธิปไตยของนายทาสเช่นเดียวกัน พ่อขุนบูลม (หรือที่ลากเข้าวัดเป็นบรม) ผู้เป็นบรรพบุรุษของไทยและลาว ตามพงศาวดารก็ว่าได้ส่งลูกชายเจ็ดคนไปสร้างบ้านแปลงเมืองคนละแห่งละทิศ นั่นก็คือคุมพวกข้าทาสไปตั้งกลุ่มชาติกุลใหม่แยกออกไปต่างหาก อันเป็นลักษณะของระบบชาติกุลในยุคทาส ซึ่งตกทอดมาจากปลายยุคชุมชนบุพกาลนี่ยังนับว่าดีที่ส่งผู้ชายออกไปตั้งชาติกุลเพราะการใช้ผู้ชายไปตั้งชาติกุลนั้นย่อมแสดงว่าสังคมไทยพัฒนารวดเร็วผ่านพ้นคติถือ*สตรีเป็นใหญ่* (Mother Right) มาแล้วโดยสิ้นเชิง ในเมืองเขมรการส่งคนออกไปตั้งชาติกุลหรือขยายชาติกุลในยุคทาส (ในราวกลางพุทธศตวรรษที่ ๑๕) พวกเขมรยังส่งผู้หญิงออกไปตั้งหรือขยายชาติกุลอยู่ด้วยซ้ำไป ซึ่งระบบการถือผู้หญิงเป็นใหญ่นี้เป็นระบบที่อยู่ในต้นยุคชุมชนบุพกาลสมัยที่ยังสมรสหมู่เหมือนสัตว์นั่นทีเดียว[๒๘]

ร่องรอยของระบบทาสในสังคมไทยอีกแห่งหนึ่งก็คือ ข้อความในศิลาจารึกของพ่อขุนรามคำแหงตอนที่เล่าว่า **"ได้ข้าศึก**

ข้าเสือหัวพุ่งหัวรบก็ดี บ่ฆ่า บ่ตี" จารึกวัดป่ามะม่วงก็เล่าสรรเสริญคุณงามความกรุณาของพญาลือไท (หลานพ่อขุนรามคำแหง) ไว้ว่า **"ได้ข้าศึกข้าเสือหัวพุ่งหัวรบก็ดี บ่ฆ่าบ่ตี ย่อมเอามาเลี้ยงมาขุน บ่ให้ถึงที่ฉิบที่หาย"**[๒๙] ที่เอามาคุยอวดทำเขื่องๆ ไว้นี้มิใช่เป็นประเพณีที่อยู่ๆ ก็คิดขึ้นได้เอง การไม่ฆ่าเชลยศึกเป็นคติที่เกิดขึ้นในปลายยุคชุมชนบุพกาลต่อยุคทาส ถ้าเราคำนึงว่าประเพณีต่างๆ ก็คือการสืบทอดความจัดเจนในชีวิตของมนุษย์ในข่ายการผลิตแล้ว เราก็จะต้องยอมรับว่าประเพณีเอาเชลยศึกมาเลี้ยงมาขุน มิให้ถึงแก่ฉิบหายตายโหงลงไปคามือนี้ย่อมเกิดขึ้นในสมัยสังคมทาสของไทยนั่นเอง

เท่าที่ได้อุตสาหะค้นหาหลักฐานมาแสดงยืดยาวในเรื่องทาสนี้ก็เพื่อที่จะเลิกล้มความเชื่อถือในวงการศึกษาไทยปัจจุบัน ที่ยึดถือตามนักประวัติศาสตร์ศักดินาว่ายุคสุโขทัยไม่มีทาสและไทยไม่เคยผ่านระบบทาสอันเป็นความเชื่อถือที่ไม่ตั้งอยู่บนรากฐานของกฎทางภววิสัยแห่งการพัฒนาสังคมเป็นจุดมุ่งหมายสำคัญ

เมื่อข้ออ้างของนักปราชญ์ศักดินามีเพียงประการเดียวว่า *ไทย* แปลว่า *อิสระ* ฉะนั้นคนไทยไม่เคยมีระบบทาสมาก่อน มาเพิ่งมีเอาในยุคหลังเพราะคบกับเขมร แต่หลักฐานทั้งทางประวัติศาสตร์และภาษาที่ได้แสดงมาโดยลำดับมีมากมายหลายข้อเช่นนี้ ปราชญ์ทางพงศาวดารของศักดินาปัจจุบันจะยืนกรานเป็นกระต่ายขาเดียวต่อไปอีกไหมหนอ?

จากระบบชุมชนไทยบุพกาล มาสู่ระบบทาส

ในตอนที่กล่าวถึงคำ "ไพร่ฟ้า" ได้วิเคราะห์กันแล้วว่า ไพร่ฟ้าเป็น "พวกเลกพวกไพร่" ซึ่งเป็นทั้งไพร่สม ไพร่หลวง เป็นทั้งเลกสักสมกำลัง อันเป็นลักษณะอย่างหนึ่งของรูปแบบทางการเมืองในระบบศักดินา จึงทำให้น่าเชื่อว่าระบบศักดินาได้เกิดขึ้นแล้วในยุคสุโขทัย แต่เมื่อคำนึงถึงร่องรอยของระบบทาสในรัฐสิบเก้าเจ้าฟ้า รัฐสิบสองเจ้าไทย และรัฐของขุนบูลมที่กล่าวมาแล้ว ก็น่าคิดว่าระบบศักดินาคงจะไม่เกิดก่อนสมัยสุโขทัยนานนัก ทั้งนี้เพราะพวกรัฐสิบเก้าเจ้าฟ้า สิบสองเจ้าไทย และขุนบูลมเหล่านี้อยู่ถัดสมัยสุโขทัยขึ้นไปไม่นานเท่าใดนัก (ราว ๔๐๐ ปี)

การวิเคราะห์ความคลี่คลายแห่งระบบผลิตของสังคมไทยที่เรากำลังพยายามค้นคว้าสันนิษฐานกันอยู่นี้บางทีอาจจะช่วยให้กระจ่างขึ้น ถ้าเราจะมองออกไปยังสังคมของชนเชื้อชาติไทยในดินแดนอื่นๆ สังคมของชนชาติไทยที่จะพิจารณาเป็นลำดับแรกก็คือสังคมของชนชาติไทยในตังเกี๋ย สมัยก่อนที่จะมีการแบ่งปันประเทศเวียดนามออกเป็นสองภาค คือเมื่อไม่กี่สิบปีมานี้

ในสังคมของพวกไทยที่อาศัยอยู่ตามภูเขาในตังเกี๋ยความสัมพันธ์ในการผลิตของเขามีดังนี้คือ **"ผู้เป็นกวานเจ้า**[๓๐] **เป็นเจ้าของที่ดินทั่วอาณาเขตที่ตนมีอำนาจปกครอง ชาวนาจึงไม่เป็นเจ้าของที่ที่ตนทำ ไม่มีสิทธิที่จะโอนให้แก่ใคร และเมื่ออพยพออกจากหมู่บ้านไปอยู่ที่อื่นก็ต้องเวนคืนที่แก่กวานบ้าน**[๓๑] **เพื่อให้กวานบ้านแบ่งปันให้กับชาวบ้านที่เหลืออยู่"**[๓๒] นอกจากนั้นก็มีพวกชนชาติไทยที่เรียกว่า **"เมือง"** ซึ่งอยู่ในบริเวณภูเขาทางตะวันตกเฉียงใต้ของตังเกี๋ย ความสัมพันธ์ในการผลิตของเขาก็คือผู้เป็น **"กวนลาง"** หรือ **"โถตี"** คือหัวหน้า **"ถือตนเป็นเจ้าของที่ดินทุกแปลงในอาณาเขต ทั้งแปลงที่มีผู้ทำเป็นนาเป็นสวนและแปลงซึ่งยังเป็นป่ารกร้างว่างเปล่าด้วย หากให้ราษฎรเข้าครอบครองอยู่ก็โดยทรงเมตตาให้อยู่"**[๓๓] การถือสิทธิ์เป็นเจ้าของที่ดินนี้ ผู้เป็นกวานเจ้ามิได้ถือกรรมสิทธิ์ไว้เพื่อแสวงหาผลประโยชน์จากที่ดินดังเช่นเจ้าที่ดินของระบบศักดินา หากเป็นเพียงประมุขผู้เป็นหลัก และเป็นผู้แบ่งปันที่ดินให้แก่ประชาชนมากบ้างน้อยบ้างตามตำแหน่งและอำนาจตามที่ได้แต่งตั้งกันไว้ ในชุมนุมเชื้อชาติไทยที่อาศัยอยู่ตามภูเขาประเทศตังเกี๋ย ผู้เป็นกวานจะเลือกเอาที่ดินแปลงใหญ่ๆ ไว้เพื่อตนเองเสียก่อนแล้วประทานแปลงที่มีขนาดรองลงมา (แต่ยังมีขนาดใหญ่) ให้แก่ผู้เป็น **"เจ้าของ"** หรือ **"เทอหลาย"** ซึ่งเป็นผู้ช่วย

ในการบริหารบ้านเมืองและเป็นที่สองรองจากกวานเจ้า เสร็จขั้นนี้แล้วกวานเจ้ายังแบ่งที่ดินให้แก่นายบ้านทุกคน ที่ที่แบ่งให้มีขนาดเล็กลงอีกขนาดหนึ่ง ต่อจากนั้นก็แบ่งให้แก่ท้าวทุกคนลดหลั่นลงตามฐานะและยศศักดิ์ ลักษณะเช่นนี้ทำทีคล้ายกับระบบศักดินาแต่หากไม่ใช่ ทั้งนี้เพราะพวกนายบ้านซึ่งเรียกว่ากวานบ้าน นั่นคือหัวหน้าของหมู่บ้าน ได้ทำการแบ่งปันที่นาให้แก่ครัวเรือนต่างๆ อีกทอดหนึ่ง สำหรับทำมาหากินโดยมิได้เรียกร้องค่าเช่า เมื่อชาวบ้านคนหนึ่งอพยพออกจากบ้านไปอยู่ที่อื่น ก็ต้องเวนคืนที่ดินไปให้นายบ้าน (กวานบ้าน) เมื่อกวานบ้านรับที่ดินคืนมาแล้วก็จัดการแบ่งปันที่ดินกันใหม่ในหมู่คนที่ยังอยู่ หรือถ้ามีคนเพิ่มเข้ามาอยู่ใหม่ก็ต้องมีการแบ่งปันที่นากันใหม่ พวกไทยขาวที่อยู่ในลุ่มแม่น้ำแดง (ในเขตสาธารณรัฐประชาธิปไตยเวียดนาม-เวียดนามเหนือ) ก็เคยมีประเพณีเดิมอยู่อย่างหนึ่งคือจัดการแบ่งปันที่นากันใหม่ทุกๆ สามปีระหว่างครัวเรือนหนึ่งๆ ที่นาที่แต่ละครัวได้รับจากการแบ่งปันนั้นยึดถือเอาจำนวนคนในครัวเรือนเป็นมาตรฐานสำหรับคำนวณส่วนแบ่ง (ประเพณีนี้เลิกเสียนานแล้ว) วิธีแบ่งของเขาก็คือแบ่งนาออกเป็นแปลงๆ แล้วแต่ละครัวเรือนก็มาจับฉลากเอา เมื่อพ้นสามปีแล้ว ก็นำที่นามารวมกันเป็นผืนเดียวแล้วจับฉลากใหม่ ในการแบ่งปันที่นานี้โดยมากนายบ้านมักจะสงวนนาไว้ให้แก่ผู้มีตำแหน่งในการบริหารบ้านเมืองอันเป็นอภิสิทธิ์ที่ให้ตอบแทนหน้าที่บริหารของพวกนั้น และนาของพวกที่ทำหน้าที่บริหารนี้พวกชาวบ้านจะถูกเกณฑ์มาทำแทนให้ [๓๔] การเกณฑ์แรงงานชาวบ้านมาทำนาของพวกผู้บริหารบ้านเมืองนี้ใกล้กันกับการเกณฑ์แรงของระบบศักดินาแต่ทว่าไม่ใช่ ทั้งนี้เพราะผู้บริหารมิได้เป็นเจ้าขุนมูลนายที่ถือกรรมสิทธิ์ที่ดินเด็ดขาดไว้ในมือเพื่อแสวงหาผลประโยชน์และชาวบ้านก็มิได้เป็นเลกเป็นไพร่อย่างระบบศักดินา

ระบบการผลิตของชุมชนเชื้อชาติไทยที่กล่าวมานี้ ลักษณะของมันใกล้เคียงไปในทางระบบชมรมกสิกรรมของชาติกุลในปลายยุคชุมชนบุพกาล **(Primitive Commune)** ซึ่งถือกันว่าเป็นระบบคอมมิวนิสต์ยุคดึกดำบรรพ์ ระบบของชาติกุลในปลายยุคชุมชนบุพกาลนี้ จะมีหัวหน้าชาติกุลใหญ่เทียบได้กับกวานเจ้า หัวหน้าชาติกุลใหญ่จะแบ่งปันที่ดินออกให้หัวหน้าครอบครัวแต่ละครัวไปทำมาหากินโดยมีกำหนดระยะเวลาและมีการแบ่งปันกันใหม่ทุกกำหนดระยะ เดิมทีเดียวหัวหน้าชาติกุลยังคงไถนาด้วยตนเอง แต่มาในตอนท้าย พวกที่มีหน้าที่ในการรักษาความปลอดภัยของชุมชนและหัวหน้าชาติกุลใหญ่จะทำหน้าที่ทางบริหารของตนแต่ประการเดียว พวกสมาชิกในชาติกุลจะช่วยทำนาแทนให้ ซึ่งการนี้มิได้ตั้งอยู่บนพื้นฐานแห่งการขูดรีด จึงจะเรียกว่าระบบงานเกณฑ์อย่างของศักดินาไม่ได้ การเป็นผู้แบ่งปันที่ดินทำให้หัวหน้าชาติกุลและหัวหน้าหมู่บ้านเริ่มมีอภิสิทธิ์ในการเลือกที่ดินไว้ก่อน อันนี้ตรงกันกับลักษณะของชุมชนไทยในตังเกี๋ย และเมื่อได้แบ่งที่ดินกันเช่นนี้นานเข้า ก็เกิดความเคยชินในการครอบครอง เกิดการครอบครองถาวรกันขึ้น และในที่สุดก็มีการรับช่วงมรดกเกิดกรรมสิทธิ์ในทรัพย์สินส่วนตนขึ้น

หัวเลี้ยวหัวต่อของการเปลี่ยนแปลงมาสู่ยุคของการถือกรรมสิทธิ์ในที่ดินเป็นทรัพย์สินเอกชน พอจะมองเห็นได้จากชุมชนชาติไทยในบริเวณหัวพันประเทศลาว ในบริเวณนั้นยังคงใช้วิธีแบ่งปันที่ดินอยู่ แต่มิได้กระทำเป็นกำหนดระยะสม่ำเสมออย่างไทยขาว แต่ทำกันตามกรณีที่เกิดขึ้น เช่นทำเมื่อผู้อยู่ในครอบครัวแยกครัวออกไปตั้งครัวใหม่ต่างหากหรือเมื่อมีคนเพิ่มเข้ามาสู่ชมรมใหม่ หรือในกรณีที่ชาวบ้านร้องค้านว่าที่ดินที่ตนทำกินอยู่นั้นทำประโยชน์ได้ยาก นั่นก็คือเกิดการถือกรรมสิทธิ์ที่ดินในระยะยาวไม่มีกำหนด

พวกชุมชนชาติ "เมือง" ที่กล่าวมาข้างต้น ก็มีการแบ่งปันที่ดินโดยพวกที่เป็นกวานลางและท้าว ถืออภิสิทธิ์เลือกที่ดินไว้ก่อน นาที่เหลือจึงปันไปสู่ครอบครัวมากบ้างน้อยบ้างตามกำลังผลิตและความต้องการของครอบครัวนั้นๆ แต่การแบ่งปันก็มิได้มีกำหนดระยะสม่ำเสมอ หากทำในแบบเดียวกับแถบหัวพันของลาว ฉะนั้นครอบครัวหนึ่งๆ จึงอาจครอบครองที่นาไปจนตลอดชีวิตของพ่อ เมื่อพ่อตายลง ลูกก็รับช่วงครอบครองที่ดินต่อไป นี่ก็คือกำเนิดของทรัพย์สินเอกชนและการสืบมรดก แต่ถึงกระนั้นก็ยังมีการแบ่งใหม่ได้ในกรณีที่จำนวนครอบครัวเปลี่ยนไป และการแบ่งใหม่นี้ โดยมากก็ไม่รวมเอานาทุกรายเข้ามารวมกันแล้วแบ่งกันใหม่ หากมักใช้วิธีนำเอานาบางรายมาแบ่งเท่านั้น

ลักษณะของการครอบครองที่ดินของชุมชนเชื้อชาติไทยที่กล่าวมาทั้งหมดนี้ ตามการสำรวจปรากฏว่าอำนาจการครอบครองมักจะเริ่มมีระยะยาว ไม่เปลี่ยนมือกันบ่อยครั้งนัก ชาวบ้านเริ่มมีความรู้สึกขึ้นบ้างเล็กน้อยว่ามีกรรมสิทธิ์เหนือที่นา ในที่นี้พึงสังเกตไว้ว่า ที่ดินที่จะต้องเวนคืนมาแบ่งปันกันใหม่นั้น มีแต่ที่นาแต่อย่างเดียวเท่านั้น ที่ที่ใช้สำหรับปลูกเรือนพร้อมด้วยทำสวนครัวโดยมากไม่ต้องเวนคืนแบ่งปันใหม่ ผืนดินที่ตั้งบ้านเรือนจึงเป็นกรรมสิทธิ์ถาวรตกทอดไปสู่ลูกหลานในบางหมู่ก็ยอมให้ซื้อขายกันได้ด้วย ส่วนป่าดงรกร้าง ประมุขก็ถืออภิสิทธิ์ยึดเอาเป็นเจ้าของ ถ้าใครจะไปแผ้วถางก็จะมีสิทธิ์ครอบครองเด็ดขาด แต่ต้องเสียภาษีให้แก่ประมุข ในชั้นหลังๆ ที่สุดนี้ แม้ที่นาก็ชักจะไม่ค่อยแบ่งปันกันนัก ระบบการแบ่งปันก็กำลังสูญหายไป ดังที่ได้เคยสูญไปแล้วในชุมชนไทยขาว นานๆ การแบ่งปันจึงจะเกิดขึ้นสักครั้ง โดยมากมักเป็นในกรณีที่ครอบครัวหนึ่งๆ มีกำลังแรงลดน้อยลงไม่

สามารถทำนาเต็มเนื้อที่ของตนได้ หรือในกรณีที่ครอบครัวสูญสิ้นไป เกิดมีที่นาว่างเปล่าขึ้น จึงแบ่งกันไปให้แก่ครัวเรือนที่มีกำลัง (หรือพลังการผลิต) มาก ในตอนนี้พวกสกุลที่มีอิทธิพลมากจึงมักฉวยโอกาสยึดถือเอาที่นาว่างเปล่านั้นมาเป็นกรรมสิทธิ์ของตน แล้วใช้ทาสทำนาบนที่ดินนั้น หรือไม่ก็จ้างเขาทำ[๓๕]

นี่คือระยะช่วงต่อระหว่างชุมชนบุพกาลกับสังคมทาส ลักษณะของชุมชนเชื้อชาติไทยที่ระบบการแบ่งปันที่นากำลังสูญ ระบบกรรมสิทธิ์ในทรัพย์สินของเอกชนกำลังเริ่มขึ้นนี้ ก็คือการสลายตัวของ **"ชมรมกสิกรรม"** อันเป็นรูปแบบสุดท้ายของชุมชนบุพกาลนั่นเอง และจากจุดนี้เองเมื่อมีการทำสงครามระหว่างชาติกุลหรือชมรมเกิดขึ้น เชลยที่จับได้มาก็จะได้รับการไว้ชีวิตและกดลงเป็นทาสเพื่อทำการผลิตในที่นาของแต่ละครัวต่อจากนั้น สกุลโตๆ ที่ได้ใช้อิทธิพลขยายเขตที่นาดังกล่าวก็จะขยายเขตของตนออกไป จะโดยแย่งชิงขับไล่ราษฎรออกจากที่ทำกินเพื่อเข้าครอบครองเสียเอง[๓๖] หรือจะโดยรุกรานเข้าไปยังที่ของชมรมอื่น หรือจะโดยให้ทาสหักร้างถางพงเพื่อจับจองก็ได้ทั้งสิ้น

เกี่ยวกับข้อเท็จจริงที่ว่า ชมรมของชนชาติไทยดั้งเดิมมีลักษณะเป็นชมรมกสิกรรมของปลายยุคชุมนุมชนบุพกาลหรือคอมมิวนิสต์ยุคดึกดำบรรพ์นี้ ดอกเตอร์ ร. แลงกาต์ อาจารย์ผู้ปาฐกถาวิชาประวัติศาสตร์กฎหมายไทยสำหรับชั้นปริญญาโท ได้ให้ความเห็นไว้ในหนังสือ "ประวัติศาสตร์กฎหมายไทย" ว่า

"ควรสังเกตว่า ระบอบที่ดินของชนเชื้อชาติไทยนั้นมีลักษณะคล้ายคลึงกับลัทธิคอมมิวนิสต์ ที่ถือว่า ที่ดินเพาะปลูกควรเป็นของกลางในหมู่ชนที่ผู้เป็นประมุขมิได้แทรกแซงแบ่งปันโดยเห็นแก่บุคคล แต่เอาใจใส่ให้การแบ่งปันนั้นเป็นไปตามระเบียบเรียบร้อย

ก็เสมือนหนึ่งว่าที่ดินเป็นของประชาชนร่วมกัน นอกจากนี้โดยเหตุที่ชาวนาร่วมแรงกันทำนายืมปศุสัตว์และเครื่องมือซึ่งกันและกัน และดำข้าวเกี่ยวข้าวด้วยกัน นักศึกษาขนบธรรมเนียมบางคนจึงกล่าวว่า ชุมชนเชื้อชาติไทยปฏิบัติตามลัทธิโซเชียลิสม์..."

ตามการศึกษาข้อเท็จจริงของชุมชนไทยที่ยังล้าหลังเช่นนี้ ทำให้เราพอจะสันนิษฐานได้ว่า ในยุคที่ไทยทั้งมวลแตกแยกออกจากกัน เพราะการรุกรานของจีนนั้น คงจะได้แยกออกมาในลักษณะของชมรมกสิกรรม อันเป็นระบบของชุมชนที่แยกกันอยู่เป็นชาติกุลใหญ่ มีลักษณะเป็นการปกครองแบบ *พ่อครัว* (Patriachal Family) ของปลายยุคชมรมบุพกาล

พวกที่แตกแยกไปทางตะวันตก ได้พุ่งไปสู่แคว้นไทยใหญ่ ตั้งเป็นชมรมขึ้น พวกนี้ต้องต่อสู้กับชนพื้นเมืองเดิมและอำนาจการปกครองของพม่า มอญ ระบบทาสจึงเกิดขึ้น และปรากฏออกมาในรูปรัฐประชาธิปไตยของนายทาสที่เรียกว่ารัฐ **"สิบเก้าเจ้าฟ้า"** และต่อจากนี้ก็ได้แยกออกจากรัฐสิบเก้าเจ้าฟ้ามุ่งเข้าสู่แคว้นอัสสัม กลายเป็นไทยอาหม ซึ่งพัฒนาระบบผลิตไปเป็นระบบศักดินา อันมีลักษณะคล้ายคลึงกับศักดินาของไทยสมัยอยุธยา[๓๗]

ส่วนพวกที่กระจายไปทางตะวันออกได้เลยไปสู่ดินแดนตังเกี๋ย ไปหมกตัวอยู่ในทำเลป่าเขา การรบพุ่งกับอำนาจการปกครองเดิมของท้องถิ่นไม่สู้มีปรากฏ จึงไม่เกิดระบบทาสขึ้นและยังคงพัฒนาระบบชมรมกสิกรรมของตนต่อไปจนมีลักษณะชนชั้นและการขูดรีดขึ้นภายในชมรม อันเป็นเงื่อนไขที่จะผ่านไปสู่ระบบทาสดังได้กล่าวมาแล้ว

ทางฝ่ายพวกที่พุ่งลงมาทางลำน้ำโขง เข้าสู่ดินแดนของแคว้นลานนา พวกนี้ต้องต่อสู้กับชนพื้นเมืองเดิมอย่างหนักหน่วง และขณะเดียวกันก็ต้องต่อสู้กับรัฐทาสของเขมรที่แผ่ขึ้นไปจนเลยเวียงจันทน์[๓๘]

เงื่อนไขจึงเปิดทางให้เกิดระบบทาสและรัฐทาสที่เรียกว่า **"สิบสองเจ้าไทย"** อันเป็นลักษณะของรัฐประชาธิปไตยของนายทาสขึ้น แล้วภายหลังจึงกลายมาเป็นรัฐศักดินาของราชอาณาจักรลานนา (ศรีสัตนาคนหุต) ในที่สุด

คราวนี้ก็มาถึงไทยพวกที่แตกกระเจิงลงมาทางลุ่มแม่น้ำปิงคือแคว้นลานนา และลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา คือ แคว้นอยุธยา ไทยพวกที่ลงมาในทางนี้ ต้องปะทะกับชนพื้นเมืองเดิมหลายชนชาติเป็นต้นว่าชาติละว้าที่รบรับขับเคี่ยวกับไทยอยู่ได้พักหนึ่งก็ต้องอพยพหนีเข้าป่าเข้าดงไป นอกจากนั้นก็ต้องปะทะกับอำนาจการปกครองของมอญในแคว้นลำพูน (หริภุญชัย) ซึ่งพวกมอญนี้เองได้ถ่ายทอดกฎหมาย **"ธรรมศาสตร์"** อันเป็นแม่บทสำคัญในยุคนั้นไว้ให้ไทย นอกจากมอญ อำนาจที่เราต้องต่อสู้ขับเคี่ยว เดี๋ยวแพ้เดี๋ยวชนะไม่หยุดหย่อนก็คือเขมร พวกเขมรยกกองทัพออกตีต้อนเอาคนไทยคนมอญกลับไปเป็นทาสคราวละมากๆ ทั้งนี้เพื่อใช้ในการสร้างเทวสถานหินขนาดใหญ่น้อยของตน พวกไทยที่ลงมาอาศัยและถูกกดขี่อยู่ในแคว้นมอญ คงจะถูกกวาดต้อนไปเป็นทาสเชลยของเขมร สำหรับการที่ว่านับด้วยจำนวนไม่ถ้วน ที่กล่าวว่าพวกเขมรเที่ยวทำสงครามชิงทาสไปสร้างเทวสถานศิลานั้นไม่ใช่ยกเมฆเอาดื้อๆ การก่อสร้างปราสาทหินของเขมร ได้ใช้พวกทาสเชลยจากแคว้นต่างๆ จำนวนมหึมาจริงๆ ตัวอย่างเช่น ปราสาทหินพระขันเหนือเมืองนครธม ซึ่งสร้างในสมัยชัยวรรมันที่ ๗ (พ.ศ.๑๗๒๔ ถึงหลัง ๑๗๔๔) มีคำจารึกของชัยวรรมันเล่าไว้ว่า ได้ใช้ทาสเชลยทั้งชายหญิงจากประเทศจาม, ญวน, พุกาม และมอญ เป็นจำนวนถึง ๓๐๖,๓๗๒ คน[๓๙] พวกไทยในแคว้นมอญก็คงรวมอยู่ในจำนวน **"ผู้สร้างสรรค์"** ที่ถูกกดขี่เหล่านี้ด้วย ครั้นพอพวกประเทศจามตั้งตัว

ติด ก็ยกพวกมาชิงทาสไปจากเขมรบ้างเป็นสงครามชิงทาสระหว่างรัฐทาส พวกทาสเชลยไทยทั้งปวงก็ถูกต้อนไปเป็นทาส สำหรับงานโยธา สร้างเทวสถานศิลาในเมืองจามอีกทอดหนึ่ง ตรงนี้ไม่ใช่นึกเดาเอาเอง มีหลักฐานอ้างอิงได้ กล่าวคือมีศิลาจารึกจามเล่าถึงการอุทิศถวายทาสให้เป็นผู้ทำงานรับใช้ในวัด (เทวสถานศิลาที่สร้างขึ้น) ของจาม ในนั้นมีระบุด้วยว่ามีทาส **"สยาม"** (เขาใช้คำนี้จริงๆ)[๔๐] พวกทาส **"สยาม"** ที่จามได้ไปนี้ นอกจากจะได้ไปโดยการทำสงครามชิงทาสแล้ว ยังได้ไปโดยจับเป็นเชลยศึก ที่ว่าดังนี้ก็เพราะพวก **"สยาม"** ต้องถูกเกณฑ์ให้จัดกองทัพไปช่วยเขมรรบ ที่ว่านี้ก็มีหลักฐานอีกนั่นแหละ ใครที่ไปเที่ยวนครวัต จะได้เห็น *ภาพสลักนูน* (Basrelief) บนผนังของระเบียงนครวัต (เหมือนระเบียงวัดพระแก้วของไทย) ตอนหนึ่งเป็นภาพการยกทัพของพระเจ้าสูรยวรรมันที่ ๒ (พ.ศ. ๑๖๕๗-๑๖๘๘) ผู้สร้างนครวัต ในขบวนทัพนั้นกองหน้าสุดอันเป็นพวกทหารเลวตายก่อนก็คือพวก **"สยาม"** มีหนังสือเขียนบรรยายภาพเอาไว้อย่างชัดเจนตั้งสองแห่ง นอกจากนั้นถัดมาเป็นอันดับที่สองคือตายที่สองก็คือพวกไพร่พลเมือง **"ละโว้"** มีคำจารึกบรรยายภาพไว้ด้วยเหมือนกัน[๔๑]

สภาพของชีวิตอันเกิดมีการต่อสู้เพื่อช่วงชิงแหล่งทำเลทำมาหากินที่ไทยต้องทำกับชนพื้นเมืองเดิมก็ดีหรือการต่อสู้ช่วงชิงทาสระหว่างไทยกับรัฐทาสของเขมรก็ดี เหล่านี้เป็นเงื่อนไขที่จะทำให้ระบบผลิตของสังคมไทยพัฒนาไปสู่ระบบทาสได้อย่างสมบูรณ์ การรบชนะเจ้าของดินถิ่นเดิมหรือรบชนะพวกชาติกุลอื่น ทำให้ไม่จำเป็นต้องผลิตรวมหมู่แบบช่วยกันทำเหมือนสมัยชมรมกสิกรรมของยุคชุมชนบุพกาลอีกต่อไป ทั้งนี้เพราะแต่ละครัวหรือสกุล ต่างมีทาสเชลยเป็นพลังแห่งการผลิต การผลิตโดยเอกเทศแบ่งแยกกัน

ก็เกิดขึ้นได้บนพื้นฐานของการขูดรีดแรงงานทาส

แต่ถึงอย่างไรก็ดี แม้จะได้เกิดรัฐทาสขึ้นแล้วลักษณะของการปกครองแบบพ่อครัว (Patriachal Family) ที่ไทยพวกนี้เคยใช้มาแต่ยุคชุมชนบุพกาลก็ยังหาได้สูญสิ้นซากไปทีเดียวไม่ ไทยพวกนี้ยังคงเรียกประมุขว่า **"พ่อ"** ดังจะเห็นได้จากที่ได้ตกทอดมาจนถึงสมัยสุโขทัย ในรัฐสุโขทัยเราก็ยังเรียกประมุขของรัฐว่า **"พ่อขุน"** และพวกข้ารัฐการ เราก็เรียกว่า **"ลูกขุน"** เป็นคำคู่กันอยู่นี่คือร่องรอยของระบบชุมชนบุพกาลที่ตกทอดผ่านลงมาในสังคมทาส และในที่สุดก็มาสูญไปตอนที่สังคมได้กลายเป็นระบบศักดินาอย่างเต็มที่ และในยุคทาสนี้เอง ที่สรรพนามกูและมึงของเราเกิดถูกรังเกียจเงื่อนไขของชนชั้นทางภาษาได้เกิดขึ้น กูและมึงใช้ได้เฉพาะผู้ที่เสมอกัน หรือผู้ที่โตกว่าเขื่องกว่าใช้กับผู้น้อย ถ้าเป็นทาสกับเจ้าทาสหรือข้ากับเจ้าข้าแล้วพวกทาสต้องเรียกตัวเองว่า **"ข้า"** เรียกนายว่า **"เจ้า"** และเวลาตอบรับก็ต้องใช้คำว่า **"เจ้าข้า"** จะใช้ว่า **"เออ"** อย่างมีภราดรภาพแบบเดิมไม่ได้เสียแล้ว

ด้วยหลักฐานอันยืดยาวประกอบกับข้อสันนิษฐานดังกล่าวมานี้เอง จึงทำให้น่าจะเชื่ออยู่ครามครันว่าสังคมไทยได้ผ่านยุคทาสมาแล้วช่วงระยะหนึ่ง อย่างน้อยก็ ๔๐๐ ปี และสังคมของไทย ได้เริ่มคืบคลานไปสู่ระบบศักดินาในราวยุคสุโขไทย หรือแม้ก่อนหน้านั้นก็คงไม่กี่ปี

ไทยจากระบบทาสมาสู่ ระบบศักดินา

ไทยได้ผ่านพ้นระบบทาส และเริ่มเข้าสู่ระบบศักดินาตั้งแต่เมื่อไหร่? ปัญหานี้ต้องสันนิษฐานเอาด้วยอัตวิสัยเพราะหาหลักฐานไม่ได้ การเดาที่ใกล้เคียงที่สุดก็คือ ไทยผ่านพ้นระบบทาสและย่างเข้าสู่ระบบศักดินาก็ตรงตอนหัวเลี้ยวหัวต่อก่อนตั้งอาณาจักรสุโขทัยนั่นเอง

รัฐทาสของไทยสมัยก่อนหัวเลี้ยวหัวต่อนี้ ต้องตกเป็นเมืองขึ้นของรัฐทาสเขมร ดังได้กล่าวมาแล้วและแน่นอนพวกผู้ครองรัฐทาสของไทยในครั้งนั้นได้ต่อสู้กับรัฐทาสของเขมรอย่างทรหด รัฐทาสของไทยคงจะได้อำนาจอิสระคืนมาอีกครั้งในตอนที่อาณาจักรเขมรถูกพวกจามรุกรานใน พ.ศ. ๑๗๒๐ ในคราวนั้นกองทัพจามขยี้เมืองหลวงของเขมรเสียย่อยยับไม่ผิดอะไรกับการปล้นสะดม

รัฐทาสของเขมรแตกกระจัดกระจายหมดสิ้นอำนาจไปถึงกว่า ๑๐ ปี ในระหว่างนี้ไทยคงจะปลดแอกเขมรออกได้ทั่วกัน พวกนายทาสของไทยคงคุมกันเข้าตั้งเป็นรัฐต่างๆ ได้สำเร็จ แต่ชาตาของรัฐทาสไทยทั้งปวงไม่ยั่งยืน พ้นจากสิบปีไปแล้ว พวกเขมรกลับตั้งข้อแข็งเมืองต่อพวกจามได้สำเร็จ ผู้ที่ตั้งข้อแข็งเมืองนี้ก็คือ ชัยวรรมันที่ ๗ (พ.ศ. ๑๗๒๔-หลัง ๑๗๔๔) กษัตริย์ของรัฐทาสเขมรองค์นี้เข้มแข็งผิดปกติ บุกเข้าไปจนถึงเมืองหลวงจามถอดพระเจ้าแผ่นดินจามเสีย ตั้งคนของตนขึ้นแทนเสร็จแล้วก็หันมาเล่นงานรัฐทาสต่างๆ ของไทย บุกเข้ายึดได้ลพบุรี ถอดเจ้าทาสไทยลพบุรีลงเสีย แล้วตั้งลูกชายขึ้นเป็นเจ้าทาสแทน ลูกชายคนนี้ชื่อ อินทรวรรมัน[๔๒] ทางเหนือรุกไล่ขึ้นไปจนถึงสุโขทัย ตั้งโขลนลำพังขึ้นเป็นผู้ครองรัฐ[๔๓] แล้วรุกเลยขึ้นไปจนถึงอาณาจักรพุกาม รัฐทาสของไทยจึงถูกขยี้ลงอย่างย่อยยับ มิหนำซ้ำพวกชุมชนของไทยทางเหนือ (คืออาณาจักรไชยปราการของท้าวมหาพรหมครั้งกระโน้น) ยังถูกพวกมอญรุกรานจนแตกกระเจิงลงมาอยู่เมืองแปป (ในกำแพงเพชร) เมื่อราว พ.ศ. ๑๗๓๑ รัฐทาสของไทยจึงระส่ำระสายและทลายลงอย่างไม่มีชิ้นดี

เมื่อพวกเจ้าทาสทั้งปวงถูกจับถูกฆ่าถูกถอดโดยฝีมือเขมร พวกทาสก็หลุดพ้นออกเป็นไท และชุมนุมกันอยู่เป็นแห่งๆ ทำนองเดียวกับที่ยุโรปเคยเป็นมาในสมัยเมื่อพวกอนารยชนรุกราน พวกเสรีชนเหล่านี้ต่างเข้าพึ่งพาผู้ที่มีกำลังเหนือกว่า และรวมกันอยู่เป็นเหล่าๆ ความสัมพันธ์ในรูปแบบศักดินาคงจะเกิดขึ้นในสังคมไทยในตอนนี้ แบบเดียวกับที่เกิดมาแล้วในยุโรปตามที่กล่าวมาแต่ต้น พวกชุมนุมของไทยเหล่านี้ก็คงต้องถูกเขมรกดขี่รุกรานบังคับให้ส่งส่วยสาอากรเอาตามอำเภอใจ ความขัดแย้งหลักของสังคมขณะนั้นจึงเป็นความขัดแย้งระหว่างนายทาสเขมรกับชุมชนไทยที่ล้มละลายมาจาก

ระบบทาส กษัตริย์ทาสของเขมรได้ช่วยปลดปล่อยประชาชนไทยให้พ้นจากระบบทาสไปแล้วเปลาะหนึ่ง แต่ระบบทาสเปลาะใหม่ที่ไทยจะต้องปลดก็คือ *นายทาสเขมร*

ความเคลื่อนไหวของประชาชนไทยทั้งมวล เพื่อปลดแอกตนเองในยุคนั้น ที่ขึ้นชื่อลือชาก็คือ การปลดแอกภายใต้การนำของ **"นายร่วง"** ลูกชายของ **"นายคงเครา"** หัวหน้าชุมชนไทยที่เมืองลพบุรี ชุมชนไทยที่เมืองลพบุรีในครั้งนั้น ต้องถูกนายทาสเขมรบังคับให้ส่งส่วยประหลาด นั่นคือ **"ส่วยน้ำ"** ส่วยน้ำนี้ไม่ใช่เรื่องโกหกเลย เป็นเรื่องจริง ที่ว่าจริงก็เพราะพวกเจ้าทาสใหญ่เมืองเขมรพยายามเหลือเกินที่จะยกตนขึ้นเป็นเทวดาให้ได้ ลัทธิที่จะเป็นเทวดานี้ ในเมืองเขมรสมัยโน้นเรียกกันว่า **"ลัทธิเทวราช"** God king-cult พวกนายทาสขนาดเล็กขนาดย่อมล้วนคลั่งลัทธินี้กันทั้งนั้น[๔๔] ฉะนั้น ไม่ว่าจะทำอะไร จะต้องให้มีลักษณะเป็นการกระทำอันศักดิ์สิทธิ์ของเทวดาเสมอไป เช่น จะอาบน้ำ กินน้ำ ก็ต้องสร้างสระอาบน้ำให้มีรูปเหมือนทะเลน้ำนม (คือเกษียรสมุทร) ตรงกลางสระก็ทำเป็นรูปพญาอนันตนาคราชขดตัวให้เป็นที่นอนของพระนารายณ์บนนั้นเป็นที่ตั้งเทวรูปของพระนารายณ์ ทั้งนี้เพื่อให้เข้ากับตำราของพวกพราหมณ์ ที่ว่าพระนารายณ์นอนหลับบนหลังนาคในสะดือทะเลน้ำนม! คราวนี้เมื่อจะสรงน้ำในงานพิธี เรื่องมันก็ต้องใช้น้ำศักดิ์สิทธิ์ นั่นคือใช้น้ำจากทะเลสาบชุบศรที่เชื่อกันว่าพระนารายณ์ลงมาตั้งพิธีชุบศรให้มีฤทธิ์ ณ ที่นั้น เมื่อทะเลชุบศรนั้นอยู่ในเมืองลพบุรี เจ้าทาสใหญ่ก็เกณฑ์พวกทาสไทยทั้งหลายให้ขนน้ำไปถวายเป็นรายปีทุกปี การสรงน้ำนี้ทำกันในเดือนสี่[๔๕] พวกชุมชนไทยจึงต้องช่วยกันบรรทุกน้ำด้วยโอ่งไหใส่เกวียนรอนแรมไปเมืองเขมร บุกกันไปเป็นเดือนๆ ขากลับก็ต้องกินเวลาอีกนับเป็นเดือน ตกลงต้อง

ถูกแอกของรัฐทาสเขมรกดขี่เสียจนงอมพระรามไปตามๆ กัน

เรื่องที่เล่าถึงการขนส่วยน้ำอันทารุณนี้ บางทีอาจจะรู้สึกว่าออกจะมากไปหน่อย แต่ที่จริงยังน้อยไปด้วยซ้ำ ในสมัยพระเจ้าชัยวรรมันที่ ๗ นั้น เมื่อขยี้รัฐต่างๆ ของไทยลงราบเรียบเป็นหน้ากลองแล้ว ก็ตั้งเจ้าเขมรบ้าง นายทหารเขมรบ้าง นายทาสไทยที่ซื่อสัตย์ต่อเขมรบ้าง ขึ้นเป็นเจ้าทาสครองเมืองเพื่อที่จะประกันความซื่อสัตย์ของเจ้าทาสคนใหม่ที่ตั้งตัวขึ้นไว้ ชัยวรรมันที่ ๗ มีพิธีพิสดารอยู่อันหนึ่ง นั่นคือสร้างพระพุทธรูปขึ้นหลายองค์ แต่หน้าตาของพระพุทธรูปนั้นคือหน้าตาของชัยวรรมันที่ ๗![๔๖] แล้วก็ส่งไปให้เจ้าทาสทั้งหลายตั้งบูชาไว้กลางใจเมือง พอถึงเดือนสี่จะมีการสรงน้ำทำพิธีไล่ซวยปีเก่า (ไม่ต้อนรับปีใหม่) ชัยวรรมันที่ ๗ ก็เตรียมงานพิธีใหญ่ที่ปราสาทหินพระขัน (ในยุคนั้นเรียกว่านครชัยศรี) ตรงเหนือเมืองนครธม ในการสรงน้ำนี้นอกจากจะเกณฑ์น้ำสรงจากทะเลสาบชุบศรเมืองลพบุรีแล้ว ยังเกณฑ์ให้พวกเจ้าทาสเจ้าเมืองต่างๆ ยกขบวนแห่แหนพระพุทธรูปพิสดารนั้นมายังเมืองนครธม เพื่อเข้าร่วมพิธีสรงน้ำอีกด้วย หัวเมืองที่อยู่ไกลแสนไกลอย่างเมืองพิมาย, เมืองเพชรบุรี, ราชบุรี, ลพบุรี, สุพรรณภูมิ, (อู่ทอง) สิงห์บุรี (เมืองสิงห์ในจังหวัดกาญจนบุรี) ฯลฯ[๔๗] ต้องระทมข้าทาสแห่แหนรูปของชัยวรรมันที่ ๗ ไปยังนครธมทั้งสิ้น ทั้งนี้เพราะถ้าไม่แห่แหนไป ก็ต้องข้อหากบฏแข็งข้อ เป็นอันว่าพวกไทยในแถบลุ่มน้ำเจ้าพระยาต้องถูกเจ้าทาสเขมรทารุณกรรมอย่างแสนสาหัส ปีหนึ่งๆไม่ต้องทำอะไร เพียงแต่ยุ่งอยู่กับแห่พระไปแห่พระกลับก็เกือบหมดปีเสียแล้ว

ความทารุณกดขี่ของพวกเขมรที่กระทำต่อไทยนี้ ทำให้ความขัดแย้งดำเนินไปสู่ขั้นแตกหัก พวกชุมชนไทยจึงรวมกันเข้าเพื่อสลัดแอกเขมร ในขณะนั้นเอง **“นายร่วง”** ลูกชายหัวสมองดีของ

"นายคงเครา" หัวหน้ากองจัดส่วยน้ำ ได้มองหาวิธีผ่อนคลายความทารุณได้สำเร็จ นั่นคือคิดสานภาชนะด้วยไม้ไผ่แล้วยาด้วยชันกับน้ำมันยางขึ้นได้ ภาชนะนี้บรรจุน้ำได้ไม่รั่วไม่ซึม คือที่ชาวไทยทางภาคเหนือและอีสานยังใช้อยู่และเรียกว่า **"ครุ"** ครุที่นายร่วงประดิษฐ์ขึ้นได้เป็นเครื่องมือใหม่แห่งยุคทีเดียว เขมรเองก็ไม่เคยคิดไม่เคยรู้จัก การคิดสร้างครุขึ้นสำเร็จทำให้เบาแรงในการขนส่งขึ้นมากมาย

การประดิษฐ์เครื่องมือเครื่องใช้ได้ใหม่ในยุคทาสนั้นเป็นปรากฏการณ์ที่นับได้ว่ามหัศจรรย์อย่างยิ่งยวดของยุค เพราะมันเป็นการพัฒนาอีกก้าวหนึ่งของระบบชีวิต พวกประชาชนจึงร่ำลือกันไปตามความมหัศจรรย์ว่านายร่วงมีวาจาสิทธิ์เอาชะลอมตักน้ำได้ ข่าวการประดิษฐ์ **"ครุ"** ของนายร่วงเล่าลือไปถึงชุมชนไทยทุกถิ่น พวกเสรีชนที่กระจัดกระจายอยู่แต่ครั้งการพังทลายของรัฐทาสจึงพากันเข้ามารวมอยู่ภายใต้การนำของนายร่วง ทางเมืองเขมรลูกชายของชัยวรรมันที่ ๗ คือ พระเจ้าอินทรวรรมันที่ ๒ (หลัง พ.ศ. ๑๗๔๔-๑๗๘๖) ได้ข่าวการประดิษฐ์ครุของนายร่วงและการรวมตัวของพวกเจ้าขุนมูลนายและเสรีชนไทยเข้าก็ตกใจใหญ่[๔๘] ยกกองทัพมาปราบปราม แต่เขมรต้องทำศึกสองหน้าเสียแล้วตอนนี้ นั่นคือต้องหันไปปราบพวกจามที่ตั้งแข็งข้อขึ้นใหม่เมื่อปี ๑๗๖๓ และก็ปราบไม่ได้ พวกทาสในเมืองเขมรเองก็ระอานายทาสทั้งปวงเต็มทนอยู่แล้ว ความมั่นคงภายในของเขมรจึงเป็นภาระรีบด่วนของกษัตริย์เขมร มิใช่ภาระที่ปราบปรามไทย ทัพเขมรจึงถูกไทยตีโต้ถอยกระเจิงออกไป ตามพงศาวดารนั้นถึงกับกล่าวว่านายร่วงรุกเข้าไปจนถึงเมืองนครธม แต่ไปถูกทีเด็ดของพระเจ้าอินทรวรรมันที่ ๒ เข้าอย่างใดไม่ทราบ การเลยกลับตาลปัตร นายร่วงยอมรับนับถือกษัตริย์เขมร ไม่จับฆ่า เรื่องนี้จะเชื่อถือพงศาวดารนักก็ไม่ได้ เพราะขึ้นชื่อว่าพงศาวดารแล้วตอน

ปลายมักจะบานๆ ทุกทีไป แต่เรื่องทีเด็ดของพระเจ้าอินทรวรรมันที่ ๒ นั้นมีแน่ ทีเด็ดนี้ก็คือ **"นโยบายแต่งงานการเมือง"** (Politique de mariages) นโยบายนี้เท่าที่พบหลักฐาน ชัยวรรมันที่ ๗ ก็ได้เริ่มใช้แล้ว[๔๙] อินทรวรรมันที่ ๒ ลูกชายได้รับเอานโยบายนี้สืบทอดมาใช้เป็นการใหญ่ นโยบายที่ว่านี้ก็คือ ยกลูกสาวให้พวกเจ้าเมืองไทยที่กำลังทำท่าจะแข็งข้อ เจ้าเมืองไทยคนหนึ่งชื่อ **"พ่อขุนผาเมือง"** เป็นเจ้าอยู่ที่เมืองราด[๕๐] ทำท่าจะเก่งเกินไปนัก อินทรวรรมันที่ ๒ ก็ยกลูกสาวให้เสียคนหนึ่ง ลูกสาวคนนี้สวยไหมไม่ทราบได้ แต่ชื่อเพราะพริ้งนักคือ **"พระนางสีขรมหาเทวี"** นอกจากจะยกลูกสาวให้เป็นเมียแล้ว ยังผสมตั้งยศให้เป็นถึงขนาดพระยาพานทองเสียอีกด้วย กล่าวคือยกขึ้นเป็น **"กัมรเดงอัญศรีอินทรบดินทราทิตย์"** แถมยังประทานพระแสงขรรค์อาญาสิทธิ์ชื่อ **"พระขรรค์ชัยศรี"** ให้อีกเล่มหนึ่ง[๕๑] นัยว่าจะล่อให้พ่อขุนผาเมืองหลงใหลเคลิบเคลิ้มรักเขมรกดขี่ไทยด้วยกันเองต่อไป[๕๒] และนัยว่าก็คงจะให้ขุนผาเมืองตกเป็นแกะดำของหมู่เจ้าขุนมูลนายไทยที่เพิ่งรวมกันติด แต่เขมรผิดหวัง การตื่นตัวของประชาชนคนไทยสูงมากถึงขนาดที่เขมรไม่อาจซื้อได้ พ่อขุนผาเมืองได้นำกำลังของเสรีชนไทยทั้งมวลในเมืองราดเข้าร่วมกับกำลังของประชาชนในเมืองบางยาง ภายใต้การนำของพ่อขุนบางกลางทาว ประชาชนของทั้งสองเมืองได้ร่วมกันปลดแอกเขมรอันหนักอึ้งออกไปได้โดยการเข้าขับไล่นายทาสเขมรที่สุโขทัยนั่นคือ **"โขลนลำพง"** ที่กล่าวมาข้างต้น

นายร่วงของประชาชนไทยหายต๋อมไป จะไปโดนทีเด็ดอะไรของเจ้าทาสเขมรเข้าไม่ทราบได้ แต่ตามพงศาวดารเก่าๆ เล่าไว้ว่า ภายหลังนายร่วงได้เป็นเจ้าสุโขทัยเรียกว่า **"พระร่วง"** หรือ **"พญาร่วง"** นักพงศาวดารไทยเลยโมเมจับเอาพระร่วงเข้าไปรวมเป็นคนเดียวกับ

พ่อขุนบางกลางทาวเจ้าเมืองบางยาง ซึ่งจะเชื่อได้หรือไม่ยังสงสัย

เมื่อประชาชนไทยจากเมืองราด เมืองบางยางร่วมกับประชาชนไทยในเมืองสุโขทัยรวมกำลังกันขับไล่นายทาสเขมรออกไปได้แล้ว พ่อขุนผาเมืองก็ยกสหายของตนขึ้นเป็นกษัตริย์ ตั้งพิธีราชาภิเษกให้แล้วซ้ำยังยกราชทินนามของตนที่ได้รับมาจากเจ้าเมืองเขมรให้แก่พ่อขุนบางกลางทาวอีกด้วย พ่อขุนบางกลางทาวจึงได้เป็นกษัตริย์มีชื่อว่า "**พ่อขุนศรีอินทรบดินทราทิตย์**" ซึ่งภายหลังมาตัดให้สั้นลงเพียง "**ศรีอินทราทิตย์**"

พร้อมกับรัฐสุโขทัย พวกประชาชนไทยอีกหลายแห่งได้ลุกฮือขึ้นสลัดอำนาจของเขมรออกไปได้สิ้น เช่น รัฐเชียงใหม่ (พญาเมงราย), รัฐพะเยา (พญางำเมือง), รัฐฉอด (ขุนสามชน), รัฐสุพรรณภูมิ (อู่ทอง), รัฐอีจาน (ในดงอีจานใต้จังหวัดนครราชสีมาและสุรินทร์)[๕๓] ฯลฯ รัฐไทยเหล่านี้มีลักษณะเป็นเจ้าที่ดินใหญ่ที่มีป้อมปราการมั่นคง เช่นเดียวกับเจ้าขุนมูลนายที่มีป้อมใหญ่ๆ ของยุโรป ทุกรัฐจึงเป็นจุดศูนย์กลางสำหรับการรวมตัวของพวกเสรีชนและเจ้าขุนมูลนายย่อย ลักษณะของสังคมมีสภาพเช่นเดียวกับยุโรปตอนแรกเริ่มเกิดระบบศักดินาไม่มีผิด

หลักฐานที่จะชี้ให้เห็นว่าสภาพนี้เป็นความจริงก็คือ ศิลาจารึกของพ่อขุนรามคำแหง ในจารึกนั้น มีเล่าไว้ตอนหนึ่งว่า:

"คนใดขี่ช้างมาหา พาเมืองมาสู่ ช่วยเหลือเฟื้อกู้มัน (คือช่วยเหลือเอื้อเฟื้อกอบกู้มัน) บ่มีช้าง บ่มีม้า บ่มีปั่ว (บ่าว) บ่มีนาง บ่มีเงือน (เงิน) บ่มีทอง ให้แก่มัน ช่วยมันตวง (ตั้ง) เป็นบ้านเป็นเมือง"

ลักษณะของการขี่ช้างมาหาพาเมืองมาสู่นี้ เป็นลักษณะของการเข้ามาสามิภักดิ์ของพวกเจ้าขุนมูลนายที่เข้ามาขอพึ่งต่อเจ้า

ที่ดินใหญ่ ส่วนการช่วยเหลือเอื้อเฟื้อประทานช้างม้าบ่าวไพร่ชายหญิงเงินทองให้ช่วยจัดตั้งให้เป็นบ้านเป็นเมืองขึ้นนี้ เป็นลักษณะของการช่วยเหลือที่ฝ่ายเจ้าที่ดินใหญ่ให้แก่พวกเจ้าที่ดินย่อยที่มาขอพึ่งบุญ อันเป็นลักษณะที่เคยเป็นมาแล้วในยุโรปดังกล่าวมาแต่ต้น

ถ้าจะพิจารณาศิลาจารึกของพ่อขุนรามคำแหงให้ทั่วถึงแล้ว เราก็จะมองเห็นเบาะแสอีกแห่งหนึ่งที่ทำให้น่าเชื่อว่าสมัยสุโขทัย เป็นสมัยหัวเลี้ยวหัวต่อระหว่างระบบทาสที่พังทลายไปกับระบบศักดินาที่กำลังพัฒนาขึ้นแทนที่ เบาะแสนั้นก็คือตอนที่จารึกคุยอวดไว้ว่า "ป่าพร้าวก็หลายในเมืองนี้ ป่าลางก็หลายในเมืองนี้ (ลาง-ขนุน) หมากม่วงก็หลายในเมืองนี้ หมากขามก็หลายในเมืองนี้ ใครสร้างได้ไว้แก่มัน" ที่ต้องเอามาคุยอวดไว้ว่า "ใครสร้างได้ไว้แก่มัน" นี้ทำให้มองเห็นได้ว่าก่อนสมัยนี้รูปการณ์เป็นคนละแบบกล่าวคือ "ใครสร้างไว้ไม่ได้แก่คนนั้น" ที่ว่าไม่ได้แก่คนนั้น หมายถึงไปได้แก่คนอื่น...ทาสสร้างได้ไว้แก่เจ้าทาส! นั่นคือ ก่อนยุคนั้นขึ้นไปพวกทาสยังมีสมบัติส่วนตัวไม่ได้ ทำอะไรได้เท่าไหร่ต้องตกเป็นของเจ้าทาสหมด พวกทาสเริ่มมามีกรรมสิทธิ์ในทรัพย์สินส่วนตัวอันเกิดจากน้ำพักน้ำแรงของตนก็เมื่อปลายยุคทาสต่อกับยุคศักดินาซึ่งทาสกำลังกลายเป็นเลก การเปลี่ยนแปลงเรื่องกรรมสิทธิ์เช่นกล่าวนี้นับเป็นการเปลี่ยนแปลงครั้งมโหฬารของสังคม จารึกจึงอดไม่ได้ที่จะเก็บมาคุยอวดไว้ให้คนทั้งหลายทั้งปวงฟังหากเป็นเรื่องธรรมดาๆ อยู่นานนมเนแล้วจะต้องเก็บมาคุยอวดไว้ทำไม?

เจ้าที่ดินใหญ่ หรือ **"พ่อขุน"** ของสุโขทัยนั้นสังเกตได้ว่าเป็นเจ้าที่ดินหน้าใหม่ ยังไม่มีที่ดินใหญ่โตมากมายเท่าใดนัก[๕๔] พวกเจ้าขุนมูลนายย่อยๆ จึงยังคงมีอำนาจสมบูรณ์และมักขัดขืนช่วงชิงที่ดินและผลประโยชน์กับสุโขทัยเสมอ จะเห็นได้ว่าพอตั้งรัฐ

สุโขทัยขึ้นสำเร็จพักเดียว รัฐฉอดของขุนสามชนก็ยกเข้ามารุกราน สุโขทัยทางเมืองตาก ขุนจัง (รัฐใดไม่ปรากฏ)[๕๕] กับท้าวอีจานก็รุกรานเมืองราด แต่เจ้าที่ดินใหญ่ของสุโขทัยก็พยายามต่อสู้และรวบอำนาจทั้งทางเศรษฐกิจคือที่ดินและอำนาจทางการเมืองเข้าไว้ในมือเสมอ เจ้าที่ดินใหญ่สุโขทัยไม่รั้งรอให้ใครเข้ามาสามิภักดิ์แต่ด้านเดียว หากได้ออกทำสงครามแย่งชิงที่ดินเอาด้วยกำลังทีเดียว จะเห็นได้จากที่พ่อขุนรามคำแหงเล่าอวดไว้ในศิลาจารึกว่า **"กูไปท่ (ตี) บ้านท่เมือง ได้ช้างได้งวง ได้ปั่ว (บ่าว) ได้นาง ได้เงิน ได้ทอง กูเอามาเวนแก่พ่อกู"** แต่ถึงกระนั้นสุโขทัยก็ไม่อาจขยายที่ดินออกไปได้กว้างขวางนัก ทั้งนี้ก็เพราะรัฐไทยต่างๆ ส่วนมากมีความเข้มแข็งพอๆ กับสุโขทัย เจ้าที่ดินใหญ่ของแต่ละรัฐจึงคบกับสุโขทัยในฐานะเป็นเพื่อนน้ำมิตร เช่น รัฐเชียงใหม่ของพญาเมงราย, รัฐพะเยาของพญางำเมือง, รัฐหริภุญชัย (ลำพูน) ของพญาญี่บา อาณาเขตผืนดินของสุโขทัยจึงสะดุดกึกลงที่เขตแดนของรัฐเหล่านี้

ถ้าหากจะพิจารณาดูการวางระบบเมืองแล้ว ก็จะเห็นความคับแคบของที่ดินในกรรมสิทธิ์ของเจ้าที่ดินสุโขทัยได้ชัด กล่าวคือ เมืองด่านสำคัญสี่ทิศ (เมืองลูกหลวง) ของสุโขทัย อยู่ใกล้ๆ ตัวกรุงสุโขทัยทั้งสิ้น สวรรคโลก (สัชชนาลัย) อยู่ด้านเหนือ, พิษณุโลก (สองแคว) อยู่ด้านตะวันออก, พิจิตร (สระหลวง) อยู่ด้านใต้ และกำแพงเพชร (ชากังราว) อยู่ด้านตะวันตก ทั้งสี่เมืองมีระยะทางห่างจากสุโขทัยเพียงทางเดินสองวันทั้งสิ้น เมืองที่อยู่ภายในวงนี้เท่านั้นที่อยู่ภายใต้การปกครองของสุโขทัยโดยตรง นอกจากนั้นจะเป็นหงสาวดีก็ดี หลวงพระบางก็ดี สุพรรณภูมิ (อู่ทอง) ก็ดี เพชรบุรีก็ดี นครศรีธรรมราชก็ดี ล้วนเป็นเพียงเมืองประเทศราชและพวกสามนตราช (Vassal) ที่ยังมีอำนาจมากอยู่ทั้งนั้น สุโขทัย

ยังรวบอำนาจเหนือที่ดินของรัฐ และเมืองเหล่านี้ไม่ได้เด็ดขาดแท้จริง ถ้าหากผลประโยชน์เหนือที่ดินเกิดขัดกันขึ้นเมื่อใด พวกรัฐเล็กและโตเหล่านี้ก็เป็นแข็งข้อเอาเสมอ และตามที่ปรากฏรัฐที่แข็งข้อได้สำเร็จอย่างลอยชายก็คือ รัฐสุพรรณภูมิของพระเจ้าอู่ทอง ซึ่งต่อมาได้ย้ายมาตั้งมั่นอยู่ ณ กรุงศรีอยุธยา

ระบบผลิตศักดินาของสังคมไทยในสมัยแรกเริ่มคือก่อนต้นยุคสุโขทัยขึ้นไปเล็กน้อย หรือตอนแรกตั้งอาณาจักรสุโขทัยนั้นจะมีลักษณะการแบ่งปันที่ดินกันอย่างใดไม่ทราบชัดเพราะไม่มีหลักฐาน เรารู้ได้แต่เพียงว่า ในสมัยสุโขทัยนั้นได้มีการแบ่งปันที่นากันแล้วอย่างมีระเบียบเรียบร้อยตามศักดิ์ของแต่ละคน คือ พวกเจ้าที่ดินเป็นลูกหลานพ่อขุนก็ได้มาก ที่เป็นเพียงลูกขุนข้าราชการก็ได้น้อย แต่จะมีอัตรากำหนดอย่างไรหาทราบไม่ ในกฎหมายลักษณะโจรของกรุงสุโขทัย ซึ่งตราขึ้นในราวปี ๑๙๑๖ นั้น ได้มีที่กล่าวถึงการปรับไหมว่าปรับกันตาม **"ศักดิ์"**[๕๖] นั่นก็คือปรับกันตามศักดินาของแต่ละคนอย่างเดียวกับการปรับไหมของสมัยอยุธยาที่มีวิธีคำนวณปรากฏอยู่ในกฎหมาย **"กรมศักดิ์"** (หรือพระอัยการพรมศักดิ์)

แต่อย่างไรก็ดี แม้จะมีการแบ่งปันที่ดินกันอย่างมีระเบียบ ระบบศักดินาของสมัยสุโขทัยก็ยังคงอยู่ในระยะแห่งการพัฒนาขั้นต้น ที่กล้ากล่าวดังนี้ก็เพราะในตอนต้นยุคสุโขทัยทีเดียวนั้น พวกราชะยังคงมีลักษณะเป็น **"พ่อขุน"** อยู่ ความสัมพันธ์ในทางการเมืองมีดังนี้ คือ ข้าราชการเป็น **"ลูกขุน"** เจ้าเมืองใหญ่น้อยทั้งปวงเป็นขุน เช่น ขุนสามชน[๕๗] ราชะใหญ่คือ กษัตริย์ เป็นพ่อขุน แม้ว่าพวกพ่อขุนจะพยายามตั้งต้นเป็นกษัตริย์ใหญ่ ชาวบ้านชาวเมืองก็ยังคงเรียกว่า **"พ่อขุน"** ด้วยความเคยชินอยู่ ยังมิได้เปลี่ยนธรรมเนียมเรียกโดยฉับพลัน แต่ถึงกระนั้นการพัฒนาของระบบศักดินา

สุโขทัยก็เป็นไปอย่างรวดเร็ว เราจะเห็นว่ากษัตริย์สมัยสุโขทัยมีที่เป็นพ่อขุนอยู่เพียง ๒-๓ องค์เท่านั้น เช่น พ่อขุนผาเมือง พ่อขุนศรีอินทราทิตย์ และพ่อขุนรามคำแหง พอพ้นจากนี้แล้วกษัตริย์ก็กลายมาเป็น **“พญา”** อย่างพญาเลอไทย จากพญาก็ขยับตรงเข้าสู่ขั้น **“เจ้าพญา”** แล้วถัดจากนั้นก็ขอยืมคำเขมรมาเดาะเข้าให้เป็น **“สมเด็จเจ้าพญา”**[๕๘] ท้ายที่สุดก็กลายเป็น **“พระเจ้าแผ่นดิน”** ดังที่ปรากฏอยู่ในกฎหมายลักษณะโจรที่ได้กล่าวถึงพัฒนาการของฐานะกษัตริย์นี้เป็นพยานที่แสดงให้เห็นว่า การพยายามรวบอำนาจเหนือที่ดินของพวกกษัตริย์สุโขทัย ซึ่งเริ่มต้นมาตั้งแต่รัชกาลพ่อขุนศรีอินทราทิตย์นั้น ได้บรรลุผลสำเร็จอย่างรวดเร็วในระยะเวลาเพียงร้อยปีเศษ กษัตริย์สุโขทัยดูเหมือนจะรวบอำนาจในที่ดิน ยกตนขึ้นเป็น **“พระเจ้าแผ่นดิน”** ตามคติของศักดินาได้สำเร็จมั่นคงรวดเร็ว พอๆ กันกับกษัตริย์ทางฝ่ายอยุธยา ต่อหลังจากนั้น ศักดินาสุโขทัยจึงได้ถูกศักดินาอยุธยาช่วงชิงผืนดิน จนในที่สุดผืนดินทั้งมวลของสุโขทัยก็ตกเป็นของ **“พระเจ้าแผ่นดิน”** อยุธยาโดยสิ้นเชิง และสมบูรณ์เมื่อปี พ.ศ. ๑๙๘๑ เป็นอันว่าระบบศักดินาของอาณาจักรสุโขทัยได้พัฒนามาอย่างเอกเทศเพียงชั่วระยะ ๒๐๐ ปีเท่านั้นเอง

คราวนี้ก็มาถึงระบบศักดินาของไทยทางใต้ คือทางอยุธยา

กรุงศรีอยุธยาเพิ่งจะสร้างขึ้นเป็นเมืองหลวงเมื่อ พ.ศ. ๑๘๙๓ ทั้งนี้โดยประชาชนไทยภายใต้การนำของพระเจ้าอู่ทองได้พากันอพยพหนีโรคระบาดอันเกิดจากความกันดารน้ำ (เพราะกระแสน้ำเปลี่ยนทางเดิน) ลงมาช่วยกันสร้างบ้านเมืองหักร้างถางพงเป็นไร่เป็นนาขึ้น

ก่อนนั้นขึ้นไป ประชาชนไทยได้รวมกันอยู่เป็นปึกแผ่นอย่างเรียบร้อย และมีศูนย์กลางอยู่ที่เมืองอู่ทอง (ในสุพรรณบุรี) ชุมชนของไทยในแคว้นอู่ทอง ก่อนที่จะอพยพย้ายครัวมายังอยุธยานั้น

ได้เคยตกอยู่ภายใต้การปกครองของอาณาจักรสุโขทัยมาแล้วระยะหนึ่งในฐานะเป็นเมืองประเทศราช ดังที่ปรากฏในศิลาจารึกของพ่อขุนรามคำแหงว่า **"สุพรรณภูมิ"**

ไม่ต้องสงสัย ระบบผลิตของประชาชนไทยในแคว้นสุพรรณภูมิหรืออู่ทอง ก็คือระบบผลิตศักดินาที่ได้ก่อรูปขึ้นแล้วอย่างเรียบร้อย ฐานะของกษัตริย์ในแคว้นนี้เป็นฐานะที่สูงส่งกว่าทางสุโขทัย ทั้งนี้เพราะไปได้แบบอย่างที่ถือว่ากษัตริย์คือ **"เทวะ"** มาจากเขมร พระเจ้าอู่ทองจึงได้ตั้งชื่อตัวเองเสียเต็มยศอย่างกษัตริย์เขมรว่า **"พระบาทสมเด็จพระเจ้ารามาธิบดี ศรีวิสุทธิวงศ์ องคบุริโสดม บรมจักรพรรดิราชาธิราชตรีภูวนาธิเบศ บรมบพิตรพระพุทธเจ้าอยู่หัว"**[๕๙] อันแปลว่า พระเจ้ารามาธิบดี ผู้มีชาติกำเนิดในโคตรตระกูลอันสูงส่ง เป็นบุรุษผู้สูงสุด เป็นพระเจ้าจักรพรรดิคือผู้มีเมืองขึ้นโดยรอบ เป็นพระราชาแห่งราชาทั้งปวง และเป็นพระพุทธเจ้านั่งอยู่เหนือหัวของทวยราษฎร์ การปกครองของแคว้นสุพรรณภูมิหรืออู่ทองเป็นไปโดยมีระเบียบแบบแผนสมบูรณ์เท่าที่มีเอกสารอยู่เป็นพยานก็คือ **"กฎหมายลักษณะเบ็ดเสร็จ"** อันว่าด้วยการพิพาทเกี่ยวกับที่ดิน กฎหมายนี้ตราขึ้นเมื่อ พ.ศ. ๑๘๘๖ ก่อนสร้างอยุธยา ๘ ปี อีกฉบับหนึ่งคือ **"กฎหมายลักษณะทาส"** ซึ่งตราขึ้นเมื่อ พ.ศ. ๑๘๙๐ ก่อนสร้างอยุธยา ๔ ปี[๖๐]

ฐานะของกษัตริย์ที่มีต่อที่ดินของแคว้นสุพรรณภูมินี้ไม่ปรากฏว่าเป็นไปในรูปใด แต่ภายหลังจากที่ได้อพยพย้ายครัวกันลงมาอยู่ ณ กรุงศรีอยุธยาแล้ว ฐานะของกษัตริย์ที่มีเหนือที่ดินก็ปรากฏให้เราศึกษาได้ชัด กล่าวคือ **"เป็นเจ้าของผืนแผ่นดินทั้งมวลในอาณาจักร"** ทั้งนี้เห็นได้จากคำปรารภของกฎหมายเบ็ดเสร็จส่วนที่ ๒ อันเป็นกฎหมายที่ดิน ซึ่งพระเจ้าอู่ทองได้ตราขึ้น เมื่อ

พ.ศ. ๑๙๐๓ หลังจากการสร้างกรุงศรีอยุธยาแล้ว ๑๐ ปี ตอนหนึ่งของคำปรารภนั้นมีว่า:-

"จึ่งพระเจ้าอยู่หัว มีพระราชโองการมานพระบัณฑูรสุรสีหนาท ดำรัสตรัสแก่เจ้าขุนหลวงสพฤาแลมุขมนตรีทั้งหลายว่า ที่ในแว่นแคว้นกรุงเทพพระมหานครศรีอยุธยามหาดิลกภพนพรัตนราชธานีบุรีรมย์ เป็นที่แห่งพระเจ้าอยู่หัว หากให้ราษฎรทั้งหลายผู้เป็นข้าแผ่นดินอยู่ จะได้เป็นที่ราษฎรหามิได้"

เป็นอันว่าฐานะของกษัตริย์ตอนต้นอยุธยาได้ถูกประกาศอย่างกึกก้องเต็มปาก โดยไม่ต้องเกรงกลัวใครแล้วว่า กษัตริย์เป็นเจ้าของที่ดิน และกษัตริย์ได้ทรงพระกรุณาประทานที่ให้ราษฎรทำมาหากิน แน่นอนเมื่อที่ดินทั้งมวลเป็นของกษัตริย์ ประชาชนก็ย่อมไม่มีสิทธิ์ในที่ดิน ที่ว่าเช่นนี้ก็เพราะมีหลักฐานปรากฏชัดเจนว่าประชาชนจะขายจะซื้อที่ดินกันได้ ก็เพียงแต่ในบริเวณตัวเมืองหลวงเท่านั้น นอกเมืองหลวงออกไปแล้วที่ดินเป็นกรรมสิทธิ์ของกษัตริย์โดยเด็ดขาดจะซื้อขายกันไม่ได้ หลักฐานที่ว่านี้ก็คือข้อความในมาตรา ๑ ของกฎหมายลักษณะเบ็ดเสร็จส่วนที่ ๒ (เพิ่มเติม) ที่กล่าวถึงนั้นเองมาตรานั้นมีความว่า

"ถ้าที่นอกเมืองหลวง อันเป็นแว่นแคว้นกรุงศรีอยุธยาใช่ที่ราษฎร อย่าให้ซื้อขายแก่กัน..."

นั่นก็คือกรรมสิทธิ์ในที่ดิน ซึ่งประชาชนจะมีได้นั้นมีอยู่เพียงในตัวเมืองหลวงเท่านั้น ประชาชนผู้ที่อยู่นอกเมืองหลวงออกไป จนถึงปลายอาณาเขตแห่งอาณาจักรศรีอยุธยาไม่มีโอกาสได้เป็นเจ้าของที่ดินเลยแม้แต่ตารางนิ้วเดียว ลักษณะนี้เป็นลักษณะการผูกขาดที่ดินของเจ้าที่ดินใหญ่คือกษัตริย์ ประชาชนมีหน้าที่อาศัยผืนแผ่นดินท่านอยู่ มีหน้าที่เสียภาษีอากรอันหนักหน่วง เป็นการตอบแทน

การอาศัยที่ดินของท่าน เรื่องของมันก็ลงเป็นรอยเดียวกับศักดินาใหญ่ของประเทศลาวในสมัยโบราณ ซึ่งบาทหลวงบูรเลต์กล่าวถึงไว้ว่าในเมืองหัวพันทั้งหกนั้น **"ชาวบ้านไม่รู้จักกรรมสิทธิ์ที่ดิน อาณาเขตเป็นของเจ้าชีวิต หรือพระเจ้าแผ่นดินหลวงพระบาง ประชาชนเป็นแต่ผู้เก็บกินหรือผู้ทำ ก่อนที่ฝรั่งเศสเข้าปกครองประเทศนี้ภาษีอากรที่ดินซึ่งชาวบ้านชำระทุกปีจึงดูเหมือนหนึ่งว่าเสียไปเพื่อเป็นค่าอาศัยที่ของเจ้าชีวิตอยู่"**[๖๑]

เมื่อที่ดินทั้งหมดตกเป็นของกษัตริย์แต่ผู้เดียวเช่นนี้ประชาชนส่วนข้างมากจะตกอยู่ในฐานะเช่นไร?

ฐานะของประชาชนในระบบศักดินายุคต้นของอยุธยาก็คือเป็นผู้ทำงานบนผืนดินส่งส่วยสาอากรแก่เจ้าที่ดิน การที่จะทำงานบนผืนที่ดินนั้นโดยที่ตนมิได้มีกรรมสิทธิ์เป็นเหตุให้การทำงานอืดอาดไม่ได้ผลเท่าที่ควร เพราะไม่มีแก่ใจ กษัตริย์ผู้เป็นเจ้าของที่ดิน และผู้เสวยผลประโยชน์จึงต้องออกกฎหมายบังคับไว้ว่า ที่ดินในรัฐทุกแห่ง **"อย่าละไว้ให้เป็นทำเลเปล่า แลให้นายบ้านนายอำเภอร้อยแขวงและนายอากรจัดคนเข้าอยู่ในที่นั้น"** และเพื่อให้เป็นกำลังใจแก่ประชาชนที่จะทำการผลิตกฎหมายฉบับเดียวกันจึงบ่งไว้อีกว่า **"อนึ่ง ที่นอกเมืองชำรุดอยู่นานก็ดี แลมันผู้หนึ่งล้อมเอาไว้เป็นไร่เป็นสวนมัน มันได้ปลูกต้นไม้สรรพอัญมณี (= ของกินได้) ในที่นั้นไว้ ให้ลดอากรไว้แก่มันปีหนึ่ง พ้นกว่านั้นเป็นอากรของหลวงแล"** นั่นก็คือลดภาษีอากรให้เป็นกำลังใจแก่ผู้ก่นสร้างที่ดิน

ยิ่งกว่านั้น กฎหมายยังให้กำลังใจแก่ผู้ทำงานไว้อีกข้อหนึ่งด้วยว่า **"หัวป่าแลที่มีเจ้าของสืบสร้าง แลผู้นั้นตาย ได้แก่ลูกหลาน"** นี้เป็นลักษณะเดียวกันกับที่มีคุยอวดไว้ในศิลาจารึกของพ่อขุนรามคำแหงว่าป่าหมากป่าพลูทั้งมวล **"ใครสร้างได้ไว้แก่มัน"** และ

พอมันตายลง พ่อมันก็ **"ไว้แก่ลูกมันสิ้น"**

แต่อย่าเพิ่งดีใจ ที่กฎหมายของศักดินาอยุธยาระบุไว้ว่า **"ผู้นั้นตายได้แก่ลูกหลาน"** นั้น มิได้หมายถึงว่าลูกหลานได้กรรมสิทธิ์ในที่ดิน หากได้กรรมสิทธิ์เพียงผลประโยชน์บนผืนดินนั้นเท่านั้นเอง ถ้าหากทอดทิ้งที่ดินผืนนั้นไปเสียเป็นระยะเก้าปีสิบปี กฎหมายระบุให้แขวงจัดคนที่ไม่มีที่อยู่เข้าทำกินต่อไปเป็นเจ้าของใหม่ ถ้าหากต้นไม้และผลประโยชน์อื่นมีติดที่ดินอยู่ ก็ให้ผู้มาอยู่ใหม่คิดเป็นราคาชดใช้ให้พอสมควร **"ส่วนที่นั้นมิให้ซื้อขายแก่กันเลย"** (เบ็ดเสร็จ-เพิ่มเติม) นี่ก็คือประชาชนมิได้มีกรรมสิทธิ์เด็ดขาดในที่ดินที่ตนทำมาหากิน ที่ดินยังคงเป็นของกษัตริย์ ประชาชนมีสิทธิ์ในฐานะเป็นผู้ครอบครองเพื่อทำการผลิตและแบ่งปันผลประโยชน์ให้แก่กษัตริย์เท่านั้น กษัตริย์ยังมีสิทธิ์สมบูรณ์เหนือที่ดิน จะริบจะโอนอย่างไรก็ได้ทั้งสิ้น ทั้งนี้จะเห็นได้จากกฎหมายเบ็ดเสร็จ (เพิ่มเติมมาตรา ๑๒) กฎหมายมาตรานี้ระบุว่า กษัตริย์มีสิทธิ์สมบูรณ์ในการจะยกที่ดินให้แก่ใครๆ ก็ได้ แม้ที่ดินผืนนั้นจะมีผู้เข้าครอบครองทำมาหากินอยู่ก่อนแล้ว ใครจะมาโต้เถียงคัดค้านสิทธิของผู้ที่ได้รับพระราชทานไม่ได้ ถ้าคัดค้านโต้เถียงก็เป็นการขัดขืนพระราชโองการ ประชาชนใช้สิทธิในการครอบครองที่ดินอ้างยันต่อกันเองได้ แต่จะอ้างยันต่อกษัตริย์ไม่ได้

สรุปรวมความได้ว่า ความสัมพันธ์ของมนุษย์เกี่ยวเนื่องแก่ที่ดินในตอนต้นสมัยอยุธยา มีดังนี้:-

๑. กษัตริย์เป็นเจ้าที่ดินใหญ่ มีกรรมสิทธิ์เด็ดขาดเหนือผืนดินทั้งอาณาจักรแต่ผู้เดียว

๒. ประชาชนส่วนข้างมากไม่มีกรรมสิทธิ์ในที่ดินต้องอาศัยที่ดินของกษัตริย์ทำมาหากินโดยเสียภาษีอากรซึ่งเป็นการ

ขูดรีดโดยตรงระหว่างกษัตริย์กับเสรีชนทั่วไป

๓. สิทธิเอกชนเหนือที่ดินมีได้เพียงภายในเมืองหลวงซึ่งภายในเขตนี้ซื้อขายที่ดินกันได้, เช่าได้, จำนำได้, ขายฝากได้ (เบ็ดเสร็จ-เพิ่มเติม) การขูดรีดภายในเมืองหลวงจึงเป็นการขูดรีดที่ชนชั้นเจ้าที่ดินทั้งมวลกระทำต่อไพร่ผู้อาศัยที่ และต่อเสรีชนผู้เช่าที่

๔. ระบบการแจกจ่ายที่ดินให้แก่ผู้มีความชอบในราชการปรากฏมีขึ้นชัดเจนทั้งที่ดิน ช้าง ม้า วัว ควาย และผู้คนภายในผืนดิน ตกอยู่ในความครอบครองของผู้ได้รับพระราชทานด้วย (เบ็ดเสร็จ-เพิ่มเติม) การขูดรีดระหว่างชนชั้นเจ้าที่ดินโดยเฉพาะเจ้าขุนมูลนายกับเลกหรือไพร่ปรากฏมีขึ้นทั่วไป

๕. การครอบครองที่ดินในทั้งภายนอกและภายในเขตเมืองหลวงเป็นไปโดยการหักร้างถางพงก่นสร้างทั้งนี้ทั้งโดยสมัครใจและโดยการเร่งรัดกะเกณฑ์ของพวกนายบ้าน ทุกคนมีสิทธิครอบครองแต่ในระยะที่ยังทำผลประโยชน์เท่านั้น กรรมสิทธิ์เหนือที่ดินจึงเป็นกรรมสิทธิ์ที่เบาบางเต็มที

การที่พระเจ้าอู่ทองประกาศกึกก้องว่าที่ดินทั้งมวลเป็นของตนแต่ผู้เดียวนั้น โดยการปฏิบัติแล้วคำประกาศนี้มีผลเฉพาะในหมู่ไพร่เท่านั้น แต่ในหมู่เจ้าขุนมูลนายแล้ว คำประกาศนี้ไม่มีน้ำหนักเท่าใดนัก พระเจ้าอู่ทองรวบอำนาจของที่ดินในบริเวณรัฐอยุธยาของตนไว้ได้เด็ดขาดจริง, แต่รัฐเล็กรัฐน้อยของพวกเจ้าขุนมูลนายต่างๆ ที่ต่างก็เป็นเจ้าที่ดินใหญ่นั้น พระเจ้าอู่ทองหามีอำนาจเหนือเท่าใดนักไม่ ตัวอย่างก็คือรัฐสุพรรณภูมิของขุนหลวงพงั่ว รัฐนี้แข็งแรงใหญ่โต หลังจากพระเจ้าอู่ทองอพยพลงมาแล้ว ขุนหลวงพงั่วก็ตั้งตนเป็นเจ้าครอบครองที่ดินแทน พอพระเจ้าอู่ทองตายลงขุนหลวงพงั่วก็ปลดแอกและช่วงชิงราชบัลลังก์อยุธยาไปเสียอย่าง

เหนาะๆ นอกจากรัฐสุพรรณภูมิแล้ว อยุธยายังต้องเผชิญกับการขัดแข็งของเจ้าขุนมูลนายอีกหลายรัฐต้องปราบปรามอยู่หลายสิบปี และท้ายที่สุดก็พยายามรวบอำนาจในที่ดินของสุโขทัย พากเพียรอยู่นานเต็มทีรบกันหลายครั้งในที่สุดก็รบชนะ แต่อยุธยาก็ยังไม่อาจถือกรรมสิทธิ์ที่ดินของอาณาจักรสุโขทัยได้ สุโขทัยยังเข้มแข็งพอที่จะรักษาอำนาจเหนือที่ดินของตนไว้ได้ต่อมาในฐานะเจ้าประเทศราช เมื่อเช่นนี้เจ้าที่ดินใหญ่อยุธยา จึงต้องใช้นโยบายสำคัญ ที่เรียกว่า **"แบ่งแยกแล้วปกครอง"** (Divided and Rule)[๖๒] วิธีการก็คือยุยงให้พญาบาลเมือง (พี่) พญารามคำแหง (น้อง) ลูกเจ้ากรุงสุโขทัยทะเลาะกันแย่งผลประโยชน์กัน ทั้งคู่รบกันเป็นสงครามกลางเมือง ผู้คนล้มตายกันมากมาย จุดประสงค์ก็คือแย่งราชบัลลังก์กัน พอรบกันแล้วเจ้าที่ดินใหญ่อยุธยาก็เข้าแทรกแซง จัดการแบ่งอาณาเขตให้ทั้งสองฝ่ายปกครองเป็นสุโขทัยตะวันออก สุโขทัยตะวันตก ทางตะวันออกให้พญาบาลเมืองครอบครองตั้งเมืองหลวง ณ พิษณุโลก ส่วนพญารามคำแหงให้ครอบครองสุโขทัยตะวันตกตั้งเมืองหลวง ณ กำแพงเพชร[๖๓] นี่เป็นขั้นแรก พอถึง พ.ศ. ๑๙๘๑ พญาบาลเมืองที่ครองพิษณุโลกตายลง เจ้าที่ดินใหญ่แห่งอยุธยาก็ประกาศล้มเลิกอาณาจักรสุโขทัย ริบเอาที่ดินทั้งมวลในกรรมสิทธิ์ของพญาบาลเมืองและพญารามคำแหงมาเป็นของตนเสียดื้อๆ สุโขทัยโดนนโยบายแบ่งแยกและปกครองเข้ารูปนี้ก็กลับตัวไม่ทัน จึงต้องยอมลงหัวให้แก่อยุธยา แต่พวกเจ้าขุนมูลนายเดิมทางสุโขทัยทั้งปวงก็พยายามหาทางสลัดแอกของเจ้าที่ดินใหญ่อยุธยาอยู่เสมอ บางพวกจึงหันไปพึ่งกำลังของท้าวลก (พระเจ้าติโลกราช) ศักดินาเชียงใหม่ให้ช่วยปลดแอกอยุธยาจากบ่าตน แต่กำลังของอยุธยาแข็งมากเสียแล้ว ความพยายามของพวกเจ้าขุนมูลนายเหล่านั้นจึงเป็นอันล้มเหลว

ที่ดินทั้งมวลของรัฐสุโขทัยแต่เดิมตกเป็นของเจ้าที่ดินใหญ่อยุธยาโดยตรง

เป็นอันว่าระบบศักดินาของไทยเริ่มมีความมั่นคงแท้จริงภายหลังจากที่ได้รวบที่ดินของสุโขทัยเข้าไว้ได้นี้เอง

ความเคลื่อนไหวสุดท้ายที่เจ้าที่ดินใหญ่แห่งอยุธยากระทำเพื่อเสริมสร้างความมั่นคงของระบบศักดินา ก็คือ การออกกฎหมายศักดินาที่เรียกว่า **“พระอัยการตำแหน่งนาทหารและพลเรือน”** เมื่อปี พ.ศ. ๑๙๙๘ กฎหมายฉบับนี้แหละที่ได้เป็นเครื่องมือสำคัญในการรักษาสถาบันของชนชั้นศักดินาไทยให้ยืนยาวอยู่ได้ จนกระทั่งถูกโค่นอำนาจทางการเมืองไปโดยการปฏิวัติของชนชั้นกลาง พ.ศ. ๒๔๗๕

ข้อความทั้งมวลที่ได้กล่าวมาในตอนที่ว่าด้วย **“กำเนิดของระบบศักดินาในประเทศไทย”** นี้ เป็นเพียงการสันนิษฐานด้วยอัตวิสัย โดยยึดหลักวิวัฒนาการของสังคมมนุษย์เป็นแนวทาง ผู้ที่ศึกษาและอ้างอิงขอได้โปรดคำนึงถึงความจริงข้อนี้ไว้ในใจอย่างเคร่งครัด

ระบบศักดินาในประเทศไทย

ลักษณะทางเศรษฐกิจ

๑. การถือกรรมสิทธิ์ในปัจจัยแห่งการผลิต

ปัจจัยแห่งการผลิตของสังคมศักดินาไทย ก็เป็นเช่นเดียวกับปัจจัยแห่งการผลิตของสังคมศักดินาในประเทศอื่นๆ นั่นคือ ที่ดินอันเป็นปัจจัยแห่งการผลิตสำคัญตกอยู่ในมือของชนกลุ่มน้อยที่เรียกว่า *ชนชั้นศักดินา* อันประกอบด้วย *เจ้าที่ดิน* และ *เจ้าขุนมูลนาย*

การไหวตัวของชนชั้นศักดินาไทยครั้งใหญ่ เพื่อรวบอำนาจที่ดินไว้เป็นกรรมสิทธิ์ของชนชั้นตนโดยสิ้นเชิง ก็คือการเคลื่อนไหวที่มีพระบรมไตรโลกนาถเป็นผู้นำเมื่อ พ.ศ. ๑๙๙๘

พวกชนชั้นศักดินาในทางอยุธยานี้ ภายหลังจากที่ได้ขับเคี่ยวต่อสู้กับพวกเจ้าขุนมูลนายต่างๆ ทางแคว้นสุโขทัย, สุวรรณภูมิ, นครสวรรค์, ฉะเชิงเทรา (คือเมืองแสงเชราในพงศาวดาร) ฯลฯ จนอานแล้ว ก็ได้ชัยชนะขั้นเด็ดขาด กล่าวคือประกาศโอนเอาที่ดินทั่วทั้งอาณาจักรเข้าไว้เป็นของกษัตริย์แต่เพียงผู้เดียว เมื่อยึดอำนาจที่ดินไว้ได้ทั้งหมดแล้ว ศักดินาใหญ่แห่งอยุธยาก็จัดการแบ่งสรรปันส่วนที่ดินอย่างขนานใหญ่

การที่ศักดินาใหญ่แห่งกรุงศรีอยุธยาจัดการแบ่งสรรปันส่วนที่ดินอย่างยกใหญ่ กล่าวคือพระราชทานที่ดินให้แก่ใครต่อใครอย่างทั่วถึงนั้น เป็นเพราะศักดินาใหญ่ทรงมีน้ำพระทัยเต็มเปี่ยมไปด้วยพระมหากรุณาหรือไฉน? คำถามนี้ต้องขอโทษอย่างมาก ที่ต้องตอบว่าเปล่า!

สาเหตุที่บังคับให้ศักดินาใหญ่ต้องแจกจ่ายที่ดินก็คือ

๑) ความขัดแย้งทางเศรษฐกิจของชนชั้นศักดินาพวกเจ้าขุนมูลนาย ซึ่งแต่ละคนได้เข้าร่วมมือกับกษัตริย์ในการแผ่ขยายแผ่นดิน และรวบอำนาจเหนือที่ดินมาจากเจ้าขุนมูลนายอื่นๆ นั้น ต่างคนก็หวังที่จะได้ผลประโยชน์ในที่ดินด้วยกันทุกคน ทุกคนต้องการครอบครองที่ดินอันเป็นปัจจัยสำคัญในการผลิต พวกเจ้าขุนมูลนายที่เป็นเจ้าของสุภาษิต **"อาสาเจ้าจนตัวตาย รับใช้นายจนพอแรง"** นั้น ไม่มีใครยินยอมกระทำตามภาษิตนี้โดยมิได้รับผลประโยชน์ ถ้ากษัตริย์ไม่แบ่งปันให้พวกเจ้าขุนมูลนายได้มีผลประโยชน์จากที่ดินบ้าง ก็ต้องเกิดการจลาจล กบฏ รัฐประหารเปลี่ยนราชวงศ์ใหม่ไม่หยุดหย่อน ข้อผูกพันที่ดีที่สุดที่กษัตริย์จะผูกมัดพวกเจ้าขุนมูลนายทั้งปวงไว้ได้ก็คือ การแบ่งที่ดินให้แสวงหาผลประโยชน์ ทั้งนี้

เป็นการแบ่งโดยมีเงื่อนไข กล่าวคือเมื่อแบ่งที่ดินให้ไปแล้ว ผู้ที่ได้รับส่วนแบ่งจะต้องส่งส่วยสาอากรถวายเป็นการตอบแทนพระมหากรุณาธิคุณที่ปกเกล้าปกกระหม่อมตามเงื่อนไขที่ตกลงกัน

๒) ความขัดแย้งทางการเมืองของชนชั้นศักดินาความจริงปรากฏเป็นกฎตายตัวแล้วว่า อำนาจทางการเมืองของพวกเจ้าขุนมูลนายย่อมมีมากหรือน้อยตามขนาดของอำนาจทางเศรษฐกิจ ผู้ถือกรรมสิทธิ์ในปัจจัยการผลิตมาก ย่อมมีอำนาจทางการเมืองมาก การปล่อยให้พวกเจ้าขุนมูลนายครอบครองผืนดินโดยไม่มีขอบเขตจำกัด เป็นการเสริมสร้างอำนาจทางการเมืองของพวกนั้น ขยายออกไปอย่างไม่มีวงจำกัดเป็นเงาตามตัว ซึ่งกรณีนี้ย่อมเป็นอันตรายต่อความมั่นคงของศักดินาใหญ่ การออกกฎหมายจำกัดขนาดของปัจจัยการผลิตคือ ที่ดิน เป็นทางเดียวที่จะจำกัดอำนาจทางการเมืองขั้นพื้นฐานของพวกเจ้าขุนมูลนายไว้ได้อย่างมีผลชะงัดแน่นอน ฉะนั้นกฎหมายพระราชทานที่ดินจึงต้องเดินควบคู่ไปกับการกำหนดอัตราสูงสุดของปริมาณที่ดินที่เจ้าขุนมูลนายแต่ละคนจะพึงมีได้ อนึ่งการประทานที่ดินให้แก่ข้าราชบริพาร และส่งออกไปเป็นเจ้าขุนมูลนายแทนเจ้าขุนมูลนายชุดเดิมนี้ เป็นการประกันได้อย่างหนึ่งว่ากษัตริย์จะได้เจ้าขุนมูลนายชุดใหม่ที่ภักดีแน่นอนกว่า การปฏิบัติเช่นนี้เป็นไปตามแผนการเพื่อรวบอำนาจให้เข้าสู่ศูนย์กลางได้อย่างมีผล

๓) กฎทางภาววิสัยของความพัฒนาแห่งระบบผลิตระบบผลิตยุคทาสได้ทลายลงแล้วโดยสิ้นเชิง ทาสที่อยู่ในกรรมสิทธิ์ของศักดินาใหญ่กลับกลายเป็น **"ไท"** ศักดินาใหญ่ไม่มีทาสเหลืออยู่เป็นเครื่องมือทำมาหากินอีกแล้ว สิ่งที่ศักดินาใหญ่มีอยู่ก็คือที่ดินอย่างเดียว ทางเดียวที่จะแสวงหาผลประโยชน์ได้ก็คือ แจกจ่ายที่ดินให้ไปแก่เสรีชนและเจ้าขุนมูลนาย ให้ทุกคนผลิตผลประโยชน์ออก

มาจากที่ดินทั้งมวล แล้วจึงแบ่งปันมาให้ตนในรูปส่วยสาอากร นั่นคือระบบการขูดรีดของชนชั้นผู้ขูดรีด ต้องเปลี่ยนไปตามความผันแปรของสภาพความเป็นจริงของการผลิตในสังคม การแจกจ่ายที่ดินจึงเป็นสิ่งจำเป็น และทางออกทางเดียวของชนชั้นผู้ขูดรีดของสังคมศักดินาไม่ว่าประเทศใด

ด้วยเหตุผลขั้นพื้นฐานสามข้อ (อย่างน้อย) ดังกล่าวนี้เอง ศักดินาใหญ่แห่งกรุงศรีอยุธยาจึงต้องดำเนินการจัดสรรที่ดินครั้งใหญ่เมื่อ พ.ศ. ๑๙๙๘

ผู้ที่เป็นหัวเรี่ยวหัวแรงในการดำเนินงานจัดสรรปันส่วนและจำกัดขนาดที่นาในครั้งนั้นก็คือ **"ขุนวัง"** ผู้เป็นหัวหน้างานฝ่ายรักษาความมั่นคงของพระราชวัง (ที่อยู่ของตระกูลกษัตริย์) และผู้ชำระตัดสินคดีความส่วนกลาง ในที่นี้ต้องเข้าใจด้วยว่าตามการปกครองของไทยในสมัยโบราณนั้น **"ขุนวัง"** เป็นผู้มีอำนาจในการบังคับบัญชาข้าราชการกว้างขวางที่สุด มีอำนาจที่จะตั้งศาลชำระความที่เกี่ยวเนื่องด้วยผู้คนในสังกัดของพระราชวังและกรมกองต่างๆ ที่ขึ้นตรงต่อพระราชวังได้ทุกกระทรวงและมีกรมต่างๆ อยู่ในบังคับบัญชามากที่สุด ผู้ที่รับราชการในตำแหน่งนี้ ต้องมีความสามารถพิเศษมากกว่าข้าราชการในกรมและกระทรวงอื่น[๖๔] ด้วยความจริงข้อนี้เอง ขุนวังจึงเป็นหัวเรี่ยวหัวแรงสำคัญในการนี้และก็ด้วยความดีความชอบนี้เอง หลังจากการจัดสรรแล้ว ตัวขุนวังเองก็ได้รับแต่งตั้งให้เป็น **"เจ้าพระยาธรรมาธิบดีศรีรัตนมณเฑียรบาล"** มีตำแหน่งเป็น **"เสนาบดีกรมวัง"** อันเป็นหนึ่งในจำนวนเสนาบดีทั้งหมดที่มีเพียง ๔ คน และได้รับส่วนแบ่งที่ดินหนึ่งหมื่นไร่ อันเป็นส่วนที่สูงที่สุดเท่าที่พวกข้าราชการจะได้รับ

ผลของการจัดสรรที่ดินและจำกัดขนาดที่ดินในครั้งนั้น ใน

ที่สุดก็ได้ปรากฏออกมาเป็น **"พระอัยการตำแหน่งนาทหารและพลเรือน"** ซึ่งพระบรมไตรโลกนาถประกาศใช้เมื่อ พ.ศ. ๑๙๙๘

ตามพระอัยการนี้ กษัตริย์-คือพระบรมไตรโลกนาถได้ประกาศอย่างเต็มภาคภูมิว่า เป็นผู้ครอบครองที่ดินทั้งมวลทั่วทั้งพระราชอาณาจักร พระอัยการฉบับนั้นเรียกขานกษัตริย์ว่า **"พระบาทสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถนายกดิลกผู้เป็นเจ้าเกล้าภูวมณฑลสกลอาณาจักร ฯลฯ"** เมื่อเช่นนี้แล้ว กษัตริย์จึงได้ทรงพระกรุณาประทานที่ดินให้แก่พวกวงศ์วานว่านเครือของตนและข้าราชบริพารไปทำมาหากินอีกทอดหนึ่ง

ส่วนแบ่งของที่ดิน และอัตราจำกัดขนาดของที่ดินตามที่ปรากฏในพระอัยการนั้นมีดังนี้คือ

(๑) อัตราของพระบรมวงศานุวงศ์หรือวงศ์วานว่านเครือกษัตริย์รวมทั้งข้าราชการฝ่ายใน :

- สมเด็จพระอนุชาธิราชหรือสมเด็จพระเจ้าลูกเธอที่ได้เฉลิมพระราชมณเฑียรดำรงตำแหน่งมหาอุปราช
  ศักดินา ๑๐๐,๐๐๐ ไร่
- สมเด็จพระอนุชา (เจ้าฟ้า) ที่ทรงกรมแล้ว
  ศักดินา ๕๐,๐๐๐ ไร่
- สมเด็จพระเจ้าลูกเธอ (เจ้าฟ้า) ที่ทรงกรมแล้ว
  ศักดินา ๔๐,๐๐๐ ไร่
- สมเด็จพระอนุชา (เจ้าฟ้า) ที่ยังมิได้ทรงกรม
  ศักดินา ๒๐,๐๐๐ ไร่
- สมเด็จพระเจ้าลูกเธอ (เจ้าฟ้า) ที่ยังมิได้ทรงกรม
  ศักดินา ๑๕,๐๐๐ ไร่
- พระอนุชา (พระองค์เจ้า) ที่ทรงกรมแล้ว
  ศักดินา ๑๕,๐๐๐ ไร่

- พระเจ้าลูกเธอ (พระองค์เจ้า) ที่ทรงกรมแล้ว
  ศักดินา ๑๕,๐๐๐ ไร่
- สมเด็จพระเจ้าหลานเธอ ที่ทรงกรมแล้ว
  ศักดินา ๑๕,๐๐๐ ไร่
- สมเด็จหลานเธอ ที่ทรงกรมแล้ว
  ศักดินา ๑๑,๐๐๐ ไร่
- พระอนุชา (พระองค์เจ้า) ที่ยังมิได้ทรงกรม
  ศักดินา ๗,๐๐๐ ไร่
- พระเจ้าลูกเธอ (พระองค์เจ้า) ที่ยังมิได้ทรงกรม
  ศักดินา ๖,๐๐๐ ไร่
- สมเด็จพระเจ้าหลานเธอ ที่ยังมิได้ทรงกรม
  ศักดินา ๖,๐๐๐ ไร่
- พระเจ้าหลานเธอที่ยังมิได้ทรงกรม
  ศักดินา ๔,๐๐๐ ไร่
- หม่อมเจ้า
  ศักดินา ๒,๕๐๐ ไร่
- หม่อมราชวงศ์
  ศักดินา ๕๐๐ ไร่

ที่ว่า **"ทรงกรม"** นั้น หมายถึงพวกเจ้าต่างกรม กล่าวคือ เจ้านายที่โตพอแล้ว พอที่จะบังคับบัญชาไพร่พลได้ ก็ได้รับอนุญาตให้ตั้ง **"กรม"** ขึ้นในบังคับบัญชากรมที่ตั้งนี้มี *เจ้ากรม ปลัดกรม*และ *สมุห์บัญชี*เป็นผู้ปฏิบัติงาน งานของกรมก็คือ เที่ยวตระเวนออกสำรวจผู้คนภายในผืนที่ดินของเจ้านายพระองค์นั้น แล้วลงทะเบียนชายฉกรรจ์ทุกคนในอาณาบริเวณนั้นเข้าบัญชีไว้ใช้สอย การลงทะเบียนก็คือจดชื่อลงบัญชีกระดาษยาวเฟื้อยเหมือนหางว่าวปักเป้า เรียกว่า บัญชีหางว่าวแล้วเอาน้ำหมึกสักเลขหมาย

หมู่กรมกอง ลงบนข้อมือบ้าง ท้องแขนบ้างของชายฉกรรจ์ผู้นั้น ทั้งนี้เพื่อใช้ต่างบัตรประจำตัวและกันการหลบหนี พวกคนที่ลงทะเบียนสักเลขแล้วนี้เรียกว่า **"เลข"** หรือ **"เลก"** ซึ่งจะต้องเข้าเวรทำงานให้แก่เจ้าขุนมูลนายของตัวเอง ดังจะกล่าวต่อไปข้างหน้า

อัตราศักดินาเท่าที่กล่าวมาแล้วนั้น เป็นเพียงอัตราของพวกเจ้าสำคัญๆ เท่านั้น ยังมีพวกเจ้านายอีกมากมายที่ได้รับบรรดาศักดิ์ (เรียกว่าเจ้ามีชื่อ) และรับราชการในตำแหน่งต่างๆ สำหรับขี่ช้างขี่ม้าประดับยศบารมี และเป็นกองกำลังรักษาโขลงกระบือส่วนพระองค์ เป็นต้นว่า เจ้าพิเทหราช, เจ้าเทวาธิราช, เจ้าทศเทพ ฯลฯ พวกนี้มีศักดินา ๑,๐๐๐ ไร่ ๘๐๐ ไร่ และ ๕๐๐ ไร่ ตามลำดับ เจ้าพวกนี้มีอยู่ทั้งสิ้น ๒๐ ตำแหน่ง

คราวนี้ก็มาถึงพวกเมียเล็กเมียน้อยของกษัตริย์คือพวกสาวสวรรค์กำนัลในที่รับใช้ทั้งการบ้านการครัว อัตราของพวกนี้มีดังนี้ :

- สมเด็จพระพี่เลี้ยง (ตำแหน่งท้าววรจันทร์)
  ศักดินา ๑,๐๐๐ ไร่
- นางท้าวพระสนมเอกทั้ง ๔ (คือ ท้าวอินทรสุเรนทร์, ท้าวศรีสุดาจันทร์,[๖๕] ท้าวอินทรเทวี, ท้าวศรีจุฬาลักษณ์)[๖๖]
  ศักดินา ๑,๐๐๐ ไร่
- แม่เจ้า แม่นาง
  ศักดินา ๑,๐๐๐ ไร่
- นักพฤฒิชราฉลองพระโอษฐ์ทั้ง ๔ (คือ ท้าวสมศักดิ์, ท้าวโสภา, ท้าวศรีสัจจา และท้าวอินทรสุริยา)
  ศักดินา ๑,๐๐๐ ไร่
- นางพระสนม นางกำนัล
  ศักดินา ๘๐๐ ไร่

- นางกำนัลแต่งเครื่องวิเสท (คือทำเครื่องเสวย)
  ศักดินา ๖๐๐ ไร่
- พระสนมและพระพี่เลี้ยงของพระอนุชา, พระราชกุมาร, พระราชบุตรี
  ศักดินา ๔๐๐ ไร่
- นางสนมและพระพี่เลี้ยงของราชบุตร, ราชนัดดา
  ศักดินา ๒๐๐ ไร่
- สาวใช้ต่างกรม
  ศักดินา ๑๐๐ ไร่

นอกจากที่นำมาแสดงไว้ ณ ที่นี้แล้วยังมีอีกมากมายหลายชั้นหลายตำแหน่ง สรุปว่า พวกผู้หญิงที่รับราชการทั้งที่เป็นเมียก็ดีไม่ได้เป็นเมียก็ดี ลงอยู่ในวังแล้วเป็นได้รับอัตราที่ดินทั้งสิ้น

(๒) อัตราของข้าราชการทั่วไป ทั้งในกรุงและหัวเมือง :

ส่วนแบ่งและอัตราขั้นสูงสุดของพวกข้าราชการมีเพียงหมื่นไร่ ซึ่งนับว่าเป็นอัตราสูงทีเดียว เพราะพวกเจ้าเอง บางพวกก็ได้รับต่ำกว่าหมื่น พวกที่ได้รับส่วนแบ่งและอัตราที่ดินหมื่นไร่นี้ ทุกคนมีบรรดาศักดิ์เป็นพระยา จึงเรียกกันว่า **"พระยานาหมื่น"**

ตำแหน่งข้าราชการศักดินาหมื่นไร่

ก. ตำแหน่งพิเศษ :

เจ้าพระยามหาอุปราช : ที่ปรึกษาราชการ

ข. ตำแหน่งพลเรือน :

เจ้าพระยาจักรีศรีองครักษ์: อัครมหาเสนาบดีว่าที่สมุหนายก (ศูนย์รวมฝ่ายพลเรือน)

พระยายมราช : เสนาบดีกรมพระนครบาล (จตุสดมภ์เมือง)

พระยาธรรมาธิบดี : เสนาบดีกรมพระธรรมาธิกรณ์ (จตุสดมภ์วัง)

พระยาศรีธรรมาธิราช : เสนาบดีกรมพระโกษาธิบดี (จตุสดมภ์คลัง)

พระยาพลเทพ : เสนาบดีกรมพระเกษตราธิบดี (จตุสดมภ์นา)

พระมหาราชครู พระครูมหิธร : ว่าการฝ่ายพระราชพิธี (พราหมณ์โหรดา)

พระมหาราชครู พระราชครู ปุโรหิตาจารย์ : ว่าการฝ่ายที่ปรึกษากฎหมาย (พราหมณ์ปุโรหิต) ทั้งคู่ว่าการศาลด้วย

พระยาพระเสด็จสุเรนทราธิบดี : ว่าการศาสนา (กรมธรรมการ)

ค. ตำแหน่งทหาร :

เจ้าพระยามหาเสนาบดี : อัครมหาเสนาบดีว่าที่สมุหพระกลาโหม (ศูนย์รวมฝ่ายทหาร)

พระยาสีหราชเดโชชัย : ประจำกรุง

พระยาท้ายน้ำ : ประจำกรุง

เจ้าพระยาสุรสีห์ : กินเมืองพิษณุโลกเมืองเอก

เจ้าพระยาศรีธรรมราช : กินเมืองนครศรีธรรมราชเมืองเอก

พระยาเกษตรสงคราม : กินเมืองสวรรคโลกเมืองโท

พระยารามรณรงค์ : กินเมืองกำแพงเพชรเมืองโท

พระยาศรีธรรมาโศกราช : กินเมืองสุโขทัยเมืองโท

พระยาเพชรรัตนสงคราม: กินเมืองเพชรบูรณ์เมืองโท

พระยากำแหงสงคราม : กินเมืองนครราชสีมาเมืองโท

พระยาไชยาธิบดี : กินเมืองตะนาวศรีเมืองโท

พวกพระยานาหมื่นทั้งปวงนี้ ยังมีข้าราชการในบังคับบัญชาเป็นตำแหน่งรองลงไปอีกมากมาย มีศักดินาตั้งแต่ ๕๐ ไร่ขึ้นไปจนกระทั่งถึง ๕,๐๐๐ เป็นที่สุด ถ้าเป็นพระยามหานคร กินเมืองเอกเมืองโท ก็มีตำแหน่งปลัดเป็นผู้ช่วย (เทียบตำแหน่งพระมหาอุปราชในกรุง), มียกกระบัตรเป็นที่ปรึกษาประจำตัว (เทียบเจ้าพระยามหาอุปราชของเมืองหลวง), มีสัสดีเป็นผู้เกณฑ์ไพร่พล (เทียบสมุหพระกลาโหม), มีมหาดไทยเป็นผู้ปฏิบัติการฝ่ายพลเรือน (เทียบสมุหนายก) นอกจากนั้นก็มีกรมเมือง, กรมวัง, กรมคลัง, กรมนา ครบตามขบวนของการบริหารเหมือนในกรุง ถ้าหากใหญ่โตมาก ถือตัวเป็นเจ้าสืบเชื้อวงศ์ อย่างทางนครศรีธรรมราช ก็ยังมีกรมมหาดเล็ก, กรมโหร, กรมล้อมวัง ฯลฯ แม้กระทั่งกรมอาลักษณ์, กรมลูกเธอ[๖๗] และแต่ละเมืองก็ยังมีเมืองเล็กเมืองน้อยเป็นเมืองขึ้น พวกข้าราชการเหล่านี้ล้วนมีศักดินาเป็นอัตราตายตัวกำหนดไว้ทั้งสิ้น

นอกจากพระยานาหมื่นที่ส่งออกไปกินเมืองทั้ง ๘ ดังกล่าวแล้ว ยังมีพระยาพระหลวงอีกมากมายที่ส่งออกไปกินเมืองตรี เมืองจัตวา พวกนี้มีศักดินาตั้งแต่ ๕,๐๐๐ ลงไป ถ้าจะคัดมาแสดงไว้ก็จะเกินจำเป็น

ส่วนพวกเมียของพระยาพระหลวงทั้งหลาย ต่างได้รับส่วนแบ่งและศักดินาดังนี้

เมียพระราชทาน และเมียหลวง ศักดินาครึ่งศักดินาผัว

เมียน้อยทั้งปวง ศักดินาครึ่งศักดินาเมียหลวง

เมียทาส ถ้ามีลูก ศักดินาเท่าศักดินาเมียน้อย

(๓) อัตราสำหรับภิกษุสงฆ์ และนักบวช

ผู้ที่ได้รับส่วนแบ่งที่นา และมีอัตรากำหนดที่ดินมิใช่มีแต่

พวกวงศ์วานว่านเครือ ท้าวพระยาและข้าราชการอันเป็นผู้ที่ยังมิได้ตัดกิเลสเท่านั้น หากพวกพระภิกษุสงฆ์และนักบวชทั้งปวงก็ได้รับส่วนแบ่งผลประโยชน์จากที่ดินด้วย อัตรามีดังนี้ :

พระครูรู้ธรรม	เสมอนา	๒,๔๐๐ ไร่
พระครูไม่รู้ธรรม	เสมอนา	๑,๐๐๐ ไร่
พระภิกษุรู้ธรรม	เสมอนา	๖๐๐ ไร่
พระภิกษุไม่รู้ธรรม	เสมอนา	๔๐๐ ไร่
สามเณรรู้ธรรม	เสมอนา	๓๐๐ ไร่
สามเณรไม่รู้ธรรม	เสมอนา	๒๐๐ ไร่
พราหมณ์รู้ศิลปศาสตร์	เสมอนา	๔๐๐ ไร่
พราหมณ์มัธยม	เสมอนา	๒๐๐ ไร่
ตาปะขาวรู้ธรรม	เสมอนา	๒๐๐ ไร่
ตาปะขาวมิได้รู้ธรรม	เสมอนา	๑๐๐ ไร่

(๔) อัตราสำหรับไพร่ หรือประชาชน

ในพระอัยการเบ็ดเสร็จ (เพิ่มเติม) ซึ่งตราไว้ตั้งแต่สมัยพระเจ้าอู่ทองรามาธิบดีที่ ๑ (พ.ศ. ๑๙๐๓) ก็ได้มีข้อความประกาศไว้ชัดแจ้งว่า : **“ที่ในแว่นแคว้นกรุงเทพพระมหานครศรีอยุธยามหาดิลกภพนพรัตนราชธานีบุรีรัมย์ เป็นที่แห่งพระเจ้าอยู่หัว หากให้ราษฎรทั้งหลายผู้เป็นข้าแผ่นดินอยู่ จะได้เป็นที่ราษฎรหามิได้”** ฉะนั้นพวกราษฎรผู้เป็นข้าแผ่นดินที่อาศัยแผ่นดินท่านอยู่ จึงไม่มีสิทธิ์มีเสียงอะไร นอกจากยอมรับเอาอัตรานี้เข้าไว้ด้วยความขมขื่น

ไพร่หัวงาน	มีศักดินา	๒๕	ไร่
ไพร่มีครัว	มีศักดินา	๒๐	ไร่
ไพร่ราบ	มีศักดินา	๑๕	ไร่
ไพร่เลว	มีศักดินา	๑๐	ไร่

ยาจก (คนจน)	มีศักดินา	๕	ไร่
วนิพก (ขอทาน)	มีศักดินา	๕	ไร่
ทาสและลูกทาส	มีศักดินา	๕	ไร่

ไพร่หัวงาน คือ พวกไพร่ที่เป็นหัวหน้างานในการรับใช้ราชการและงานของพวกเจ้าขุนมูลนาย

ไพร่มีครัว คือ พวกไพร่ที่มีครัวอพยพในความควบคุม

ไพร่ราบ คือ พวกไพร่ธรรมดารวมทั้งพลเมืองทั่วไปที่เป็นคนงานธรรมดา

ไพร่เลว คือ พวกไพร่ชั้นต่ำ เป็นคนรับใช้ของคนอื่น มีฐานะดีกว่าทาสตรงที่มีอิสรภาพ, ดีกว่ายาจก (คนจน) ที่อดมื้อกินมื้อตรงที่มีนายเลี้ยง และดีกว่าวนิพก (ขอทาน) ตรงที่ไม่ต้องขอทานเขากิน

นี่คือฐานะที่แท้จริงของพวกไพร่ทั้งปวง พวกนักพงศาวดารมักจะอ้างอย่างบิดเบือนเสมอว่า สามัญชนมีนาได้ ๒๕ ไร่ เป็นต้นว่าในหนังสือ **"สยามรัฐปฏิวัติ"** ภาคหนึ่งของม.ร.ว.ทรงสุจริต นวรัตน์ และในหนังสือ **"ลักษณะการปกครองประเทศสยามแต่โบราณ"** ของสมเด็จกรมพระยาดำรงราชานุภาพ แต่หลักฐานตามที่ปรากฏในพระอัยการตำแหน่งนาทหารและพลเรือนที่ประกาศใช้เมื่อ พ.ศ. ๑๙๙๘ กลับปรากฏความจริงว่าสามัญชนมีนาได้อย่างสูงสุดก็เพียง ๑๕ ไร่ คือในอัตราของไพร่ราบ ถ้าหากเป็นคนยากจนอันเป็นคนส่วนข้างมากแล้ว ก็มีได้เพียง ๕ ไร่เสมอกับทาส อย่างดีถ้าไปสมัครเป็นเลว (คนรับใช้) ของเจ้าขุนมูลนายเข้าก็มีนาได้เพียง ๑๐ ไร่เท่านั้น!

อีกข้อหนึ่งที่พวกนักพงศาวดารศักดินาทั้งปวงพยายามบิดเบือนอธิบายก็คือ ศักดินานั้นดั้งเดิมหาได้หมายถึงจำนวนไร่ที่ข้าราชการได้รับพระราชทานตามบรรดาศักดิ์ไม่ แต่หมายถึงจำนวน

ไร่ของที่นาที่อนุญาตให้ซื้อได้[๖๘] หรือไม่ก็แถลงสาเหตุเดิมของการตั้งทำเนียบศักดินาไว้อย่างน่าฟังว่า **"มูลเหตุเดิมเห็นจะประสงค์เพียงห้ามมิให้ใครหวงที่นาไว้เกินกว่ากำลังที่จะทำให้เกิดผลได้"**[๖๙] คำอธิบายเช่นนี้เป็นการบิดเบือนประวัติศาสตร์เพื่อปกปิดความเป็นจริงในการขูดรีดของชนชั้นศักดินาอย่างไม่ต้องสงสัย แต่ถึงจะพยายามบิดเบือนอย่างไรเขาก็ไม่สามารถปกปิดความจริงข้อหนึ่งได้ว่าชนชั้นศักดินาเป็นชนชั้นอภิสิทธิ์ มีสิทธิครอบครองที่นาได้มากมายกว่าไพร่ทั้งหลายทั้งปวง พวกไพร่ทั้งปวงได้ถูกชนชั้นศักดินากีดกันที่ดินสงวนไว้แบ่งปัน แสวงหาผลประโยชน์ส่วนตัวจนกระทั่งทุกคนต้องกลายเป็น **"ไพร่เลว"** เป็น **"เลก"** เป็น **"ทาส"** กันเต็มบ้านเต็มเมือง

ถ้าเราจะมองย้อนไปดูในประวัติศาสตร์ของต่างประเทศไม่ว่าจะเป็นในยุโรปหรือเอเชียจะเห็นชัดว่าระบบการแบ่งปันที่ดินในยุคศักดินานี้ มิใช่ระบบที่ตั้งขึ้นเล่นโก้ๆ เฉยๆ หากได้กระทำกันอย่างจริงจังและจำเป็นต้องกระทำด้วย เหตุผลของความจำเป็นก็คือ ๑) ความขัดแย้งทางเศรษฐกิจของชนชั้นศักดินา, ๒) ความขัดแย้งทางการเมืองของชนชั้นศักดินา และ ๓) กฎทางภววิสัยของความพัฒนาแห่งระบบการผลิต ดังได้กล่าวมาแล้วในตอนต้นของบทนี้ แต่อย่างไรก็ดีจะขอย้ำว่าระบบการแบ่งปันที่ดินนี้ พระบรมไตรโลกนาถจำเป็นต้องปฏิบัติอย่างจริงจัง เพื่อใช้ผลประโยชน์บนที่ดินเข้าผูกใจบรรดาข้าราชบริพารที่ร่วมงานกันมา ทั้งนี้เพื่อป้องกันการกบฏ, จลาจล, เปลี่ยนราชวงศ์, เพื่อจัดตั้งเจ้าขุนมูลนายชุดใหม่ขึ้น ซึ่งชุดใหม่นี้ย่อมจัดตั้งขึ้นจากข้าราชบริพารที่เห็นว่าซื่อสัตย์และจงรักภักดี ทั้งนี้เพื่อขจัดอำนาจของเจ้าขุนมูลนายชุดเดิม ที่ต่างก็วางโตถือตนว่าเป็นเจ้าที่ดินใหญ่ และพร้อมกันนั้นก็ได้จำกัดขนาดที่ดินของเจ้าขุนมูลนาย

ชุดใหม่ไว้อย่างเคร่งครัด เพื่อเป็นการจำกัดอำนาจทางการเมืองของเจ้าขุนมูลนายชุดใหม่นี้ไว้จากขั้นพื้นฐานกล่าวคือ จำกัดอำนาจทางการเมืองโดยการควบคุมอำนาจทางเศรษฐกิจ เหตุผลสำคัญขั้นหัวใจอีกข้อหนึ่งก็คือ พระบรมไตรโลกนาถไม่มีทาสจำนวนมหึมามหาศาลเป็นเครื่องมือในการผลิตเหมือนกษัตริย์ในยุคทาส ทางเดียวที่จะแสวงหาผลประโยชน์จากที่ดินได้ก็คือแจกจ่ายที่ดินให้แก่เสรีชน และข้าราชบริพารไปทำการผลิตแล้วส่งส่วนแบ่งคืนมาให้เป็นส่วยสาอากร พ้นจากวิธีนี้แล้วกษัตริย์ของสังคมศักดินาก็ไม่สามารถแสวงหาผลประโยชน์จากที่ดินได้เลยแม้แต่น้อย... ทั้งนี้เพราะกษัตริย์มิได้ทำนาเอง!

ถ้าหากพวกศักดินายังจะยืนยันว่า กฎหมายศักดินาเป็นกฎหมายลม มิได้มีการแบ่งสรรปันส่วนที่ดินกันจริงๆ เราก็ต้องปรับเอาว่า พระบรมไตรโลกนาถมีเงินใช้มีข้าวกินก็โดยการใช้ทาสจำนวนมโหฬารทำงานในที่ดิน นั่นคือเป็นกษัตริย์ในยุคทาส แล้วตั้งกฎหมายศักดินาขึ้นเล่นโก้ๆ เพื่อปลอบใจพวกทาส เมื่อปรับเอาเช่นนี้ พวกศักดินาก็คงจะร้องค้านโวยวายขึ้นอีก เพราะมันเป็นข้อน่ารังเกียจหนักขึ้นไปอีกชั้นหนึ่ง เมื่อระบุว่าพระบรมไตรโลกนาถเป็นศักดินาใหญ่แจกจ่ายที่ดินเพื่อเก็บผลประโยชน์ก็ไม่ยอมรับ ครั้นขยับให้ย้อนหลังไปเป็นนายทาสใหญ่ ก็ปฏิเสธเช่นนี้ ทางเดียวที่พวกศักดินาจะพอใจก็คือการกล่าวว่า พระบรมไตรโลกนาถเป็นกษัตริย์ **"ประชาธิปไตย"** กระนั้นหรือ?

การที่พวกศักดินาโต้เถียงได้ว่ากฎหมายศักดินาเป็นกฎหมายลม มิได้มีการแจกจ่ายที่ดินอย่างจริงจัง ก็เพราะในชั้นหลังๆ ลงมาเมื่อเกิดการสืบทอดมรดกที่ดินกันขึ้น ผู้ที่ได้รับพระราชทานที่ดินไปแล้ว เมื่อออกจากราชการหรือตายลงไม่ต้องเวนคืนที่ดินมาให้กษัตริย์แจกจ่ายให้ผู้อื่นใหม่ ที่ดินในกรรมสิทธิ์เอกชนเพิ่มมากขึ้น

และขยายวงออกไป ที่ดินใหม่ที่หักร้างถางพงแล้วจึงลดน้อยลง และถ้ามีขึ้น กษัตริย์ก็มักจะยึดไว้ครอบครองเสียเอง หรือแบ่งให้ลูกหลานของตนเองเสียหมด พวกข้าราชการจึงได้รับแต่บรรดาศักดิ์และเครื่องยศและอัตราที่ดินซึ่งต้องไปหาที่ดินเอาเอง เมื่อต้องขวนขวายหาที่ดินเอาเอง พวกนี้ก็มักใช้อำนาจเข้าเบียดเบียนกดขี่ไพร่ พวกไพร่หลวงไพร่ราบไพร่เลวจนกรอบลงทุกที เพราะการขูดรีดของเจ้าที่ดินและของรัฐ การกู้หนี้จำนองก็เกิดขึ้น ลงท้ายที่ดินก็หลุดมือไปเป็นของพวกเจ้าขุนมูลนายผู้มีเงินและอำนาจ ในยุโรปและประเทศอื่นๆ ทางเอเชียก็มีลักษณะการสืบทอดมรดกที่ดินและการแสวงหาสวาปามที่ดินลงเป็นรอยเดียวกันนี้ทั้งนั้น ฉะนั้นถึงในชั้นหลังกฎหมายศักดินาจะมิได้แจกจ่ายที่ดินให้แก่ผู้ได้รับยศถาบรรดาศักดิ์จริงๆ แต่มันก็ได้ควบคุมปริมาณที่ดินของพวกไพร่ไว้ และเปิดช่องทางให้พวกเจ้าขุนมูลนายขูดรีดครอบครองที่ดินได้ตามอำเภอใจ

อนึ่ง แม้ว่าพวกขุนนางในชั้นหลังจะไม่มีที่ดินพระราชทาน แต่พวกนี้ส่วนมากก็มักมีที่ดินเป็นทุนเดิมสืบสกุลอยู่แล้วทั้งสิ้น ทั้งนี้ก็เพราะพวกขุนนางวางน้ำส่วนมาก ก็มักจะมีชาติกำเนิดในชนชั้นศักดินาทั้งนั้น ที่เป็นเช่นนี้ก็เพราะมีแต่พวกนี้เท่านั้นที่ได้มีโอกาสศึกษาและถวายตัวเข้าทำราชการ พวกไพร่จะได้ศึกษาอย่างมากก็โรงเรียนวัด หรือบวชเป็นพระภิกษุเพื่อศึกษา แต่พวกบวชแล้วสึกออกมานี้ราชการก็ไม่พึงประสงค์เสมอไป แน่นอน *สังคมของศักดินาก็ย่อมต้องดำเนินไปเพื่อดูแลผลประโยชน์ของชนชั้นศักดินาและโดยศักดินาอย่างไม่มีข้อสงสัย* ตำแหน่งราชการต่างๆ ล้วนได้ผูกขาดไว้สำหรับลูกหลานในชาติตระกูลของพวกศักดินาทั้งนั้น พวกไพร่ และพวกชาววัดที่จะขยับเขยื้อนขึ้นมาได้นั้นมีน้อยตัวเต็มที นับตัวได้ พวกนี้แม้จะ "ชำนิชำนาญกระบวนการในกระทรวงยิ่งกว่าพวกผู้ดี

ที่เป็นขุนนางโดยสกุล แต่พวกนี้น้อยตัวที่จะได้รับสัญญาบัตรเป็นขุนนาง"[๗๐] และมีที่บางคนที่ขยับเขยื้อนขึ้นไปเป็นขุนนางได้ ก็เป็นในขณะที่ชนชั้นศักดินาตกอยู่ในสภาพจนตรอกหมดตัวคนเข้าแล้วเท่านั้น องค์พยานของการผูกขาดตำแหน่งราชการไว้สำหรับชาติตระกูลศักดินานั้นจะเห็นได้จาก **"ประกาศพระสงฆ์ที่จะสึกมารับราชการ"** ของรัชกาลที่ ๔ ซึ่งประกาศเมื่อ พ.ศ. ๒๓๙๗ มีความตอนหนึ่งว่า :

"ครั้นบัดเดี๋ยวนี้ พระราชาคณะ พระครู ฐานานุกรม เปรียญบางองค์ที่เป็นโลภัชฌาศรัย (คือโลภเป็นสันดาน-ผู้เรียบเรียง) ใจมักมากแสวงหาแต่ลาภสักการะแลยศแต่ถ่ายเดียว เที่ยวประจบฝากตัวในเจ้าขุนนาง ไว้ตัวเป็นคนกว้างขวางในกรมมหาดไทย กรมพระกระลาโหม กรมท่า ด้วยคิดเห็นว่าท่านเหล่านี้มีบุญวาสนาจะช่วยกราบทูลให้สึกออกมาเป็นขุนนางในตำแหน่งกรมมหาดไทย กรมพระกระลาโหม กรมท่า แห่งใดแห่งหนึ่งได้ ก็ซึ่งพระราชาคณะฐานานุกรมเปรียญรูปใด คิดดังนี้นั้นคงไม่สมประสงค์แล้ว อย่าคิดเลย เหนื่อยเปล่า เพราะว่าจะต้องพระราชประสงค์ แต่คนที่มีชาติตระกูลเป็นบุตรขุนนางในตำแหน่งกรมมหาดไทย กรมพระกระลาโหม กรมท่า ไม่ต้องพระประสงค์คนชาววัดเป็นพระยา พระหลวง ขุน หมื่นในกรมมหาดไทย ฯลฯ"[๗๑]

ความจริงข้อนี้ ทำให้พวกชนชั้นศักดินาสามารถขูดรีดได้อย่างทนทานมั่นคง มีที่ดินเป็นทุนเดิมโดยไม่ต้องเดือดร้อนต่อการมิได้รับที่ดินจริงตามตำแหน่งพระอัยการ อีกประการหนึ่งศักดินานั้นแม้จะไม่มีที่ดินจริงในชั้นหลังแต่ก็ยังมีอภิสิทธิ์ในการอื่นๆ ได้อีกมากอย่างเช่น ใช้ในการคำนวณอัตราเบี้ยหวัดเงินปี อัตราปรับไหมและการว่าทนายแก้ต่างในโรงศาล (ศักดินา ๔๐๐ ขึ้นไปจึงว่าจ้างทนายแก้ต่างได้)[๗๒] ดังนี้เป็นต้น ดังนั้นแม้กฎหมายศักดินาครั้ง

พระบรมไตรโลกนาถจะมาเป็นกฎหมายลมอย่างที่พวกศักดินาอ้างเสียในชั้นหลัง พวกชนชั้นศักดินาก็ไม่เดือดร้อน และดูเหมือนจะพอใจให้เป็นเช่นนั้นมากกว่าจะให้มีการเวนคืนแล้วแบ่งปันที่ดินใหม่ทุกรัชกาล

แต่อย่างไรก็ดี กษัตริย์ทุกรัชกาลก็ยังคงถืออำนาจเป็นเจ้าของที่ดินทั้งมวล มีสิทธิที่จะจับจอง ที่จะยกผืนดินให้ใครๆ ได้ตามความพอใจ ทั้งนี้ดังจะเห็นได้จาก "ประกาศร่างพระราชหัตถเลขาพระราชทานพระเจ้าลูกเธอ" ของรัชกาลที่ ๔ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๐๔ ดังต่อไปนี้:

"สมเด็จพระปรเมนทรมหามงกุฎ พระจอมเกล้าเจ้ากรุงสยาม ซึ่งเป็นพระเจ้าแผ่นดินที่ ๔ ในพระบรมวงศ์ปัจจุบันนี้ ขอประกาศแก่ชนที่ควรจะรู้คำประกาศนี้ว่า ที่ท้องทุ่งริมคลองขุดใหม่ตั้งแต่บางขวางไปออกบ้านงิ้วรายนั้น เป็นแขวงเมืองนนทบุรี นครไชยศรีเดิมรกร้างว่างเปล่าอยู่หาผู้เป็นเจ้าของไม่ ครั้นขุดคลองไปตลอดแล้ว ข้าพเจ้าได้สั่งเจ้าพระยารวิวงศ์มหาโกษาธิบดีว่าที่พระคลัง ผู้เป็นแม่กองขุดคลอง ให้จับที่ว่างเปล่านั้นเป็นที่นา อยู่แขวงเมืองนนทบุรีฝั่งเหนือ ๑,๖๒๐ ไร่ อยู่ในแขวงเมืองนครไชยศรีฝั่งเหนือ ๙,๓๙๖ ไร่ ฝั่งใต้ ๕,๑๘๔ ไร่ รวมเป็นที่นา ๑๖,๒๐๐ ไร่ แบ่ง ๕๐ ส่วน ได้ส่วนละ ๓๒๔ ไร่ เป็นที่นายาว ๑๐ เส้น กว้าง ๕ เส้น ๘ วา ที่นาทั้งปวงนี้ เพราะไม่มีเจ้าของมาแต่เดิม เป็นที่จับจองของข้าพเจ้าแล้ว ข้าพเจ้าขอยกส่วนที่ว่านั้นให้เป็นของบุตรชายข้าพเจ้าคนละส่วนบ้าง สองส่วนบ้าง ให้เป็นที่บ่าวไพร่ไปตั้งทำนา ฤๅจะให้ผู้อื่นเช่าทำก็ตาม

ส่วนหนึ่งซึ่งจะมีสำคัญด้วยหนังสือพิมพ์ฉบับนี้ ข้าพเจ้ายอมยกให้...(ชื่อลูก)...ให้...จงเอาหนังสือพิมพ์ฉบับนี้ไปเป็นสำคัญ

และขอให้พระยารวิวงศ์มหาโกษาธิบดีนำข้าหลวงไปรังวัด แล้วทำตราแดงให้เป็นสำคัญตามอย่างธรรมเนียมแผ่นดินเมืองเถิด"[๗๓]

หลักฐานนี้เป็นหลักฐานที่พวกศักดินาจะเถียงไม่ได้เลยว่า ชนชั้นศักดินามิได้จับจองและแบ่งปันที่นากันและกันในหมู่ชนชั้นตนตามใจชอบ การแบ่งปันครั้งนี้ชนชั้นศักดินาทำอย่างแนบเนียนว่าตนได้ขุดคลองพบที่ดินว่างเปล่าจึงจับจอง แท้ที่จริงก็รู้อยู่แล้วว่าเป็นที่ร้างทิ้งอยู่จึงส่งแม่กองออกไปขุดคลอง ซึ่งจุดประสงค์ในการขุดก็หาใช่เพื่อระบายน้ำให้ประชาชนผู้ทำนาอื่นๆ ทั่วไปไม่ หากเพื่อระบายน้ำเข้าที่นาอันรกร้างนั้นสำหรับจะได้ทำให้มีค่าและทำนาได้ พอขุดเสร็จ พวกไพร่ยังไม่ทันได้จับจอง ชนชั้นศักดินาก็รีบจับจองแบ่งสรรปันส่วนกันเสียแล้ว! การทุกอย่างทำไปเพื่อรับใช้ชนชั้นศักดินาโดยเฉพาะวงศ์วานว่านเครือเนื้อหน่อของกษัตริย์ทั้งสิ้น!

ตกลงที่ดินดีมีคลองระบายน้ำ ก็ตกเป็นของชนชั้นศักดินาเสียทั้งสิ้นไม่มีเหลือไว้สำหรับทวยราษฎร์

มิหนำซ้ำในประกาศฉบับเดียวกันนั้นยังบอกไว้อีกว่า นาที่ยกให้ลูกๆ นี้เป็นนาจับจองใหม่ อยู่นอกข่ายการเก็บค่านา ถ้านารายนี้ยังเป็นของลูก ยังไม่ขายอยู่ตราบใดก็ **"ขอยกค่านาให้แก่...(ชื่อลูก) ผู้เป็นเจ้าของนา"** จะเก็บค่านาตรงนั้นได้ก็ต่อเมื่อเปลี่ยนมือซื้อขายทำตราแดง (โฉนด) ใหม่!!

การแบ่งสัดส่วนที่ดินยกให้แก่ข้าราชบริพารครอบครองเพื่อแสวงหาผลประโยชน์ครั้งใหญ่ยิ่งครั้งหนึ่งในประวัติศาสตร์ไทยก็คือการยกเขตแดนเมืองพระตะบองและเสียมราฐให้แก่เจ้าพระยาอภัยภูเบศร์ (แบน) ในสมัยรัชกาลที่ ๑ เมื่อปี พ.ศ. ๒๓๓๗!

"ครั้งนั้นทรงพระราชดำริว่า เจ้าพระยาอภัยภูเบศร์ (แบน) ได้รั้งราชการกรุงกัมพูชาอยู่ช้านาน มีบำเหน็จความชอบแต่มิใช่พวก

นักองค์เองซึ่งเป็นเจ้ากรุงกัมพูชาขึ้นใหม่ จึงมีพระราชดำรัสขอเขตแดนเมืองพระตะบอง เสียมราฐให้เจ้าพระยาอภัยภูเบศร์ (แบน) เป็นผู้สำเร็จราชการขึ้นตรงต่อกรุงเทพฯ นักองค์เองก็ยินดี (??) ถวายตามพระราชประสงค์ เจ้าพระยาอภัยภูเบศร์ (แบน) จึงได้เป็นผู้สำเร็จราชการเมืองพระตะบอง และเป็นต้นตระกูลวงศ์เจ้าพระยาอภัยภูเบศร์ (ชุ่ม) ซึ่งได้สำเร็จราชการเมืองพระตะบองสืบมา"[๗๔]

นี่เป็นหลักฐานเพียงบางส่วนเท่าที่หาได้จากเอกสารอันกระท่อนกระแท่นของเรา และก็เพราะเรามีเอกสารเหลืออยู่น้อยนี้เองจึงทำให้เรามองไม่ค่อยเห็นกระจ่างชัดนักว่าเราได้เคยมีการมอบที่ดินให้แก่กันจริงจังในครั้งใดเท่าใด และบางทีก็มองไม่เห็นว่า จะมอบให้กันอย่างไร แต่อย่างไรก็ดี ถ้าหากเราจะหันไปมองดูในประวัติศาสตร์ต่างประเทศที่มีการเก็บรักษาเอกสารไว้อย่างครบถ้วน เราก็จะมองเห็นได้ชัดถึงระบบการแจกจ่ายที่ดิน เช่น การแจกจ่ายที่ดินในประเทศต่างๆ แถบอเมริกาใต้ ในสมัยที่ลัทธิอาณานิคมของสเปนกำลังขยายอิทธิพลออกไป (คริสต์ศตวรรษที่ ๑๖)

ในสมัยนั้น เมื่อสเปนรุกรานพวกอินเดียนแดงและครอบครองดินแดนกว้างใหญ่ทางอเมริกาใต้ไว้ได้แล้ว กษัตริย์สเปนผู้เป็นเจ้าที่ดินใหญ่ (Suzerain) ก็ประทานที่ดินให้แก่ขุนศึกทั้งหลายที่มีความดีความชอบเพื่อปกครองแสวงหาผลประโยชน์ส่งไปเป็นส่วนแบ่งถวาย *กอร์เตส* (Cortes) ได้รับพระราชทานเมือง ๒๒ เมือง เนื้อที่ประมาณ ๒,๕๐๐ ตารางไมล์ มีชาวอินเดียนแดงติดที่ดินเป็นเลกในสังกัด ๑๑๕,๐๐๐ คน นี่เป็นสามนตราช (Vassal) หนึ่ง, *ปิสซาโร* (Pizarro) ได้ที่ดินขนาดเดียวกัน ซ้ำยังได้รับบรรดาศักดิ์เป็น Marques de la Conquista อีกด้วย จำนวนชาวอินเดียนแดงติดที่ดินเป็นเลกของปิสซาโรมีจำนวน ๑๐๐,๐๐๐ คน พวก

Conquistadors (ผู้พิชิต) อื่นๆ[๗๕] ต่างก็ได้รับส่วนแบ่งที่ดินและบรรดาศักดิ์ทั่วกัน ผืนดินที่ได้รับเฉลี่ยแล้วอยู่ในระหว่างคนละ ๕,๐๐๐-๑๐,๐๐๐ ตารางไมล์ พร้อมด้วยเลกและทาส ทาง **Rio de la Plata** อันได้แก่ประเทศอาร์เจนตินา อุรุกวัย ปารากวัย และบราซิลทางใต้ในปัจจุบัน ได้ประทานให้แก่เจ้าที่ดินใหญ่ ๖๔ คน เป็นผู้แสวงหาผลประโยชน์[๗๖]

ในประเทศไทยสมัยอยุธยาตอนต้น ก็มีสภาพเช่นเดียวกับสเปนสมัยนั้น กล่าวคือกำลังทำการขยายอาณาเขตแย่งชิงที่ดินจากพวกเขมรที่ครอบครองอยู่แต่เดิม พวกเมืองของเขมรที่มีมากมายแถวภาคอีสาน เช่น พิมาย, พนมรุ้ง, เมืองต่ำ, เมืองอีจาน (ในดงอีจานทางใต้ของสุรินทร์และโคราช), เมืองเพชรบูรณ์ ฯลฯ ต้องร้างไปก็เพราะการช่วงชิงของเจ้าขุนมูลนายไทยอย่างไม่มีปัญหา การปูนบำเหน็จความชอบเจ้าขุนมูลนายเหล่านี้ ก็คือที่ดินอย่างไม่ต้องสงสัย และแน่นอน พวกชนพื้นเมืองเดิมก็ต้องตกเป็นพวกทาสสำหรับทำ งานโยธางานบ่าวของเจ้าขุนมูลนายแต่ละคน เจ้าขุนมูลนายพวกนี้เดิมทีอาจมีที่ดินได้อย่างไพศาลตามแต่ความสามารถในการเข่นฆ่าชนพื้นเมืองเดิมของแต่ละคน จนมาถึงในสมัยพระบรมไตรโลกนาถเกิดมองเห็นภัยของการมีอำนาจเหนือที่ดินอันไม่จำกัดเข้า จึงได้ออกกฎหมายพระราชทานที่ดินเสียเองเพื่อเป็นบุญเป็นคุณ และขณะเดียวกันก็ได้เป็นเครื่องมือจำกัดอำนาจของพวกเจ้าขุนมูลนายไปอีกแง่หนึ่งด้วย

อาจจะมีการสงสัยเกิดขึ้นก็ได้ว่า ตามที่ปรากฏในทำเนียบดูพระราชทานที่ดินมากมายเหลือเกิน กษัตริย์จะเอาที่ดินที่ไหนมาพระราชทานหวาดไหว

ต่อข้อสงสัยนี้ เราจะต้องย้อนกลับไปดูสภาพความเป็น

จริงของปริมาณของผู้คนและผืนที่ดิน จำนวนของประชาชนในครั้งพระบรมไตรโลกนาถมีอยู่เท่าใดไม่มีสถิติ แต่เราลองเทียบดูก็แล้วกันว่า เพียงแต่ย้อนหลังขึ้นไปถึงปี พ.ศ. ๒๓๙๓ คือเมื่อร้อยปีที่แล้วมานี้ ประเทศไทยขณะนั้นซึ่งโตกว่าสมัยพระบรมไตรโลกนาถตั้งมากมาย มีพลเมืองอยู่เพียงไม่กี่ล้านคน ตามการอนุมานที่น่าเชื่อถือได้ของ **"เซอร์จอห์น เบาริง"** ปรากฏว่ามีเพียงสี่ล้านครึ่งถึงห้าล้านเท่านั้น หรือถ้าจะขยับไปเชื่อการอนุมานของสังฆราช **"ปัลเลอกัวซ์"** ก็มีอย่างมากเพียงหกล้านคน และในจำนวนนี้ล้านครึ่งเป็นคนจีน ถึงแม้เมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๔ ปลายสมัยรัชกาลที่ ๕ ก็มีอยู่เพียงราวแปดล้านเศษ (๘.๓ ล้าน)[๗๗] จนชั้นใน พ.ศ. ๒๔๗๕ เราก็มีพลเมืองเพียงสิบเอ็ดล้านเศษ[๗๘] ตามความจริงข้อนี้เราก็พอจะมองดูคร่าวๆ ได้ว่าจำนวนพลเมืองในสมัยพระบรมไตรโลกนาถคงมีไม่กี่ล้าน ที่ดินที่เพาะปลูกได้ทั่วประเทศไทยมีจำนวนนับสิบๆ ล้านไร่ เมื่อได้กดคนลงเป็นไพร่มีนาเพียง ๑๕ ไร่ หรือ ๑๐ ไร่ หรือ ๕ ไร่ หรือไม่มีเลยเพราะเป็นเลกล้มละลาย เช่นนี้แล้วที่นาก็มีเหลือเฟือแก่การแบ่งปันเป็นแสนเป็นหมื่นและเป็นพันไร่ในหมู่พวกศักดินาด้วยกัน ปัญหาที่พระบรมไตรโลกนาถประสบนั้นมิใช่ปัญหาไม่มีนาจะประทาน หากประสบปัญหาไม่มีคนจะทำนา นาต้องทิ้งว่างเปล่าๆ! ข้อที่ทรงวิตกก็คือ ตัวเองมีแต่ที่ดินไม่มีคนพอที่จะให้รับนาไปทำ ทำให้ตนได้ผลประโยชน์น้อย ความจริงข้อนี้จะเห็นได้จากกฎหมายลักษณะขบถศึก ซึ่งทางบัญญัติออกใช้เมื่อ พ.ศ. ๑๙๙๗ ซึ่งกล่าวว่า :

"อนึ่ง ป่าดงทุ่งว่างร้างเซหาผู้อยู่ทำมาหากินมิได้แลผู้ใดชักชวนราษฎรให้เข้ามาทำมาหากิน เอาส่วยสาอากรขึ้นพระคลังบำนาญเป็นลหุ (คือให้บำนาญอย่างเบาะๆ)"

จะเห็นได้ว่า ได้พยายามป่าวประกาศทั่วไปให้คนเข้ามาทำนา ถึงกับตั้งบำนาญให้แก่ผู้ที่ชักชวนคนเข้าทำมาหากิน ถ้าย้อนไปดูกฎหมายลักษณะเบ็ดเสร็จ สมัยพระเจ้าอู่ทอง ก็จะพบว่ามีที่ว่างร้างอยู่มากมาย กฎหมายบังคับให้นายบ้านคอยจัดหาคนเข้าอยู่ทำประโยชน์ นั่นย่อมแสดงให้เห็นว่ามีที่ทางพร้อมเสมอที่จะแจกจ่ายให้แก่ทุกๆ คน ในการสงครามสมัยศักดินาการรบแต่ละครั้งจะลงเอยด้วยการกวาดต้อนครัวข้าศึกเข้ามา ที่เอาเข้ามานั้นมิได้ประสงค์จะกดลงเป็นทาสทั้งหมดเหมือนสมัยทาส หากกวาดเข้ามาสำหรับใช้เป็นกำลังผลิต ฉะนั้นพอกวาดเข้ามาได้แล้ว ก็มักประทานที่ให้อยู่เป็นแห่งๆไป ที่นครสวรรค์ ปราจีนบุรี สระบุรี นครนายก หัวเมืองปักษ์ใต้ ล้วนเป็นที่รองรับครัวที่กวาดต้อนอพยพมาทั้งนั้น ในพงศาวดารมักจะปรากฏเสมอว่า ไม่เขมรก็พม่าแอบเข้ามากวาดต้อนครัวไทยไปดื้อๆ นั่นก็คือลักษณะของการแสวงหาและช่วงชิงกำลังผลิตนั่นเอง พวกครัวต่างๆ นี้เมื่อผลิตผลออกมาจากที่ดิน ส่วนหนึ่งก็ต้องเข้าพระคลัง กษัตริย์จึงโปรดปรานครัวพวกนี้นักหนา

ด้วยเหตุผลและหลักฐานเท่าที่แสดงมานี้ คงจะพอลบล้างคำอธิบายบิดเบือนของพวกนักพงศาวดารศักดินาได้ว่า กฎหมายศักดินาที่ตราออกในครั้งนั้น พระบรมไตรโลกนาถมิได้ตราออกเล่นสนุกๆ หากได้ปฏิบัติและพระราชทานที่ดินจริงจัง พวกขุนนางนอกจากจะได้ที่ดินแล้ว ยังได้ผู้คนในบริเวณที่ดินของตนอีกด้วย ที่ตรงไหนมีคนทำอยู่แล้วก็ต้องส่งผลประโยชน์แบ่งปันมาให้ตน ที่ตรงไหนยังว่างเปล่าอยู่ก็ไปเที่ยวตระเวนเกณฑ์ผู้คนเข้ามาทำ ซึ่งตามกฎหมายการตระเวนหาผู้คนมาทำนั้นเป็นสิ่งที่มีความดีความชอบเสียอีกด้วย!

แม้มาในชั้นหลังที่มิได้มีการพระราชทานที่ดินกันจริงจัง

ศักดินาก็ยังเป็นเครื่องมืออันหนึ่งของชนชั้นศักดินาที่จะจำกัดขนาดและปริมาณที่ดินของพวกไพร่ไว้และเป็นช่องทางที่พวกตนจะได้รวบกรรมสิทธิ์ที่ดินได้อย่างถูกต้องตามกฎหมายเป็นเจ้าที่ดินใหญ่ **"มีข้าไทใช้สอยค่อยสบาย"** ถึงอย่างไรเสียกฎหมายนี้ก็มิใช่กฎหมายลมอยู่ดี

ด้วยเหตุที่กฎหมายศักดินามิใช่กฎหมายลมๆ ในสมัยรัตนโกสินทร์ กล่าวคือ รัชกาลที่ ๕ จึงได้มีการจัดระเบียบศักดินาใหม่ครั้งใหญ่โดยตราออกเป็นกฎหมายเมื่อปี พ.ศ. ๒๔๒๓ อันเรียกว่าพระราชกำหนด ตำแหน่งศักดินาบรมวงศานุวงศ์ ซึ่งในครั้งนี้ได้รวบเอาอำนาจที่ดินเข้าไว้เป็นอภิสิทธิ์ของพระญาติพระวงศ์ของกษัตริย์มากขึ้นกว่าในสมัยอยุธยาหลายเท่า การกำหนดศักดินาใหม่ในสมัยรัชกาลที่ ๕ มีดังนี้ :

"สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชดำรงศักดินา ๑๐๐,๐๐๐ สมเด็จพระเจ้าปัยกาเธอ สมเด็จพระอัยกาเธอ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ และสมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้ามีกรมแล้ว ทรงศักดินา ๕๐,๐๐๐ ยังไม่มีกรม ๓๐,๐๐๐ สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอมีกรมแล้ว ๔๐,๐๐๐ ยังไม่มีกรม ๒๐,๐๐๐ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระเจ้าน้องยาเธอ และพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้ามีกรมแล้ว ๓๐,๐๐๐ ยังไม่มีกรม ๑๕,๐๐๐ พระเจ้าปัยกาเธอ พระเจ้าอัยกาเธอ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระเจ้าราชวงศ์เธอ พระเจ้าน้องยาเธอ พระอัยยิกาเธอ พระราชวีรวงศ์เธอ และพระเจ้าน้องนางเธอมีกรมแล้ว ๑๕,๐๐๐ ยังไม่มีกรม ๗,๐๐๐ พระเจ้าลูกเธอมีกรมแล้ว ๑๕,๐๐๐ ยังไม่มีกรม ๖,๐๐๐ พระอัครชายาเธอ มีกรมแล้ว ๒๐,๐๐๐ ไม่มีกรม ๑๕,๐๐๐ สมเด็จพระเจ้าหลานเธอ เจ้าฟ้ามีกรมแล้ว ๑๕,๐๐๐ ไม่มีกรม ๖,๐๐๐ พระเจ้าหลานเธอ พระเจ้าบรมวงศ์เธอและพระวรวงศ์เธอมีกรมแล้ว ๑๑,๐๐๐

ยังไม่มีกรม ๔,๐๐๐ พระสัมพันธวงศ์เธอ พระประพันธวงศ์เธอ และพระวรวงศ์เธอมีกรมแล้ว ๑๑,๐๐๐ ยังไม่มีกรม ๓,๐๐๐ พระวรวงศ์เธอ ๒,๐๐๐ ส่วนข้าราชการผู้ใหญ่ผู้น้อยก็ยังคงมีศักดินาอย่างต่ำ ๒๕ ไร่ จนถึง ๕,๐๐๐ ไร่"[๗๙]

หลักฐานและความเป็นจริงของการแจกจ่าย และถืออภิสิทธิ์รวบที่ดินไว้แต่ในชนชั้นศักดินานี้ ทำให้นักคิดของฝ่ายศักดินาบางคนตระหนักว่า การปกปิดความจริงเช่นนั้นเป็นการไร้ประโยชน์ จึงยอมรับการแจกจ่ายที่ดินและผูกขาดที่ดินเสียอย่างหน้าชื่นตาบาน แต่แล้วจึงไปอธิบายบิดเบือนถึงลักษณะของศักดินาเสียอย่างน่าชื่นชม เพื่อแก้หน้าและชักชวนให้คนเลื่อมใสในพระมหากรุณาธิคุณของพวกศักดินา ต่อไปนี้คือคำอธิบายหลักเกณฑ์ของระบบศักดินา โดยนักคิดฝ่ายศักดินาสมัยใหม่

"ที่ดินทั้งหมดเป็นของพระเจ้าแผ่นดิน

ประชาชนทุกคนที่เจริญวัยแล้ว แต่ละคนจะต้องมีที่ดินไว้สำหรับทำมาหาเลี้ยงชีพ

ประชาชนได้รับพระบรมราชานุญาตให้ครอบครองที่ดิน และได้อยู่ภายใต้การป้องกันของพระเจ้าแผ่นดินในขณะเดียวกัน เพื่อตอบแทนแก่อภิสิทธิ์นี้ แต่ละคนที่ครอบครองที่ดินจะต้องส่งเงินหรือสินค้าถวายต่อพระเจ้าแผ่นดินเป็นภาษีหรือส่วย หรือต้องใช้แรงรับใช้รัฐซึ่งมีกษัตริย์เป็นประมุข

ปริมาณของที่ดินที่แต่ละคนครอบครองกำหนดโดยความรับผิดชอบที่เขามีต่อรัฐ"[๘๐]

คำอธิบายของนักคิดศักดินาสมัยใหม่ อ่านแล้วทำให้น่าขอบพระเดชพระคุณที่กษัตริย์กลัวประชาชนจะอดตาย ฉะนั้นจึงพยายามแจกจ่ายที่ดินให้ทุกคนเมื่อเติบโตแล้ว แต่น่าสงสัยอยู่นิดเดียวแหละ

ว่า ถ้าเห็นว่าทุกคนควรมีที่ดินทำกินแล้ว ทำไมจึงให้แก่คนยากจนเพียงคนละ ๕ ไร่ ซึ่งไม่พอกิน (ทั้งนี้โดยเทียบจากสถิติของ ดร.คัสเซเบาว์น (พ.ศ. ๒๔๙๕) ซึ่งปรากฏว่ากสิกรที่ทำนาต่ำกว่าหกไร่ต้องหารายได้ทางอื่นมาชดเชยรายจ่าย[๖๑]) และที่น่าขำนักหนาก็คือเขาอธิบายว่า การที่ประชาชนได้ครอบครองที่ดินทำมาหากินนี้เป็น **"อภิสิทธิ์"** และจะต้องส่งส่วยแก่กษัตริย์เพื่อตอบแทน **"อภิสิทธิ์"** นั้น! นี่คืออภิสิทธิ์ในทรรศนะของศักดินา อภิสิทธิ์ถ้าจะมีก็คืออภิสิทธิ์ที่ชนชั้นศักดินาสวาปามที่ดินได้ผืนมหาศาลนั้นต่างหาก ส่วนอภิสิทธิ์ของประชาชนผู้ยากจนทั่วไปก็คืออภิสิทธิ์ในการอดอยากยากแค้น! ที่น่าขำอีกอันหนึ่งก็คือคำอธิบายที่ว่า คนๆ หนึ่งจะมีที่ดินได้มากหรือน้อยขึ้นอยู่กับความรับผิดชอบที่เขามีต่อรัฐ ถ้าเช่นนั้นจริงประชาชนนั่นแหละจะต้องได้ครอบครองที่ดินร่วมกันทุกๆ หมื่นไร่แทนพวกพระยานาหมื่น พวกศักดินานี้หนอช่างมองข้ามหัวไพร่ที่ไถนาให้พวกตัวนอนกระดิกตีนกินเอาๆ เสียอย่างนี้เสมอ! เอาเถอะแม้เขาจะถือว่าการทำราชการสำคัญกว่าการไถนา พวกข้าราชการมีความรับผิดชอบต่อรัฐมากกว่าไพร่ จึงได้ศักดินามากกว่า แต่ยังสงสัยอยู่นิดเดียวแหละว่าพวกสาวสวรรค์กำนัลในเป็นร้อยๆ! ในฮาเร็มของกษัตริย์นั้น มีหน้าที่รับผิดชอบอะไรต่อรัฐ พวกเมียเล็กเมียน้อยของขุนนางทั้งปวงนั้น มีความรับผิดชอบต่อรัฐตรงไหนทุกนางจึงได้มีศักดินากันมากกว่าพวกไพร่ทั้งมวล เรารู้ว่าถ้าไม่มีพวกไพร่สังคมก็ทลายครืนเพราะไม่มีผู้ผลิต ไม่มีข้าวกินกันทั้งเมือง แต่การไม่มีพวกนางสนมกรมในและเมียเล็กเมียน้อยมิได้ทำให้รัฐต้องฉิบหายลงเลย ตรงข้ามกลับจะเหลวแหลกน้อยลง และเจริญขึ้นเสียด้วยซ้ำ! ฉะนั้นข้อที่ปราชญ์ฝ่ายศักดินาว่าไว้ว่าใครจะมีที่ดินมากหรือน้อย สุดแท้แต่หน้าที่รับผิดชอบต่อรัฐนั้นเห็นจะเชื่อ

ไม่ได้เสียแล้วเป็นแม่นมั่น ที่ถูกมันควรจะเป็นว่าใครจะได้ที่ดินมากหรือน้อยขึ้นอยู่ที่ว่าใครจะรับใช้กษัตริย์ได้อย่างใกล้ชิดเด็ดดวงถึงอกถึงใจกว่าใครอย่างนี้ต่างหาก!

วัดและมิสซัง...เจ้าที่ดินใหญ่

การแบ่งสรรปันส่วนปัจจัยการผลิตของชนชั้นศักดินานั้นนอกจากจะแบ่งปันกันในหมู่วงศ์วานว่านเครือกษัตริย์และขุนนางแล้ว วงการที่ได้รับส่วนแบ่งที่ดินมากที่สุดอีกวงการหนึ่งก็คือ วงการศาสนา วัดวาอารามที่มีอยู่ทั่วประเทศส่วนหนึ่งได้รับพระราชทานที่ดินเป็นวิสุงคามสีมา และที่ดินโดยรอบวัดเป็นที่สำหรับเก็บผลประโยชน์บำรุงเลี้ยงวัดและพระสงฆ์ จากพระอัยการตำแหน่งนา สังเกตได้ว่าพระสงฆ์และนักบวชไม่ได้รับที่ดินมาครอบครองเป็นรายตัว เป็นแต่ได้รับผลประโยชน์เท่ากับที่พวกขุนนางได้รับจากจำนวนที่ดินเท่านั้นๆ ฉะนั้นจึงได้ใช้คำว่า **"เสมอนา"** เช่นพระครูรู้ธรรมเสมอนา ๒,๔๐๐ ไร่ ผลประโยชน์นี้เรียกกันว่า **"นิตยภัต"** คือข้าวปลาอาหารที่ถวายสม่ำเสมอ ข้าวปลานี้ได้มาจากไหน? คำตอบก็คือได้มาจากผลประโยชน์บนที่ดินที่ประทานให้แก่วัด พระสงฆ์ และนักบวชทั้งหลายในวัดจึงถือผลประโยชน์บนพื้นที่ดินนั้นร่วมกัน และได้รับส่วนแบ่งมากน้อยตามขนาดของศักดินาที่ทางราชสำนักเทียบเสมอให้

การยกที่ดินให้เป็นสมบัติของวัด หรืออยู่ในความดูแลของวัดนี้ เป็นเรื่องธรรมดาที่เกิดขึ้นทั่วไปทุกประเทศในโลก ที่ขึ้นชื่อลือชามากที่สุดก็คือในประเทศฝรั่งเศสยุคโบราณ ในยุคนั้นพวกพระหรือวัดครอบครองที่ดินผืนมหึมาเก็บค่าเช่าและผลประโยชน์จากประชาชนที่อาศัยเช่าที่ธรณีสงฆ์ ค่าเช่านี้เรียกกันว่า Tithe (เป็นอากรร้อยละ ๑๐) ในประเทศอังกฤษก็มีที่ดินธรณีสงฆ์เช่นนี้จำนวนมหึมามหาศาล

พวกกษัตริย์ฝรั่งเศสและอังกฤษต้องทะเลาะเบาะแว้งกับวัดและสังฆราชไม่ได้หยุดหย่อน ก็เพราะขัดแย้งทางผลประโยชน์เกี่ยวกับที่ดินนี้เอง เช่นพระเจ้าเฮนรี่ที่ ๘ ของอังกฤษ ทะเลาะกับสันตะปาปาแห่งวาติกันผู้เป็นกษัตริย์พระแห่งนิกายโรมันคาทอลิค การทะเลาะกันครั้งนั้นเป็นที่เลื่องลือในประวัติศาสตร์สมัยต้นคริสต์ศตวรรษที่ ๑๖ เจ้าประกาศปลดพระ พระประกาศปลดเจ้า ว่ากันให้วุ่น ในประวัติศาสตร์จดไว้ว่าเขาทะเลาะกันด้วยเรื่องเพียงโป๊ปไม่ยอมให้เฮนรี่ที่ ๘ หย่าเมียเก่าไปแต่งเมียใหม่ แต่สาเหตุอันแท้จริงมันอยู่ตรงที่ความขัดแย้งทางผลประโยชน์เหนือที่ดิน เฮนรี่ที่ ๘ หาเรื่องเพื่อจะยึดที่ดินของวัดอันมีจำนวนมหาศาลพร้อมด้วยทรัพย์สินบนที่ดินนั้นๆ ให้กลับคืนมาเป็นของชนชั้นศักดินาอังกฤษเท่านั้นเอง แล้วที่อีตาโป๊ปถึงกับประกาศอัปเปหิหรือบัพพาชนียกรรมพระเจ้าเฮนรี่ที่ ๘ ก็เหตุตรงที่ตาแกสูญเสียผลประโยชน์มหาศาลไปนั่นต่างหาก!

ธรรมเนียมการถวายที่ดินและเลกให้แก่วัดนี้เป็นธรรมเนียมที่สืบเนื่องมาจากสมัยทาส ในสมัยนั้นพวกราชะทั้งหลายจะถวายทั้งที่ดินและทั้งทาสไว้แก่วัดเป็นจำนวนมากมายแทบทุกองค์ ในเมืองเขมรพระราชาแทบทุกองค์ก็ได้ถวายทาสหรือ **“ข้าพระ”** ไว้สำหรับทำไร่ไถนาเอาข้าวปลามาถวายวัด คอยดูแลปัดกวาดและร้องรำทำเพลงประโคมกันตลอดวันตลอดคืน ส่วนมากก็ให้เลี้ยงหมู เลี้ยงวัว เลี้ยงควาย ช้าง ม้า สำหรับฆ่าแล้วปรุงเป็นอาหารถวายพระ หรือเพื่อใช้เป็นพาหนะและลากล้อเลื่อนด้วย พวกกษัตริย์เขมรสมัยตั้งมั่นอยู่ที่นครธม (ซึ่งเรียกว่าสมัยพระนครหลวง พ.ศ. ๑๔๔๕-๑๙๗๕) เที่ยวตระเวนไปยกที่ดินยกทาสไว้ให้วัดต่างๆ จนทั่วอาณาจักร ที่ศาลพระกาฬลพบุรีก็เคยเป็นวัดที่มีที่ดินมีทาสรับใช้

มาก่อน[๘๒] ในเมืองเขมรนั้น ธรรมเนียมนี้ทำกันแม้ในหมู่พวกขุนนางข้าราชการที่มั่งคั่งร่ำรวย ต่างคนต่างแข่งขันกันอุทิศที่ดินและทาสให้แก่วัดจำนวนมากๆ ทั้งนั้น เมื่อทำแล้วก็จารึกอักษรคุยอวดไว้ยืดยาวลงชื่อพวกทาสที่อุทิศให้ไว้นั้นๆ ด้วยครบทุกคน บัญชีชื่อพวกทาสจึงยาวเฟื้อยเป็นแถว ตัวอย่างชัดเจนที่สุดของการยกที่ดินยกทาสให้เป็นสมบัติและเครื่องแสวงหาผลประโยชน์ของวัด ก็คือการทำพิธีกัลปนาของพระเจ้าชัยวรรมันที่ ๗ คนที่เคยกล่าวถึงมาครั้งหนึ่งแล้ว (พ.ศ. ๑๗๒๔-หลัง ๑๗๔๔) กษัตริย์องค์นี้คลั่งไคล้ในการสร้างวัดสร้างวาเอาเสียจริงๆ ได้สร้างวัดวาขึ้นมากมายนับยอดปรางค์ที่สร้างไว้ทั้งหมดได้ถึง ๕๑๔ ยอด วัดทั้งหมดที่ทรงสร้างไว้นี้ ได้ทรงยกผลประโยชน์ทั้งมวลอันเกิดแต่หมู่บ้าน ๘,๑๗๖ หมู่ ที่อยู่รอบบริเวณวัดให้เป็นผลประโยชน์ของวัด พร้อมกันนั้นได้ถวายทาสไว้เป็น **"ข้าพระ"** เพื่อดูแลวัดและทำการผลิตเพื่อนำผลประโยชน์มาบำรุงพระ จำนวนทาสทั้งสิ้นมี ๒๐๘,๕๓๒ คน ในจำนวนนี้เป็นพวกนักฟ้อนรำสำหรับฟ้อนรำบำเรอพระและรูปปฏิมารวมอยู่ด้วย ๑,๖๒๒ คน![๘๓] การอุทิศที่ดินผู้คนผลประโยชน์นี้แหละที่เรียกว่า **"พระกัลปนา"** อันเป็นต้นกำเนิดของพิธีกัลปนาในเมืองไทย

ทีนี้เราหันมาดูการทำพิธี "พระกัลปนา" หรือถวาย "พระกัลปนา" ในเมืองไทย การทำพิธีนี้เราได้รับมาทำกันตั้งแต่สมัยทาสเดิมทีเดียวเป็นการยกทาสถวายวัด จึงได้เรียกพวกนั้นว่า "ข้าพระ" นั่นคือ "ทาสรับใช้พระ" มาภายหลังตกถึงสมัยศักดินาเปลี่ยนจากทาสมาเป็น "เลก" จึงได้เรียกว่า "เลกวัด" แต่ก็ยังมีที่เรียกข้าพระกันอยู่ตามเดิมทั่วไป

ตัวอย่างของการยกที่ดินและผลประโยชน์ให้แก่วัดก็คือ

การยกที่ดินให้แก่วัดในเขตเมืองพัทลุง และเมืองขึ้นของพัทลุงในสมัยพระเพทราชาเมื่อปี พ.ศ. ๒๒๔๒ ที่ดินทั้งหมดที่ยกให้แก่วัดในครั้งนั้นไม่ทราบจำนวนเนื้อที่แต่ทราบว่ามีจำนวนทั้งสิ้น ๒๙๐ วัด นอกจากที่ดินที่ยกอุทิศให้แก่วัดแล้ว บรรดาไพร่ทั้งปวงที่อยู่ในบริเวณนั้นก็ดีพวกชาวเหนือที่อพยพกวาดต้อนลงไปไว้ทางปักษ์ใต้ก็ดี ยกให้เป็นคนของวัดทั้งสิ้น ผลประโยชน์ทั้งปวงที่ทำได้ตกเป็นของวัดสำหรับบำรุงพระสงฆ์ที่อาศัยและซ่อมแซมวัดนั้นๆ พวกคนที่ตกเป็นของวัดนี้เรียกกันว่า "เลกวัด" เพราะมีสภาพเดียวกับเลกของเจ้าขุนมูลนาย บางทีก็เรียกว่า "ข้าพระ" หรือไม่ก็ **"โยมสงฆ์"** หรือเรียกควบว่า **"ข้าพระโยมสงฆ์"** คนพวกนี้ทั้งหมดได้รับการผ่อนปรนไม่ต้องเสียภาษีอากรใดๆ ทั้งสิ้น เพราะผลประโยชน์ที่ได้ใช้บำรุงวัดโดยสิ้นเชิงอยู่แล้ว[๘๔]

การยกที่ดิน เลก และผลประโยชน์ให้แก่วัดที่ขึ้นชื่อลือชามากอีกแห่งหนึ่งในเมืองไทย ก็คือที่พระพุทธบาทสระบุรี เมื่อสมัยพระเจ้าทรงธรรม (พ.ศ. ๒๑๖๓-๒๑๗๑) ครั้งนั้นเป็นครั้งที่ตาพรานบุญผู้มีบุญได้พบรอยพระพุทธบาท พระเจ้าทรงธรรมได้สร้างวัดสร้างมณฑปครอบพระพุทธบาทแล้วจึง :

"ทรงพระราชอุทิศที่ดิน ๑ โยชน์ (คือ ๑๖ กิโลเมตร-ผู้เรียบเรียง) รอบพระพุทธบาทถวายเป็นพุทธบูชา ทั้งกัลปนาผลซึ่งเก็บได้เป็นส่วนของหลวงในที่นั้น ก็ถวายไว้สำหรับใช้จ่ายในการรักษามหาเจดีย์สถานที่พระพุทธบาท และโปรดให้ชายฉกรรจ์อันมีภูมิลำเนาในเขตที่ทรงอุทิศนั้นพ้นจากราชการอื่น จัดเป็นพวกขุนโขลนเข้าปฏิบัติรักษาพระพุทธบาทแต่อย่างเดียว ที่บริเวณที่ทรงพระราชอุทิศนั้น ให้นามว่าเมืองปรันตปะ แต่เรียกโดยสามัญว่าเมืองพระพุทธบาท"[๘๕]

พวก "ขุนโขลน" นี้ ก็คือพวก "ข้าพระ" หรือ "เลกของพระพุทธบาท" พวกนี้มีหัวหน้าควบคุมอีกสี่คน คือหมื่นพรหม พันทต พันทอง และพันคำ หน้าที่ของทั้งสี่คนนี้ก็คือ "สำหรับได้ว่ากล่าวข้าพระโยมสงฆ์ให้สีซ้อมจังหันนิตยภัตถวายพระสงฆ์ ซึ่งจำพรรษาอยู่ ณ เขาจังหวัดพระพุทธบาทองค์ละ ๓๐ ทะนาน"[๘๖] พวกข้าพระที่พระพุทธบาทนี้ มีจำนวนมากมายพอดู เมื่อครั้งพระเจ้าบรมโกษฐ์รบกับเจ้าฟ้าอภัย เป็นสงครามกลางเมืองพวกข้าพระภายใต้การนำของขุนโขลนได้ยกกำลังไปช่วยทำสงคราม ๑๐๐ คน พอเสร็จศึกจึงได้รับพระราชทานอะไรต่ออะไรเพิ่มเติมยกใหญ่ และช่วยออกเงินไถ่พวกข้าพระที่ต้องตกไปเป็นขี้ข้าขี้ทาสต่างเมืองกลับมาอยู่ ณ พระพุทธบาทตามเดิม พวกข้าพระในพระพุทธบาทจึงเพิ่มมากขึ้นนับเฉพาะแต่คนฉกรรจ์มีถึง ๖๐๐ ครัว (สถิติพ.ศ. ๒๓๒๗)[๘๗]

พวกข้าพระที่อยู่ในบริเวณพระพุทธบาทนั้น นอกจากจะเป็น "ข้าพระไถนาหลวง เอาขึ้นถวายพระสงฆ์" แล้ว ยังต้องเสียภาษีอากรให้แก่วัดอีกด้วย (รูปเดียวกับ **Tithe** ของยุโรป) อัตราของอากรวัดพระพุทธบาทมีดังนี้ :

อากรค่านาเก็บโดยนับจำนวนวัวที่ใช้ไถ วัวคู่หนึ่งเก็บอากร ๑๐ สลึง ที่อ้อยไร่ละบาท อากรยางปีละ ๒ สลึง ตัดไม้เล็กๆ ขนาดแบกได้ด้วยพร้า อากรปีละ ๑ เฟื้อง อากรตัดเสาไม้ใหญ่ ปีละ ๒ สลึง พวกตัดหวาย "ฉีกตอกลอกเชือกสารพัดการทั้งปวง" ถ้าผู้ชายเสียอากรปีละ ๑ สลึง ผู้หญิงเสียอากรปีละเฟื้อง อากรตลาดร้านละ ๒ สลึง อากรหาบเร่หาบละเฟื้อง (คำให้การขุนโขลนเรื่องพระพุทธบาทในประชุมพงศาวดารภาคที่ ๗ น.๖๔)

การอุทิศที่ดิน และคนให้เป็นสมบัติและผลประโยชน์ของวัด คือ "กัลปนา" นี้ ได้ทำกันเป็นครั้งใหญ่อีกครั้งหนึ่งในสมัยพระเอกา

ทศรถ (อยุธยาตอนกลาง) แต่จะมีรายละเอียดอย่างไรหาหลักฐานไม่ได้ เชื่อว่าการกัลปนาวัดที่กษัตริย์ทำแล้วพงศาวดารมิได้จดลงไว้เป็นลำเป็นสันก็คงจะมีอีกมาก บางทีอาจจะมีแทบทุกสมัยรัชกาลก็ได้ ทั้งนี้สังเกตได้จากกฎหมายที่ชนชั้นศักดินาประกาศใช้ รู้สึกว่าเอาธุระเรื่องกัลปนามาตั้งแต่สมัยแรกตั้งกรุงศรีอยุธยา ในกฎหมายลักษณะอาญาหลวงซึ่งตราออกใช้ในสมัยพระเจ้าอู่ทองรามาธิบดีที่ ๑ กษัตริย์องค์แรกของอยุธยา (พุทธศตวรรษที่ ๑๙ ต่อ ๒๐) ก็มีอยู่มาตราหนึ่งที่ห้ามซื้อขายที่ดินและผู้คนในกัลปนาดังนี้

"มาตราหนึ่ง ไพร่หลวงงานท่านก็ดี ไพร่อุทิศกัลปนาให้เป็นข้าพระก็ดี เรือกสวนไร่นาสำหรับสัด (ส่วน) พระสัดสงฆ์ก็ดี ท่านมิให้ผู้ใดซื้อขายถ้าแลไพร่หลวงไพร่อุทิศต้องสุขทุกข์ประการใด แลเรือกสวนไร่นาสัดพระสัดสงฆ์เกี่ยวข้องอยู่ก็ดี ท่านให้บังคมทูลให้ทราบแล้วแต่พระเจ้าอยู่หัวจะทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ถ้าแลผู้ใดเอาไพร่หลวงไพร่อุทิศแลเรือกสวนไร่นาอันเป็นสัดพระสัดสงฆ์ไปซื้อขายแก่ผู้ใด ผู้ใดใครสมคบไถ่ซื้อไว้ท่านว่าผู้นั้นมิชอบ ให้เอาไพร่หลวงไพร่อุทิศกัลปนาและเรือกสวนไร่นา สัดพระสัดสงฆ์คงไว้ในราชการ ส่วนทรัพย์อันไถ่อันซื้อนั้นให้เรียกคืนไว้เป็นหลวง" (อาญาหลวง ๑๓๘)

ขอให้สังเกตด้วยว่า การพระราชทานที่เป็นกัลปนาแก่วัดนั้นมี ๒ วิธี วิธีหนึ่งเป็นการพระราชทานที่เด็ดขาดไม่เหมือนกับที่พระราชทานให้แก่เอกชน ซึ่งอาจเรียกคืนเวนคืนได้ ในสมัยพระนารายณ์มหาราชเคยยกที่ดินในวังลพบุรีให้เป็นกัลปนาวัด ทั้งนี้เพื่อบวชพวกข้าราชการที่จะต้องถูกพระเพทราชาและพระเจ้าเสือดักจับฆ่าตอนพระองค์สวรรคต รัชกาลที่ ๔ อยากได้วังคืนมาเป็นของเจ้าสำหรับอยู่ให้สบายอารมณ์ ก็ต้องหาที่ดินผืนใหม่มาแลก

เปลี่ยนดังปรากฏใน "ประกาศพระราชทานแลกเปลี่ยนที่วิสุงคามสีมาเมืองลพบุรี" ลงวันพุธ เดือน ๑๒ แรม ๑๓ ค่ำ ปีจอ จัตวาศก จุลศักราช ๑๒๒๔ (พ.ศ. ๒๔๐๕) ดังนี้

"จึงมีพระบรมราชโองการดำรัสให้เจ้าพนักงานกรมพระเกษตราธิบดีจัดซื้อที่นาตำบลหนึ่งใหญ่กว่าที่พระราชวังนั้น แลใหญ่กว่าที่บ้านเจ้าพระยาวิชาเยนทร์ด้วยเพราะได้เห็นว่าที่บ้านเจ้าพระยาวิชาเยนทร์นั้น พระสงฆ์ได้เข้าไปอยู่ครอบครองเอาเป็นที่วัดในคราวหนึ่ง... ที่นาที่จัดซื้อนั้นจึงทรงพระราชอุทิศถวายในพระพุทธจักร เป็นของจาตุทิศสงฆ์แลกเปลี่ยนที่พระราชวังแลที่บ้านเจ้าพระยาวิชาเยนทร์คืนมาเป็นของในพระราชอาณาจักร..." (ประชุมประกาศรัชกาลที่ ๔ ภาค ๖ น.๕๘)

ที่นาซึ่งรัชกาลที่ ๔ ซื้อถวายกัลปนาแลกเปลี่ยนเอาวังคืนมานั้น พระสงฆ์ผู้ครอบครองก็ให้ประชาชนเช่าทำนาเก็บผลประโยชน์เป็นรายปี ประกาศฉบับเดียวกันกล่าวต่อไปว่า

"ได้ยินว่าค่าเช่าได้ปีละ ๑๐ ตำลึง สองบาท สองสลึง (๔๒ บาท ๕๐ สต.) พระสงฆ์ในเมืองลพบุรีได้เก็บเป็นตัตรุปบาตบริโภคอยู่ทุกปี...ค่านาก็ไม่ได้เก็บเป็นหลวง..."

ที่ว่าค่านาก็ไม่ได้เก็บเป็นของหลวงนั้นหมายความว่า กษัตริย์ยกให้วัดเด็ดขาด ไม่เก็บภาษีที่ดินจากวัดอีกเลย ที่ดินของวัดเป็นอิสระจากอำนาจของกษัตริย์โดยสิ้นเชิง เป็นเสมือนที่ลอยๆ นั่นคือ "ทรงพระราชอุทิศกำหนดถวายเป็นวิสุงคามสีมาแขวงหนึ่ง ต่างหากจากพระราชอาณาเขต" (ประชุมประกาศรัชกาลที่ ๔ ภาค ๖ น.๕๕) โดยนัยนี้ ผลประโยชน์ที่วัดเก็บได้วัดได้เป็นกรรมสิทธิ์เต็มเม็ดเต็มหน่วย ไม่ต้องแบ่งเป็นภาษีที่ดินให้รัฐต่อเหมือนที่เคยทำกันในยุโรป ประกาศนั้นได้อธิบายว่า

"ทรงพระราชอุทิศยกไปเป็นที่สงฆ์ ให้สงฆ์เป็นเจ้าของด้วย ให้บริโภคค่านาเป็นกัลปนาด้วย เหมือนหนึ่งราษฎรเช่านาท่านผู้อื่นทำ ต้องเสียค่าเช่าให้เจ้าของนาด้วย ต้องเสียค่านาแทนเจ้าของด้วยฉันใด ผู้ที่เข้าไปทำนาในที่ของสงฆ์อันนั้น ต้องเสียค่าเช่าส่วนหนึ่งค่านาส่วนหนึ่ง เป็นของสงฆ์ทั้งสองส่วน"

ที่กล่าวมานี้ เป็นการอุทิศถวายที่กัลปนาอย่างพิเศษซึ่งที่ตกเป็นของสงฆ์เด็ดขาด รัฐไม่เก็บภาษีที่ดินจากสงฆ์เลย นี่เป็นอย่างหนึ่ง อีกอย่างหนึ่งเป็นการถวายที่แบบธรรมดา วิธีนี้วัดเก็บค่าเช่าแต่อย่างเดียว ฝ่ายกษัตริย์เก็บค่านา ผู้เช่าจึงเสียค่าเช่าให้วัดและเสียค่านาให้หลวง แต่รวมความแล้ว ผู้เช่าก็เสียทั้งสองชั้นทั้งนั้น ผิดกันก็ที่จะเสียให้แก่ใครเท่านั้น

ส่วนพระภิกษุสงฆ์ในวัด เมื่อเก็บได้ผลประโยชน์เท่าใดจากที่ดิน ก็จะแบ่งออกเป็นสามส่วน ส่วนหนึ่งใช้บำรุงพระพุทธ นั่นคือใช้เพื่อซื้อดอกไม้ธูปเทียน น้ำมันสำหรับบูชาพระบ้าง ซ่อมแซมพระบ้างโบสถ์บ้าง แต่ส่วนนี้ไม่ค่อยได้ใช้เท่าใดนัก เช่น น้ำมันตามตะเกียงบูชาพระ ถ้าเป็นวัดหลวงกษัตริย์ก็พระราชทานให้ (ประชุมประกาศรัชกาลที่ ๔) ส่วนที่สองใช้บำรุงพระธรรมนั้นก็คือสร้างคัมภีร์พระไตรปิฎก อรรถกถาฎีกา ทำตู้พระธรรม ฯลฯ ส่วนที่สามใช้บำรุงพระสงฆ์ไปตามลำดับยศศักดิ์

ในพระอัยการตำแหน่งนาพลเรือนกำหนดตำแหน่งศักดินานักบวชไว้เป็นลำดับตั้งแต่ ศักดินานา ๒,๔๐๐ ลงมาจนนา ๑๐๐ อัตราศักดินาของนักบวชนี้พระอัยการใช้คำว่า **"เสมอนา"** เช่น พระครูมิได้รู้ธรรมเสมอนา ๑,๐๐๐ ซึ่งหมายความว่า พระครูมิได้รู้ธรรมให้มีผลประโยชน์ และบรรดาศักดิ์เสมอกับขุนนางที่มีศักดินา ๑,๐๐๐ ที่ต้องใช้เช่นนี้ก็เพราะกษัตริย์มิได้แจกจ่ายที่ดินให้แก่พระสงฆ์หรือ

นักบวชเป็นรายตัว หากแจกจ่ายให้แก่วัด วัดเป็นผู้แสวงหาผลประโยชน์แล้วแบ่งปันกันในหมู่พระสงฆ์ตามลำดับศักดิ์อีกทอดหนึ่ง

โดยลักษณาการเช่นนี้ วัดในพระพุทธศาสนา จึงกลายสภาพเป็น **"เจ้าที่ดินใหญ่"** ไปโดยมาก ทางฝ่ายชนชั้นปกครองของศักดินาต้องเอาธุระเกื้อกูลดูแลพวกเลกวัดหรือข้าพระโดยยกไปเป็นหน้าที่ของกรมพระอาลักษณ์ ซึ่งมีตำแหน่งศักดินาเป็นกรมใหญ่ แต่ในภายหลังได้ย้ายไปเป็นหน้าที่ของ "กรมวัง" เท่าที่ปรากฏก็มีจำนวนมากมายอยู่ คือมี ข้าพระสิบสองพระอารามเป็นเบื้องแรก และต่อมาก็ได้พวกข้าพระในวัดต่างๆ ทั่วไปมาขึ้นต่อกรมวังอีกด้วย[๘๘]

ประเพณีการยกที่ดินกัลปนาวัดนี้ มิได้มีเฉพาะในพิธีของกษัตริย์แต่ผู้เดียว แม้พวกเจ้าพระยามหานครที่มั่งคั่งใหญ่โตก็ได้ปฏิบัติเหมือนกันทั้งสิ้น เช่นที่นครศรีธรรมราชในสมัยก่อนก็มี **"กรมข้าพระ"** อยู่ในระเบียบการปกครองเมืองด้วย[๘๙]

ประเพณีกัลปนาวัดอย่างโบราณนี้ แม้เดี๋ยวนี้จะยกเลิกไป แต่ทางปฏิบัติแล้วก็ยังคงมีการปฏิบัติที่คล้ายคลึง นั่นคือยังคงมีการพระราชทานที่เป็นวิสุงคามสีมาให้แก่วัดต่างๆ ซึ่งวัดเหล่านั้นได้ใช้เพื่อสร้างโบสถ์วิหารการเปรียญ และแบ่งให้ประชาชนเช่าเพื่อเก็บผลประโยชน์บำรุงวัด ส่วนพระสงฆ์ที่มียศศักดิ์และความรู้ในธรรมะก็ได้รับเงินเดือนเป็นค่านิตยภัต (ค่าอาหาร) แทนข้าวปลาอาหารที่เคยได้รับจากพวกเลกวัดในครั้งก่อน

ตามสถิติของกรมประชาสัมพันธ์เมื่อ ปี ๒๔๙๗ ปรากฏว่ามีวัดในพระพุทธศาสนาทั้งสิ้นถึง ๒๐,๙๔๔ วัดทั่วประเทศ ในจำนวนทั้งหมดนี้จะมีสักกี่วัดที่ได้รับพระราชทานที่เป็นวิสุงคามสีมา ไม่สามารถจะหาสถิติได้ (เฉพาะเวลาที่เขียนเรื่องนี้) เท่าที่หาได้เมื่อ พ.ศ. ๒๔๘๙ ได้มีการพระราชทานวิสุงคามสีมาครั้งหนึ่ง จำนวนวัดที่

ได้รับพระราชทานทั้งสิ้นในครั้งนั้น ๑๙๕ วัด เนื้อที่ของวิสุงคามสีมาที่พระราชทานทั้งสิ้นประมาณ ๑๐๘,๒๑๘,๖๔๐ ตารางเมตร (ประมาณ ๖๗,๖๓๗ ไร่เศษ)[๙๐] ตัวเลขนี้คงพอจะให้ความคิดได้บ้างอย่างคร่าวๆ ว่า วัดทั่วประเทศจะมีที่ดินในครอบครองสำหรับแสวงหาผลประโยชน์สักเท่าใด

นอกจากวัดในพระพุทธศาสนาแล้ว วัดในคริสต์ศาสนาของพวกบาทหลวงฝรั่งเศสก็ได้รับพระราชทานพระบรมราชานุญาตให้ซื้อหาที่ดินได้ เพื่อทำการเพาะปลูกแสวงหาผลประโยชน์เป็นทุนในการเผยแพร่ศาสนา ทั้งนี้ตามข้อตกลงระหว่างรัฐบาลศักดินาไทยกับรัฐบาลจักรวรรดินิยมฝรั่งเศสในหนังสือสัญญาทางพระราชไมตรีทางการค้าขายและการเดินเรือ ลงวันศุกร์ขึ้น ๑๔ ค่ำ เดือน ๙ ปีมะโรง พ.ศ. ๒๓๙๙ (ในรัชกาลที่ ๔) ซึ่งตรงกับวันที่ ๑๕ สิงหาคม ค.ศ. ๑๘๕๖

ที่ดินที่อนุญาตให้พวกวัดฝรั่งหรือมิสซังแสวงหาผลประโยชน์นี้ กำหนดให้ไม่เกินอัตราเมืองละสามพันไร่ ทั้งนี้โดยไม่คิดเนื้อที่ที่ใช้ตั้งวัดรวมด้วย แต่อัตรานี้ก็มีข้อยกเว้นเป็นแห่งเป็นที่เหมือนกัน เช่น เมืองชลบุรีให้เพิ่มเนื้อที่ดินขึ้นเป็น ๑๔,๐๐๐ ไร่ เมืองราชบุรีเป็น ๑๓,๐๐๐ ไร่ เมืองฉะเชิงเทรา ๙,๐๐๐ ไร่

รายชื่อเมืองและที่ดินของวัดบาทหลวงฝรั่งเศสในวันที่ออกพระราชบัญญัติมิสซัง มีดังนี้

๑. มณฑลกรุงเทพฯ

กรุงเทพ	๔๐๒	ไร่
นครเขื่อนขันธ์ (พระประแดง)	๓๕	ไร่
สมุทรปราการ	๔๐	ไร่
ธัญบุรี	๑๐๐	ไร่

มีนบุรี	๕๐๐	ไร่
รวมทั้งมณฑล	๑,๐๗๗	ไร่

๒. มณฑลปราจีนบุรี

ฉะเชิงเทรา	๑,๗๗๕	ไร่
(ภายหลังเพิ่มเป็น ๙,๐๐๐ ไร่)		
ปราจีนบุรี	๑,๓๒๕	ไร่
นครนายก	๒๙๕	ไร่
ชลบุรี	๑๒,๓๗๗	ไร่
(ภายหลังเพิ่มเป็น ๑๔,๐๐๐ ไร่)		
รวมทั้งมณฑล	๒๒,๗๗๒	ไร่

๓. มณฑลนครไชยศรี

นครไชยศรี	๑,๙๗๐	ไร่
สุพรรณบุรี	๓๕๐	ไร่
สมุทรสาคร	๑๕๐	ไร่
รวมทั้งมณฑล	๒,๔๗๐	ไร่

๔. มณฑลอยุธยา

อยุธยา	๑,๒๙๙	ไร่
สระบุรี	๑๖๐	ไร่
สิงห์บุรี	๑๖๔	ไร่
รวมทั้งมณฑล	๑,๖๒๓	ไร่

๕. มณฑลราชบุรี

ราชบุรี	๑๑,๖๑๗	ไร่
(ภายหลังเพิ่มเป็น ๑๓,๐๐๐ ไร่)		
กาญจนบุรี	๕๐	ไร่
สมุทรสงคราม	๘๓๔	ไร่

รวมทั้งมณฑล	๑๒,๕๐๑ ไร่
๖. มณฑลนครสวรรค์	
นครสวรรค์	๑๒ ไร่
๗. มณฑลจันทบุรี	
จันทบุรี	๒๑๕ ไร่
รวมทั้งสิ้น	๔๐,๖๗๐ ไร่

สรุปความในตอนนี้ทั้งตอนได้ว่า ผู้ถือกรรมสิทธิ์ในปัจจัยการผลิต (ที่ดิน) ในระบบศักดินาของไทยก็คือ

๑. กษัตริย์และพระบรมวงศานุวงศ์รวมทั้งลูกเมีย

๒. ขุนนางข้าราชบริพารและชนชั้นเจ้าที่ดินทั่วไป

๓. วัดในพระพุทธศาสนาและศาสนาอื่น

นั่นก็คือ ทั้งสามพวกนี้ คือเจ้าที่ดินใหญ่ในสังคมไทยในสมัยศักดินา

ไพร่–กับการถือกรรมสิทธิ์ที่ดิน

คราวนี้ก็มาถึงพวกไพร่พวกไพร่ถือกรรมสิทธิ์ในที่ดินอย่างไร?

ในสมัยพระบรมไตรโลกนาถ เมื่อได้มีการแจกจ่ายที่ดินกันครั้งใหญ่นั้น พวกไพร่ต่างก็ได้รับส่วนแบ่งที่ดินโดยทั่วกัน โดยปกติพวกนี้จะได้รับที่นาเพียงคนละ ๕ ไร่เท่านั้น ทั้งนี้เพราะพวกนี้ส่วนมากเป็นทาสที่เพิ่งได้หลุดพ้นมาเป็นไท ยังตั้งตัวกันไม่ติด มักจะเป็นพวกที่ยากจนข้นแค้นเสียส่วนมาก ซึ่งเข้าอยู่ในเกณฑ์ยาจกวนิพก ทาส และลูกทาส

ส่วนพวกไพร่ที่รับใช้งานเจ้านายเป็นไพร่เลว ถ้ามีคนฝากฝังให้เป็น **"เลว"** ของเจ้าขุนมูลนายได้ พวกนี้ก็นับว่ามีวาสนาได้เป็นข้าเจ้านาย ได้รับส่วนแบ่งนาคนละ ๑๐ ไร่

ถัดมาอีกขั้นหนึ่งเป็นพวก **"ไพร่ราบ"** พวกนี้คือไพร่ชั้นสูง มีฐานะดีกว่าพวกไพร่เลว เป็นอิสระแก่ตัว ไม่ต้องขอใครกินหรือพึ่งพาใครอยู่ พวกนี้ได้คนละ ๑๕ ไร่

นี่คืออัตราสูงสุดที่แต่ละคนจะได้รับในฐานะที่เป็นประชาชนของพระราชอาณาจักรสยามหรือในฐานะที่เป็นข้าแผ่นดินของท่าน

อัตราเหนือขึ้นไปนี้ยังมีอีกสองอัตรา นั่นคือ

อัตรา ๒๐ ไร่ สำหรับไพร่มีครัว ไพร่มีครัวนี้มิได้หมายถึงไพร่ที่มีครอบครัว หากหมายถึงไพร่ที่คุมครัวมาจากที่อื่น เช่น ทิดโตคุมครัวลาวมาจากเวียงจันทน์มีพวกลาวอยู่ในการนำหมู่หนึ่ง อาจจะเป็น ๒๐-๓๐ หรือ ๕๐ ดังนี้ทิดโตก็เป็นไพร่มีครัว ได้รับส่วนแบ่ง ๒๐ ไร่ เป็นความดีความชอบฐานที่มันชักชวนผู้คนมาทำนาให้ในหลวงท่าน

อัตรา ๒๕ ไร่ สำหรับไพร่หัวงาน นั่นคือสำหรับผู้ที่ได้รับแต่งตั้งเป็นหัวหน้างานของแต่ละย่าน ทิดโตที่คุมครัวลงมานั้น ถ้าเกิดได้เป็นหัวหน้างานโยธาทำถนนในพระราชวังหรือรอบพระราชวัง ทิดโตต้องคอยดูแลเร่งรัดงาน คอยควบคุมคนมิให้หลบหนี ฯลฯ แกก็ได้รับส่วนแบ่ง ๒๕ ไร่ เป็นรางวัลพิเศษ

อย่างดีที่สุด ถ้าทิดโตได้รับแต่งตั้งเป็น **"ห้าสิบ"** คือหัวหน้าของประชาชนในสิบหลังคาเรือน แกก็ได้ส่วนแบ่งเขยิบสูงขึ้นอีก ๕ ไร่ เป็น ๓๐ ไร่ ซึ่งในกรณีนี้ แกก็กลายเป็นข้าราชการไปเสียแล้ว หาใช่สามัญชนธรรมดาไม่

ในต้นสมัยของระบบศักดินา เป็นยุคสมัยของการปลดปล่อยทาสครั้งใหญ่ พวกทาสจึงได้รับส่วนแบ่ง หรือ **"รับพระราชทาน"** ที่ดินด้วยทุกตัวคน คนหนึ่งได้ ๕ ไร่ เสมอกันกับพวกยาจก (คนจน) และวนิพก (ขอทาน) พวกทาสและพวกยาจกวนิพกที่ได้รับ

พระราชทานที่ดินนี้ มิได้รับที่ดินไปเป็นกรรมสิทธิ์เด็ดขาด หากได้เพียงกรรมสิทธิ์ในการครอบครองทำผลประโยชน์ดังกล่าวแล้วแต่ต้น ขอให้เราสมมุติว่าบัดนี้มีทาส, ลูกทาส, ขอทาน, คนยากจนจำนวน ๓๐๐ คนได้ครอบครองที่ดินในตำบลสำโรงเป็นเนื้อที่ทั้งสิ้น ๑,๕๐๐ ไร่ (๕ x ๓๐๐) พวกนี้ได้กลายเป็นเสรีชนไปแล้วโดยสิ้นเชิงหรือไฉน?

ยังก่อน!

ในคราวเดียวกันนั้นพระยายมราชฯ เสนาบดีกรมเมืองได้รับพระราชทานส่วนแบ่งที่ดินหมื่นไร่ ในจำนวนที่ดินหมื่นไร่นั้นได้ครอบเอาที่ดิน ๑,๕๐๐ ไร่ ของพวกเสรีชนใหม่นั้นเข้าไว้ด้วย ฉะนั้นคนทั้ง ๓๐๐ ผู้ทำการผลิตบนที่ดินคนละ ๕ ไร่นั้น จึงต้องกลายเป็นคนภายในสังกัดของพระยายมราช พระยายมราชจึงออกกฎบังคับภายในอาณาเขตของตนให้พวกผู้คนเหล่านั้นมาช่วยทำนาให้ตนด้วย ให้ส่งส่วยเสียให้แก่ตนด้วย อัตราที่จะต้องเสียมีต่างๆ กันแล้วแต่จะตกลงกันได้ ถึงปีพระยายมราชก็ออกสำรวจจำนวนคนลงบัญชีไว้ เอาน้ำหมึกสักหมายเลขลงบนข้อมือบ้างบนท้องแขนบ้าง พวกที่ถูกสักแล้วต้องไปทำงานรับใช้นายจนตลอดชีวิตทุกคนจะหนีก็ไม่มีทางหนีเพราะน้ำหมึกดำติดอยู่ลบไม่ออก ตกลงก็เป็นขี้ข้าเจ้าขุนมูลนายไปจนกว่าจะตาย หาเวลาทำนาตัวเองยากเต็มที

คราวนี้พวกไพร่ทั้งปวงที่มีนาเพียง ๕ ไร่ หรือจะพูดให้ถูกมีสิทธิ์ทำนาเลี้ยงตนเองบนที่ดินเพียง ๕ ไร่เท่านั้น ทำเลี้ยงตนเองอยู่ไปมาพักเดียวก็ตระหนักว่าทำนาบนพื้นที่ ๕ ไร่ ไม่พอกิน ครั้นจะซื้อที่ดินเพิ่มก็ไม่มีสตางค์ และถึงมีสตางค์กฎหมายก็ห้ามซื้อขายที่ดินภายนอกเมืองหลวง หรือถึงกฎหมายอนุญาตให้ซื้อได้เขาก็ไม่อาจซื้อได้ เพราะกฎหมายของชนชั้นศักดินาอนุญาตให้เขามีที่ดินในครอบครองเพื่อทำผลประโยชน์ได้เพียง ๕ ไร่เท่านั้น เมื่อ

ประสบปัญหาไม่พอกินเขาก็ต้องกู้เงินดอกเบี้ยร้อยละ ๓๗.๕๐ ต่อเดือน (= ๑ เฟื้องต่อ ๑ ตำลึงในเวลา ๑ เดือน) ไม่ก็ขายฝาก (ซึ่งกฎหมายอนุญาต) พอหมดหนทางชำระหนี้เข้า เจ้าหนี้ก็ยึดที่ดินเสียซึ่งกฎหมายให้ยึดได้ ที่ดินก็หลุดมือไป ที่บางคนที่ดินหลุดมือไปแล้วก็ยังไม่รอดหนี้ ก็ต้องตีค่าตัวขายเป็นทาสต่อไป ตอนนี้ก็เลยถูกพวกนายเงินใช้ให้ไถนาสบายใจเฉิบไปเลย

ทีนี้ในฝ่ายพวกทาสของเจ้าขุนมูลนายอันที่จริงแล้วเมื่อพระบรมไตรโลกนาถแบ่งที่ดินให้คนละ ๕ ไร่นั้น มิใช่ว่าจะโลดแล่นออกไปทำนาของตัวได้ก็เปล่า พวกนี้ยังคิดค่าตัวอยู่กับเจ้าขุนมูลนายตัวมีนาก็มีไป ส่วนที่เป็นทาสก็เป็นไป (นี่เป็นลักษณะทาสของระบบศักดินาซึ่งทาสมีกรรมสิทธิ์ในทรัพย์สินเอกชนได้) เมื่อมีสตางค์มาไถ่ตัวหลุดเป็นไทเมื่อใดจึงจะไปทำนาของตัวเองได้และพอย่างเท้าเข้าไปสู่ที่นาของตนก็กลับต้องตกเป็นเลกของผู้ครอบครองเหนือผืนดินบริเวณนั้นอีกชั้นหนึ่ง แต่ส่วนมากแล้วพวกทาสที่พยายามดิ้นรนจนหลุดเป็นไทไปนั้น ลงท้ายก็เดินหลีกบ่วงของชนชั้นศักดินาไปไม่พ้นต้องฉิบหายขายตัวกลับเป็นทาส หรือไม่ก็เอาลูกเมียขายเป็นทาสกันแทบทั้งนั้น

นี่คือลักษณะการถือกรรมสิทธิ์ในปัจจัยการผลิตของไพร่ซึ่งเป็นชนส่วนข้างมากของสังคม

๒. การขูดรีดของชนชั้นศักดินา หรือการแสวงหาผลประโยชน์จากปัจจัยแห่งการผลิต

การขูดรีดของชนชั้นศักดินาที่ทำต่อไพร่ทั้งมวลนั้น มีอยู่ด้วยกันหลายแบบหลายวิธีเป็นต้นว่า ภาษีอากรจากที่ดิน, ค่าเช่า, ดอกเบี้ย, และการผูกขาดภาษีจะขออธิบายโดยย่อพอมองเห็นลักษณะ

คร่าวๆ ดังต่อไปนี้

ค่าเช่าและดอกเบี้ย

๑) ค่าเช่า หลักฐานการขูดรีดค่าเช่าของเจ้าที่ดินในสมัยศักดินาแต่โบราณไม่มีตกทอดมาถึงปัจจุบันเป็นล่ำเป็นสันนัก เราจึงรู้ได้ยากว่าได้มีการวางกำหนดอัตราค่าเช่าที่ดินกันอย่างไร แต่ตามที่ปฏิบัติสืบต่อกันมาระเบียบการเช่าที่นา มักเก็บค่าเช่าประมาณ ๓๐ เปอร์เซ็นต์ ของผลที่ได้ แม้จนในสมัยหลังๆ และแม้ในปัจจุบันก็ยังปฏิบัติกันอยู่ดาษดื่น ที่นาไร่หนึ่ง นาอย่างดีที่สุดจะได้ผลระหว่าง ๓๐-๔๐ ถัง ผลได้นี้ต้องส่งเป็นค่าเช่าเสียประมาณ ๑๐ ถัง อย่างกรุณาก็ ๖ ถัง แม้ในพระราชบัญญัติควบคุมค่าเช่านา พ.ศ. ๒๔๙๓ ซึ่งประกาศใช้เมื่อวันที่ ๑๒ ตุลาคม ๒๔๙๓ ก็ยังได้กำหนดอัตราค่าเช่าไว้ดังนี้ :

(๑) นาที่ได้ข้าวเปลือกปีหนึ่งไร่ละ ๔๐ ถังขึ้นไป เก็บไม่เกินไร่ละ ๑๐ ถัง

(๒) นาที่ได้ข้าวเปลือกปีหนึ่งไร่ละ ๓๐ ถังขึ้นไป เก็บไม่เกินไร่ละ ๖ ถัง

(๓) นาที่ได้ข้าวเปลือกปีหนึ่งไร่ละ ๒๐ ถังขึ้นไป เก็บไม่เกินไร่ละ ๓ ถัง

(๔) นาที่ได้ข้าวเปลือกปีหนึ่งไร่ละไม่ถึง ๒๐ ถัง เก็บไม่เกินไร่ละ ๑ ถัง

ซึ่งอัตรานี้เป็นอัตราค่าเช่านาในยุคทุนนิยมที่ชนชั้นศักดินาอ่อนกำลังลงไปแล้วด้วยซ้ำ

แต่อัตราการเช่าที่แพร่หลายที่สุดที่ใช้กันอยู่ทั่วไปก็คืออัตราค่าเช่า ๕๐ เปอร์เซ็นต์ของผลที่ได้นั่นคือ **"การทำนาแบ่งครึ่ง"** ซึ่งเป็นระบบการเช่าที่แพร่หลายใช้กันทั่วไปในประเทศศักดินาอื่นๆ

อีกหลายประเทศ เช่นประเทศจีนก่อนสมัยการปลดแอกเป็นต้น

การเช่าที่นาของประชาชนในยุคศักดินา เป็นรายได้สำคัญอย่างหนึ่งของชนชั้นศักดินา ทั้งนี้เพราะชนชั้นศักดินาได้เข้ายึดครองที่นาดีทั้งมวลไว้ในมือของตนเสียแทบทั้งสิ้น โดยเฉพาะในภาคกลางบริเวณลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา เมื่อชนชั้นศักดินาได้ขุดคลองระบายน้ำแล้ว ก็มักกว้านซื้อจับจองที่ดินไว้ในมือแทบทั้งหมด

"ในท้องทุ่งรังสิตอันกว้างใหญ่ไพศาลนั้น...ที่นาส่วนมากมิใช่เป็นกรรมสิทธิ์ของกสิกร กสิกรต้องเช่าเขาทำ และกสิกรได้เช่านาทำเป็นจำนวนเนื้อที่พอเหมาะแก่กำลังที่จะทำได้ เพราะถ้าขืนเช่ามามากเกินกำลังที่จะทำได้หมด ก็จำต้องเสียค่าเช่าทุกไร่ จะทำหรือไม่ทำก็ต้องเสียค่าเช่าให้แก่เจ้าของนาทั้งนั้นมิได้มีการยกเว้น...ทั้งนี้ก็เพราะเหตุว่านาในทุ่งรังสิตส่วนมากนั้นเป็นของบุคคลที่มิใช่กสิกร กสิกรในทุ่งรังสิตบางจังหวัด เช่น จังหวัดปทุมธานี กสิกรไม่ได้เป็นเจ้าของที่ดินเฉลี่ยร้อยละ ๗๒.๕๑ กสิกรเหล่านี้ส่วนมากไม่มีที่ดินของตนเองเลยสักไร่เดียว ต้องเช่าเขาทำทุกตารางนิ้ว..."[๙๑]

ในสมัยศักดินากฎหมายได้ช่วยรักษาผลประโยชน์ชนชั้นเจ้าที่ดินเป็นอย่างดี เพราะถ้าผู้เช่าไม่มีค่าเช่าให้ตามกำหนดสัญญา กฎหมายให้เกาะกุมตัวมาปรับให้เสียค่าเช่า ๒ เท่า ค่าเช่าที่เรียกเก็บ ๒ เท่านั้น ให้ยกค่าเช่าแท้ๆ ให้เจ้าของที่ดินไป ส่วนที่เหลือรัฐบาลยึดไว้ครึ่งหนึ่งเป็นค่าธรรมเนียม (เงินพินัย) อีกครึ่งหนึ่งเป็นค่าปรับ (สินไหม) ยกให้แก่เจ้าของที่ดิน (เบ็ดเสร็จเพิ่มเติมบทที่ ๗)

โดยปกติในสมัยศักดินา การชำระค่าเช่านา จะยกไปชำระกันปลายปี คราวนี้ถ้าหากเจ้าของที่นาเห็นว่าผู้เช่าคนเดิมทำท่าจะทำนาไม่ได้ผล มีกำลังไถไม่พอ ตกปลายปีจะไม่มีค่าเช่าให้ตน ในกรณีนั้นเจ้าของที่นาก็มีสิทธิ์ที่จะยกที่ดินผืนนั้นให้คนอื่นเช่าซ้อนทับลง

ไปได้ทันที เจ้าของนาจะทำเช่นนั้นไม่ได้ก็ต่อเมื่อผู้เช่าได้ชำระเงินล่วงหน้าแล้วเท่านั้น (เบ็ดเสร็จเพิ่มเติม บทที่ ๖)

อย่างไรก็ดี ฐานะของชาวนาเช่าที่ในสมัยศักดินาเป็นฐานะที่เสี่ยงต่อการหมดตัว ล้มละลายขายตัวเป็นทาสอยู่ตลอดเวลาเช่นเดียวกันกับในสมัยปัจจุบัน ที่สังคมยังมีลักษณะกึ่งศักดินาคือชาวนาต้องเสี่ยงต่อการล้มละลายกลายเป็นทาส กรรมกรวิ่งเข้ามาขายแรงงานในกรุงอยู่ร่ำไป

๒) ดอกเบี้ย การที่ชาวนาต้องประสบกับการขูดรีดอย่างหนักหน่วงทำให้แทบทุกครัวเรือนต้องกู้หนี้ยืมสิน แม้ในปัจจุบันชาวบ้านก็ยังคงอยู่ในสภาพเช่นนั้น ในตอนปลายระบบศักดินา หรือนัยหนึ่งตอนปลายของยุคที่ศักดินามีอำนาจทางการเมือง ได้มีผู้สำรวจหนี้สินของชาวนาไทย เมื่อ พ.ศ. ๒๔๗๓-๗๔ ปรากฏว่าชาวนามีหนี้สินเฉลี่ยแล้วดังนี้

ภาคกลาง มีหนี้สินครอบครัวละ ๑๙๐ บาท

ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ มีหนี้สินครอบครัวละ ๑๔ บาท

ภาคเหนือ มีหนี้สินครอบครัวละ ๓๐ บาท

ภาคใต้ มีหนี้สินครอบครัวละ ๑๐ บาท

อัตราดอกเบี้ยที่กสิกรไทยในยุคศักดินาต้องเสียให้แก่นายเงินในระยะ พ.ศ. ๒๔๗๓-๗๔ มีดังนี้

ภาคกลาง ต้องเสียดอกเบี้ยอย่างต่ำ ๔% อย่างสูง ๑๒๐%

ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ต้องเสียดอกเบี้ยอย่างต่ำ ๑๓% อย่างสูง ๕๐%

ภาคเหนือ ต้องเสียดอกเบี้ยอย่างต่ำ ๒% อย่างสูง ๓๘%

ภาคใต้ ต้องเสียดอกเบี้ยอย่างต่ำ ๑๒% อย่างสูง ๒๔๐%

จำนวนของกสิกรที่ต้องเป็นหนี้คิดเฉลี่ยแล้วดังนี้

ภาคกลาง กสิกร ๑๐๐ คนต้องเป็นหนี้ ๔๙.๑๗ คน
ภาคอีสาน กสิกร ๑๐๐ คนต้องเป็นหนี้ ๑๐.๗๕ คน
ภาคเหนือ กสิกร ๑๐๐ คนต้องเป็นหนี้ ๑๗.๘๓ คน
ภาคใต้ กสิกร ๑๐๐ คนต้องเป็นหนี้ ๑๘.๒๕ คน

(สถิติจากบทความของดร.แสวง กุลทองคำ ในเศรษฐสาร เล่มที่ ๒๓ ปีที่ ๒ ฉบับที่ ๙ ปักษ์แรก ๑ พฤษภาคม ๒๔๙๗)

อัตราดอกเบี้ยในสมัยศักดินาที่ใช้มาจนถึงสมัยรัตนโกสินทร์ตอนก่อนสมัยรัชกาลที่ ๕ ตามที่ปรากฏในกฎหมายลักษณะกู้หนี้บทที่ ๙ มีอัตราดังนี้คือ

๑ เฟื้อง ต่อ ๑ ตำลึงในระยะเวลา ๑ เดือน

นั่นคือกู้เงิน ๔ บาทต้องเสียดอกเบี้ย ๑๒ สตางค์ต่อเดือน คิดเป็นร้อยละได้ร้อยละ ๓๗.๕๐!

ลาลูแบร์ได้เล่าไว้ว่า ในสมัยแผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์ไม่มีกฎหมายห้ามเรียกดอกเบี้ยเกินอัตรา และพวกนายเงินก็พากันเรียกดอกเบี้ยกันอย่างสูงหามีจำกัดไม่

"แต่ในข้อนี้ลักษณะกู้หนี้บทที่ ๖๘ บัญญัติว่า หากอัตราดอกเบี้ยได้ตกลงกันกำหนดสูงกว่าอัตราดอกเบี้ยตามปกติ อัตรานี้จะใช้บังคับได้แต่เพียงเดือนหนึ่งเท่านั้น ภายหลังระยะเวลานี้ จะต้องลดลงให้เท่ากับอัตราหนึ่งเฟื้องต่อหนึ่งตำลึงซึ่งผิดกับข้อความที่ลาลูแบร์กล่าวไว้ หนังสือของลาลูแบร์โดยมากมีน้ำหนักน่าเชื่อเป็นหลักฐานในทางประวัติศาสตร์ได้ จึงสันนิษฐานว่า ข้อบัญญัติบทที่ ๖๘ ซึ่งห้ามมิให้เรียกดอกเบี้ยเกินอัตรานี้ได้ตราขึ้นภายหลังแผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์ หรืออีกนัยหนึ่งข้อบัญญัตินี้เลิกใช้และมิได้ถือตามในทางปฏิบัติและที่จริงจะเห็นได้ภายหลังว่า ตลอดมาจนถึงสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ คือในสมัยที่ข้อบัญญัติบทที่ ๖๘

นี้ยังคงเป็นกฎหมายอยู่ เจ้าหนี้ก็ยังมิได้ปฏิบัติตาม และเรียกเอาอัตราดอกเบี้ยสูงกว่าอัตราซึ่งกำหนดไว้ตามกฎหมายเนืองๆ...เนื่องจากอัตราดอกเบี้ยสูงนี้เอง ลูกหนี้ซึ่งไม่ชำระดอกเบี้ยตามระยะเวลา จึงตกอยู่ในภาวะอันหนักของดอกเบี้ยที่ทบทวีขึ้นโดยรวดเร็ว จำนวนเงินค้างชำระเพิ่มขึ้นจนลูกหนี้ไม่สามารถชำระได้ และหมดหนทางที่จะรอดตัวได้ นอกจากยอมตัวลงเป็นทาส"[๙๒]

ในสมัยรัชกาลที่ ๕ ปีแรกที่ได้ขึ้นเสวยราชย์ได้ออกกฎหมายเพื่อแสดงความปรารถนาจะช่วยลูกหนี้ทาสขึ้นฉบับหนึ่ง (ประกาศเมื่อวันพุธ เดือน ๓ แรม ๗ ค่ำ วันที่ ๓ กุมภาพันธ์ ๒๔๑๑) แต่ก็เป็นกฎหมายประหลาดกล่าวคือทีแรกก็ช่วยลูกหนี้ทาสโดยให้ชำระเพียงเงินต้นเท่านั้น ดอกเบี้ยไม่ต้องชำระต่อไป แต่ดอกเบี้ยค้างชำระไว้กี่ปีๆ ต้องชำระด้วย และยังระบุว่า ถ้าหากลูกหนี้ทาสไม่มีเงินชำระดอกเบี้ยที่ค้างนั้น ให้นายเงินเฆี่ยนลูกหนี้ได้แทนดอกเบี้ยในอัตรา ๓ ทีต่อ ๑ ตำลึง! นั่นเป็นลักษณะของโทษทางอาญาโดยตรง!

"ดอกเบี้ยร้อยละ ๓๗.๕๐ ต่อเดือนนั้น จะได้ใช้กันตามกฎหมายมานานเพียงใดไม่ปรากฏ แต่เท่าที่พบหลักฐาน การกู้เงินอย่างเปิดเผยได้ลดดอกเบี้ยลงมามากในรัชกาลที่ ๔ ลดลงมาเหลือร้อยละ ๑๕ ต่อปี[๙๓] และได้ลดลงมาเรื่อยๆ ในสมัยรัชกาลที่ ๕ เป็นชั่งละบาท แต่พวกนายเงินก็มักโกงขึ้นเป็นชั่งละ ๕ บาทอยู่เสมอ" (ร. แลงกาต์)

อย่างไรก็ดี ดอกเบี้ยและค่าเช่าจะมีอัตราสูงหรือต่ำเพียงใดก็ตาม โดยลักษณะของมันแล้ว มันก็คือระบบการขูดรีดหลักของชนชั้นศักดินาทั้งมวลที่กระทำต่อไพร่ในยุคนั้นนั่นเอง โดยเฉพาะดอกเบี้ยนั้นเป็นเครื่องมือสำคัญของชนชั้นเจ้าที่ดิน ที่จะอ้างเพื่อยึดทรัพย์

และที่ดินรวมทั้งลูกเมียของไพร่ไปเป็นของตน **"สืบสาวเอาลูกเต้าข้าคนช้างม้าวัวควายเหย้าเรือนเรือกสวนไร่นาที่ดินให้แก่เจ้าสินโดยควรแก่สินท่าน..."** (กู้หนี้ ๕๐) นี่ประการหนึ่ง อีกประการหนึ่งดอกเบี้ยได้ใช้เป็นเครื่องมือที่จะเอาคนลงเป็นทาส นั่นคือนำออกตีค่าขายตัวเอาเงินใช้หนี้ **"กู้หนี้ท่านเมื่อเป็นไท และจำเนียร (นาน) ไปแลผู้กู้ยาก (ตกยาก) เป็นทาสท่าน และให้เอาตัวผู้ถือหนี้นั้นออกมาตีค่าขายแจกแก่เจ้าหนี้ทั้งปวง"** (กู้หนี้ ๑๕)

นี่คือพิษสงของดอกเบี้ยในสมัยศักดินา ซึ่งแม้ในยุคกึ่งศักดินาปัจจุบันนี้ ก็ยังมีพิษสงไม่ยิ่งหย่อนไปกว่ากันเท่าใดนัก

ภาษีอากร

ผลประโยชน์ของชนชั้นศักดินา, โดยเฉพาะพวกชนชั้นปกครองศักดินา, ในด้านภาษีอากรนี้ มีอยู่ด้วยกัน ๔ ประเภท กล่าวคือ :

๑) ส่วย

๒) ฤชา

๓) จังกอบ

๔) อากร

จะขออธิบายคร่าวๆ พอให้เห็นลักษณะการขูดรีดของชนชั้นศักดินาและจะเลือกเน้นกล่าวแต่เฉพาะที่จำเป็นและที่สำคัญตามลำดับ

๑) **ส่วย**

ส่วย หมายถึงเงินหรือสิ่งของที่รัฐบาลศักดินาบังคับเก็บกินเปล่าเอาจากประชาชนและคนในบังคับของตน การเก็บส่วยมิใช่เป็นการเก็บส่วนลดจากผลประโยชน์หรือรายได้ใดๆ ทั้งสิ้น หากเป็นการเก็บเอาดื้อๆ ใครอยู่บนผืนดินของฉัน อาศัยอากาศ

ฉันหายใจ อาศัยน้ำในคลองฉันดื่มก็ต้องเสียเงินหรือสิ่งของที่ฉันต้องการให้แก่ฉันเป็นสิ่งตอบแทน ถ้าจะพูดให้กระจ่างแจ้งส่วยก็คือเงินค่าเช่าดินฟ้าอากาศหรือเช่าดินน้ำลมไฟจากกษัตริย์ ถ้าไม่เช่นนั้นก็คือเงินแป๊ะเจี๊ยะเราดีๆ นี่เอง

ประเภทของส่วยมีอยู่ด้วยกัน ๔ ประเภทคือ

ก. *เครื่องราชบรรณาการ* คือส่วยที่พวกเจ้าประเทศราชหรือสามนตราช (Vassals) ต้องส่งมาถวายเป็นประจำ ปีละครั้งบ้าง สามปีต่อครั้งบ้าง ของที่จะส่งมาเป็นส่วยหรือบรรณาการก็มักมีสิ่งของพื้นเมืองที่หาได้ยากในราชสำนักของศักดินาเมืองไทย เช่นประเทศญวนก็จะมีแพรอย่างดี ประเทศลาวก็จะมีของป่าที่หายากดังนี้เป็นต้น แต่สิ่งที่จะขาดไม่ได้ก็คือ ต้นไม้เงินต้นไม้ทองอย่างละต้นส่งควบเข้ามาสำหรับบูชาพระบรมโพธิสมภารของพระเจ้าแผ่นดินใหญ่ในกรุง การกะเกณฑ์ส่วยสาบรรณาการนี้ เป็นการขูดรีดระหว่างชนชั้นศักดินาต่อชนชั้นศักดินาด้วยกัน ซึ่งแน่นอนย่อมตั้งอยู่บนพื้นฐานของการขูดรีดประชาชนอีกทอดหนึ่งด้วย

ข. *พัทธยา* คือการริบเอาสมบัติทรัพย์สินของเอกชนเข้าเป็นของกษัตริย์ ในสมัยพระนารายณ์ ลาลูแบร์เล่าไว้ว่า ริบเอาส่วนแบ่งจากทรัพย์สินมรดกของผู้ตาย ซึ่งรัฐบาลศักดินาเห็นว่ามีอยู่เกินศักดิ์ของทายาท ทรัพย์สินของพวกนี้เรียกว่า ต้อง **"พัทธยา"** พัทธยานั้นตามตัวแปลว่า การฆ่า การประหาร ทรัพย์สินพัทธยาจึงมิได้หมายถึงแต่เพียงทรัพย์สินมรดกที่มีมากเกินศักดิ์ของผู้รับทายาทเท่านั้น หากหมายถึงทรัพย์สินทั้งปวงที่รัฐบาลศักดินาริบมาจากผู้ที่ต้องโทษประหาร ถ้าเราเปิดดูกฎหมายเก่าๆ สมัยอยุธยาและรัตนโกสินทร์ ตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ ๕ ขึ้นไปจะพบโทษ ฟันคอ, ริบเรือน, ริบราชบาตร มีอยู่แทบทุกมาตรา พวกที่ถูกฟันคอริบ

เรือนนี้คือผู้ต้อง "พัทธยา" เมื่อตัวเองคอหลุดจากบ่าแล้ว บ้านช่องเรือกสวนไร่นาก็ต้องถูกริบเข้าเป็นของพัทธยา โอนเข้าเป็นของหลวงทั้งสิ้น ถ้าหากริบราชบาตร ก็หมายถึงริบหมดทั้งลูกเมีย บ่าวไพร่ผู้คน เอาเข้าบัญชีเป็นคนของกษัตริย์ทั้งสิ้น ลักษณะนี้เป็นลักษณะของโจรปล้นทรัพย์โดยตรง แต่ว่าเป็นโจรปล้นทรัพย์ที่ใช้กฎหมายของตนเองเป็นเครื่องมือรักษาความเที่ยงธรรมเท่านั้น ด้วยเหตุนี้ โทษฟันคอริบเรือนหรือริบราชบาตรจึงเป็นโทษที่นิยมใช้อยู่ทั่วไป เฉพาะในกฎหมายอาญาหลวงแล้วดูเหมือนเกือบจะทุกมาตราและในบางมาตราก็วางโทษเอาไว้น่าขำ เช่น

"มาตราหนึ่ง ผู้ใดใจโลภนักมักทำใจใหญ่ใฝ่สูงให้เกินศักดิ์กระทำให้ล้นพ้นล้ำเหลือบรรดาศักดิ์อันท่านให้แก่ตน แลมิจำพระราชนิยมพระเจ้าอยู่หัว (คือไม่ระวังว่าพระเจ้าอยู่หัวทรงชอบอย่างไหน) และถ้อยคำมิควรเจรจาเอามาเจรจาเข้าในระหว่างราชาศัพท์ (คือใช้คำราชาศัพท์ผิดเอาคำไพร่มาใช้ปน) แลสิ่งของมิควรประดับเอามาทำเป็นเครื่องประดับตน (ตีเสมอเจ้า!) ท่านว่าผู้นั้นทะนงองอาจท่านให้ลงโทษ ๘ สถาน สถานหนึ่งให้ฟันคอริบเรือน ๑ สถานหนึ่งให้เอามะพร้าวห้าวยัดปาก ๑ สถานหนึ่งให้ริบราชบาตรแล้วเอาตัวลงหญ้าช้าง ๑ สถานหนึ่งให้ไหม (ปรับ) จตุรคูณแล้วเอาตัวออกจากราชการ ๑ สถานหนึ่งให้ไหมทวีคูณ ๑ สถานหนึ่งให้ทวนด้วยลวดหนัง ๕๐ ที ๒๕ ที ใส่ตรุไว้ ๑ สถานหนึ่งให้จำไว้แล้วถอดเสียเป็นไพร่ ๑ สถานหนึ่งให้ภาคทัณฑ์ไว้ ๑ รวม ๘ ฯ" (อาญาหลวง พ.ศ. ๑๘๙๕, รัชกาลที่ ๑ ชำระมาตรา ๑)

นอกจากที่กล่าวมาแล้ว การยกทัพไปตีปล้นสะดมแย่งชิงเอาทรัพย์สินของศัตรูมาก็ดี กวาดต้อนผู้คนทรัพย์สมบัติประชาชนมาก็ดี เหล่านี้อยู่ในเกณฑ์ "พัทธยา" คือ ของได้เปล่าจากการ

ฆ่าฟันประหารชีวิตทั้งสิ้น

ตัวอย่างของผู้ต้องพัทธยา คือ โทษฟันคอริบเรือนและลูกเมียข้าคน ก็คือ **"ขุนไกรพลพ่าย"** พ่อของขุนแผนในวรรณคดีอิงเรื่องจริงของเรา ครั้งนั้นขุนไกรฯ ต้องออกไปเป็นแม่กองต้อนควายเข้าโขลงหลวง ควายตื่นไล่ขวิดผู้คน ขุนไกรเห็นว่าชีวิตคนสำคัญกว่าควาย จึงเข้าสกัดใช้หอกแทงควายตายลงหลายตัว ควายเลยตื่นหนีเข้าป่าไปสิ้น ข้างสมเด็จพระพันวัสสาทรงกริ้วเสียดายควายมากกว่าคน เลยพาลพาโลสั่งพวกข้าหลวงว่า :

"เหวยเหวยเร่งเร็วเพชฌฆาต ฟันหัวให้ขาดไม่เลี้ยงได้
เสียบใส่ขาหยั่งขึ้นถ่างไว้ ริบสมบัติข้าไทอย่าได้ช้า"

เมื่อโดนเข้าไม้นี้ ขุนไกรก็คอหลุดจากบ่า ลูกเมียเดือดร้อนกระจองอแง นางทองประศรีเมียขุนไกรนั้นนอกจากจะเสียผัวรักแล้ว **"ยังจะถูกเขาริบเอาฉิบหาย"** อีกทอดหนึ่ง[๙๔]

นี่คือ ธรรมะ ของศักดินา และก็นี่คือ พัทธยาของศักดินา!

ค. *เกณฑ์เฉลี่ย* คือ การเกณฑ์เงิน เกณฑ์แรงช่วยกิจการของกษัตริย์เป็นครั้งคราว เช่น กษัตริย์ชอบถวายน้ำมันมะพร้าวให้แก่วัดวาอารามสำหรับตามประทีปบูชาพระ ก็จะออกหมายเกณฑ์เฉลี่ยเอามะพร้าว หรือน้ำมันมะพร้าวจากเจ้าของสวนหรือถ้าจะเลี้ยงแขกเมืองก็เกณฑ์เฉลี่ยให้ประชาชนช่วยเงินทองข้าวของตามแต่จะกำหนด บางทีก็เกณฑ์แรงเพื่อสร้างป้อมปราการกำแพงวังหรือเกณฑ์ไพร่ไปล้อมช้าง เป็นต้น การเกณฑ์เช่นนี้ไม่มีกำหนดตายตัว ขึ้นอยู่กับความต้องการของกษัตริย์เป็นครั้งคราว เรียกว่าถ้ากษัตริย์จะต้องเสียอะไรจะทำอะไร ก็ต้องหันขวับมาเกณฑ์ให้ประชาชนช่วยออกเงินและออกแรงเฉลี่ยเอาเสมอไป

ง. *ส่วยแทนแรง* ส่วยแทนแรงนี้ คือเงินหรือสิ่งของที่กษัตริย์

เรียกเก็บเอาจากประชาชนทั่วไปที่ไม่ไปใช้แรงช่วยงานเกณฑ์ของรัฐบาลศักดินา พึงเข้าใจเสียก่อนว่าในยุคศักดินานั้นผู้ชายที่ร่างกายครบอาการ ๓๒ ทุกคนถือว่าเป็นชายฉกรรจ์จะต้องถูกเกณฑ์ให้เข้ารับราชการ ที่ว่ารับราชการนี้ก็คือออกแรงทำงานรับใช้ชนชั้นศักดินา จะเป็นงานไถนา ดำนา โยธา ฯลฯ ก็แล้วแต่ มีกำหนดปีละ ๖ เดือนเรียกว่า *เข้าเวร* (เวรจริงๆ!) และต้องเข้าไปตั้งแต่อายุ ๑๘ จนถึง ๖๐ ปีบริบูรณ์ เมื่อเกณฑ์คนนั้นได้คัดเอามาแต่ที่ล่ำสัน หรือไม่ล่ำสันก็ได้ แต่ต้องให้พอจำนวนต้องการ (เหมือนเกณฑ์ทหาร) พวกที่เหลือไม่ต้องการใช้แรง ก็ได้รับอนุญาตให้ไปทำมาหากิน แต่ต้องส่งเงินมาให้หลวงใช้ หรือคนที่ถูกเกณฑ์ แต่ไม่ชอบรับใช้เจ้านาย ก็อาจจะส่งเงินให้หลวงเพื่อหาจ้างคนอื่นไปเข้าเกณฑ์แทนตนก็ได้ซึ่งต้องส่งไปจนถึงอายุ ๖๐ ปีเช่นกัน เงินนี้เรียกว่า **"ส่วยแทนแรง"** อัตราที่จะเสียนั้นกำหนดไว้ว่าปีละ ๑๒ บาท (อัตราสมัยพระนารายณ์) ที่เก็บสิบสองบาทนั้น หลวงอธิบายว่าเพื่อจ้างคนมาทำงานแทน โดยให้ค่าแรงเดือนละบาท ๖ เดือน ๖ บาท และให้เบี้ยเลี้ยงอีกเดือนละบาท รวมทั้งสิ้น ๑๒ บาท ซึ่งว่ากันที่จริงแล้วก็ไม่ได้จ้างใคร หลวงเก็บเงินเข้าพระคลังมหาสมบัติเงียบไปเลยเท่านั้นเอง

เรื่องอัตราจ้างคนรับราชการแทน หรือเสียเงินเป็นส่วยแทนแรงนี้ ตามที่ปรากฏในพระราชกำหนดเก่าบทที่ ๔๘ พ.ศ. ๒๒๙๑ (ปลายอยุธยา) ปรากฏว่าอัตราไม่คงที่ คืออัตราบางทีก็คิด ๓ บาทต่อเดือน บางทีก็ ๔ บาทต่อเดือน (ปีละ ๑๘-๒๔ บาท) ถ้าหากถูกเกณฑ์ไปล้อมช้าง, จับสลัด, จับผู้ร้าย คนที่ไม่ไปต้องเสียเงินในอัตรา ๕-๖-๗ บาทต่อเดือน หรือบางทีก็ ๘ บาทต่อเดือน **"ถ้าจะคิด ไพร่ท้องหมู่ต้องเสียเงินค่าจ้างแต่ละปีเป็นเงิน ๔ ตำลึง ๒**

บาท (๑๘ บาท) บ้าง หกเจ็ดตำลึง (๒๔-๒๘ บาท) บ้าง"

"มีความข้อหนึ่งเนื่องต่อการที่ชายฉกรรจ์ต้องมาเข้าเวรดังกล่าวมา ซึ่งคนทั้งหลายยังไม่รู้หรือเข้าใจผิดอยู่โดยมาก ควรจะกล่าวอธิบายแทรกลงตรงนี้ คือเมื่อตอนกลางสมัยกรุงศรีอยุธยา รัฐบาลต้องการตัวเงินใช้จ่ายยิ่งกว่าได้ตัวคนมาเข้าเวร จึงยอมอนุญาตให้ไพร่ซึ่งไม่ปรารถนาจะเข้าเวรเสียเงิน **"ค่าราชการ"** เหมือนอย่างจ้างคนแทนตัวได้ เมื่อมาถึงรัชกาลที่ ๑ กรุงรัตนโกสินทร์ค่าราชการต้องเสียปีละ ๑๘ บาท มีผู้สมัครเสียเงินค่าราชการแทนเข้าเวรเป็นพื้น"[๙๕]

"เงินค่าราชการ" นี้ เก็บเรื่อยมาจนถึงสมัยรัชกาลที่ ๕ เมื่อออกพระราชบัญญัติการเกณฑ์ทหารขึ้นแล้วได้ปรับปรุงการเก็บเงิน "ค่าราชการ" เสียใหม่โดยออก "พระราชบัญญัติเก็บเงินค่าราชการ ร.ศ. ๑๒๐" (พ.ศ. ๒๔๔๔) การเก็บเงินคราวนี้ ได้พยายามเปลี่ยนชื่อเรียกเดิมทีว่า **"ค่าแรงแทนเกณฑ์"** มาเป็น **"ค่าราชการ"** และวางอัตราใหม่ คือเก็บปีละ ๖ บาท จากทุกคนที่มิได้ถูกเกณฑ์ทหาร เก็บตั้งแต่อายุ ๑๘ ปี ไปจนถึง ๖๐ ปี

ครั้นต่อมาเมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๒ (รัชกาลที่ ๖) ทรงพระราชดำริว่า การเก็บเงินตามพระราชบัญญัติเก็บเงินค่าราชการ ร.ศ. ๑๒๐ นั้น ได้ปฏิบัติตามหลักแห่งการเก็บเงินส่วยแต่เดิมมา จึงมีบุคคลซึ่งได้รับความยกเว้นจากการเสียเงินเป็นจำนวนมากมายหลายประเภท สมควรจะแก้ไขให้ชายฉกรรจ์ทั้งปวงต้องเสียเงินโดยความเสมอภาคยิ่งขึ้น กับกำหนดระเบียบการสำรวจให้รัดกุมจึงได้โปรดเกล้าฯ ให้ประกาศ **"พระราชบัญญัติลักษณะการเก็บเงินรัชชูปการ พุทธศักราช ๒๔๖๒"**...[๙๖]

ด้วยเกรงว่าประชาชนจะไม่ได้เสียเงินหรือพูดให้ถูก **"ถวาย**

เงินค่าราชการ" ได้ทั่วถึงเสมอภาคกันนี้เอง พระราชบัญญัติเก็บเงินใหม่จึงออกมาเมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๒ คราวนี้เปลี่ยนเรียกชื่อเงินเป็น **"รัชชูปการ"** คือ **"บำรุงแผ่นดิน"** หรือ **"บำรุงกษัตริย์"** ในพ.ร.บ. นั้นให้คำนิยามไว้ว่า

"คำว่า "เงินรัชชูปการ" ให้พึงเข้าใจว่า บรรดาเงินซึ่งบุคคลต้องถวายหลวงตามที่ได้กำหนดไว้ในพระราชบัญญัตินี้"

อัตราที่เก็บคราวนี้ก็คงเท่าเดิม คือเก็บ ๖ บาทต่อปี จากอายุ ๑๘ จนถึง ๖๐ ผิดกันก็คือตัดบุคคลที่ได้รับยกเว้นออกไปเสียบ้าง คงไว้แต่เพียง ๑) นักบวช (เฉพาะบางนิกายและมีเงื่อนไขต่างหาก), ๒)ทหาร ตำรวจ ที่ต่ำกว่าชั้นสัญญาบัตรและกองหนุนประเภทที่ ๑, ๓) กำนัน ผู้ใหญ่บ้าน สารวัตร แพทย์ประจำตำบล, ๔) คนพิการทุพพลภาพ, ๕) คนบางพวกที่ยกให้เฉพาะแห่ง

การแก้ไขการเสียเงินค่ารัชชูปการให้ได้เสียอย่าง **"เสมอภาค"** นี้เป็นสิ่งที่ศักดินา **"ผเอิดผเสิน"** กันนักหนาถึงกับมีผู้เขียนสรรเสริญรัชกาลที่ ๖ ไว้ว่า :

"แม้ที่สุดจนพระองค์เองก็ทรงยอมเสียค่ารัชชูปการปีละ ๖ บาท เหมือนกับคนอื่นๆ"[๙๗]

ไม่ทราบว่าจะให้เข้าใจว่าอย่างไรเพราะถึงแม้จะทรงควักพระกระเป๋าเสียเงินสักล้านบาทก็คงเป็นเงินรัชชูปการ (บำรุงพระราชา) อยู่นั่นเอง!

เงินรัชชูปการนี้ มาถึง พ.ศ. ๒๔๖๘ (รัชกาลที่ ๗) ได้เลื่อนเกณฑ์อายุจาก ๑๘ ขึ้นเป็น ๒๐ อัตรายังคงเดิมและยังคงต้องเสียไปจนถึงอายุ ๖๐ ปี เช่นนี้ไม่เคยเปลี่ยนแปลง จนท้ายที่สุดมายกเลิกเมื่อ พ.ศ. ๒๔๗๕ หลังจากการปฏิวัติประชาธิปไตยของชนชั้นกลาง

คราวนี้เรื่องก็มีต่อไปว่า ถ้าคนไม่มีเงินรัชชูปการเสียจะว่าอย่างไร? ตามอัตรา ๑๐ ของพ.ร.บ.เงินรัชชูปการ พ.ศ. ๒๔๖๘ กล่าวว่าให้มีหมายเกาะกุมเอาตัวมาสอบสวนแล้วให้ทำประกันด้วยหลักทรัพย์เท่าจำนวนเงินรัชชูปการที่ค้างชำระ โดยมีเงื่อนไขว่าจะต้องนำมาชำระภายใน ๑๕ วัน ถ้ามิฉะนั้นก็จะปฏิบัติตามข้อ ๓ แห่งมาตรา ๑๐ กล่าวคือ

"ยึดทรัพย์สินของผู้ค้างเงินรัชชูปการออกขายทอดตลาดเพื่อใช้เงินรัชชูปการกับค่าธรรมเนียม และค่าใช้จ่าย โดยอนุโลมตามพระราชบัญญัติลักษณะวิธีพิจารณาความแพ่งฯ ร.ศ.๑๒๗"

ถ้าปฏิบัติตามนั้นไม่ได้ ก็ต้องปฏิบัติขั้นต่อไป คือ ตามข้อ ๔ (อนุมาตรา-แก้ไขเพิ่มเติม พ.ศ. ๒๔๗๓) กล่าวคือ

"ให้นายอำเภอมีอำนาจที่จะสั่งให้เอาตัวผู้นั้นใช้งานโยธาของหลวงมีกำหนดตามจำนวนปีที่เงินรัชชูปการค้างปีละ ๑๕ วัน แต่ไม่เกิน ๓๐ วัน ในระหว่างทำงานโยธานั้นผู้ไม่เสียเงินรัชชูปการจะต้องอยู่ในความควบคุมของเจ้าพนักงานและกักตัวไว้ให้อยู่ในสถานที่แห่งใดแห่งหนึ่ง ซึ่งเสนาบดีกระทรวงมหาดไทยจะได้กำหนดให้และให้จ่ายอาหารของหลวงเลี้ยงชีพ"

ข้อที่จะลืมกล่าวเสียไม่ได้ก็คือ เจ้าพนักงานผู้ทำการสำรวจเก็บเงินจะได้ส่วนลดเป็นเปอร์เซ็นต์ไม่เกินอัตราร้อยละ ๕ ของเงินที่เก็บได้! (ม. ๑๓ พ.ร.บ.ลักษณะการเก็บเงินรัชชูปการ พ.ศ. ๒๔๖๒)

"ฝ่ายชาวต่างประเทศที่อยู่ในเมืองไทย" ซึ่งส่วนมากเป็นชาวจีน ก็ต้องใช้แรงหรือเสียส่วยเช่นกันโดยกำหนดให้ ๓ ปี เรียกส่วยครั้ง ๑ ส่วนมากชาวจีนมักยอมเสียส่วย เมื่อเสียแล้วก็มีปี้ผูกข้อมือไว้ให้เป็นสำคัญ จึงเรียกกันว่าเงินผูกปี้ วิธีเก็บมีดังนี้

"บรรดาจีนทั้งปวงที่ไม่ได้สัก ไม่มีจำนวนในทะเบียนหางว่าวกรมพระสัสดีนั้น เกณฑ์ให้ทำการพระนครคนละเดือน ถ้าจะไม่ทำ ให้เสียเงินคนละตำลึง กับค่าฎีกาสลึงหนึ่งทุกคน ถ้าจีนคนใดจะไม่ให้ผูกปี้ที่ข้อมือ จะขอแต่ฎีกาเปล่าให้เสียเงินค่าจ่ายราชการตำลึงกึ่ง ค่าฎีกาสองสลึง"[๙๘]

เป็นอันว่าชาวจีนคนหนึ่งๆ จะต้องเสียเงินส่วย ๔.๒๕ บาท ทุกสามปีเป็นปกติ ถ้าหากไม่อยากให้ผูกปี้ครั่งที่ข้อมือให้รุงรังก็ต้องเสียเพิ่มเป็น ๖.๕๐ บาท อัตรานี้เป็นอัตราที่สูงกว่าสมัยรัชกาลที่ ๒ ตามที่จอห์น ครอเฟิดจดไว้ ปรากฏว่าในสมัยรัชกาลที่ ๒ บังคับเรียกจากชาวจีนปีละ ๕๐ สตางค์ เท่ากับพวกทาสกรรมกร ๓ ปี เก็บครั้งหนึ่งเป็นเงิน ๑.๕๐ บาท

ในภายหลังเมื่อได้ประกาศใช้พระราชบัญญัติรัชชูปการแล้ว พวกชาวต่างประเทศทุกคนในไทย ต้องเสียค่ารัชชูปการเท่ากับคนไทยไม่มีการลดราวาศอกอีกต่อไป

สถิติของเงินรัชชูปการเท่าที่หาได้ในขณะที่เขียนนี้ในรัชกาลที่ ๖ เก็บได้ถึง ๗,๗๔๙,๒๓๓ บาท (พ.ศ. ๒๔๖๔)

ส่วยประเภทที่กล่าวมานี้เป็นส่วยประเภทตัวเงิน

ส่วยอีกอย่างหนึ่ง เป็นส่วยสิ่งของที่รัฐบาลกษัตริย์ต้องการใช้ ไม่ยอมให้ไพร่ส่งสิ่งของเหล่านั้นเข้ามาถวายเป็นส่วยแทนการเข้ามารับราชการใช้แรงได้ ส่วยประเภทนี้มักมาจากหัวเมืองไกล เช่นเมืองพระยามหานคร ซึ่งในเมืองเหล่านั้น **"ในเวลาปกติ ไม่ต้องการตัวไพร่เข้ามาประจำราชการมากเหมือนในราชธานี รัฐบาลจึงคิดให้มีวิธีส่งส่วยแทนเข้าเวร เพราะหัวเมืองเหล่านั้นมีป่าดง และภูเขาอันเป็นที่มีหรือที่เกิดสิ่งของต้องการใช้สำหรับราชการบ้านเมือง"**[๙๙] "ยกตัวอย่างดังเช่นยอมอนุญาตให้ราษฎรที่ตั้งภูมิลำเนา

อยู่ชายดงพระยาไฟ (คือดงพญาเย็นบัดนี้) หาดินมูลค้างคาว อันมีตามถ้ำที่ภูเขาในดงนั้น มาหุงดินประสิวส่งหลวงสำหรับทำดินปืน หรือเช่นยอมให้ราษฎรชาวเมืองถลางหาดีบุกอันมีมากในเกาะนั้น (เกาะภูเก็ต) ส่งหลวงสำหรับทำลูกปืนแทนแรงรับราชการ เป็นต้น อัตราส่วยที่ต้องส่งคงกำหนดเท่าราคาที่ต้องจ้างคนรับราชการแทนตัว"[๑๐๐]

พวกส่วยสิ่งของที่นำมาส่งหลวงตามอัตราทุกปีนี้ ถ้าหากพวกไพร่เกิดหาไม่ได้ก็ต้องจ่ายเงินชดใช้ให้หลวงตามจำนวนของที่ขาดไป หรือถ้าหาไม่ได้เลยก็ต้องใช้เงินทั้งหมด ยกตัวอย่างเช่น ส่วยทองคำเมืองปักธงชัย (คืออำเภอปักธงชัยในจังหวัดนครราชสีมาปัจจุบัน) ในสมัยรัชกาลที่ ๓ พวกเลกหรือไพร่ที่ถูกเกณฑ์เป็นพวกเลกส่วยทองคำ ต้องร่อนทองคำให้ได้คนละ ๒ สลึงทุกคน[๑๐๑] แต่ปรากฏว่าทำไม่ค่อยได้ตามที่เกณฑ์ ต้องใช้เงินแทนเมื่อ พ.ศ. ๒๓๘๔ ส่วยทองคำลงมาจากเมืองปักธงชัย (รวมทั้งส่วยที่ค้าง) เป็นทองคำหนัก ๓ ชั่ง ๘ ตำลึง ๓ บาท (=๔๑.๒๕ กิโลกรัม) พร้อมกันนั้นก็ต้องส่งเงินใช้ค่าทองลงมาด้วย เป็นเงิน ๑๐ ชั่ง ๗ ตำลึง ๓ บาท[๑๐๒]

ถึงส่วยดีบุก เมืองถลาง (ภูเก็ต) ถ้าไม่เอาดีบุกมาส่งต้องเสียเงินแทนคนละ ๑๐ บาท ไพร่เลว (เลวทาส) คนละ ๕ บาท ส่วยฝาง ถ้าไม่มีฝางส่งต้องเสียเงินแทนคนละ ๗.๕๐ บาท ไพร่เลว (เลวทาส) ๓.๗๕ บาท ส่วยหญ้าช้าง (ไพร่หมู่ตะพุ่น) ถ้าไม่เกี่ยวหญ้าส่งให้ช้างหลวงกินต้องเสียเงินคนละ ๙ บาท (พระราชกำหนดเก่าบทที่ ๔๘)

สิ่งที่น่าจะทำความเข้าใจกันเสียในที่นี้ด้วยก็คือ นักพงศาวดารฝ่ายศักดินา มักพยายามอ้างอธิบายว่า ส่วยนั้นคือการ

เรียกสิ่งของที่จำเป็นใช้ในราชการแทนแรง เช่น เรียกดินประสิวทำดินปืน เรียกดีบุกทำลูกปืน[๑๐๓] ที่จริงนั่นเป็นความจริงผิวเผินเพียงด้านเดียว แต่อีกด้านหนึ่ง ส่วยเป็นของที่กษัตริย์พยายามเร่งรัดเกณฑ์เอาให้ได้เพื่อขนลงสำเภาไปขายต่างประเทศ เรือค้าหรือการค้าสำเภาของกรมท่าอันเป็นการค้าผูกขาดของกษัตริย์แต่โบราณมาเป็นการค้าของส่วยทั้งนั้น ถ้าของส่วยไม่พอจึงซื้อ กษัตริย์ชอบค้าของส่วยมากกว่าของซื้อเพราะของส่วยไม่ต้องลงทุน!![๑๐๔]

รายได้ของรัฐบาลศักดินาจากส่วยนี้ เป็นรายได้จำนวนมหึมามหาศาลทีเดียว ตามที่สังฆราชปัลเลอกัวซ์จดไว้ ปรากฏว่าในสมัยรัชกาลที่ ๔ รายได้ของกษัตริย์ที่ได้จากเงินส่วยมีดังนี้ :

ค่าแรงแทนรับราชการ (ทุกปี)	๑๒,๐๐๐,๐๐๐	บาท
เงินผูกปี้ข้อมือจีน (๓ ปีครั้ง)	๒,๐๐๐,๐๐๐	บาท
ค่าภาคหลวงบ่อทองบางตะพาน	๑๐,๐๐๐	บาท
ผลประโยชน์ส่งจากหัวเมืองฝ่ายเหนือ	๕๐,๐๐๐	บาท
ผลประโยชน์ส่งจากหัวเมืองฝ่ายใต้	๔๐,๐๐๐	บาท
รวม	๑๔,๑๐๐,๐๐๐	บาท

ทั้งนี้ไม่รวมส่วยสิ่งของที่ขนลงสำเภาอีกเป็นจำนวนมากมายในแต่ละปี

โดยปกติ หัวเมืองต่างๆ มักส่งส่วยไม่ทันกำหนดพอกษัตริย์เร่งเกรี้ยวลงไป พวกพนักงานก็เร่งลงอาญาเอากับไพร่หรือเลกอีกทอดหนึ่ง **"ก็ธรรมดาของการเร่งเงินนั้นย่อมต้องเอาตัวพวกลูกหนี้มาบังคับเรียกเอาเงินบางทีก็ถึงต้องกักขังควบคุม คงต้องทำให้คนเดือดร้อนมากบ้างน้อยบ้าง"**[๑๐๕] แต่ทั่วๆ ไปแล้ว ล้วนต้องเดือดร้อนกันมากๆ เสียแทบทั้งนั้น เงินส่วยที่ติดค้างนี้ แม้พวกเจ้าขุนมูลนายและเจ้าพนักงานจะเร่งรัดทารุณอย่างไร ไพร่ก็

ยังคงยอมทนรับอาญาขอค้างเงินอยู่นั่นเอง ทั้งนี้เพราะยากจนด้วยกันทั้งสิ้น มาถึงรัชกาลที่ ๕ เงินส่วยสั่งสมถมทับกันจนแทบจะสางบัญชีไม่ถูก รัชกาลที่ ๕ จึงตั้งกรมเงินส่วยขึ้น ๒ กรม อยู่ในกระทรวงกลาโหมกรมหนึ่ง ในกระทรวงมหาดไทยกรมหนึ่ง สำหรับเร่งเงินส่วยตามหัวเมืองส่งพระคลังมหาสมบัติ แต่พวกศักดินารู้เสียแล้วว่าถึงจะเร่งรัดอย่างไรก็คงไม่ได้เงิน และซ้ำจะก่อให้เกิดความเคียดแค้นเกลียดชังจึงใช้วิธีล่อด้วยส่วนลด กล่าวคือถ้าใครชำระหมดจะลดให้ครึ่งหนึ่งทีเดียว ผู้ที่ค้างเงินเห็นเป็นช่องทางที่จะปลดหนี้ปลดอาญาที่เกาะกุมตัวก็พากันมาเสียส่วย เพราะทางหัวเมืองเหนือภาคเดียวได้เงินมาโดยวิธีลดครึ่งนี้ถึง ๒๐๐,๐๐๐ บาท **"เวลานั้นยังไม่ใช้ธนบัตร ได้เป็นเงินบาททั้งนั้น ข้าพเจ้าต้องให้หาเรือลำหนึ่งบรรทุกเงินลงมาถวายกรมพระนราฯ (เสนาบดีกระทรวงพระคลังขณะนั้น–ผู้เรียบเรียง) ก็ทรงยินดี"** (กรมดำรงฯ เทศาภิบาล น.๘๙)

เงินแทนแรงหรือที่ยักกระสายเรียกกันว่า ค่าราชการหรือรัชชูปการนี้ ในรัชกาลหลังๆ ของกรุงรัตนโกสินทร์จำนวนลดลงเพราะลดราคาลงเหลือเพียง ๖ บาท แต่ก็ยังนับว่าเป็นรายได้รองลงมาจากอากรค่านา ในพ.ศ. ๒๔๖๔ รัฐบาลศักดินาเก็บอากรค่านา ได้กว่า ๗ ล้านบาท ขณะเดียวกันเงินรัชชูปการก็เก็บได้ถึง ๗,๗๔๙,๒๓๓ บาท ถ้าเราจะเทียบกับรายได้ทั้งสิ้นของรัฐบาลศักดินาใน พ.ศ. ๒๔๖๔ ซึ่งมีจำนวน ๘๕,๕๙๕,๘๔๒ บาท จะเห็นได้ว่าเงินรัชชูปการเป็นรายได้ที่มากเกือบ ๙% ของรายได้ทั้งหมดของคณะกรรมการจัดการดูแลผลประโยชน์ของชนชั้นศักดินา ยิ่งในสมัยรัชกาลที่ ๔ ด้วยแล้ว รายได้ทั้งหมดของรัชกาลที่ ๔ ตามที่สังฆราชปัลเลอกัวซ์จดไว้ว่ามีปีหนึ่งเฉลี่ยราว ๒๖,๙๖๔,๑๐๐ บาท

ในจำนวนนี้เป็นเงินค่าแรงแทนเกณฑ์และค่าผูกปี้เสียถึง ๑๔ ล้านบาท (โดยไม่นับส่วยอื่นๆ) คิดเป็นเปอร์เซ็นต์แล้วรายได้จากการเก็บเงินกินเปล่าตกราว ๕๖% ของรายได้ทั้งหมด!

๒) **ฤชา**

ฤชา คือเงินค่าธรรมเนียมต่างๆ ที่เรียกเก็บเอาจากราษฎรในการต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับรัฐ เช่น ค่าธรรมเนียมในโรงศาล เมื่อเกิดคดีความกันขึ้น ผู้ที่แพ้ความจะต้องเสียค่าปรับไหมให้แก่ฝ่ายชนะเท่าใด รัฐก็แบ่งเอาเป็นพินัยหลวงเสียครึ่งหนึ่งเป็นค่าธรรมเนียม ถ้าหากคดีนั้นเป็นคดีที่มีพระราชโองการให้จัดตุลาการชำระความจริง โจทก็จะต้องเสียค่าธรรมเนียมยุบยิบหลายอย่าง เช่น ค่ารับสั่ง, ค่าเชิงประกัน, ค่าสืบพยาน, ค่าชันสูตร, ค่าเบี้ยเลี้ยง, ค่าคัดทูล ฯลฯ รวมแล้ว ๒๓ บาท ฝ่ายจำเลยต้องเสีย ๑๙ บาท (คือลดค่ารับสั่งให้ ๔ บาท) คราวนี้ถ้าหากจำเลยต้องโทษจองจำ ก็ต้องฟาดเคราะห์เสียค่าธรรมเนียมอีกหลายอย่าง **"นายพะทำมะรงผู้คุมเรียกเอาค่าธรรมเนียมลดขื่อ ๑ บาท น้ำมัน ๒ สลึง ร้อยโซ่ ๒ สลึง ถอด ๑ บาท ๒ สลึง ตรวจ ๒ สลึง รวม ๑ ตำลึง"** (ประชุมประกาศรัชกาลที่ ๔ ภาค ๑)

ค่าธรรมเนียมในสมัยศักดินานั้นมียุบยิบมากมายเรียกว่าขยับตัวก็เป็นกระทบค่าธรรมเนียมทุกครั้งทีเดียว เช่นพวกที่ถูกเกณฑ์เข้าเวรรับราชการใช้แรงกษัตริย์ เมื่อเข้าเวรจนครบแล้ว ก็จะได้รับหนังสือสำหรับตัวสำหรับแสดงว่าเข้าเวรแล้ว ไม่ต้องเสียเงินส่วยแทนแรง และภาษีอากรบางอย่างเหมือนคนอื่น หนังสือนี้เรียกว่า **"ตราภูมิคุ้มห้าม"** แต่ตราภูมินี้มิใช่ได้เปล่าๆ ปลี้ๆ หากต้องเสียค่าธรรมเนียมยุบยิบดังนี้

ค่ากระดาษ	๒๕	สตางค์
ค่าพิมพ์	๑๒	สตางค์
ค่าอาลักษณ์	๖	สตางค์
ค่าตราพระคชสีห์	๖	สตางค์
ค่าตราพระราชสีห์	๖	สตางค์
ค่าตราพระคลังมหาสมบัติ	๖	สตางค์
ค่าตรวจแม่กอง	๖	สตางค์
เสียให้มหาดไทย	๖	สตางค์
เสียให้กลาโหม	๖	สตางค์
เสียให้มหาดเล็ก (ไม่รู้ว่าเสียทำไม)	๖	สตางค์
ค่าหางว่าวแม่กอง	๒๕	สตางค์
อาลักษณ์ (สองหนแล้ว)	๒๕	สตางค์
กลาโหมเสมียนตรา	๒๕	สตางค์
มหาดไทยพระราชเสนา	๒๕	สตางค์
คลังมหาสมบัติเสมียนตรา	๒๕	สตางค์
มหาดเล็กเจ้าหมื่นศรีสรลักษณ์	๒๕	สตางค์[๑๐๖]

รวมทั้งสิ้นกว่าจะได้ตราภูมิใบหนึ่งตกเข้าไป "เก้าสลึงเฟื้อง" (๒.๓๕ บาท) รวมความว่าไพร่เกณฑ์แรง ต้องทำงานให้เจ้าขุนมูลนายฟรีๆ เงินเดือนก็ไม่ได้ ข้าวปลาก็ต้องหากินเอง มาทำงานให้นายเดือนหนึ่ง กลับไปไถนาตัวเองเดือนหนึ่ง ตลอดปีและตลอดจนอายุ ๖๐ ซ้ำยังต้องเสียเงินให้หลวงอีกเก้าสลึงเฟื้องเพื่อให้เขาเชื่อว่าตัวกูนี้ได้ทำงานรับใช้เจ้าแผ่นดินแล้ว มันก็ประหลาดดี! และที่เล่ามานี้เป็นเพียงค่าธรรมเนียมที่หลวงกำหนดกำชับลงมาแล้วด้วยซ้ำ โดยปกติแล้ว **"เจ้าพนักงานแลเจ้าหมู่มูลนายจะเรียกค่าธรรมเนียมเหลือเกินไป"** (ประกาศฉบับเดียวกัน)

ค่าธรรมเนียมหรือฤชาของรัฐบาลศักดินานั้นมีมากมายและพิสดารจนเหลือที่จะกล่าวให้ทั่วถึงได้เพราะมียุบยิบไปหมดทุกแห่ง จนแม้พวกชนชั้นศักดินาด้วยกันเองก็ถูกค่าธรรมเนียมทับถมเอาย่ำแย่ไปเช่นกัน เช่นผู้ได้รับแต่งตั้งเป็นเจ้าเมืองก็ต้องเสียค่าตราตั้ง ๙๖ บาท และยังค่าตราตั้งปลัด, ตั้งพล, ตั้งกรมการเมือง, วัง, คลัง, นา, มหาดไทย และสัสดีของเมือง รวมทั้งสิ้นตั้งเจ้าเมืองใหม่ กรมการเมืองใหม่ทีหนึ่ง กษัตริย์เรียกค่าตราตั้ง ๑๕ ชั่ง (๑,๒๐๐ บาท)![๑๐๗]

ค่าธรรมเนียมที่มีพิสดารและมากมายเช่นนี้ เนื่องมาจากชนชั้นปกครองของศักดินาทั้งมวลในสมัยก่อนรัชกาลที่ ๕ ขึ้นไป มิได้มีเงินเดือน กษัตริย์เก็บภาษีอากรทั้งปวงเข้าพระคลังมหาสมบัติ และแบ่งปันไปยังคลังของวังหน้าบ้าง ไปยังเจ้านายที่มีอิทธิพลมากๆ บ้าง แล้วก็เก็บเงียบ พวกข้าราชการทั้งหลายต้องหากินโดยเรียกค่าธรรมเนียมเอาจากประชาชน ไม่มีเงินเดือน ใครมีเล่ห์เหลี่ยมดีล่อหลอกหรือใช้อำนาจบังคับเรียกค่าธรรมเนียมได้มากก็ได้ผลประโยชน์ใช้มาก *ได้กินข้าวร้อนนอนสายมีเมียสาวหลายๆ คน* ซึ่งลักษณะการปล่อยให้ขุนนางเที่ยวเก็บค่าธรรมเนียมกินนี้ ได้กลายมาเป็นการทุจริตในหน้าที่ขึ้นอย่างมหาศาล แต่เป็นการทุจริตที่ประชาชนรู้ไม่เท่าทัน และที่ทุกคนก็ทำเหมือนกันหมดจนกลายเป็นของถูกกฎหมายไปในที่สุด และยิ่งไปกว่านั้น พวกขุนนางที่เข้ารับตำแหน่งต่างๆ ก็มักจะทำงานเร็วหรือช้า ดีหรือเลว โดยขึ้นอยู่กับช่องทางที่จะเรียกค่าธรรมเนียม ถ้าจะเรียกอย่างปัจจุบัน ก็คือค่าน้ำร้อนน้ำชา! เช่น ขุนนางในแผนกตุลาการ คือพวกลูกขุน ก็มักจะใช้อุบายถ่วงความไว้ร้อยสีร้อยอย่าง ถ้าไม่มีค่าธรรมเนียมเรื่องก็ไม่เดิน **"อธิบดีผู้ซึ่งบังคับการในกระทรวงนั้นๆ เล่า ก็ไม่ใคร่มีใครเป็นธุระใส่ใจที่จะให้ถ้อยความในกรมเบาบางไป ด้วยไม่**

เป็นประโยชน์อันใดคุ้มค่าเหนื่อย สู้นั่งว่าภาษีอากรไม่ได้"[๑๐๘] อีกอย่างหนึ่งกรมนี้มีผลประโยชน์น้อยกว่ากรมอื่นๆ **"คนดีๆ จึงไม่ใคร่จะมี มีแต่คนที่หาผลประโยชน์อย่างอื่นไม่ได้แล้วจึงหันมาหาผลประโยชน์ในทางนี้"**

ฝ่ายพวกที่บังเอิญได้ว่าการกรมท่าอันเกี่ยวกับการค้าขายเข้าออก พวกนี้เหมือนหนูตกถังข้าวสาร นั่งเสวยทั้งค่าธรรมเนียมทั้งของกำนัล ทั้งฉ้อโกงเบียดบัง พวกที่ว่าการคลังก็เช่นเดียวกันได้รับค่าธรรมเนียมประมูลได้รับของกำนัลอย่างฟุ่มเฟือย ดูเป็นของธรรมดาๆ เสียเต็มที (หน้า ๔๐-๔๑)

ทางฝ่ายกรมนาก็นอนเสวยค่าธรรมเนียมออกใบโฉนดนาโฉนดสวน ออกใบจอง เท่านั้นยังไม่พอ "ยังคงต้องเป็นธุระอีก ๒ อย่างที่เต็มใจทำ คือจัดซื้อข้าวขึ้นฉาง จ่ายข้าวในราชการทั้งปวงอันเป็นช่องทางที่จะหาเศษหาเลยได้ และตั้งข้าหลวงเสนาออกไปเก็บเงินค่านา การที่จะเก็บเงินค่านา จะได้ถ้วนฤๅไม่ได้ถ้วนถี่ประการใดไม่ได้ตรวจตราสอบสวนอันใด เป็นแต่ผู้รับส่งเงินคลังอย่างเดียวง่ายกว่าเป็นเจ้าจำนวนภาษีอากร เพราะไม่ต้องรับผิดชอบในเงิน ที่จะได้มามากฤๅน้อยเท่าใดเป็นกำหนดแน่นอน ด้วยข้าหลวงเสนาก็ไม่ได้มาว่าประมูลเหมือนเจ้าภาษีนายอากรอื่นๆ กรมนาเกือบจะว่าไม่ต้องรับผิดชอบอันใดในกรมของตัว แลไม่ต้องทำการหนักอันใดเป็นแต่ผู้ที่จะได้ผลประโยชน์ดีกว่ากรมอื่นๆ ทั้งสิ้น" (หน้า ๑๒)

คราวนี้กรมเมืองผู้อาภัพ มีค่าธรรมเนียมน้อยแต่ก็ต้อง **"ตะเกียกตะกายหาผลประโยชน์แข่งกรมอื่นๆ"** นี่เป็นของธรรมดา แต่ **"ครั้นจะหาโดยตรงๆ ก็ไม่ได้ทันอกทันใจ จึงต้องหาไปตามแต่จะได้ ต้องตกไปในทางทุจริต"** (หน้า ๙-๑๐)

พวกศักดินามักจะอวดอ้างเสมอว่า ในสมัยศักดินาไม่มีการ

คอร์รัปชั่น ความจริงได้มีอยู่อย่างเละเทะทีเดียวหากแต่มักจะเป็นการคอร์รัปชั่นที่ถูกกฎหมายเสียเท่านั้น

สรุปว่า ในระบบศักดินานั้น ค่าฤชาหรือธรรมเนียมเป็นการขูดรีดที่พวกศักดินากระทำต่อพวกไพร่อีกชั้นหนึ่งต่อจากภาษีอากรต่างๆ ตลอดจนเงินที่กินเปล่า นับเป็นการขูดรีดชั้นที่ ๒-๓

การขูดรีดในขั้นค่าฤชานี้ กษัตริย์และขุนนางมีผลประโยชน์ร่วมกัน กล่าวคือ ในการเรียกค่าธรรมเนียมนั้น ส่วนหนึ่งเรียกเข้าคลังหลวง เช่น ค่ากระดาษ ค่าพิมพ์ แต่อีกส่วนหนึ่งเป็นเงินที่เรียกเข้ากระเป๋าของขุนนาง ประชาชนในสมัยศักดินาจึงได้จนกันอานแทบทุกคน ยกเว้นชนชั้นศักดินาไม่กี่คน!

จากสถิติเท่าที่หาได้ รายได้ของรัฐบาลศักดินาในด้านค่าฤชาเฉพาะเงินค่าธรรมเนียมความอย่างเดียว ๑๕,๐๐๐ บาท ต่อปี ในรัชกาลที่ ๔ ส่วนค่าธรรมเนียมอื่นๆ อีกมากมายหลายอย่าง ไม่ทราบว่ามีจำนวนเท่าใดที่เข้าคลังหลวง และกี่เท่าที่เข้ากระเป๋าของขุนนางศักดินา!

๓) **จังกอบ**

คือการเก็บชักส่วนสินค้า เมื่อจะขนส่งเข้าออกหรือเมื่อทำการขาย พูดง่ายๆ ก็คือภาษีสินค้า ผิดกับอากรตรงที่อากรเป็นภาษีเก็บจากผลิตผลที่ทำได้ จังกอบเก็บทั้งทางบกและทางน้ำ ไม่ว่าจะต้อนฝูงควายไปขายหรือค้าสำเภา ลักษณะของการเก็บจังกอบก็คือ **"สิบหยิบหนึ่ง"** นั่นคือสิบชักหนึ่งหรือร้อยละสิบ ในกฎหมายลักษณะอาญาหลวงมีอธิบายไว้ว่า **"แลจะเก็บจังกอบในสำเภานาวาเรือใหญ่เรือน้อยก็ดี หนบก หนเกวียน หนทางอันจะเข้าถึงขนอนใน ท่านให้นับสิ่งของจนถึงสิบ ถ้าถึงสิบไซร้ ท่านจึงให้เอาจังกอบนั้นหนึ่ง ถ้ามิถึงสิบไซร้ ท่านมิให้เอาจังกอบนั้นเลย"**

การเก็บจังกอบอีกวิธีหนึ่ง ซึ่งเก็บควบไปกับการเก็บจังกอบสินค้า ก็คือ เก็บเงินเป็นอัตรา ตามขนาดของยานพาหนะที่ขนสินค้ามา เช่นในสมัยพระนารายณ์ เก็บจังกอบตามขนาดเรือ คือ วัดความยาววาละหนึ่งบาท และได้เพิ่มขึ้นอีกด้วยว่า ถ้าเรือลำใดปากกว้าง ๖ ศอก ถึงแม้จะยาวไม่ถึง ๖ วา ก็ให้เก็บจังกอบ ๖ บาท เป็นอันว่า ผู้ค้าขายต้องเสียสองต่อ คือ เสียภาษีสินค้าภายในเรือด้วย เสียภาษีปากเรือด้วย

จังกอบสินค้าเก็บทั้งสินค้าเข้าและสินค้าออก และเก็บทั้งเป็นภาษีสินค้าภายในด้วย อัตราที่เก็บขาเข้าไม่เท่ากับขาออก และมีอัตราไม่เท่ากันเสมอไป เช่นในหนังสือคำให้การชาวกรุงเก่า (หน้า ๒๖๑) เล่าว่า "ถ้าเป็นเมืองที่มีทางพระราชไมตรี และไปมาค้าขายกันไม่ขาดแล้ว เก็บภาษีตามราคาสินค้าเข้าร้อยชักสาม ค่าปากเรือกว้าง ๔ วาขึ้นไป เก็บวาละ ๑๒ บาท ถ้าเป็นสินค้าเมืองอื่น เก็บภาษีร้อยละห้า ค่าปากเรือ วาละ ๒๐ บาท ไม่ลดราวาศอก ถ้าสินค้าที่เข้ามาเป็นสินค้าที่กษัตริย์มีความประสงค์ ก็ไม่เก็บภาษีสินค้าขาเข้า เก็บแต่ค่าปากเรืออย่างเดียว

"เมื่อรัฐบาล ตั้งพระคลังสินค้า ทำการค้าขายเสียเอง สินค้าขาเข้าในส่วนที่รัฐบาลเลือกซื้อไว้ก็ไม่ต้องเสียภาษีขาเข้า (ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ ๔๐ น.๓๓) ในส่วนสินค้าออกซึ่งรัฐบาลเป็นผู้ขาย ก็น่าจะไม่ต้องเสียภาษีในทำนองเดียวกัน" (ตำนานศุลกากร. พระยาอนุมานราชธน น.๕๑)

ในสมัยรัชกาลที่ ๓ จอห์น ครอเฟิด จดไว้ว่า ภาษีสินค้าขาเข้า เก็บร้อยละแปดจากราคาสินค้าที่นำเข้ามา ส่วนภาษีปากเรือเก็บอัตราต่างๆ กัน แล้วแต่เป็นของชาติใด และจะไปเมืองใด เบาว์ริงจดไว้ว่า เรือใบทะเลเก็บวาละ ๘-๔๐ บาท เรือสำเภาใหญ่เก็บวาละ ๘๐-๒๐๐ บาท

ครั้นเมื่อได้ทำสัญญาค้าขายกับอังกฤษเมื่อ พ.ศ. ๒๓๙๙ แล้ว มีกำหนดตามสัญญาว่า เรือกำปั่นใบ ๓ เสาต้องเสียตามขนาดกว้างของเรือวาละ ๘๐ บาท ถ้าสองเสาเสียกึ่งอัตรา ภาษีสินค้าขาเข้าคิดร้อยละ ๘ ส่วน ภาษีสินค้าขาออกมีอัตราเก็บตายตัวตามชนิดของสินค้า เช่น น้ำตาล ภาษีหาบละ ๒ สลึง เป็นต้น

ต่อมาในรัชกาลที่ ๓ ได้แก้ไขวิธีเก็บมาเป็นเก็บแต่จากขนาดเรืออย่างเดียว คือ ถ้าเรือมีสินค้าเข้ามาเก็บวาละ ๑,๗๐๐ บาท ถ้าเรือเปล่าเข้ามาซื้อของเรียกวาละ ๑,๕๐๐ บาท แล้วไม่เรียกจังกอบภาษีอย่างอื่นอีก ไม่เรียกค่าธรรมเนียมต่างๆ จากผู้ที่มาซื้อขายกับอังกฤษตั้งแต่ก่อนด้วย

รายได้ของรัฐบาลศักดินาเกี่ยวกับ **"จังกอบ"** (หรือภาษีศุลกากร) นี้เป็นเรื่องยืดยาวและพัวพันอยู่กับระบบการค้าผูกขาดของศักดินาอย่างใกล้ชิด จึงจะขอยกไว้กล่าวในตอนที่ว่าด้วยระบบการค้าผูกขาดของศักดินา ในที่นี้ขอสรุปแต่พอเข้าใจว่า จังกอบคือภาษีศุลกากรเก็บทั้งภายในจากพ่อค้าแม่ค้าเล็กน้อยประจำวันไปจนถึงสินค้าเข้าออก

คราวนี้ประชาชนจะต้องถูกขูดรีดอย่างไรบ้าง การขูดรีดที่ได้รับจากรัฐบาลศักดินาก็คือ เมื่อปีนต้นมะพร้าวอยู่ที่บ้าน ก็ถูกเรียกอากรมะพร้าวไปเป็นภาษีที่ดิน คืออากรสวนเสียก่อนครั้งหนึ่ง ครั้นจะเคี่ยวน้ำมันมะพร้าวก็ต้องไปแจ้งความกับเจ้าภาษีน้ำมันมะพร้าวว่า เดี๋ยวนี้ฉันจะเคี่ยวน้ำมันแล้ว ออกใบอนุญาตให้หน่อยซิจ๊ะ เจ้าภาษีก็จะออกใบอนุญาตให้เรียกค่าธรรมเนียม (ฤชา) เสียด้วยตามธรรมเนียม มากน้อยขึ้นอยู่กับหน้าตาของผู้มาขออนุญาต ถ้าเซ่อมากก็แพงมาก พอได้ใบอนุญาตแล้วก็มาเคี่ยวน้ำมัน พอเคี่ยวเสร็จก็เอาลงเรือแจวเรือออดๆ มาจอดด่าน ที่ด่านเจ้าพนักงาน

จะเรียกเก็บจังกอบ ๑๐ ชัก ๑ ฝ่ายเจ้าภาษีน้ำมันที่ออกใบอนุญาต ก็รออยู่ข้างๆ ด่านนั้นด้วย พอเรือผ่านมาก็เก็บภาษีตามพิกัดของสินค้าเสียอีกครั้งหนึ่ง แล้วจึงจะขายได้ ถ้าเจ้าภาษีไปตั้งอยู่ห่างก็ต้องไปแวะท่าโรงภาษีเสียก่อน ไม่งั้นถูกหาว่าหนีภาษี ปรับเจ็บยับเยินทีเดียว สถานที่เก็บจังกอบนั้น เรียกกันว่า *ขนอน* หรือ *ด่าน* มีทั้งขนอนบก ขนอนน้ำ ตั้งดักไว้ตามหนทางเข้าออกต่างๆ รอบเมือง ส่วนที่เก็บภาษีของเจ้าภาษีเรียกว่าโรงภาษี โดยมากเจ้าภาษีมักทำหน้าที่เป็นนายทุนนายหน้าผูกขาดด้วย หรือบังคับซื้อสินค้าประเภทที่ตนเก็บภาษีนั้นไว้ทั้งหมดเสียแต่ผู้เดียว ใครๆ ก็ต้องขายให้เจ้าภาษี แล้วเจ้าภาษีจึงนำออกขายแต่เอากำไรตามความพอใจ ข้อนี้จะกล่าวต่อไปข้างหน้าในข้อที่ว่าด้วยอากรและการผูกขาดภาษี

๔) **อากร**

หมายถึงการเก็บชักส่วนผลประโยชน์ที่ราษฎรทำมาหาได้จากการทำงานด้านต่างๆ เช่น ทำนา, ทำไร่, ทำสวนนี่อย่างหนึ่ง หรืออีกอย่างหนึ่งมอบสิทธิ์สัมปทานให้แก่ประชาชนไปทำการบางอย่างโดยเรียกเงินเป็นค่าอากรผูกขาด เช่น การเก็บของป่า, จับปลาในน้ำ (อากรค่าน้ำ), ต้มกลั่นสุรา, ตั้งบ่อนเบี้ย (การพนัน), ตั้งโรงโสเภณี ฯลฯ ลักษณะการเก็บอากรมีดังนี้ :

อากรค่านา อากรค่านานี้ คือการที่เก็บจากชาวนาโดยตรง ชาวนาที่เช่านาเจ้าที่ดินจึงต้องเสียผลประโยชน์สองต่อ ต่อแรกเสียเป็นค่าเช่าให้แก่เจ้าของที่นา ต่อที่สองต้องเสียอากรค่าเช่านาให้แก่หลวง (คือกษัตริย์) การเสียอากรค่านาให้แก่หลวงนี้ถือเป็นการเสียค่านาแทนเจ้าของนา นั่นคือ เจ้าของที่นาไม่ต้องเสียภาษีที่ดินให้แก่กษัตริย์ ชาวนาหรือไพร่เสียภาษีแทนให้เสร็จทีเดียว รัชกาลที่

๔ ได้กล่าวถึงความจริงข้อนี้ไว้ว่า **"ราษฎรเช่านาท่านผู้อื่นทำ ต้องเสียค่าเช่าให้เจ้าของนาด้วย ต้องเสียค่านาแทนเจ้าของนาด้วย"**[๑๐๙] ส่วนพวกเจ้าที่ดินที่เกณฑ์บ่าวไพร่และเลกทำนาของตนเอง พวกนี้ก็ต้องเสียอากรค่านา ซึ่งเป็นการเสียเพียงต่อเดียว ค่าแรงของพวกบ่าวไพร่หรือเลกไม่ต้องเสีย มิหนำซ้ำพวกเลกพวกไพร่จะต้องขนเอาไถเอาคราดเอาวัวควายของตนมาทำนาให้เจ้าขุนมูลนายเสียอีกด้วยซ้ำ พวกเจ้าที่ดินในยุคศักดินาจึงได้สวาปามผลประโยชน์เต็มที่

การเก็บอากรค่านานั้น เดิมทีเดียวเรียกเก็บเป็นข้าวเปลือก ประชาชนจะต้องส่งข้าวเปลือกให้แก่ฉางหลวงทุกปี ข้าวที่เก็บนี้เรียกกันว่า **"หางข้าว"** หางข้าวที่จะเก็บขึ้นฉางหลวงนี้ ประชาชนจะต้องขนส่งด้วยเครื่องมือและกำลังของตนเองไปจนถึงฉางหลวง เจ้าพนักงานประจำฉางมีหน้าที่ **"นั่งกระดิกตีนจดบัญชีรับหางข้าว"** อยู่กับที่เท่านั้นเอง มิหนำซ้ำยังใช้อำนาจบาตรใหญ่เอาแก่ประชาชนเสียอีกชั้นหนึ่งตามธรรมเนียมเหยียดหยามประชาชนของวัฒนธรรมศักดินาอีกด้วย ฉางหลวงที่ประชาชนจะต้องลำเลียงขนหางข้าวมาส่งนั้น มีทั้งฉางหลวงในกรุงฯ และฉางหลวงหัวเมือง ใครจะเอาไปส่งที่ฉางไหนนั้น ไม่มีกฎเกณฑ์แน่นอน ขึ้นอยู่กับความพอใจของพวกข้าหลวงที่จะบังคับเอา เรื่องที่ประชาชนได้รับความเดือดร้อนนี้เป็นเรื่องที่เขียนขึ้นตามหลักฐานโดยมีปรากฏในประกาศรัชกาลที่ ๔... **"ราษฎรต้องขนมาส่งถึงฉางในกรุงฯ และฉางหัวเมืองตามแต่เจ้าพนักงานจะบังคับ ราษฎรได้รับความยากบ้างง่ายบ้างไม่เสมอกัน ที่ได้ความยากก็ร้องทุกข์กล่าวโทษข้าหลวงเสนา และเจ้าพนักงานไปต่างๆ ต้องมีผู้ตัดสินเป็นถ้อยความอยู่เนืองๆ"** (ประกาศปีชวด พ.ศ. ๒๔๐๗)

อากรหางข้าวที่เก็บมาแต่เดิมทีเดียวนั้น จะเป็นจำนวนไร่

ละกี่ถังยังค้นไม่พบ แต่มาภายหลังได้เปลี่ยนมาเก็บเงินแทนข้าว ในแผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์เรียกเก็บไร่ละ ๒๕ สตางค์ตลอดไม่มีข้อแม้

เดิมทีเดียวนั้น การเก็บอากรค่านาหรือหางข้าวนี้เรียกเก็บเฉพาะที่นาที่ได้ทำนามีผลประโยชน์ ที่ใดที่มิได้ทำนาก็ยกเว้นไม่เก็บ การยกเว้นไม่เก็บอากรในที่นาที่มิได้ทำประโยชน์นี้หาได้มีประโยชน์แก่ไพร่หรือประชาชนไม่ ทั้งนี้เพราะประชาชนหรือไพร่ทั่วไปที่มีที่ดินจำนวนจำกัดเพียง ๕ ไร่ ๑๐ ไร่ หรือ ๑๕ ไร่ ต่างทำนาของตนด้วยมือของตนทุกคน เขาไม่อาจไปจับจองนา สวาปามไว้เป็นกรรมสิทธิ์เกินอัตราศักดินาได้ มีแต่พวกเจ้าที่ดินที่มีศักดินามากมายไพศาลเท่านั้นที่ได้ประโยชน์จากวิธีการเก็บภาษี โดยเรียกเก็บแต่เฉพาะที่ได้ทำนา พวกเจ้าขุนมูลนายทั้งปวงสวาปามที่ดินเอาไว้มาก มีกำลังทาสของตนเองน้อย กำลังไพร่ที่เที่ยวบังคับเที่ยวเกณฑ์มาก็ไม่พอเพียงที่จะทำนาให้ทั่วถึงได้ทุกปี บางปีก็ทำได้ตลอดบางปีก็ทำได้ไม่ตลอดแต่ต้องเสียภาษีอากรรวดทุกไร่ ตามจำนวนที่ดินที่ปรากฏในโฉนด พวกนี้ก็รู้สึกว่าตนเดือดร้อน การลดหย่อนอากรค่านาที่กษัตริย์ยอมลดให้ จึงมีพื้นฐานมาจากความขัดแย้งทางผลประโยชน์ระหว่างชนชั้นศักดินาด้วยกันเอง ถ้าไพร่หรือประชาชนได้รับผลประโยชน์บ้างจากการลดหย่อนนี้ก็เป็นการพลอยฟ้าพลอยฝนที่น้อยเต็มที

โดยการลดหย่อนอากรให้แก่เจ้าที่ดินเช่นนี้ กษัตริย์จึงต้องแต่งตั้งข้าหลวงเสนาออกไป **“เดินนา”** นั่นคือออกสำรวจเพื่อจะได้ลงบัญชีแน่นอนว่านาของเจ้าขุนมูลนายไหนได้ทำไปจำนวนกี่ไร่ เนื้อที่ที่ปลูกข้าวจริงๆ มีเท่าใด การเดินนานี้เรียกหลายอย่าง บ้างก็เรียกว่า **“รังวัดนา”** บ้างก็เรียกว่า **“ประเมินนา”** เจ้าพนักงาน

ในกรมนาจะออกสำรวจหรือเดินนาทุกๆ ปีก่อนจะเก็บอากรค่านา แต่มาในสมัยหลังๆ มีการขัดแย้งกันมากๆ ขึ้น ก็มักเดินนากันเพียงรัชกาลละครั้งหรือสองครั้งเท่านั้น พวกเจ้าขุนมูลนายจึงได้ผลประโยชน์ชํ่าใจขึ้นกว่าเดิม ทั้งนี้เพราะนาที่บุกเบิกใหม่ยึดได้ใหม่ในระหว่างที่ไม่มีการสำรวจ ไม่ต้องเสียอากรให้กษัตริย์เลย ได้กินผลประโยชน์เต็มกอบเต็มกำอย่างสบายใจ

ครั้นในสมัยพระนารายณ์ กษัตริย์องค์นี้ลอกเลียนชีวิตในราชสำนักมาจากราชสำนักอันฟุ้มเฟือยหรูหราของพระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๔ ของฝรั่งเศส ซึ่งเป็นพระปิยสหาย ถึงกับไปสร้างเมืองลพบุรีขึ้นเป็นเมืองพักร้อนเลียนแบบพระราชวังแวร์ซายส์ของหลุยส์ที่ ๑๔ เงินทองในราชสำนักจึงฝืดเคือง การเก็บอากรหางข้าวจึงได้ถูกเปลี่ยนมาเก็บเป็นเงิน โดยเก็บไร่ละสลึงรวด เก็บทั้งนาที่ทำและนาที่ไม่ได้ทำ โดยถือเนื้อที่นาในครอบครองเป็นเกณฑ์ อัตราที่เก็บไร่ละสลึงนี้ ถ้าคิดเทียบว่าราคาข้าวในสมัยนั้น โดยประมาณเกวียนละ ๑๐-๑๒ บาท ราคาข้าวก็ตกถังละ ๑๐-๑๒ สตางค์ อากรที่เก็บไร่ละ ๒๕ สตางค์ของพระนารายณ์จึงตกเป็นข้าวเปลือกราว ๒ ถังต่อไร่ ซึ่งเป็นอัตราเดียวกับที่ใช้มาจนถึงสมัยรัตนโกสินทร์ (๑ ไร่ทำนาได้ผลราว ๒๐-๓๐-๔๐ ถังเป็นอย่างสูง)

อัตราการเก็บไร่ละสลึงของพระนารายณ์นั้น มิได้ขูดรีดแพงขึ้นกว่าเดิม หากมีวิธีเก็บที่เข้มงวด คือเก็บทั้งนาที่ทำและไม่ทำ ใครมีนามากก็เสียมาก เหตุผลที่ให้ไว้ก็คือเพื่อที่จะให้เจ้าของนามีมานะบากบั่นทำนาให้เต็มเนื้อที่ แต่พวกเจ้าที่ดินส่วนมากไม่เห็นด้วยและไม่พอใจ การเก็บจึงเก็บได้เฉพาะบางส่วนของประเทศคือเฉพาะในเมืองที่พระนารายณ์มีอำนาจบังคับบัญชาสมบูรณ์เท่านั้น (Du Royaume de Siam ของลาลูแบร์)

ความขัดแย้งครั้งใหญ่ของชนชั้นศักดินา ซึ่งมีประชาชนพวกไพร่ส่วนหนึ่งรวมอยู่ในฝ่ายที่ต้องเสียผลประโยชน์ด้วย ทำให้กษัตริย์ต้องปรับปรุงวิธีเก็บอากรค่านาใหม่ จึงทำให้เกิดการเก็บอากรค่านาอย่างใหม่ขึ้น โดยมีการเก็บอากรเป็นสองประเภทเรียกว่า **"นาคู่โค"** อย่างหนึ่งและ **"นาฟางลอย"** หรือ **"นาน้ำฝนฟางลอย"** อีกอย่างหนึ่ง

"นาคู่โค" คือนาที่กษัตริย์เรียกเก็บอากรตามขนาดเนื้อที่ที่มีในกรรมสิทธิ์ แต่การจะเก็บโดยปริมาณเนื้อที่ตามจำนวนไร่ที่มีอยู่ในครอบครอง พวกเจ้าขุนมูลนายที่ครอบครองนาจำนวนมหาศาลก็ไม่พอใจ จึงต้องยักย้ายวิธีให้เป็นที่ตกลงกันได้ทั้งสองฝ่าย กล่าวคือนับจำนวนวัวหรือควายที่ใช้ไถนา แล้วประเมินว่าวัวหรือควายคู่หนึ่งจะทำนาในที่นั้นได้ผลปีละเท่าไร แล้วคิดอากร โดยถือวัวควายเป็นเกณฑ์ วิธีนี้พวกเจ้าที่ดินพอรับเงื่อนไขได้ เพราะเวลาทำนาจริง ตัวยังเกณฑ์เอาวัวควายของพวกเลกพวกไพร่มาช่วยทำได้อีก ผลที่ได้เป็นผลส่วนเกินที่ไม่ต้องเสียอากร ได้กินอย่างเหนาะๆ ปีละไม่น้อย นาประเภทนี้เมื่อข้าหลวงเสนาออกมาสำรวจเดินนาแล้วก็จะออกโฉนดตีตราด้วยชาดสีแดงให้เป็นสำคัญในการเสียอากร เรียกว่า **"ตราแดง"** หรือ **"โฉนดตราแดง"**

เมื่อกล่าวถึง **"โฉนด"** ณ ที่นี้แล้วก็จะขออธิบายเพิ่มเติมเสียด้วยว่า ที่เรียกว่าโฉนดๆ ในสมัยก่อนนั้น มิได้หมายถึงหนังสือสำคัญแสดงกรรมสิทธิ์ที่ดิน หากหมายถึงหนังสือสำคัญที่ระบุปริมาณของที่ดินและระบุจำนวนอากรที่จะต้องเสียตามขนาดของที่ดิน พวกข้าหลวงเสนาของกรมนาเอาหนังสือนี้ไว้ให้แก่ผู้ทำนา เวลามาเก็บอากรก็เรียกโฉนดออกมาดู แล้วเก็บตามนั้น ส่วนที่ใดไม่มีโฉนดบอกที่ดินบอกจำนวนอากร ผู้ครอบครองก็ถูกข้อหาบุกเบิกที่โดยพลการไม่แจ้งในหลวงมีเจตนาหนีภาษีอากรทำให้ผลประโยชน์หลวง

เสียไป ต้องมีโทษ พวกชาวนาที่จะบุกเบิกใหม่จะต้องขวนขวายไปแจ้งแก่เจ้าพนักงานเสียแต่แรกว่าผมจะทำนาตรงนี้ ขอให้ออกโฉนดบอกปริมาณที่ดินและอากรที่จะต้องเสียให้ด้วย เวลาข้าหลวงเสนามาสำรวจเดินนา ผมจะได้มีหนังสือสำคัญแสดงแก่เขาว่า ผมพร้อมที่จะเสียภาษีไม่ตั้งใจหลบหนีเลย ตรงนี้ควรทราบเสียด้วยว่า เดิมทีเดียวการทำนาของประชาชนนั้นไม่มีหนังสือสำคัญอะไรชาวนาทำนาไป เจ้าขุนมูลนายก็ขูดรีดไป ต่อมาประชาชนทนการขูดรีดไม่ไหวก็หาทางเลี่ยงภาษีอากรโดยอ้างว่าที่ตรงนี้ตนเพิ่งเริ่มก่นสร้างได้ปีหนึ่งสองปี กฎหมายว่ายกอากรให้แก่ผู้เริ่มก่นสร้าง ("เบ็ดเสร็จ" ครั้งเริ่มสร้างสมัยกรุงศรีอยุธยา) ข้าหลวงไปเก็บอากรค่านาที่ใดก็ต้องพบแต่ข้ออ้างเช่นนี้ ต้องถกเถียงกันเก็บอากรไม่ได้ กษัตริย์ต่อมาคือพระบรมราชาธิราชที่ ๒ จึงออกพระราชกำหนดเมื่อปี พ.ศ. ๑๗๙๖ บังคับให้ผู้หักร้างนาใหม่มาแจ้งข้าหลวงเอาโฉนดบอกจำนวนที่ดิน และอากรไปถือไว้ ใครไม่มีโฉนดจะต้องข้อหาหลบหนีบดบังอากร มีโทษหนัก กล่าวคือ :

"ท่านให้ลงโทษ ๖ สถาน ถ้าทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ บ่ให้ฆ่าตีเสีย ให้เอาอากรซึ่งบังไว้แขวนคอประจานสามวันแล้วไหมจตุรคูณ (ปรับสี่เท่าเงินอากร)" (อาญาหลวงบท ๔๗)

ที่ว่าให้ลงโทษ ๖ สถานนั้นมีต่างๆ กันคือ : ฟันคอ ริบเรือน, จำใส่ตรุไว้ริบราชบาตรแล้วเอาตัวลงหญ้าช้าง (คือให้ตัดหญ้าให้ช้างหลวงกิน ซึ่งเป็นงานชั้นต่ำสุดเพราะถูกหญ้าบาด งูกัด เหม็นขี้เยี่ยวช้าง ฯลฯ), ทวนด้วยลวดหนัง ๕๐ ที, จำไว้เดือนหนึ่งแล้วเอาตัวถอดลงเป็นไพร่, ไหมจตุรคูณ (ปรับสี่เท่า), และไหมทวีคูณ (ปรับสองเท่า) ใน ๖ สถานนี้ ในหลวงจะเลือกลงโทษสถานใดก็ได้ (อาญาหลวง ๒๗)

การลงโทษอย่างหนักราวกับโจรปล้นทรัพย์ (ริบเรือน, ริบราชบาตร) หรือราวกับกบฏ (ฟันคอ) เช่นนี้ทำให้ประชาชนต้องขวนขวายมาขอโฉนด **"จึงเห็นได้ประจักษ์ว่าการที่ปฏิบัติให้มีโฉนดนั้นเพื่อป้องกันการหลีกเลี่ยงภาษีอากร ไม่มีประสงค์อย่างใดที่จะให้เจ้าของมีหลักฐานแสดงสิทธิ์ของตน การออกโฉนดจึงได้เป็นไปเพื่อประโยชน์ของพระคลัง หาใช่เพื่อประโยชน์แห่งเจ้าของที่ไม่"**[๑๑๐]

การออกโฉนดแบบนี้ ได้มาเร่งรัดให้รัดกุมทั่วถึงกันอีกครั้งหนึ่งในสมัยอยุธยาตอนปลายในสมัยพระเจ้าบรมโกษฐ์[๑๑๑] โฉนดแบบที่เป็นใบสำคัญเก็บภาษีนี้ได้ใช้มาจนถึงสมัยรัตนโกสินทร์ การออกโฉนดอย่างใหม่เพิ่งมาเริ่มขึ้น เมื่อวันที่ ๑๕ กันยายน พ.ศ. ๒๔๔๕ (รัชกาลที่ ๕) นี้เอง[๑๑๒]

การออกโฉนดอย่างใหม่ที่เริ่มทำในครั้งนั้น ได้เริ่มงานเป็น ๓ ขั้นคือ

๑. ตั้งข้าหลวงเกษตรออกสำรวจไต่สวนหลักฐานของบรรดาเจ้าของที่ในแต่ละเขต

๒. ตั้งหอทะเบียนสำหรับเก็บโฉนดใหม่

๓. ยกเลิกหนังสือสำคัญเก่าแก่ทั้งปวง และออกใหม่แทน

ครั้นถึง พ.ศ. ๒๔๕๑ จึงได้ออก **"พระราชบัญญัติการออกโฉนดที่ดิน ร.ศ. ๑๒๗"** (วันที่ ๖ มีนาคม ๒๔๕๑) ประชาชนจึงได้เริ่มมีกรรมสิทธิ์เหนือที่ดินมาแต่นั้น

"นาฟางลอย" นาพวกนี้เป็นนาในที่ดอน น้ำท่วมไม่ถึง ต้องพึ่งน้ำฝนอย่างเดียว ถ้าฝนไม่ตกนาก็แล้งทำนาไม่ได้ ผิดกับนาคูโคอันเป็นนาดี ซึ่งอาจทดน้ำทำระหัดวิดน้ำเข้านา ทำนาได้โดยไม่ต้องรอฝน พวกนาดอนนี้จึงเรียกว่านาน้ำฝน เวลาข้าหลวงมาประเมินนา ก็จะมาดูว่าที่นานั้นๆ ทำนาได้จริงเท่าใด โดยสังเกตดูตอฟางเป็น

เกณฑ์แล้วทำรังวัดเนื้อที่เก็บอากรตามนั้น นาพวกนี้ส่วนมากเป็นนาของพวกไพร่ ทำได้ผลบ้างไม่ได้ผลบ้าง ทางกรมนาของกษัตริย์จะออกเพียง **"ใบจอง"** ให้ชั่วคราว ถ้าหากทำไม่ได้สามปีติดๆ กัน กรมนาก็หาว่าเกียจคร้านรับนาคืนเข้าเป็นของหลวง ชีวิตของพวกไพร่เจ้าของนาน้ำฝนฟางลอย จึงลอยตุบป่องตามน้ำฝน

เมื่อชีวิตขึ้นอยู่กับน้ำฝนก็ทำให้เกิดมีประเพณีการแห่นางแมวขอฟ้าขอฝนขึ้นในหมู่พวกไพร่ที่ทำนาทั่วไป ทางฝ่ายกษัตริย์นั้นมีหน้าที่เพียงมาตรวจดูว่าไพร่ทำนาได้หรือไม่ ถ้าทำไม่ได้ก็เหมาเอาว่าขี้เกียจ ริบนาคืนไป การช่วยเหลือชาวนาของพวกศักดินาอย่างมากก็เพียงชักชวนให้ทำพิธีขอฝน กษัตริย์จะแสดงพระมหากรุณาธิคุณโดยส่งพระพุทธรูปปางขอฝนเรียกว่าพระคันธาราษฎร์ออกไปตามหัวเมืองต่างๆ สำหรับนำออกมาทำพิธีขอฝน เรียกว่า *พิธีพิรุณศาสตร์* ถ้าปีฝนแล้งทำนาไม่ได้ ก็มักจะโทษเอาว่าเป็นเพราะประชาชนไม่ทำพิธีพิรุณศาสตร์กันอย่างทั่วถึง พระเจ้าเลยไม่โปรด ไม่ใช่ความผิดของกษัตริย์ที่ไม่เอาใจใส่ทำการทดน้ำ ขุดคลองทำชลประทาน ประชาชนก็เลยหลงไปฝากชีวิตไว้กับเทวดาฟ้าดิน เมื่อฝนไม่ตกก็เท่ากับฟ้าดินไม่โปรดเป็นเพราะวาสนาตัวไม่ดีเอง โทษใครไม่ได้!

"ประเพณีในประเทศนี้ ถ้าเวลาใดฝนฟ้าบกพร่องขาดแคลน ย่อมเชิญพระพุทธปฏิมาคันธารราษฎร์ออกประดิษฐานในที่มณฑล ทำโรงพิธีสวดคาถาพระบาลีอธิษฐานขอฝน การพิธีอันนี้ยังหาสามารถทำได้ทั่วทุกจังหวัดในพระราชอาณาเขตไม่ เพราะเหตุตามจังหวัดหัวเมืองยังไม่มีพระพุทธรูปปฏิมาคันธารราษฎร์สำหรับการพิธีขอฝนอยู่โดยมาก ในปีนี้ (พ.ศ. ๒๔๖๘–ผู้เรียบเรียง) ได้รับพระราชทานพระบรมราชานุญาตให้หล่อสร้างพระพุทธปฏิมา

คันธารราษฎร์ขนาดสูง ๓๓ เซนต์ขึ้น ๘๐ องค์ สำหรับส่งไปไว้ตามจังหวัดหัวเมืองทั่วไป เพื่อมีเหตุฝนแล้งเมื่อใด จะได้ทำพิธีพิรุณศาสตร์ ณ ที่นั้นที"[๑๑๓]

นี่คือการช่วยเหลือเพียงประการเดียวที่ฝ่ายศักดินายื่นโยนมาให้ประชาชนอยู่เสมอเป็นประจำ

การทำพิธีขอฝนหรือพิธีพิรุณศาสตร์นี้ ทำกันมาตั้งแต่สมัยกรุงสุโขทัย พิธีในสมัยสุโขทัยนั้น รัชกาลที่ ๕ เคยกล่าวถึงไว้ว่า **"อยู่ข้างจะเร่อร่าหยาบคาย"**[๑๑๔] พิธีนั้นทำกันใหญ่โตทุกปีมีทั้งพิธีพุทธพิธีพราหมณ์ และยังมีการบูชาโองการขอฝนอีกอย่างหนึ่ง ซึ่งเชื่อกันว่า **"ถ้าฝนไม่ตกให้เอาคำโองการออกอ่านฝนก็ตก ดังนี้ คำโองการนี้...บางทีจะเกิดขึ้นในแผ่นดินบรมโกษฐ์นั้นเองก็จะได้ ด้วยตั้งแต่แผ่นดินพระเจ้าทรงธรรมมา เรื่องเสกๆ เป่าๆ เชื่ออะไรต่ออะไรยับเยินมีมาก ยิ่งชั้นหลังลงมาดูยิ่งหนักแก่มือขึ้นไป"**[๑๑๕]

และทั้งๆ ที่เห็นว่าเป็นเรื่องเร่อร่าหยาบคาย และเป็นเรื่องเสกๆ เป่าๆ ยับเยิน พวกศักดินายังคงสงวนพิธีนี้ไว้ ทั้งนี้เพราะเป็นทางเดียวที่จะมอมเมาประชาชนและปัดความผิดไปจากตนได้อย่างแนบเนียน

การยื่นมือมาช่วยเหลือประชาชนของกษัตริย์นั้นเท่าที่พบหลักฐานก็มีอยู่บ้างนานครั้งนานคราว แต่ถ้าได้ช่วยสักครั้งหนึ่งก็ต้องทวงบุญทวงคุณกันไปนานทีเดียว จะขอยกตัวอย่างในรัชกาลที่ ๔ เมื่อคราวน้ำน้อย พ.ศ. ๒๔๐๗

"อนึ่งในปีนี้เมื่อเดือน ๑๑ เสด็จขึ้นไปทอดพระเนตรน้ำกรุงเก่า ทรงเห็นว่าน้อย ได้มีพระบรมราชโองการดำรัสสั่งให้กะเกณฑ์ข้าราชการไปปิดน้ำ (คือปิดทำนบไว้มิให้น้ำลด–ผู้เรียบเรียง) แล้วจำหน่ายพระราชทรัพย์แจกเป็นเงินค่ากับข้าวผู้ทำการคนละบาท แล

จ่ายข้าวสารเสบียงคนละ ๑๐ ทะนาน และจ่ายจัดซื้อไม้เพิ่มเติมไม้เกณฑ์ตัดให้ทันการณ์ สิ้นพระราชทรัพย์ ๕๐ ชั่งเศษโดยทรงพระมหากรุณาช่วยนาของราษฎร ทั้งแขวงกรุงเก่าแลลพบุรี แลอ่างทองตามกำลังจะทำได้ เป็นพระเดชพระคุณแก่ราษฎรอยู่ ควรราษฎรจะคิดถึงพระเดชพระคุณบ้างอย่าให้ต้องลำบากนัก"[๑๑๖]

นี่คือประกาศที่รัชกาลที่ ๔ ทรงเขียนเองด้วยพระหัตถ์ ที่ว่าขอให้คิดถึงพระเดชพระคุณบ้างอย่าให้ต้องลำบากนักนั้น หมายถึงความลำบากของกษัตริย์ในการเก็บอากรหางข้าว เนื่องมาจากน้ำแล้งทำนาไม่ได้ผลประชาชนร้องทุกข์กันมากว่า เก็บอากรค่านาแรงจนเกินควร

ที่คุยว่าอุตส่าห์ลงทุนทำคันปิดน้ำเสีย **"พระราชทรัพย์"** ไปถึง ๕๐ ชั่งเศษ (๔,๐๐๐ บาทเศษ) นั้นดูเป็นเงินจำนวนใหญ่โตที่จะต้องทวงบุญทวงคุณกันเสียจริงๆ แต่ถ้าจะเทียบดูผลประโยชน์บ้างก็จะเห็นได้ว่า ในแขวงกรุงเก่า ลพบุรี และอ่างทองที่ได้ช่วยกั้นน้ำไว้ให้นั้น "คิดจำนวนนาถึง ๓๒๐,๐๐๐ ไร่เศษ...ค่านา ๓๒๐,๐๐๐ ไร่นั้น เมื่อเรียกไร่ละสลึงเฟื้องได้เงินปีละ ๑,๕๐๐ ชั่ง เมื่อเรียกไร่ละสลึงได้เงินปีละ ๑,๐๐๐ ชั่ง" (จากประกาศฉบับเดียวกัน) รายได้ปีละ ๑,๐๐๐ ชั่งถึง ๑,๕๐๐ ชั่ง (๘๐,๐๐๐-๑๒๐,๐๐๐ บาท) ได้มาตลอดนับสิบๆ ปี เมื่อมาเสียค่าปิดกั้นน้ำเข้าทีหนึ่งก็ดูบ่นอุบอิบทวงบุญทวงคุณเอาเสียจริงจัง ทั้งๆ ที่การไปปิดน้ำคราวนั้น ก็เป็นผลประโยชน์ของชนชั้นศักดินาโดยตรง คือ ถ้าทำข้าวได้ตนก็ได้หางข้าว และเงินที่ลงทุนไปปิดน้ำเพียง ๔,๐๐๐ บาทนั้น ก็เป็นเงินจากอากรค่านาที่เก็บจากประชาชนไร่ละสลึงหรือสลึงเฟื้องนั่นเอง

ข้อที่ว่าเงินนั้นมาจากภาษีอากรนี้ศักดินาใหญ่ก็รู้เจนอยู่ในใจ เวลาพวกเจ้านายฉ้อโกงเงินภาษีที่ควรเก็บส่งหลวงหรือใช้อิทธิพล

ออกบัตรแข็งให้ลูกน้องสำหรับเบ่งไม่ต้องเสียภาษี รัชกาลที่ ๔ ก็จะบ่นว่าได้เงินมาไม่พอแจกเป็นเงินปีให้พวกเจ้านาย จะต้องลดส่วนเงินปีลง ซ้ำยังอธิบายเสียด้วยว่า

"เงินซึ่งพระราชทานแจกเบี้ยหวัดแก่ข้าราชการทุกๆ ปีนั้นมิใช่เงินได้มาแต่บ้านเมืองอื่นนอกประเทศคือเงินในจำนวนภาษีอากรนั่นเอง"

แต่พอมาพูดกับพวกไพร่พวกชาวนา ก็กลับมาอ้างเอาว่าเป็นเงิน **"พระราชทรัพย์"** บ้าง ต้อง **"สิ้นพระราชทรัพย์ ๕๐ ชั่งเศษ โดยทรงพระกรุณาช่วยนาของราษฎร...ตามกำลังจะทำได้ เป็นพระเดชพระคุณแก่ราษฎรอยู่ ควรราษฎรคิดถึงพระเดชพระคุณบ้างอย่าต้องให้ลำบาก (ในการเก็บภาษีอากร) นัก!"**

นี่แหละคือธรรมเนียมทวงบุญคุณข้าวแดงแกงร้อนของพวกศักดินา มันก็น่าคิดว่าใครมีบุญคุณแก่ใครกันแน่

เพราะการที่กษัตริย์ ไม่ค่อยเอาใจใส่ช่วยเหลือประชาชนและเพราะการที่มัวแต่เสียดายราชทรัพย์อยู่นี้เองจึงทำให้ไร่นาแล้งบ้างล่มจมบ้างตลอดมาในสมัยศักดินา ปรากฏการณ์ที่เรียกว่า **"ข้าวยากหมากแพง"** จึงเกิดขึ้นเสมอ ถ้าตรวจดูในจดหมายเหตุเก่าๆ จะพบเรื่อง **"ข้าวแพงๆ ๆ"** อยู่เสมอเช่น

ปีขาล จ.ศ. ๑๑๒๐ (พ.ศ. ๒๓๐๑) ปีนี้ข้าวแพงเกวียนละ ๑๒ ตำลึง (ราคาข้าวปกติเกวียนละ ๓-๕-๖ ตำลึง)

ปีมะเส็ง จ.ศ. ๑๑๔๗ (พ.ศ. ๒๓๒๘) น้ำมากข้าวแพงเกวียนละชั่ง

ปีมะเส็ง จ.ศ. ๑๑๘๓ (พ.ศ. ๒๓๖๔) ข้าวเกวียนละ ๗ ตำลึง ข้าวสารถังละ ๓ สลึงเฟื้อง ปีนี้งูน้ำกัดคนตายมาก

ปีมะเมีย จ.ศ. ๑๑๘๔ (พ.ศ. ๒๓๖๕) ข้าวเกวียนละ ๑๑ ตำลึง

ปีเถาะ จ.ศ. ๑๑๙๓ (พ.ศ. ๒๓๗๔) ปีนี้น้ำท่วม ข้าวแพงเกวียนละ ๘ ตำลึง

ปีมะเส็ง จ.ศ. ๑๑๙๕ (พ.ศ. ๒๓๗๖) เดือน ๘ ฝนแล้ง ข้าวแพงเกวียนละ ๗ ตำลึง ๒ บาท

ปีเถาะ จ.ศ. ๑๒๐๕ (พ.ศ. ๒๓๘๖) ปีนี้ข้าวแพงตั้งแต่เดือน ๑๒ จนถึงเดือน ๔ ข้าวสารถังละบาท เป็นไข้ตายกันมาก น้ำก็น้อยทำนาไม่ได้ (คัดจากประชุมพงศาวดารภาคที่ ๘)

เราย้อนมาเข้าเรื่องอากรค่านาของเราต่อไป

การขูดรีดของศักดินานอกจากจะเก็บค่าหางข้าวกินเปล่าไร่ละ ๒ ถัง โดยที่มิได้ช่วยเหลือตอบแทนอะไรเลยแล้ว ยังบังคับซื้อเป็นราคาหลวงอีกไร่ละ ๒ ถัง โดยให้ราคาถังละ ๖ สตางค์ การบังคับซื้อนี้พวกไพร่ต้องเสียผลประโยชน์มากกว่าใคร เพราะราคาขายทั่วไปถังละ ๑๐-๑๒ สตางค์ ราคาหลวงที่บังคับซื้อตัดลงตั้งครึ่ง พวกไพร่ที่เช่านาทำจึงต้องเสียสามต่อ คือ ๑) อากรค่านาให้หลวง (กษัตริย์) ๒) ค่าเช่าให้เจ้าที่ดิน ๓) เสียเปรียบในการบังคับซื้อ! ส่วนพวกเจ้าที่ดินที่มีที่ให้เช่าไม่เดือดร้อนเลย คงได้ตามปกติ ส่วนพวกที่ให้บ่าวไพร่ทำนาหรือเกณฑ์เลกมาทำนารับใช้ฟรีๆ ก็ไม่เดือดร้อนอะไรที่จะต้องเสียหางข้าวเล็กๆ น้อยๆ นับว่าพวกเจ้าที่ดินและเจ้าขุนมูลนายมีแต่ทางได้เพียงประตูเดียวตลอดปี

การเก็บอากรหางข้าวขึ้นฉางหลวงไร่ละสองถังบังคับซื้อสองถังโดยให้ราคาถังละ ๖ สตางค์นี้ ได้ใช้มาจนถึงรัชกาลที่ ๓ แต่ผลประโยชน์ที่เก็บได้นั้นไม่พอจ่าย **"ราชการ"** ซึ่งแปลว่าการของพระเจ้าแผ่นดิน[๑๑๗] นโยบายสงครามของรัชกาลที่ ๓ ทำให้ "มีศึกสงครามจำเป็นต้องการเงินใช้ราชการมากกว่าแต่ก่อน[๑๑๘] รัชกาลที่ ๓ จึงแก้ไขวิธีเก็บภาษีอากรใหม่ คือ เก็บภาษีอากรค่านาเป็นตัว

เงินแทนเก็บหางข้าว อัตราที่เก็บก็คือเก็บไร่ละสลึง เมื่อเก็บเช่นนี้ทำให้ประชาชนไม่ต้องขนข้าวมาส่งฉางหลวง...อย่าคิดว่าประชาชนจะสบายขึ้น...เพราะ...ยังเก็บเงินแทนค่าขนข้าวขึ้นฉางหลวงซึ่งไม่ต้องขนแล้วนั้นอีกไร่ละเฟื้อง รวมเป็นสลึงเฟื้องคือ ๓๗ สตางค์ หนักข้อขึ้นไปกว่าสมัยพระนารายณ์ และการเก็บก็เก็บดะทั้งนาคู่โคและนาฟางลอย พวกไพร่ที่ทำนาฟางลอยจึงเดือดร้อนกันทั่วทุกหัวระแหงจนเกิดการร้องทุกข์กันขึ้น พวกนาคู่โคก็ร้องทุกข์บ้างเพราะเหตุที่ตัวต้องเสียภาษีอากรตามจำนวนไร่รวด ไม่มีการเว้นว่าเก็บเฉพาะที่ได้ไถได้ทำ "ที่เป็นไพร่หลวงฝีพายแลพวกพ้องของพวกฝีพายมาเข้าชื่อถวายฎีกากันในกรุงเทพฯ บ้าง..บางทีก็โปรดให้ยกให้ลดให้แต่ไพร่หลวงกรมฝีพายที่ลงมารับราชการ บางทีก็โปรดให้ประเมินเรียกเอาแต่ตามที่ได้ทำ บางทีก็โปรดลดให้ไร่ละเฟื้องเสมอไปในปีหนึ่งนั้น" (ประกาศรัชกาลที่ ๔ ฉบับเดียวกับที่อ้างมาข้างต้น) เมื่อเป็นดังนี้ก็เกิดมือภิสิทธิ์ขึ้น พวกไพร่หลวง ฝีพายก็รอดตัวสบายไป พวกไพร่ราบไพร่เลวยาจกยากจนก็ต้องก้มหน้าทนให้ขูดรีดต่อไป

ครั้นมาถึงรัชกาลที่ ๔ การเก็บอากรไร่ละสลึงเฟื้องรวดนั้นทำให้พวกนาคู่โคทั้งปวงร้องทุกข์กันอีกว่าเสียเปรียบนาฟางลอยเพราะตัวต้องเสียอากรทั้งนาที่ทิ้งให้เปล่าๆ ไม่ได้ทำ นาฟางลอยเสียแต่เฉพาะที่ได้ทำในแต่ละปี เสียงร้องของพวกนาคู่โคนี้ที่ดังอื้ออึงก็ด้วยการหนุนการให้ท้ายของพวกเจ้าที่ดิน ซึ่งตนต้องกระทบกระเทือนผลประโยชน์ นับว่าการเคลื่อนไหวของประชาชนเจ้าของนาคู่โคที่มีอยู่บ้างก็ถูกเจ้าที่ดินฉกฉวยไปใช้เสียสบายอารมณ์ รัชกาลที่ ๔ เห็นจะสู้กำลังประชาชนและเจ้าที่ดินไม่ไหวก็เลยยอมลดค่านาให้แก่พวกนาคู่โค คือลดลงเป็นไร่ละสลึง เมื่อพ.ศ. ๒๓๙๘

ครั้นล่วงมาถึง พ.ศ. ๒๔๐๗ คือถัดมา ๑๐ ปี เกิดฝนแล้งน้ำน้อยอีกครั้งหนึ่ง พวกเจ้าของนาคู่โคก็ร้องทุกข์ว่าสู้อากรไม่ไหว รัชกาลที่ ๔ จึงประกาศโต้ว่าได้อุตส่าห์ลดลงให้ไร่ละสลึงแล้ว นาในเขตกรุงเก่า อ่างทอง ลพบุรี สุพรรณบุรีนั้น คิดเป็นจำนวนนาถึง ๓๒๐,๐๐๐ ไร่เศษคิดลดให้ไร่ละเฟื้องก็ตกเข้าไปปีละ ๕๐๐ ชั่ง (สี่หมื่นบาท) คิดดูเถอะอุตส่าห์ลดลงมาให้ตั้ง ๑๐ ปีแล้ว ในหลวงต้องขาดเงินไปถึง ๕,๐๐๐ ชั่ง (สี่แสนบาท) **"ราษฎรได้เปรียบในหลวงกว่าแต่ก่อนมาถึง ๙ ปี ๑๐ ปีแล้ว" ฉะนั้น "ก็ในปีนี้ฝนแล้งน้ำน้อยจะคงเรียกอยู่ไร่ละสลึงตามธรรมเนียมไม่ได้หรือ"** และยังมีข้อคิดให้ไว้ด้วยว่า **"ถ้าใครยังเห็นอยู่ว่าจะทนเสียค่านาไปไม่ได้ ก็ให้เวนนาคืนแก่กรมนาผูกเป็นของหลวงเสียทีเดียว"** พวกเจ้าที่ดินโดนไม้นี้เข้าก็สงบปากสงบคำ พวกไพร่โดนไม้นี้เข้าก็หน้าหงายหวานอมขมกลืนต่อไป

แต่ยังก่อน ลวดลายการเก็บอากรค่านายังไม่หมดเรื่องยังมีต่อไปอีกว่าถ้าหากในปีน้ำน้อย (พ.ศ. ๒๔๐๗) นี้ประชาชนผู้ยากจนคนใดจะขอผ่อนปรนชำระอากรค่านาเฉพาะแต่ที่ได้ทำได้เก็บได้เกี่ยวก็ยินยอมให้ แต่มิได้หมายความว่าจะยกอากรค่านาที่มิได้ทำให้ หากให้เป็นหนี้ค้างไว้ชำระปีหน้า ถึงปีหน้าต้องชำระเงินต้นไร่ละสลึงบวกด้วยดอกเบี้ยอีก ๑ เฟื้อง (๑๒ สตางค์) รวมเป็นไร่ละสลึงเฟื้อง เป็นอันว่าผู้ที่ต้องค้างค่านาหลวงจะต้องเสียดอกเบี้ยร้อยละ ๔๘ หรือ ๕๐ ต่อปี!! (ดอกเบี้ยหนึ่งเฟื้องต่อเงินต้น ๑ สลึง)

อนึ่งขอให้สังเกตว่า นาน้ำฝนฟางลอยอันอยู่ในที่ดอนนั้นดูสงบเงียบไม่มีการร้องทุกข์เอะอะเหมือนนาคู่โคอันอยู่ในที่ลุ่มเป็นนาดี ทั้งนี้ก็เพราะพวกชาวนายากจนที่ทำไร่ทำนาคนละ ๕ ไร่ ๑๐ ไร่ บนนาดอนนั้นแม้จะร้องขึ้น เสียงก็เงียบหายไปเหมือนสีซอให้ควายฟัง

ที่เป็นเช่นนี้ก็เพราะพวกเจ้าขุนมูลนาย เจ้าที่ดินใหญ่ไม่มีที่นาอยู่ในแดนกันดารเช่นนั้น เสียงของชาวนาถึงถูกกดลงและลืมเสีย ส่วนในพื้นที่นาลุ่ม (นาคู่โค) พวกเจ้าของที่ดินใหญ่ต่างได้ครอบครองที่ดินไว้มากมายแทบทุกคน พอชาวนายากจนร้องทุกข์ขึ้น พวกนี้ก็สวมรอยเข้าใช้ความไหวตัวของชาวนาให้เป็นประโยชน์ ทางฝ่ายชาวนายากจนก็ติดข้องอยู่กับการพึ่งบารมีตัวบุคคล ต่างก็ถือว่ามีเจ้าขุนมูลนายหนุนหลัง มีบารมีคุ้มกบาลหัวอยู่ จึงไม่ค่อยหวาดกลัวได้เรียกร้องเคลื่อนไหวกันยกใหญ่ รูปของการเคลื่อนไหวจึงเป็นไปโดยที่ชาวนามองข้ามกำลังของตนเอง คิดอยู่แต่ว่าที่กษัตริย์ต้องอ่อนข้อก็เพราะพวกตัวมีเส้นใน มีเจ้าขุนมูลนายหนุนหลัง แล้วก็เลยปล่อยให้พวกเจ้าที่ดิน และเจ้าขุนมูลนายฉกฉวยเอากำลังมหึมาของพวกตนไปใช้เสียอย่างลอยชาย!

อากรค่านาเป็นอากรสำคัญขั้นเส้นเลือดใหญ่ของชีวิตชนชั้นศักดินา ฉะนั้นจึงได้รับการเอาใจใส่ คอยดูแลเพิ่มอัตราและปรับปรุงวิธีเก็บอยู่เสมอ จนในที่สุดถึงรัชกาลที่ ๖ มีอัตราอากรค่านาดังนี้

นาคู่โค

นาเอก	ไร่ละ	๑.๐๐	บาท
นาโท	ไร่ละ	๐.๘๐	บาท
นาตรี	ไร่ละ	๐.๖๐	บาท
นาจัตวา	ไร่ละ	๐.๔๐	บาท
นาเบญจ	ไร่ละ	๐.๓๐	บาท

นาฟางลอย

นาเอก	ไร่ละ	๑.๒๐	บาท
นาโท	ไร่ละ	๑.๐๐	บาท
นาตรี	ไร่ละ	๐.๘๐	บาท

นาจัตวา ไร่ละ ๐.๖๐ บาท

นาเบญจ ไร่ละ ๐.๔๐ บาท

สถิติรายได้ของรัฐบาลศักดินาจากอากรค่านาในรัชกาลที่ ๔ ได้ถึงสองล้านบาท และเพิ่มขึ้นเป็นเจ็ดล้านบาทในสมัยรัชกาลที่ ๖ เฉพาะในรัชกาลที่ ๖ นั้นภาษีที่ดินทั้งมวลได้เป็นจำนวนถึง ๙,๗๐๐,๐๐๐ เศษ (สถิติ ๒๔๖๔)

"อากรสวน" อากรสวนนี้ มักเรียกว่าอากรสวนใหญ่ อันหมายถึงสวนผลไม้เป็นอากรที่ดินอีกอย่างหนึ่ง ซึ่งเป็นคู่กับอากรค่านาหางข้าว

การเก็บอากรสวนนั้น มีวิธีเช่นเดียวกับการเก็บอากรค่านา กล่าวคือกษัตริย์ส่งเจ้าพนักงานข้าหลวงออกไปสำรวจสวนต่างๆ เรียกว่า "เดินสวน" (คู่กับ "เดินนา") หน้าที่นี้ตกอยู่กับกรมพระคลังสวน การจะออกเดินสวนนั้น ทำกันเป็นพิธีรีตองไสยศาสตร์อย่างศักดิ์สิทธิ์มีการบวงสรวงเทวดา คือ พระรามและเจ้าแม่กาลีเป็นต้น พวกข้าหลวงจะออกสำรวจรังวัดที่ดินและออกโฉนด (ใบสำคัญเก็บอากร) เช่นเดียวกับเดินนา และพร้อมกันนั้น ก็ลงบัญชีต้นไม้นานาชนิดที่จะต้องเสียภาษีลงไว้เป็นหลักฐาน ถ้าหากขณะเดินสวนนั้นเจ้าของสวนไม่ปรากฏตัวต่อเจ้าพนักงาน มัวไปงานศพพ่อตาเสียที่อื่น ก็ถือว่าเป็นสวนร้าง เวนคืนเป็นสวนของหลวง ซึ่งเจ้าพนักงานจะจัดการขายหรือให้แก่ใครก็ได้เป็นสิทธิ์ขาด การเดินสวนนั้นทำกันตอนต้นรัชกาลหนเดียว แล้วใช้ไปตลอดรัชกาล ต้นไม้จะตายจะปลูกใหม่ในระหว่างนั้นอยู่นอกประเด็น แต่ในบางรัชกาลก็เดินสวนถึง ๒-๓ ครั้ง เช่นในสมัยรัชกาลที่ ๕ การเก็บอากรสวนนั้นเรียกเก็บเอาจากต้นไม้ ในสมัยพระนารายณ์ ลาลูแบร์จดไว้ว่าอากรทุเรียนต้นละ ๒ สลึง พลูค้างละ ๑ บาท หมากต้นละ ๓ ผล มะพร้าว

ต้นละ ๒ สลึง, ส้ม, มะม่วง, มังคุด, พริกต้นละ ๑ บาท

หลักฐานของการเดินสวนเก็บอากรต้นผลไม้นั้นค่อนข้างจะหายากเต็มที เท่าที่มีหลักฐานในสมัยรัชกาลที่ ๓ ได้เดินสวนเมื่อปี พ.ศ. ๒๓๗๒ ครั้งหนึ่ง และเมื่อ พ.ศ. ๒๓๗๕ อีกครั้งหนึ่ง ถึงรัชกาลที่ ๔ ได้ออกทำการเดินสวนเมื่อ พ.ศ. ๒๓๖๙ ตั้งแม่กองออกสำรวจกองละ ๘ คน กองหนึ่งๆ มีขุนนางวังหลวง ๖ คน ขุนนางวังหน้า ๒ คน ควบกันไป ทั้งนี้เพราะอากรนั้นจะต้องแบ่งปันกันในระหว่างวังทั้งสอง ในครั้งนั้นได้แต่งตั้งกองสำรวจเดินสวนขึ้น ๓ กอง กองหนึ่งออกเดินสวนทางฝั่งเหนือ กองหนึ่งออกเดินสวนทางฝั่งใต้ กองที่สามออกเดินสวนในเขตจังหวัดเพชรบุรี ราชบุรี สมุทรสงคราม นครไชยศรี สาครบุรี (สมุทรสาคร)

อัตราการเก็บอากรมีดังนี้

หมาก

หมากเอก สูง ๓-๔ วา ต้นละ ๕๐ เบี้ย ร้อยต้น ๓ สลึง ๒๐๐ เบี้ย

หมากโท สูง ๕-๖ วา ต้นละ ๔๐ เบี้ย ร้อยต้น ๒ สลึงเฟื้อง

หมากตรี สูง ๗-๘ วา ต้นละ ๓๐ เบี้ย ร้อยต้น ๑ สลึงเฟื้อง ๖๐๐ เบี้ย

หมากผการาย (ออกดอกประปราย)[๑๑๙] ต้นละ ๔๐ เบี้ย ร้อยต้น ๒ สลึงเฟื้อง

หมากกะรอก ต้นละ ๑๑ ผล

มะพร้าว

มะพร้าวเล็กตั้งปล้องสูงศอกหนึ่งขึ้นไป ต้นละ ๕๐ เบี้ย

มะพร้าวใหญ่สูง ๘ ศอกขึ้นไป ต้นละ ๑๐๐ เบี้ย ๘ ต้นเฟื้อง ถ้ามีน้ำมันต้องแบ่งถวาย

มะพร้าวมูลสี, นาฬิเก, หกสิบบาท เป็นของสำหรับทูลเกล้าถวาย จึงไม่เสียอากร!

พลู

พลูค้างทองหลาง (ค้างพลูทำด้วยไม้ทองหลาง) สูง ๗-๘ ศอกขึ้นไป ๔ ค้าง ๑ เฟื้อง ร้อยค้าง ๓ บาท ๑ เฟื้อง

ทุเรียน, มะม่วง

วัดแต่โคนต้นขึ้นไปสูง ๓ ศอก ยืนขึ้นไปเพียงตาแล้วโอบรอบได้ ๑ รอบกับ ๓ กำ นับเป็นใหญ่ ทุเรียนต้นละ ๑ บาท มะม่วงต้นละเฟื้อง

มังคุด, ลางสาด

วัดแต่โคนต้นขึ้นไปสูงศอกคืบ นั่งยองๆ เพียงตาโอบรอบได้ ๑ รอบ กับ ๒ กำ เรียกต้นละเฟื้อง

มะปราง

วัดแต่โคนต้นขึ้นไปสูง ๓ ศอก ยืนเพียงตาโอบรอบได้ ๑ รอบ ๓ กำ เรียกต้นละ ๒ เฟื้อง ส่วนไม้ที่ต่ำกว่าขนาดยกอากรให้ปีหนึ่ง จะเก็บในปีต่อไป

นอกจากจะต้องเสียอากรค่าต้นไม้แล้ว เจ้าของสวนยังต้องเสียเงินจุกจิกยุบยับอีกไม่รู้จักแล้วจักรอด เช่นจะต้องตั้งพิธีทำบายศรีบวงสรวงพระภูมิเจ้าที่สำรับหนึ่ง กรุงพาลีสำรับหนึ่ง อันเป็นข้อบังคับให้ต้องทำ ค่าใช้จ่าย ดังนี้

หัวหมู	๑ คู่	๑.๒๕	บาท
เสื่ออ่อน	๑ ผืน	๐.๑๒	บาท
ผ้าขาว	๑ ผืน	๐.๓๗	บาท

ขันรองเชือกรังวัดและ		
ทำน้ำมนต์ประพรมสวน	๐.๑๒	บาท
ค่าเสกน้ำมนต์พรมสวน	๐.๑๒	บาท
ค่ารังวัดหัวเชือก	๐.๒๕	บาท
หางเชือก	๐.๑๒	บาท
รวมทั้งสิ้น	๒.๓๕	บาท

ทางฝ่ายเจ้าของสวนเมื่อมาเห็นการตั้งพิธีพะรุงพะรังเข้าก็เลยเข้าใจไปเลยว่าในหลวงท่านกรุณาส่งคนมาทำน้ำมนต์พรมสวนให้ได้ผลดี เลยดีอกดีใจลืมนึกไปว่าเขามาเก็บภาษีอากร พวกข้าหลวงก็เป็นตัวแทนที่เก็บอากรไปด้วยลำเลิกบุญคุณกษัตริย์ไปด้วย

สิ่งที่เจ้าของสวนจะต้องเสียอีกก็คือถ้าสวนใดได้ทำการเดินสวนมาแล้วครบ ๕ ครั้ง จะต้องจ่ายเงินให้แก่ข้าหลวงอีกสวนละสลึงเฟื้อง และต้องจ่ายเบี้ยเลี้ยงให้อีกสวนละสองสลึง เป็นอันว่าโดนเข้าอีกสวนละสามสลึงเฟื้อง

อีกสิ่งหนึ่งที่ประชาชนเจ้าของสวนจะต้องเสียก็คือเมื่อข้าหลวงออกมาเดินสวน จะต้องนำเอาโฉนดเก่าออกมาสอบทานยืนยัน แล้วรับเอาโฉนดใหม่ไป ในการนี้จะต้องเสียเงินค่าโฉนดอีกใบละ ๑ บาท ๒ สลึง

ท้ายที่สุดก็คือการผูกขาดซื้อแก่นไม้ ๓ จำพวก กล่าวคือไม้มะเกลือซึ่งเป็นไม้ดำ, ไม้ละมุดสีดาอันเป็นไม้แดงเนื้อละเอียดและไม้จันทน์ซึ่งเป็นไม้ขาวเนื้อละเอียด เจ้าของจะโค่นจะฟันต้องมาแจ้งให้ข้าหลวงรับรู้แล้วขนไม้มาทูลเกล้าฯ เมื่อโค่นแล้วก็ต้องปลูกซ่อมแซมขึ้นใหม่ตามข้อบังคับ

อากรสวนนั้นยังมีวิธีเก็บอีกอย่างหนึ่งคือ เก็บโดยวัดพื้นที่เป็นไร่ เช่น สวนจากเสียอากรไร่ละเฟื้อง สวนแบบนี้มีเจ้าพนักงาน

ออกเดินสำรวจขนาดที่ดินเป็นครั้งคราวเช่นกัน สรุปว่าอากรสวนในสมัย ร.๔ ได้ปีละ ๕,๕๔๕,๐๐๐ บาท

"อากรค่าน้ำ" อากรค่าน้ำ ก็คืออากรที่เก็บจากการจับปลาในแม่น้ำลำคลอง หนองบึง และทะเล มีทั้งอากรค่าน้ำจืด และน้ำเค็ม วิธีเก็บอากรค่าน้ำนี้ มักใช้วิธีให้คนผูกขาดเก็บภาษีรับไปทำ กษัตริย์ออกกฎหมายตั้งอัตราเก็บภาษีอากรไว้เป็นมาตรฐานตามชนิดของเครื่องมือทำมาหากิน เช่น โพงพางน้ำจืดโพงพางละ ๑๒ บาท เรือแหพานลำละ ๑๐ บาท เรือแหโปงลำละ ๖ บาท เรือแหทอดลำละ ๑ บาท เก็บดะไปทุกชนิดมีรายการยืดยาวจนถึงสวิงกุ้ง สวิงปลาคนละ ๑๒ สตางค์ ฉมวกคนละ ๑๒ สตางค์ เบ็ดราวคนละ ๕๐ สตางค์ เบ็ดธรรมดา ๑๐๐ คัน ๕๐ สตางค์ พวกที่มารับทำการผูกขาดเก็บภาษีก็จะยื่นจำนวนเงินประมูลกันใครให้เงินมากก็ได้สัมปทานไปทำเช่นในรัชกาลที่ ๔ พระศรีชัยบานขอผูกขาดเก็บภาษีในกรุงเทพฯ และหัวเมือง ๓๗ เมืองกับ ๘ ตำบล โดยให้เงินประมูล ๓๗๐ ชั่ง (๒๙,๖๐๐ บาท) ต่อปี พระศรีชัยบานยื่นเงินประมูล ๒๙,๖๐๐ บาท โดยสัญญาว่าจะส่งเงินไปถวายพวกเจ้าขุนมูลนายต่างๆ ดังนี้ :

(๑) ถวายพระคลังมหาสมบัติ	๓๑๔	ชั่ง
(๒) ถวายพระคลังเดิม (ส่วนตัว)	๒๐	ชั่ง
(๓) ถวายวังหน้า	๓๐	ชั่ง
(๔) ถวายกรมสมเด็จพระเดชาดิศร	๑	ชั่ง,
	๑๐	ตำลึง
(๕) ถวายกรมพระพิพิธโภคภูเบนทร์	๑	ชั่ง
(๖) ถวายกรมพระพิทักษ์เทเวศร์	๑	ชั่ง
(๗) ถวายกรมหลวงภูวเนตรรินทรฤทธิ์	๑๐	ตำลึง

(๘) ถวายกรมหลวงวงศาธิราชสนิท	๑	ชั่ง
(๙) ถวายกรมขุนสรรพศิลป์ปรีชา	๑๐	ตำลึง
(๑๐)ถวายพระเจ้าลูกยาเธอ พระองค์เจ้านพวงศ์	๑๐	ตำลึง
รวม	๓๗๐	ชั่ง

(ภายหลังอากรค่าน้ำขยับสูงขึ้นจนถึง ๗๐,๐๐๐ บาท)

เมื่อได้ยื่นเงินประมูลและเงื่อนไขที่จะถวายเงินอย่างทั่วถึงในหมู่ชนชั้นศักดินาที่สำคัญๆ ขึ้นมาแล้ว ผู้ที่มีส่วนผลประโยชน์เกี่ยวข้อง และที่มีอำนาจในแผ่นดินก็ปรึกษาหารือกัน ในที่สุดก็ :

"ปรึกษาพร้อมกันว่า...........ซึ่งราษฎรทำการปาณาติบาตหาผลประโยชน์เลี้ยงชีวิตโดยมิจฉาชีพจะไม่ต้องเสียอากรค่าน้ำนั้นเห็นว่าเหมือนหนึ่งยินดีด้วยคนทำปาณาติบาตหาควรไม่ ซึ่งพระศรีชัยบาน ทำเรื่องราวมาว่าจะขอรับพระราชทานทำอากรค่าน้ำนั้นก็ชอบอยู่แล้ว..."[๑๒๐]

เป็นอันว่าการที่ประชาชนตกเบ็ดตกปลากินนั้นเป็นการผิดศีลข้อ ๑ ว่าด้วยการฆ่าสัตว์ตัดชีวิต ถ้าไม่เก็บภาษีอากรก็จะกลายเป็นเข้าด้วยพวกทำบาปมิจฉาชีพจึงต้องเก็บภาษีอากรเสียให้เข็ด!!! นี่คือเหตุผลในการที่จะอ้างอิงเอาศาสนาเข้ามาเป็นเครื่องมือในการขูดรีดของชนชั้นศักดินา!

เรื่องของอากรค่าน้ำนี้เป็นเรื่องสนุก ในสมัยรัชกาลที่ ๓ เคยเก็บอากรค่าน้ำโดยการผูกขาด มีรายได้ปีละกว่า ๗๐๐ ชั่ง (๕๖,๐๐๐ บาท) ต่อมาได้เพิ่มภาษีขึ้นอีกมากมายหลายอย่าง จึงลดอากรค่าน้ำลงเหลือ ๔๐๐ ชั่ง (๓๒,๐๐๐ บาท) และต่อมาเลิกหมดเลยไม่เก็บ สาเหตุที่เลิกนั้น มิใช่อยากจะช่วยเหลือแบ่งเบาแอกภาษีจากบ่าของราษฎร หากเป็นเพราะรัชกาลที่ ๓ ธรรมะธัมโมจัดหน่อย

เห็นว่าการจับปลาเป็นมิจฉาชีพทำปาณาติบาตจึงไม่เก็บ ครั้นมาถึงรัชกาลที่ ๔ ต้องลดอากรค่านาลงดังได้กล่าวมาแล้วข้างต้น จึงต้องขวนขวายหาทางเก็บภาษีอากรใหม่ ในที่สุดก็มาลงเอยที่จะเก็บอากรค่าน้ำ กะว่าจะเก็บปีละกว่า ๔๐๐ ชั่ง รายได้จริงตามที่สังฆราชปัลเลอกัวซ์สำรวจ ปรากฏว่าในรัชกาลที่ ๔ ได้อากรค่าน้ำถึง ๗๐,๐๐๐ บาท ครั้นจะประกาศเก็บเอาดื้อๆ ก็เกรงจะไม่แนบเนียน ผู้คนจะนินทาว่าเก็บแต่ภาษีไม่เห็นทำอะไรให้เป็นประโยชน์แก่ประชาชนสักนิด รัชกาลที่ ๔ จึงออกประกาศอ้างว่า การที่รัชกาลที่ ๓ เลิกเก็บอากรค่าน้ำนั้น ถึงเลิกแล้ว **"ก็ไม่เป็นคุณอันใดแก่สัตว์เดรัจฉาน สมดังพระราชประสงค์ และไม่ได้มาเป็นคุณเกื้อกูลหนุนแก่พระพุทธศาสนาด้วยอาการอย่างใดอย่างหนึ่ง ไม่ได้เป็นคุณแก่ราชการแผ่นดินเลย"** (ประชุมประกาศ ร.๔ ภาค ๓ ประกาศ พ.ศ. ๒๓๙๙) และยังว่าต่อไปอีกว่า **"และพวกที่หาปลาได้รับผลประโยชน์ยกภาษีอากรที่ตัวควรจะต้องเสียปีละเจ็ดร้อยชั่งเศษทุกปีนั้น... ก็ไม่ได้มีกตัญญูรู้พระเดชพระคุณมาทำราชการฉลองพระเดชพระคุณในหลวงให้ปรากฏเห็นประจักษ์เฉพาะแต่เหตุนั้นสักอย่างหนึ่งเลย"** ฉะนั้นจึง **"ปรึกษาพร้อมกันเห็นว่าอากรค่าน้ำซึ่งพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวให้เลิกเสีย ไม่เป็นคุณประโยชน์อันใดแก่สัตว์เดรัจฉาน ไม่เป็นคุณความเจริญแก่พระพุทธศาสนา..."** ถ้าแม้ไม่เก็บ **"ซ้ำ"** จะตกที่นั่งเป็นคนมีบาปที่เป็นใจให้พวกมิจฉาทิฐิทำปาณาติบาต จึงต้องเก็บค่าน้ำใหม่ในแผ่นดินนี้ และเหตุนี้จึงได้ตั้งพระศรีชัยบานเป็นเจ้าภาษี!

คราวนี้ผู้ที่ทำการผูกขาดการเก็บภาษีซึ่งเรียกว่า **"เจ้าภาษี"** ก็มีสิทธิแต่งตั้งคนของตนเป็น **"นายอากร"** คอยเก็บอากรแก่ชาวประมงในเขตต่างๆ แบ่งเป็นหลายๆ เขต พวกนายอากรก็คอยเร่งรัดเก็บ

ภาษีด้วยอำนาจบ้าง เรียกภาษีเกินพิกัดอัตราบ้าง พวกประชาชนที่ทำการจับปลาก็ต้องเดือดร้อนกันไปตามเพลง ชนชั้นศักดินาก็คอยแต่จะนั่งเสวยบุญกินอากรของพวกมิจฉาชีพไปตามสบาย

"อากรสุรา" นอกจากภาษีอากรหลักๆ คืออากรค่านาหางข้าว อากรสวนใหญ่ อากรค่าน้ำ สามประเภทนี้แล้วยังมีภาษีอากรอีกมากมายหลายอย่าง เช่น อากรสุรา รายได้จากอากรประเภทนี้สูงมาแต่โบราณ ในสมัยพระนารายณ์เก็บเทละ ๑ บาท ถ้าเมืองใดไม่มีเตาต้มกลั่นเหล้าผูกขาดภาษี ประชาชนก็ต้องต้มกันเองตามอำเภอใจ ในหลวงเรียกเก็บอากรสุราเรียงตัวคน (ชายฉกรรจ์) คนละ ๑ บาท รวด รายได้จากอากรสุราสูงมากมาแต่ไหนแต่ไร ในสมัยรัชกาลที่ ๔ ตามการสำรวจของสังฆราชปัลเลอกัวซ์ ภาษีสุราสูงถึง ๕๐๐,๐๐๐ บาท ต่อมาในสมัยศักดินาก่อนการปฏิวัติของชนชั้นกลางพ.ศ. ๒๔๗๕ อากรประเภทนี้สูงนับจำนวนสิบๆ ล้านบาท (พ.ศ. ๒๔๖๗ ได้ ๑๑,๙๒๙,๕๕๑ บาท ๖๒ สตางค์)

"อากรโสเภณี" อากรที่น่าสนใจอีกอย่างหนึ่งที่ลาลูแบร์จดไว้ว่าเพิ่งเริ่มตั้งขึ้นเมื่อครั้งพระนารายณ์ก็คืออากรโสเภณี โดยอนุญาตให้ออกญาแบนตั้งโรงหญิงนครโสเภณีขึ้น โสเภณีที่กล่าวถึงนี้เดิมก็คงจะมีอยู่แล้วนมนาน แต่กษัตริย์เห็นว่ามีรายได้ดี ลูกค้ามาก จึงคิดเก็บตั้งโรงโสเภณีผูกขาดขึ้นอีกประเภทหนึ่ง ในหนังสือจดหมายเหตุเก่าว่าด้วยภูมิสถานเมืองนครศรีอยุธยามีจดไว้ว่าพวกผู้หญิงโสเภณีอยู่ในย่านที่เรียกว่า **"สำเพ็ง"**[๑๒๑] เมื่อย้ายกรุงลงมาอยู่กรุงเทพฯ ก็ยังยืมเอามาเรียกย่านหญิงโสเภณีว่าสำเพ็งอยู่อีกนาน (สำเพ็งในสมัยนั้นจึงมีความหมายไม่ค่อยดี พวกพ่อแม่ที่ด่าลูกว่า **"อีดอกสำเพ็ง"** ก็มาจากสภาพชีวิตเช่นนี้เอง)

อาชีพโสเภณีในยุคศักดินาก็มีลักษณะเดียวกับในยุคทุนนิยม

กล่าวคือมีสตรีที่ทนต่อสภาพความอดอยากยากแค้นไม่ได้ต้องขายตัวกันมากมาย ยิ่งในสมัยที่พวกชาวยุโรปเข้ามาค้าขายในกรุงฯ พวกนี้จ่ายเงินไม่อั้น จึงเป็นการยั่วยุให้ผู้หญิงที่หาทางออกของชีวิตไม่ได้หันมายึดอาชีพนี้กันมากขึ้น ในปลายสมัยอยุธยาผู้หญิงที่เคราะห์ร้ายต้องกัดฟันหลับหูหลับตาขายตัวกับพวกชาวต่างประเทศเพิ่มขึ้นมากจนเลื่องลือ ฝ่ายศักดินาก็มิได้มองหาทางแก้ไขเพราะเห็นว่าเป็น **"สันดาน"** อันร่านของผู้หญิงเอง คงคอยเก็บแต่ภาษี พวกที่ทนภาษีไม่ไหวก็ลักลอบขายตัวลับๆ เป็นครั้งคราว รัฐบาลศักดินาเห็นว่าทำให้ตนเสียผลประโยชน์ จึงออกพระราชกำหนดเมื่อ พ.ศ. ๒๓๐๖ มีความว่า "แต่นี้สืบไปเมื่อหน้า ห้ามอย่าให้ไทย มอญ ลาว ลักลอบไปซ่องเสพเมถุนธรรมด้วย แขก ฝรั่ง อังกฤษ คุลา มลายู ซึ่งถือฝ่ายมิจฉาทิฐิ (พวกนอกศาสนาพุทธ) เพื่อจะมิให้ฝูงทวยราษฎร์ไปสู่อบายทุกข์... ถ้าผู้ใดมิฟังลักลอบไปซ่องเสพเมถุนธรรมด้วยผู้ถือมิจฉาทิฐิ พิจารณาสืบสาวจับได้...เป็นโทษถึงสิ้นชีวิต ฝ่ายพ่อแม่ญาติพี่น้องซึ่งมิได้กำชับห้ามปรามเป็นโทษด้วยตามใกล้แลไกล" (พระราชกำหนดเก่า ๕๕)

เป็นอันว่าถ้าเป็นโสเภณีซ่องเสพกับไทยด้วยกันเป็นของถูกต้องดีอยู่แล้วไม่ถือว่าเป็นมิจฉาทิฐิผิดหลักศาสนา เพราะเป็นพุทธด้วยกัน!

รัฐบาลศักดินาได้ผลประโยชน์จากภาษีโสเภณีนี้ ปีหนึ่งๆ เป็นจำนวนเงินมิใช่น้อยตามที่สังฆราชปัลเลอกัวซ์จดไว้ ปรากฏว่าในสมัยรัชกาลที่ ๔ เก็บภาษีโสเภณีได้ถึงปีละ ๕๐,๐๐๐ บาท

"อากรฝิ่น" อากรฝิ่นนี้เป็นอากรใหม่ที่เพิ่งตั้งขึ้นเมื่อ พ.ศ. ๒๓๙๔ จำนวนอากรที่ได้รับจากการผูกขาดของเจ้าภาษีนั้นปีหนึ่งๆ เป็นจำนวนเงินถึง ๒,๐๐๐ ชั่ง (๑๖๐,๐๐๐ บาท) ถ้าเป็นปีอธิกมาส

(มี ๑๓ เดือน คือมีเดือน ๘ สองหน) ให้เพิ่มภาษีขึ้นอีก ๑๖๖ ชั่ง ๑๓ ตำลึง ๑ บาท ตามการสำรวจของสังฆราชปัลเลอกัวซ์ ภาษีฝิ่นในสมัยรัชกาลที่ ๔ ขึ้นสูงไปถึง ๔๐๐,๐๐๐ บาทต่อปี นับว่าเป็นภาษีอากรจำนวนมหึมาทีเดียว (ตำนานภาษีอากรบางอย่างในลัทธิธรรมเนียมต่างๆ ภาคที่ ๑๖)

เรื่องของภาษีฝิ่นนี้น่าขำ เดิมทีเดียวในเมืองไทยห้ามสูบฝิ่นเด็ดขาด เมื่อรัชกาลที่ ๒ เคยออกประกาศห้ามสูบฝิ่นมาครั้งหนึ่ง ลงวันเสาร์ เดือน ๙ ขึ้น ๑๔ ค่ำ จุลศักราช ๑๑๗๓ ปีมะแมตรีศก (พ.ศ. ๒๓๕๔) ใครสูบฝิ่นจับได้ "พิจารณาเป็นสัตย์ จะให้ลงพระอาญา เฆี่ยน ๓ ยก ตระเวนบก ๓ วัน ตระเวนเรือ ๓ วัน ริบราชบาตรบุตรภรรยาและทรัพย์สิ่งของให้สิ้นเชิง ให้ส่งตัวไปเป็นตะพุ่นหญ้าช้าง ผู้รู้เห็นเป็นใจมิได้เอาความมาว่ากล่าวจะให้ลงพระราชอาญาเฆี่ยน ๖๐ ที" มิหนำซ้ำยังได้ตั้งนรกขุมใหม่คือนรกฝิ่นขึ้นอ้างขู่ประชาชนอีกด้วยว่า "ครั้นตายไปตกมหาดาบนรก นายนิริยบาล (คือยมบาล) ลงทัณฑกรรมกระทำโทษต้องทนทุกข์เวทนาโดยสาหัสที่สุดมิได้ ครั้นพ้นจากดาบนรกแล้วก็ต้องไปเป็นเปรตวิสัยมีควันไฟพุ่งออกมาจากทางปากจมูกเป็นนิจ"[๑๒๗]

แต่มาถึงสมัยรัชกาลที่ ๔ กำลังต้องการเงิน เพราะมีสนมกรมในและลูกเธอมากต้องปลูกสร้างวัดสร้างสวนสร้างที่นาไว้ให้ เงินทองไม่พอใช้ จึงทำเป็นไม่รู้ไม่ชี้กับเรื่องนรกจกเปรตอะไรที่อ้างไว้นั้นเสีย แล้วอนุญาตให้ตั้งภาษีฝิ่นมีเจ้าภาษีผูกขาดกันขึ้น จนในที่สุดได้มาตั้งเป็นกรมดำเนินการโดยรัฐบาลศักดินาเองในสมัยรัชกาลที่ ๖

"อากรบ่อนเบี้ย" อากรนี้มีมาโบรมโบราณเต็มทีลักษณะของมันก็คือให้มีการประมูลตั้งบ่อนการพนันขึ้นตามหัวเมืองและตำบลต่างๆ เปิดให้ประชาชนเข้าเล่นการพนันได้อย่างเสรี (แบบ

เดียวกับบ่อนคาสิโนของรัฐบาลชุดนายควง อภัยวงศ์ สมัยหลังสงครามโลกครั้งที่ ๒) ผู้ผูกขาดทำภาษีเปิดบ่อนเบี้ยได้รับตำแหน่งเป็นขุนพัฒนสมบัติทุกคน ซ้ำมีศักดินา ๔๐๐ ไร่อีกด้วย การพนันที่เล่นกันข้างในบ่อนมีอยู่สามอย่าง คือ ถั่ว ๑ กำตัด ๑ และไพ่งา ๑ ต่อมาในชั้นหลังเปลี่ยนเป็นถั่ว, โปกำ และโปปั่น

การทำอากรบ่อนเบี้ย เป็นรายได้ชั้นหัวใจอย่างหนึ่งของรัฐบาลศักดินา ทั้งนี้เพราะการละเลยไม่ช่วยพัฒนาการผลิตทางเกษตร ปล่อยให้การเกษตรล้าหลังทำให้รายได้ของประชาชนทางเกษตรต่ำลงจนถึงไม่พอเลี้ยงชีวิต ต้องขายตัวเป็นทาสกันชุกชุม และผลสะท้อนก็คือรายได้ของรัฐต่ำลงฮวบฮาบเสมอ ทางเดียวที่รัฐบาลศักดินาจะใช้แก้ไขเพื่อหาเงินก็คือเปิดบ่อนการพนันเพื่อขูดรีดประชาชนผู้หมดหนทางออกกระเซอะกระเซิงเข้ามาเล่นเบี้ย การเล่นเบี้ยทำให้รัฐบาลแก้ไขการไม่มีงบประมาณเพียงพอไปได้ชั่วระยะหนึ่งๆ แต่ปัญหาขั้นพื้นฐานทางเศรษฐกิจหาได้ดีขึ้นไม่ แต่รัฐบาลศักดินาก็พอใจในการแก้ปัญหาแบบปัดสวะให้พ้นท่าเช่นนั้น ได้เปิดบ่อนเบี้ยขึ้นทั่วประเทศ การขูดรีดจึงเป็นไปอย่างหนักหน่วงและทั่วถึง ตามสถิติในพ.ศ. ๒๔๓๑ ปรากฏว่ามีบ่อนเบี้ยในกรุงเทพฯ ถึง ๔๐๓ บ่อน บ่อนใหญ่ ๑๒๖ บ่อนเล็ก ๒๗๗ ตั้งอยู่อย่างทั่วถึงทุกตำบล

สถิติจำนวนบ่อนเบี้ยในพ.ศ. ๒๔๔๑ ปรากฏว่าในหัวเมืองต่างๆ มีจำนวนบ่อนเบี้ยดังนี้ :

มณฑลกรุงเก่า (อยุธยา)	๗๑	ตำบล
มณฑลนครไชยศรี	๑๘	ตำบล
มณฑลนครสวรรค์	๒๖	ตำบล
มณฑลพิษณุโลก	๑๕	ตำบล
มณฑลปราจีน	๓๓	ตำบล

มณฑลนครราชสีมา	๑๑	ตำบล
มณฑลจันทบุรี	๒๖	ตำบล

มณฑลนครศรีธรรมราช, มณฑลชุมพร, มณฑลราชบุรี, มณฑลภูเก็ต, มณฑลบูรพา (เขมรใน) และมณฑลอุดรหาสถิติไม่ได้

รายได้จากอากรบ่อนเบี้ยตั้งแต่สมัยอยุธยาเห็นจะเป็นจำนวนหลายแสนบาท เพราะเพียงอากรที่มีผู้ขอทำในเมืองราชบุรี, สมุทรสงคราม และสมุทรปราการเพียง ๓ เมือง เมื่อ พ.ศ. ๒๒๙๙ ก็ตกเข้าไปถึง ๒๙,๖๘๐ บาท ต่อปีแล้ว

รายได้จากอากรบ่อนเบี้ยในสมัยรัตนโกสินทร์ตามที่จอห์น ครอเฟิด ทูตอังกฤษจดไว้เมื่อปี พ.ศ. ๒๓๖๕ ว่ามีจำนวน ๒๖๐,๐๐๐ บาท

ในสมัยรัชกาลที่ ๓ อากรบ่อนเบี้ยขยับสูงขึ้นเป็น ๔๐๐,๐๐๐ บาท พอถึงรัชกาลที่ ๔ เพิ่มขึ้นเป็นราว ๕๐๐,๐๐๐ บาท ตกถึงรัชกาลที่ ๕ อากรบ่อนเบี้ยเพิ่มขึ้นจนเป็นอากรประเภทเงินมากอย่างหนึ่ง แต่ในระยะนั้นรัชกาลที่ ๕ ได้ปรับปรุงวิธีเก็บภาษีอากรให้มีระเบียบได้ผลเต็มเม็ดเต็มหน่วยขึ้น โดยตั้งหอรัษฎากรพิพัฒน์ (๒๔๑๘) จึงคิดหาทางเลิกอากรบ่อนเบี้ย เพราะตระหนักว่าการหมกมุ่นเล่นเบี้ยทำให้ผลประโยชน์ของประเทศทางด้านอื่นเสียหายไปมากมาย ในสมัยนั้นจึงยุบบ่อนเบี้ยลงเรื่อยเป็นระยะๆ จนในที่สุดเหลือเพียง ๕ ตำบลในกรุงเทพฯ บ่อนเบี้ยเพียง ๕ แห่งนี้ยังทำเงินให้ถึงปีละ ๖,๗๕๕,๒๗๖ บาท (พ.ศ. ๒๔๕๙) จนในที่สุดมาเลิกลงเด็ดขาดใน พ.ศ. ๒๔๖๐

"อากรหวย ก.ข." อากรหวยเริ่มเมื่อรัชกาลที่ ๓ เมื่อ พ.ศ. ๒๓๗๘ สาเหตุที่จะตั้งการเล่นหวย ก.ข. นั้นเนื่องมาจากเกิดเหตุทุพภิกขภัยสองปีซ้อนกันคือ พ.ศ. ๒๓๗๔ น้ำมากข้าวล่ม พ.ศ.

๒๓๗๕ น้ำน้อยข้าวไม่งาม พวกศักดินาได้พยายามทำพิธีไล่น้ำ (ให้ลด) ก็แล้ว ได้ตั้งพิธีพิรุณศาสตร์ (ขอฝน) ก็แล้ว แต่ก็ไม่ได้ผลหงายหลังไปทั้งพิธีพุทธ พิธีพราหมณ์ ผลจึงปรากฏว่า **"ข้าวแพงต้องซื้อข้าวต่างประเทศเข้ามาจ่ายขาย คนก็ไม่มีเงินจะซื้อข้าวกินต้องมารับจ้างทำงานคิดเอาข้าวเป็นค่าจ้าง เจ้าภาษีอากรก็ไม่มีเงินจะส่ง ต้องเอาสินค้าใช้ค่าเงินหลวง ที่สุดจนจีนผูกปี้ก็ไม่มีเงินจะให้ ต้องเข้ามารับทำงานในกรุง"** (พระนิพนธ์รัชกาลที่ ๔) เมื่อเป็นเช่นนี้รัฐบาลศักดินาก็เดือดร้อน คิดไปคิดมาก็คิดไม่ตกว่า ทำไมเงินไม่มี ทำไมไม่มีเงินเข้าคลัง ชักสงสัยว่า **"เงินตราบัว เงินตราครุฑ เงินตราปราสาทได้ทำใช้ออกไปก็มาก หายไปเสียหมด"** รัฐบาลศักดินาลืมนึกไปว่า ปกติชาวนาปลูกข้าว เอาข้าวมาขายได้เงินไปใช้ชั่วปีหนึ่งๆ บางทีหรือส่วนมากก็มักไม่พอใช้ เมื่อตัวเองทำข้าวไม่ได้จะเอาเงินที่ไหนมาซื้อข้าวกิน มีทางเดียวก็คือทิ้งที่นามารับจ้างทำงานในกรุง ทุกคนเข้ามาแต่มือ หิ้วท้องมาด้วยท้องหนึ่ง เวลารับจ้างก็ขอค่าจ้างเป็นข้าว ไม่รับค่าจ้างเป็นเงิน ทั้งนี้เพราะข้าวหายาก แพงซื้อยาก พอดีพอร้ายได้เงินไปแล้ว เงินก็ไม่มีค่าหาซื้อข้าวไม่ได้ หรือได้ก็แพงเสียจนซื้อได้ไม่พอกิน เงินที่หายไปก็อยู่ที่พวกพ่อค้าข้าวที่ซื้อข้าวเข้ามาขายกักตุนไว้อย่างหนึ่ง อีกอย่างหนึ่งก็ไหลออกไปนอกประเทศเพื่อซื้อข้าวเขากิน แล้วจะให้ประชาชนเอาเงินมาจากไหน?

รัฐบาลศักดินาเดือดร้อนเรื่องเงินไม่เข้าคลังมากแต่แทนที่จะช่วยเหลือให้ชาวนาผลิตสิ่งที่มีคุณค่า (คือข้าว) ออกมา จะได้มีเงินใช้ทั่วกันทั้งชาวนาทั้งตัวเอง รัฐบาลศักดินากลับมองหาทางหมุนเงินคือคิดสะระตะว่าทำยังไงจึงจะดึงเอาเงินในมือพวกพ่อค้ามั่งคั่งมาใช้ได้หนอ ที่จริงรัฐบาลศักดินาคิดไม่ถึงด้วยซ้ำว่าเงินตกอยู่ในมือของพ่อค้าหมุนเงินสองสามคน ไพล่ไปคิดว่า **"เงินนั้นตกไปอยู่ที่ราษฎร**

เก็บฝังดินไว้มากไม่เอาออกใช้" คือกลับเห็นไปว่าราษฎรรักเงิน เอาเงินฝังดินไม่ยอมขุดขึ้นมาซื้อข้าวกิน ยอมตายเพราะเสียดายเงิน!

เมื่อคิดเห็นไปเช่นนี้ก็ตั้งหวย ก.ข. ขึ้น ในปีแรกได้อากร ๒๐,๐๐๐ บาท พวกประชาชนที่ตกทุกข์ได้ยากก็หันเหเข้าหาอาจารย์บอกใบ้ให้หวยหวังรวยกันยกใหญ่ แทงหวยกันทุกวัน คนละเฟื้องคนละสลึง แทงทุกวันยิ่งเล่นประชาชนก็ยิ่งจนลงทุกวัน ผู้ผูกขาดภาษีกับรัฐบาลก็รวยขึ้นเท่าๆ กับที่ประชาชนจนลง อลัชชีฉวยโอกาสก็มอมเมาเป่าเสกบอกหวยเสียจนประชาชนงอมพระรามไปตามๆ กัน การเล่นหวยระบาดไปเสียจนกระทั่ง "พอถึงเดือน ๑๑ ขึ้น ๑๔ ค่ำ ๑๕ ค่ำ มีคนเข้ามากรุงเทพฯ มากมายหลายร้อยหลายพัน มาทั้งทางรถไฟแลทางเรือ ถึงเพลาค่ำลงคนแน่นท้องถนน ตั้งแต่หน้าโรงหวยสามยอดไปจนในถนนเจริญกรุงทุกปี"[๑๒๓] ที่พากันลงมากันมากมายนั้นก็เพื่อมาแทงหวย เพราะหวยมีแต่ในมณฑลกรุงเทพฯ รวมทั้งสิ้น ๓๘ แขวง (เคยออกไปตั้งที่เพชรบุรีและอยุธยา เล่นเอาคนจนกรอบไปทั้งสองเมือง ภายหลังจึงต้องเลิก)

รัฐบาลศักดินาได้รายได้จากการเก็บอากรหวย ก.ข. นี้เป็นจำนวนมากมายทุกปี ในสมัยรัชกาลที่ ๔ ได้ปีละราว ๒๐๐,๐๐๐ บาท ในรัชกาลที่ ๕ เงินอากรหวยและอากรบ่อนเบี้ยรวมกันได้ถึงปีละ ๙,๑๗๐,๖๓๕ บาทภายหลังแม้จะเลิกบ่อนเบี้ยไปมากแล้ว อากรทั้ง ๒ อย่างก็ยังรวมกันเป็นจำนวนถึง ๖,๖๐๐,๐๐๐ บาท (พ.ศ.๒๔๕๘) เฉพาะอากรหวยอย่างเดียวในปีท้ายสุดก่อนเลิกยังได้ถึง ๓,๔๒๐,๐๐๐ บาท (หวย ก.ข. เลิก พ.ศ. ๒๔๕๙)

นอกจากภาษีอากรที่กล่าวมาแล้ว ยังมีอากรใหญ่น้อยอีกหลายสิบอย่าง มีรายการยืดยาว เป็นต้นว่า ภาษีกระทะ, ภาษีไต้ชัน, ภาษีพริกไทย, ภาษีเขาควาย ฯลฯ ขอสรุปว่าในรัชกาลที่ ๓

มีภาษีตั้งใหม่ทั้งสิ้น ๓๘ อย่าง ถึงรัชกาลที่ ๔ มีเพิ่มขึ้นอีกเป็น ๕๒ อย่าง (ผู้สนใจเชิญดูรายละเอียดใน "ลัทธิธรรมเนียมต่างๆ ภาคที่ ๑๖ ตำนานภาษีอากรบางอย่าง" ของสมเด็จกรมพระยาดำรงราชานุภาพ)

การผูกขาดภาษี

การเก็บอากรต่างๆ ก็ดี การเก็บจังกอบจากสินค้าก็ดี ในสมัยหลังๆ นี้ได้เริ่มมีการผูกขาดกันขึ้น ซึ่งเป็นการร่วมมือระหว่าง **"ชนชั้นศักดินาผู้ทำการผูกขาดการค้าภายนอก"** กับ **"ชนชั้นกลาง (ซึ่งกำลังเติบโต) ผู้ทำการผูกขาดการค้าภายใน"** การขูดรีดจึงได้งอกเงยจากการขูดรีดภาษีเพียงชั้นเดียวจากชนชั้นศักดินา กลายมาเป็นการขูดรีดสองชั้น โดยการร่วมมือของชนชั้นกลาง

การผูกขาดภาษีนี้ทำให้ประชาชนเดือดร้อนมากเพราะมิได้จำกัดวงอยู่แต่เพียงอย่างสองอย่าง หลังจากรัชกาลที่ ๓ ลงมาเกิดการผูกขาดภาษีขึ้นมากมายหลายประเภท รัชกาลที่ ๓ กำลังตั้งหน้าตั้งตาสร้างวัดวาอารามอย่างขนานใหญ่ เงินทองกำลังเป็นสิ่งที่ต้องการจึงได้ยอมรับข้อเสนอและเงื่อนไขในการผูกขาดภาษีของพวกชนชั้นกลางอย่างดีอกดีใจเสมอมา พวกชนชั้นกลางหรือนักผูกขาดก็คอยจ้องพอเห็นของชนิดใดเกิดมีขึ้นพอจะเป็นสินค้าซื้อขายกันได้ พวกนักผูกขาดพวกนี้ก็จะพากันเดินเรื่องราวเข้าเส้นนอกออกเส้นใน ขอผูกขาดเก็บภาษีส่งหลวง โดยตั้งราคาให้ปีละเท่านั้นเท่านี้ ยิ่งกว่านั้นพวกเดินเรื่องขอผูกขาดนี้จะต้องจับเส้นถูกว่าใครบ้างกำลังมีอำนาจใครบ้างที่กำลังนอนเป็นเสือนอนกิน เมื่อสืบรู้ได้แล้วก็จะเสนอเงื่อนไขที่แบ่งผลประโยชน์ให้แก่ผู้ยิ่งใหญ่เสือนอนกินทุกคนอย่างทั่วถึงมากบ้างน้อยบ้างตามขนาดของอิทธิพล (ดังที่ได้เล่ามาแล้วในตอนที่ว่าด้วยอากรค่าน้ำ) เมื่อทางฝ่ายศักดินาอนุญาตยอมรับ

เงื่อนไขผลประโยชน์ เจ้าภาษีก็แต่งตั้งนายอากรขึ้นทำการเก็บภาษี "ส่วนที่จัดเก็บอยู่แล้วเมื่อต้องแย่งกันประมูลส่งเงินหลวงเป็นจำนวนมาก ก็หาทางเก็บนอกเหนือพิกัดอัตราที่กำหนดไว้ และบังคับปรับไหมลงเอาแก่ราษฎร เกิดเป็นถ้อยความวิวาทชกตีและทุ่มเถียงกันเป็นคดีขึ้นโรงศาลอยู่บ่อยๆ เช่น ผูกอากรค่าน้ำ ก็ส่งคนไปเก็บตามครัวเรือน เมื่อมีเครื่องดักสัตว์จับปลาก็เรียกเก็บภาษีเอาจากเครื่องเหล่านั้น เพียงเท่านี้ก็พอทำเนา เพราะเป็นไปตามที่กำหนดไว้ในตราตั้ง แต่ที่เรียกเก็บเอาจากครัวเรือนซึ่งไม่มีเครื่องดักจับสัตว์น้ำนี้เต็มที โดยออกอุบายว่า ถึงไม่ได้จับสัตว์น้ำ แต่ก็กินน้ำด้วยหรือเปล่า ถ้าตอบว่ากิน ก็ว่าแม่น้ำลำคลองเป็นของหลวง เมื่อกินน้ำก็ต้องเสียค่าน้ำ บอกอยู่ในตัวแล้วว่าเป็น **"ค่าน้ำ"** ราษฎรที่ไม่รู้อะไรก็ยอมเสียให้ไป"[๑๒๔]

เล่ห์เหลี่ยมการขูดรีดของพวกนายหน้าผูกขาดนี้ยังมีอีกมากมายหลายวิธี เช่น รับผูกขาดภาษีกล้วย ว่าจะเก็บอากรเป็นกอ แต่เวลาไปเก็บจริง เก็บดะทั้งที่เป็นต้นเดี่ยวยังไม่แตกหน่อออกกอ พอเจ้าของไร่กล้วยร้องค้าน ก็อ่านข้อความตราตั้งให้ฟังว่าเก็บเป็นรายต้นเมื่อพบคนอ่านหนังสือออกเข้าก็มีเรื่องกันเสียที เมื่อถึงคราวเคราะห์เจ้าภาษีก็ยกอากรให้เป็นค่าปิดปากจะได้เงียบไปเสีย

การผูกขาดภาษีนี้ ต่อมากลายเป็นการเซ็งลี้สิทธิ์ตราตั้งกันเป็นลำเป็นสัน กล่าวคือ "เจ้าภาษีรับทำภาษีแล้วขายช่วงให้ผู้อื่นเป็นตอนๆ ไป ตามระยะแขวงหัวเมืองปักษ์ใต้ฝ่ายเหนือ และผู้ที่ซื้อช่วงไปนั้นหาเรียกภาษีตามพิกัดท้องตราไม่ ไปยักย้ายเรียกให้เหลือๆ เกินๆ เอารัดเอาเปรียบแก่ราษฎร ราษฎรที่ไม่ได้รู้พิกัดในท้องตราก็ต้องยอมเสียให้ตามใจผู้เก็บที่รับช่วงไปจากเจ้าภาษีใหญ่" (ประชุมประกาศรัชกาลที่ ๔ ภาค ๗ น.๙๒) ว่าดังนั้นแล้วรัฐบาลศักดินา

ก็พิมพ์พิกัดอัตราภาษีแจกกันเป็นการใหญ่ เพื่อกันมิให้เจ้าภาษีนายอากรเก็บภาษีเกินพิกัด ทั้งนี้คงจะลืมนึกไปว่าต้นเหตุใหญ่นั้นมันอยู่ที่ระบบผูกขาดภาษีนั่นต่างหาก แต่อย่างไรก็ดีการพิมพ์พิกัดแจกนั้น ศักดินาถือว่าเป็นการแสดงให้เห็นพระมหากรุณาธิคุณอย่างล้นพ้นอย่างหนึ่ง แต่ใครจะเชื่อได้สักกี่คน เพราะมีความจริงอีกอันหนึ่งปรากฏอยู่ คือ :

ในการเก็บภาษีนั้น เจ้าภาษีต่างก็หวังจะให้ได้กำไรมาก จึงใช้อำนาจเกาะกุมเอาตามอำเภอใจ มักเป็นถ้อยเป็นความกับประชาชนผู้ฉลาดรู้เท่าทันหรือผู้ไม่มีเงินจะเสียเนืองๆ พอเป็นความเข้า เจ้าภาษีนายอากรก็ต้องไปศาล ว่าความของตน ทั้งนี้เพราะในสมัยก่อนนั้นประชาชนธรรมดาจะแต่งทนายว่าความแทนตัวไม่ได้ต้องเป็นขุนนางมียศชั้นขุนถือศักดินา ๔๐๐ ไร่ขึ้นไป จึงจะให้ทนายว่าความแทนตัวได้ พวกศักดินาหากินอยู่กับนายหน้าผูกขาดเหล่านี้ จึงต้องเอาใจใส่ช่วยเหลือดูแลผลประโยชน์ให้ เพราะทั้งคู่มีผลประโยชน์ร่วมกัน นั่นก็คือใครที่ผูกขาดภาษี จะได้รับแต่งตั้งให้เป็นขุนถือศักดินา ๔๐๐ ไร่[๑๒๕] เพื่อที่จะได้มีอภิสิทธิ์ว่าจ้างทนายไปว่าความแทนตัวได้ ไม่เสียเวลาออกไปรีดภาษี นี่ย่อมยืนยันให้เห็นว่าชนชั้นศักดินาย่อมใช้สิทธิและอภิสิทธิ์ทั้งปวงเพื่อรับใช้ชนชั้นตนอยู่ตลอดไป

เจ้าภาษีกลายเป็น **"นายทุนนายหน้าผูกขาด"** (monopoly-comprador capitalist) ที่อาศัยอำนาจของชนชั้นศักดินาหากินขูดรีดประชาชน ขอยกตัวอย่างด้วยภาษีน้ำมันมะพร้าว

โดยปกติราคามะพร้าวตกอยู่ในราวร้อยละ ๕๐ สตางค์ (สองสลึง) หรือถูกหน่อยก็ ๓๗ สตางค์ (สลึงเฟื้อง) เจ้าภาษีขอผูกขาดรับซื้อมะพร้าวแต่ผู้เดียวโดยเข้าซื้อถึงสวน ให้ราคาร้อยละ

๖๒ สตางค์ (สองสลึงเฟื้อง) ฟังดูแค่นี้ก็ทำท่าจะดีมีประโยชน์แก่เจ้าของสวนมะพร้าว เพราะขายได้ราคา แต่เรื่องมันไม่เป็นเช่นนั้น พวกเจ้าภาษีพอไปซื้อมะพร้าวในสวนเข้าจริงๆ ก็ซื้อถูกๆ ให้ราคาไม่ถึงอัตราที่สัญญาไว้กับกษัตริย์ ซ้ำยังเกณฑ์เอามะพร้าวแถมอีกร้อยละ ๒๐-๓๐ ผล ครั้นประชาชนขัดขืนไม่ขาย ก็มีผิดฐานขัดขืนเจ้าภาษี เจ้าภาษีก็ **"เที่ยวจับปรับไหมลงเอาเงินกับราษฎร โดยความเท็จบ้างจริงบ้าง ราษฎรได้รับความเดือดร้อนต่างๆ"** (ประชุมประกาศรัชกาลที่ ๔ ภาค ๓)

บทบาทที่เจ้าภาษีจะเป็นนายหน้าผูกขาดใหญ่ก็คือ เมื่ออาละวาดซื้อมะพร้าวมาได้ในอัตราร้อยละ ๖๒ สตางค์แล้ว (ซึ่งที่จริงไม่ถึงดังกล่าวมา) ก็เอามาขายส่งให้ผู้ที่จะทำน้ำมันมะพร้าวโดยขายเอากำไรเท่าตัว คือขายให้ร้อยละ ๑.๒๕ บาท (ห้าสลึง) พวกพ่อค้าน้ำมันมะพร้าวก็ยอมรับซื้อโดยดี เพราะถ้าไม่ซื้อจากเจ้าภาษีผู้ผูกขาดก็ไม่รู้จะไปซื้อที่ใคร ที่ยอมซื้อแพงหูฉี่ก็เนื่องด้วย "น้ำมันมะพร้าวเป็นสินค้าใหญ่บรรทุกไปขายต่างประเทศมีกำไรมาก" (ประชุมประกาศ ร.๔ ภาค ๓ ฉบับเดียวกับข้างต้น) คราวนี้ในฝ่ายพวกประชาชนที่ต้องซื้อน้ำมันมะพร้าวใช้ก็ต้องซื้อแพงหูฉี่ เพราะเจ้าภาษีทำเอามะพร้าวแพงขึ้นไปตั้งเท่าตัวมาเสียตั้งแต่ในสวน พวกนี้บ่นไปก็มีแต่คนสมน้ำหน้าที่มันขี้เกียจไม่รู้จักปลูกมะพร้าวทำน้ำมันใช้เอง แต่ขืนไปเคี่ยวน้ำมันมะพร้าวเองก็ถูกเจ้าภาษีปรับถึง ๕๐๐ บาท! ส่วนในหลวงท่านก็ขออภิสิทธิ์ให้สงวนน้ำมันไว้เป็นส่วยส่งขึ้นมาใช้ในราชการคือ ตามไฟในวัดพระแก้วและแจกไปให้วัดต่างๆ ฯลฯ ท่านไม่เดือดร้อนผู้เดือดร้อนก็คือมหาชนตามเคย, ทำน้ำมันเองไม่ได้ต้องซื้อเขาใช้แพงลิบตลอดชาติ

ความเดือดร้อนในเรื่องมะพร้าวนี้ระอุไปทั่วเมืองจนใน

ที่สุดรัชกาลที่ ๔ จึงต้องเลิกการผูกขาดภาษีมะพร้าวเมื่อ พ.ศ. ๒๓๙๙ ใช้วิธีเก็บใหม่คือ เรียกอากรสามต้นสลึงมะพร้าวต้นหนึ่งได้ผลประมาณ ๓๐ ผล (ไม่ดก) ไปจนถึง ๘๐ ผล (คราวดก) เป็นอย่างสูง คำนวณแล้วโดยเฉลี่ยเจ้าของสวนมะพร้าวต้องเสียภาษีร้อยละ ๒๕

ในตอนท้ายเมื่อรัชกาลที่ ๔ ได้ตั้งภาษีอากรขึ้นใหม่ถึง ๑๔ อย่างแล้ว จึงได้เลิกภาษีมะพร้าวโดยเด็ดขาดเพื่อล้างมลทินที่ได้ทำให้ประชาชนอึดอัดมาแต่ก่อน

การผูกขาดภาษีแบบเป็นนายทุนผูกขาดสินค้านี้ได้ทำกันอย่างทั่วถึง แม้กระทั่งภาษีผักบุ้งซึ่งเป็นเรื่องขำน่ารู้ ดังจะขอเล่าแทรกไว้ในที่นี้ด้วย

"ภาษีผักบุ้ง" เป็นภาษีที่เกิดขึ้นในสมัยปลายอยุธยา รัชกาลพระเจ้าเอกทัศ ในรัชกาลนี้บ้านเมืองกำลังเหลวแหลกเต็มที พวกชนชั้นศักดินามัวแต่ "**ค่ำเช้าเฝ้าสีซอเข้าแต่หอล่อกามา**" ตัวพระเจ้าเอกทัศเองก็ดื่มเหล้าพระเศียรราน้ำ ซ้ำยังเที่ยวซ่องเสพผู้หญิงซุกซนจนเกิดโรคบุรุษ พระเนตรบอดไปข้างหนึ่ง เมื่อใช้เงินทองกันอย่างฟุ่มเฟือยก็ต้องเร่งภาษีเป็นธรรมดา ในที่สุดก็หันมาลงเอยเอาที่ผักบุ้ง ทั้งนี้เพราะประชาชนยากจนกินแต่ผักบุ้งเป็นเดน ภาษีนี้นายสังมหาดเล็กชาวบ้านคูจามเป็นผู้ผูกขาด นายสังผู้นี้เป็นพี่ชายของเจ้าจอมฟักพระสนมเอก ซ้ำน้องสาวของหมออีกคนหนึ่งชื่อปาน ก็ได้เป็นพระสนมด้วย เมื่อมีพี่สาวน้องสาวเป็นพระสนมปิดหัวปิดท้ายเช่นนี้ นายสังก็ผูกขาดรับซื้อผักบุ้งแต่ผู้เดียว ใครมีผักบุ้งจะต้องนำมาขายให้นายสังเจ้าภาษี ถ้าลักลอบไปขายผู้อื่นต้องปรับ ๒๐ บาท นายสังกดราคาซื้อไว้เสียต่ำสุด แล้วนำไปขายราคาแพงลิ่วในท้องตลาด เมื่อประชาชนโดนฝีมือนายทุนนายหน้าผูกขาดเข้าเช่นนี้ ก็พากันเดือดร้อนเพราะเดิมทีก็เดือดร้อน

มากอยู่แล้วจนถึงกับต้องหนีมากินผักบุ้ง ครั้นจะหนีไปกินหญ้าเหมือนวัวควายก็กินไม่ได้ พากันร้องทุกข์ขุนนางผู้ใหญ่ พวกขุนนางผู้ใหญ่ต่างคนก็กลัวคอจะหลุดจากบ่าต่างคนต่างก็อุบเอาเรื่องไว้

จนวันหนึ่ง พระเจ้าเอกทัศนอนไม่หลับไม่สบายมาหลายวัน จึงให้หาละครมาเล่นแก้รำคาญ ในคณะละครนั้นมีศิลปินของประชาชนได้พยายามแทรกปะปนเข้าไปด้วย ๒ คน คือ **"นายแทน"** กับ **"นายมี"** จำอวด ทั้งสองคนเล่นเป็นผู้หญิงคนหนึ่งผู้ชายคนหนึ่ง เล่นจับมัดกันเร่งจะเอาเงินค่าราชการ (เงินเก็บกินเปล่ารายปีปีละ ๑๘ บาท) นายมีตัวจำอวดหญิงจึงแกล้งร้องว่า **"จะเอาเงินมาแต่ไหน จนจะตาย แต่เก็บผักบุ้งขายยังมีภาษี"** แกล้งร้องอยู่ถึงสามหน พระเจ้าเอกทัศได้ทรงฟังเข้าก็เกิดละอายพระทัยเพราะอยู่ต่อหน้าธารกำนัล เลยพาลพาโลจะประหารนายสัง แต่เมื่อนึกถึงพี่สาวน้องสาวนายสังที่เป็นสนมเอกทั้งคู่ก็ค่อยคลายพิโรธสั่งเลิกภาษี และชำระเงินที่นายสังกดขี่ปรับเอามานั้นคืนแก่เจ้าของไป[๑๒๖]

การผูกขาดภาษีทั้งในสมัยอยุธยาและรัตนโกสินทร์ส่วนมากชาวจีนเป็นผู้ผูกขาดแทบทั้งสิ้น เมื่อผูกขาดแล้วก็ได้รับแต่งตั้งเป็นหมื่นเป็นขุนให้มีศักดินา ๔๐๐ สำหรับจะได้มีอภิสิทธิ์แต่งทนายว่าความกับไพร่ที่ไม่มีปัญญาเสียภาษีแทนตัวเองได้ การเรียกขานเจ้าภาษีจึงมักมีคำว่าจีนนำหน้า เช่น จีนขุนพัฒนสมบัติ ผูกขาดอากรบ่อนเบี้ย, จีนพระศรีชัยบานผูกขาดภาษีค่าน้ำ, จีนหมื่นมธุรสวาณิช ผูกขาดภาษีน้ำตาลกรวด, จีนขุนศรีสมบัติ ผูกขาดภาษีเบ็ดเสร็จ (เก็บจากของลงสำเภา-นี่เป็นก้าวใหม่ คือ ผูกขาดจังกอบ)

โดยธาตุแท้แล้ว จีนผู้ผูกขาดภาษีเหล่านี้ ก็คือ "นายหน้า" ของศักดินา ที่ออกทำการเสาะแสวงหาผลประโยชน์ให้แก่ศักดินา

และทำการขูดรีดแทนศักดินาและในขณะเดียวกันนั้นก็ได้ **"ผูกขาด"** เพื่อหาผลประโยชน์ส่วนตัวของพวกตนเองอีกด้วย สภาพของจีนพวกนี้จึงเป็น "นายทุนนายหน้าผูกขาด" ของ **"ศักดินาหรือนายทุนขุนนางผูกขาด"** หน้าที่ของเขาก็มีลักษณะคล้ายคลึงกับพวก **"นายทุนนายหน้า"** (Comprador Capitalist) หรือ **"นายทุนขุนนางกึ่งนายหน้า"** (Bureaucrat comprador capitalist) ที่เป็นตัวแทนหรือสมุนของ **"นายทุนจักรวรรดินิยม"** ในปัจจุบัน

การขูดรีดอย่างหนักหน่วงของชนชั้นศักดินา ทำให้พวกศักดินาเองเริ่มหวั่นหวาดว่า สักวันหนึ่งประชาชนจะมองเห็นความจริงว่า ผู้ขูดรีดที่แท้จริง หรือต้นตอของการขูดรีดก็คือพวกตน ความหวาดหวั่นนี้ทำให้พวกศักดินาเริ่มหาทางบิดเบนสายตาของประชาชน นั่นก็คือ คอยออกประกาศเป็นห่วงประชาชน คอยเตือนประชาชนเรื่อยไปว่าระวังนะอย่าเสียภาษีเกินพิกัด ไอ้พวกเจ๊กเจ้าภาษีน่ะมันขี้โกงเอาเปรียบราษฎรของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ขอให้ราษฎรคอยระวัง นี่คราวนี้ได้พิมพ์พิกัดภาษีอันถูกต้องตามต้นฉบับหลวงมาแจกให้แล้ว พวกเจ้าจงดูจงจำกันเสีย จะได้ไม่เสียเปรียบไอ้พวกเจ๊กหางเปียมัน หรือไม่เช่นนั้นก็จะออกประกาศนานๆ ครั้ง นานๆ คราวว่า แน่ะเดี๋ยวนี้ไอ้เจ๊กคนนี้มันมาขอทำภาษีพลูอีกอย่างหนึ่งแล้ว ในหลวงเห็นว่าราษฎรจะเดือดร้อนจึงไม่อนุญาต ไอ้พวกนี้มันดีแต่จะขูดรีดเอาเปรียบจะเก็บแต่ภาษี ขอห้ามขาดว่าทีหลังอย่าได้มาร้องขออนุญาตทำภาษีพลูทีเดียวนะ (ประกาศห้ามมิให้ขอทำภาษีพลู รัชกาลที่ ๔)

ประชาชนถูกรีดทั้งภาษีอากร จังกอบ ส่วย ฤชา จนอานอยู่แล้ว นึกเจ็บใจแต่วาสนาตัวเองมาก็นานเต็มที มาในคราวนี้มีผู้อื่นเอาตัวที่เขาจะได้สาปแช่งได้มาให้เห็นเป็นตัวเป็นตน พวกเขา

ก็รับเอาไว้ทันที แล้วมันก็สมจริงเสียด้วย ไอ้เจ๊กนี่เทียวที่มันขูดรีด ดูซิวานนี้บอกว่าไม่มีเงินเสียภาษี วันนี้มันเอาหมายมาเกาะตัวแล้ว ไอ้หมอนี่ทารุณนัก ใครๆ ก็คิดกันเช่นนี้จนเกิดคติขึ้นทั่วไปว่า พวกเจ๊กทั้งพวกขูดรีดคนไทย ทุกคนต้องเกลียดมัน เจ็บใจมัน ประชาชนในสมัยศักดินาถูกศักดินามอมเมาเสียจนมองไม่เห็นว่าอันที่จริงแล้ว **"พวกเจ๊ก"** ที่เขาด่าแม่นั้นเป็นเพียง **"นายหน้า"** ของศักดินาเท่านั้น **"ไอ้ตัวหัวเหม่งสำคัญนั้นคือศักดินาต่างหาก!"**

พวกศักดินามอมเมาให้คนไทยเกลียด **"เจ๊ก"** มาแต่โบรมโบราณเต็มที่ พวกกวีก็พลอยเกลียดชังจีนไปด้วยถึงกับเขียนไว้ว่า :

"ถึงโรงเจ้าภาษีตีฆ้องดัง ตัวโผนั่งแจ่มแจ้งด้วยแสงเทียน
ไว้หางเปียเมียสาวขาวสล้าง เป็นจีนต่างเมืองมาแต่พาเหียร
ที่ความรู้สิ่งไรมิได้เรียน ยังพากเพียรมาได้ถึงใหญ่โต
เห็นดีแต่วิชาขาหมูใหญ่ เราเป็นไทยนึกมาน่าโมโห
มิได้ทำอากรบ่อนโป มาอดโซสู้กรรมทำกระไร"

(นิราศพระปฐม ของมหาฤกษ์)

นั่นก็คือเลือดรักชาติไทยชักจะเดือดปุดๆ นี่คือเลือดรักชาติแบบศักดินา และในสมัยต่อมาได้กลายมาเป็น **"ชาตินิยมกระฎุมพี"** (Bourgeois nationalism)

พวกศักดินาได้โฆษณาให้เกลียดชังจีนนี้อย่างหนักหน่วงขึ้นทุกวัน ทั้งนี้เพื่อบิดเบนสายตาของประชาชนไปเสียจากตน พวกนี้ไม่ทำอะไรมากไปกว่าชักชวนประชาชนไทยให้เจ็บใจคนจีน ดูซิมันกำเอาการค้าไว้หมดแล้ว พวกเรานับวันจะอดตาย แต่แล้วก็ไม่เห็นทำอะไร นอกจากหลอกลวงให้ประชาชนด่า "เจ๊ก" ไปชั่ววันๆ

รัชกาลที่ ๕ เคยแสดงความแค้นใจเช่นนี้ไว้ว่า :

"พิเคราะห์ดูคนไทยตามเสียงเล่าฤๅ มันเหมือนพวกลาวเมืองหลวงพระบาง เจ๊กนี้คือข่า ถ้าไม่ได้อาศัยข่าก็ไม่มีอะไรกิน ข่าขัดขึ้นมาครั้งไรก็ตกใจเหลือเกิน ไปหวั่นหวาดย่อท้อให้พวกเจ๊กได้ใจ...น่าน้อยใจจริงๆ"[๑๒๗]

ถึงสมัย ร.๖ เมื่อกลิ่นอายของประชาธิปไตยกรุ่นขึ้นทั่วไป ร.๖ ก็พยายามระดมให้ประชาชนหันไปเกลียดคนจีนมากขึ้น ชี้ให้ประชาชนเห็นว่าที่ต้องลำบากยากแค้นทุกวันนี้ เป็นเพราะคนจีนในเมืองไทยไม่ใช่เพราะระบบศักดินา การแก้ไขมิใช่อยู่ที่เปลี่ยนจากศักดินาเป็นประชาธิปไตยดอก หากอยู่ที่ช่วยกันบ้อมพวกจีนแล้วต่างคนก็ต่างนอนกระดิกตีนเกลียดจีนอยู่บนเตียง! บทบาทของ ร.๖ ในการรณรงค์เพื่อบิดเบนสายตา และมอมเมาประชาชนก็คือบทความเรื่อง **"ยิวในบูรพทิศ"** และ **"เมืองไทยจงตื่นเถิด"** ที่เขียนออกมาในนามปากกา **"อัศวพาหุ"**

แต่อย่างไรก็ดี เราต้องขอคารวะต่อความคิดอันแยบคายของศักดินา เล่ห์กลมนต์คาถาที่เขาใช้ศักดิ์สิทธิ์ได้ผลจริงน่าพึงใจ ประชาชนหันมาเกลียด **"เจ๊ก"** กันพักใหญ่ ซากเดนแห่งความคิดที่ศักดินาสอดใส่ไว้ให้นี้ ยังได้มาปรากฏอีกครั้งหนึ่ง โดยการรณรงค์ของพวกขุนศึกฟัสซิสต์ในสมัยสงครามโลกครั้งที่ ๒

แต่ถึงกระนั้นก็ยังมีประชาชนจำนวนมากจำนวนหนึ่ง ยังมีใจมั่นคงและมีทรรศนะอันยาวไกลและถูกต้องเขายังมองฝ่าเมฆหมอกของการมอมเมาออกไปได้ เขามองเห็นว่าเจ้าภาษีคือนายหน้าตัวแทนของศักดินาผู้เป็นตัวการใหญ่ ความเดือดร้อนในเมืองไทยมิได้มาจากพวกชาวจีน หากมันมาจากความร่วมมือระหว่างศักดินากับนายทุนนายหน้าผูกขาด!

ถึงแม้ประชาชนจะขับไล่ชาวจีนผู้ผูกขาดภาษีออกไปได้หมดสิ้นไม่หลงเหลือในเมืองไทย ก็ใช่ว่าชาวไทยทุกคนจะพ้นจากการขูดรีดภาษีโดยวิธีผูกขาด ตราบใดที่ระบบผูกขาดภาษีของศักดินายังคงอยู่การขูดรีดแบบนี้ก็ยังคงมีต่อไปตราบนั้น แม้จะไม่มีชาวจีนผูกขาดชาวไทยก็ผูกขาดได้ แม้พวกชนชั้นศักดินาเองก็ผูกขาดทำได้เช่นเมืองสงขลา อากรรังนก กุ้งแห้ง พระยาสงขลารับผูกขาดเอง เมืองนครศรีธรรมราช พระยานครรับผูกขาด บางเมืองเก็บเป็นของหลวงโดยตรง เช่น ฝ้ายเม็ด ฝ้ายบด เมืองปราณบุรี กรมการเมืองเป็นผู้เก็บให้หลวงโดยได้รับค่าส่วนลด ลองได้ทำการผูกขาดภาษีเช่นนี้แล้วถึงจะเป็นไทย เป็นลาว เป็นมอญ เป็นเขมร เป็นฝรั่งตาน้ำข้าวจัดทำผูกขาด มันก็เดือดร้อนเหมือนกันทั้งนั้น ความเดือดร้อนมิได้มาจาก **"ชาวจีน"** ชาวจีนก็คงมีสภาพเป็นคนธรรมดา ไม่มีพิษอยู่ในตัวเหมือนงูเห่า ที่มันมีพิษนั้นคือระบบผูกขาดภาษีของชนชั้นศักดินาต่างหาก! ซึ่งความจริงข้อนี้ไม่ใช่หรือที่ศักดินาพยายามปิดบังไว้?

นี่คือเล่ห์กลของศักดินาที่จะบิดเบนสายตาของประชาชนจากการเกลียดชังระบบผลิตของตน ไปเป็นการเกลียดชังเชื้อชาติ

"การขูดรีด" หรือนัยหนึ่งการแสวงหาผลประโยชน์ของศักดินาโดยการยึดถือกรรมสิทธิ์ในปัจจัยการผลิตไว้แต่ผู้เดียวตามที่กล่าวมาแล้ว คือในด้านภาษีอากรทั้งมวลนี้ อาจมีความฉงนฉงายกันอยู่บ้างว่าในทุกรัฐ แม้ในรัฐสังคมนิยม ก็ย่อมมีภาษีอากรด้วยกันทั้งสิ้น ทำไมจึงจะมาระบุเอาว่าภาษีอากรของศักดินาเป็นการขูดรีด ความสงสัยข้อนี้อาจจะขจัดให้หายไปได้ โดยคำนึงถึงปัญหาขั้นพื้นฐานว่าใครเป็นผู้ถือกรรมสิทธิ์ในปัจจัยแห่งการผลิตในระบบศักดินานี้ชนชั้นศักดินาเป็นผู้ถือกรรมสิทธิ์ในปัจจัยแห่ง

การผลิต กล่าวคือที่ดิน เมื่อได้ถือกรรมสิทธิ์ไว้แล้วก็มีอิทธิพลพอที่จะเสวยอำนาจทางการเมือง เรียกเก็บภาษีที่ดินเอาตามความพอใจ ภาษีที่ดินเป็นหมวดภาษีใหญ่ที่รวมเอาภาษีค่านา, ภาษีสวน, ภาษีสมพัตสร, ภาษีนาเกลือ, ภาษีเรือนโรงร้าน (อากรตลาด) และภาษีเบ็ดเตล็ดอื่นๆ เข้าไว้ด้วยอีกมาก, ถัดจากภาษีที่ดินก็ได้แก่ส่วย หรือรัชชูปการซึ่งเป็นการเรียกเก็บกินเปล่าโดยชนชั้นศักดินา นอกจากนั้น ก็จัดเป็นพวกภาษีเบ็ดเตล็ด เป็นต้นว่า ภาษีสุรา, อากรค่าน้ำ ฯลฯ เมื่อชนชั้นศักดินาเป็นผู้เก็บภาษีทั้งมวลเช่นนี้ เงินที่ได้ก็ย่อมตกไปเป็นสิ่งบำรุงบำเรอชนชั้นศักดินา ปล่อยให้ประชาชนเสวยเคราะห์กรรมไปตามเพลง เมื่อเป็นเช่นนี้การเก็บภาษีอากรของศักดินาจึงเป็นการขูดรีดอันมโหฬารอย่างสำคัญ (โดยเฉพาะที่ดิน) ภาษีในสังคมทุนนิยมก็เป็นการขูดรีดของชนชั้นนายทุนเช่นกัน มีเพียงภาษีในสังคมระบบสังคมนิยมที่ประชาชนเป็นผู้ถือกรรมสิทธิ์ในปัจจัยแห่งการผลิตร่วมกันเท่านั้นที่มิได้เป็นการขูดรีด ทั้งนี้เมื่อประชาชนถือกรรมสิทธิ์ในปัจจัยแห่งการผลิตร่วมกัน เขาย่อมถืออำนาจทางการเมืองร่วมกันด้วย และแน่นอนภาษีอากรต่างๆ ย่อมเป็นสิ่งที่บำรุงความสุขสบายและสภาพชีวิตอันสมบูรณ์ของพวกเขาทั้งมวล!...●

เชิงอรรถ :

๑ William Z. Forster, Outline Political History of the Americas, International Publisher, New York P.39

๒ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, ทาสกถา ในวชิรญาณวิเศษ เล่ม ๕, ร.ศ. ๑๐๙ (พ.ศ. ๒๔๓๓)

๓ คำของ Howard Fast ในนวนิยายอิงประวัติศาสตร์เรื่อง Spartacus

๔ An Epic Revolt by Doxey A. Wilkerson ในนิตยสารรายเดือน Masses and Mainstream, March, 1952

๕-๖ Spartacus by Howard Fast

๗ การิบัลดี (Garibaldi) เป็นวีรบุรุษอิตาเลียนผู้เข้าช่วยประชาชนปลดแอกทั่วไปในหลายประเทศ ตอนท้ายได้เข้าร่วมกับคาวูร์ ในการปลดแอกเกาะซิซิลีเพื่อแผนการรวมอาณาจักรอิตาลี เมื่อศตวรรษที่ ๑๙

๘ An Epic Revolt by Doxey A. Wilkerson ในนิตยสารรายเดือน Masses and Mainstream, ฉบับมีนาคม, ๑๙๕๒

๙ ตรงนี้ต้องเข้าใจด้วยว่า ในสังคมของรัฐทาสเช่นรัฐของชาวโรมัน เสรีชนเท่านั้นที่จะจับอาวุธและสวมเกราะได้ และการจับอาวุธและสวมเกราะเพื่อทำการรบก็ทำได้เมื่อมีศึกเท่านั้น ในยามสงบการจับอาวุธเป็นของต้องห้าม พวกเสรีชนที่เป็นทหารเป็นชนชั้นพิเศษชนชั้นหนึ่ง ทุกคนได้รับอนุญาตให้มีที่ดินทำนาได้คนละ ๘ เอเคอร์

๑๐ ถ้าจะกล่าวอย่างเข้มงวดแล้วคำ Feudalism หรือ Feodalisme มาจากภาษาละตินว่า Feodalis อันเป็นคำคุณศัพท์ของคำนาม Feodum อีกทอดหนึ่ง

๑๑ คำว่า Donatarios มาจากคำว่า Donatarius ในภาษาละตินซึ่งแปลว่า "ผู้รับสิ่งที่ให้" อันหมายถึงเจ้าขุนมูลนายผู้รับที่ดินที่ได้รับพระราชทานมาจากกษัตริย์ (รากศัพท์คือ donare = ให้ ซึ่งแยกไปเป็น donner ในภาษาฝรั่งเศสและ donate ในภาษาอังกฤษ)

๑๒ เอเคอร์หนึ่งมีเนื้อที่ ๔,๘๔๐ ตารางหลาเทียบกับมาตราเมตริก

๑๓ William Z. Forster, Outline Political History of the Americas, International Publisher, New York, 1951 P.63

๑๔ คำว่า Homage มาจากคำว่า Homme ซึ่งแปลว่าคน (คำเดียวกับ Human ในภาษาอังกฤษ) การทำ Homage ต่อนายก็คือการแสดงความสำนึกว่าตนรู้จักคนที่เป็นนาย และตนเป็นคนของนาย

๑๕ Chivalery มาจากคำว่า Cheval ของภาษาฝรั่งเศส แปลว่า "ม้า" ทั้งนี้เพราะอัศวินเป็นนักรบบนหลังม้า ภาษาฝรั่งเศสยังคงเรียกอัศวินว่า Chevalier แปลว่า "คนขี่ม้า" ส่วนที่อังกฤษเรียก อัศวินว่า Knight นั้น มาจากคำในภาษาเยอรมันและดัทช์ว่า Knecht ซึ่งแปลว่า "ทหาร" คำ "อัศวิน" ของไทยก็แปลว่า "คนขี่ม้า" รากศัพท์คือ "อัศวะ" ในภาษาสันสกฤตซึ่งแปลว่า "ม้า"

๑๖ ญี่ปุ่นเรียกอัศวินว่า "ซามูไร" ก็เพราะอัศวินญี่ปุ่นรบด้วยดาบที่ดีพิเศษ ดาบนี้เรียกว่า "ซามูไร" คนใช้ดาบเก่งจึงเรียกว่า ซามูไร ทำนองเดียวกับพระยาพิชัยดาบหักของไทยสมัยธนบุรี ลัทธิซามูไรของญี่ปุ่นเกิดขึ้นพร้อมกับระบบศักดินาในประเทศนั้นเมื่อราว ค.ศ. ๑๖๐๐

๑๗ ตอนที่ว่าด้วยสภาพของทาสกสิกรในฝรั่งเศสทั้งหมดนี้ รวบรวมมาจาก "ยุโรปสมัยใหม่" (ค.ศ.๑๗๘๙-๑๙๓๓) ของ A.E. Ecclestone, นายประเสริฐ เรืองสกุล แปลและเรียบเรียงลงในวิทยาจารย์ ปีที่ ๕๔ ฉบับที่ ๔ สิงหาคม, ๒๔๙๘ หน้า ๗๕๕

๑๘ ดาอิมิโอ (Daimyo) คือพวกเจ้าที่ดินหรือเจ้าขุนมูลนาย

๑๙ จาก "พงศาวดารญี่ปุ่น" ของ ฮิโช-ซาอิโต, ยูปิเตอร์ แปลจากฉบับภาษาอังกฤษของเอลิซาเบธ ลี, พิมพ์ที่ ร.พ.จีนในสยามวารศัพท์ พ.ศ. ๒๔๕๙ เล่ม ๒ หน้า ๑๗๔

๒๐ ดู "พัฒนาการของสังคม" โดยสุภัทร สุคันธาภิรมย์ ใน น.ส.พ.รายสัปดาห์ ประชาศักดิ์ ปีที่ ๒ ฉบับที่ ๓๔, ๗ พ.ค. ๒๕๐๐

๒๑ ๑ ส้องเท่ากับ ๑๐,๐๐๐ ตารางฟุต เทียบ ๕ โหม่วของจีน

๒๒ ผู้สนใจรายละเอียดของศักดินาน่านเจ้าโปรดดู "เรื่องของชาติไทย" โดยพระยาอนุมานราชธน (พิมพ์แล้วหลายครั้ง)

๒๓ ดู "ลักษณะการปกครองประเทศสยามแต่โบราณ" ของสมเด็จกรมพระยาดำรงราชานุภาพ, ฉบับโรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, ๒๔๗๐ หน้า ๑๖-๒๑

๒๔ ดูกฎหมายลักพาในกฎหมายตราสามดวง มาตรา ๒๐

๒๕ "จารึกกฎหมายลักษณะโจร", ฉ่ำ ทองคำวรรณ อ่าน, วารสารศิลปากร ฉบับที่ ๓ พ.ค. ๒๔๙๘

๒๖ "คำอ่านจารึกภาษาไทย" ของ ฉ่ำ ทองคำวรรณ, วารสารศิลปากร ฉบับที่ ๓ พ.ค. ๒๔๙๗

๒๗ ประชุมกฎหมายไทยโบราณ ภาคที่ ๑, โรงพิมพ์มหามกุฎราชวิทยาลัย พ.ศ.๒๔๘๒ หน้า ๖๖(กฎหมายที่พิมพ์เป็นกฎหมายจากอีสาน)

๒๘ ดูเรื่อง "กระลาโหม" ของ จิตร ภูมิศักดิ์ ในหนังสือ อักษรานุสรณ์ ฉบับต้อนรับน้องใหม่ ๒๔๙๗หน้าไม่มี เพราะหนังสือไม่ลงหน้าทั้งเล่ม

๒๙ ประชุมจารึกสยามภาค ๑, โรงพิมพ์พระจันทร์, ๒๔๗๗ หน้า ๘๑

๓๐ "กวานเจ้า" คำกวานก็คือนาย คำนี้มีใช้แม้ในภาษาลาวทางเหนือ กวานเจ้าคือประมุขใหญ่

๓๑ "กวานบ้าน" คือนายบ้าน เป็นตำแหน่งรองลงมาจากกวานเจ้า ในลิลิตยวนพ่ายของไทยก็มีคำเรียกนายบ้านของไทยพายัพว่ากวานบ้าน

๓๒ E. Diguet, Etude de la langue Tai (คือ-ศึกษาภาษาตระกูลไท)

๓๓ Ch. Robequain, Le Than Hoa

๓๔ E. Lunet de la Jonquiere, Ethnographie du Tonkin septentrional (มานุษยชาติวิทยาของตังเกี๋ยส่วนเหนือ)

๓๕ หลักฐานเกี่ยวกับชุมชนไทยที่กล่าวมาทั้งหมดได้จาก "ประวัติศาสตร์กฎหมายไทย" กฎหมายที่ดินโดย ร.แลงกาต์, มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์พิมพ์ ๒๔๙๑ น.๖-๑๑

๓๖ ประมุขของชุมชนไทยต่างๆในดินแดนอินโดจีนที่กล่าว มีสิทธิอำนาจพอที่จะขับไล่ราษฎรออกจากที่ดินเพื่อครอบครองเสียเอง หรือเพื่อยกให้ครอบครัวใหม่ได้ด้วย-ดูหนังสือเล่มเดียวกัน หน้า ๑๐

๓๗ ไทยอาหมเข้าไปสู่อัสสัม โดยแยกพวกออกไปจากไทยใหญ่อาหมรุกเข้าไปในอัสสัมเมื่อปี ๑๗๗๑ จนถึงพ.ศ. ๒๑๙๘ กษัตริย์ไทยอาหมก็หันไปนับถือศาสนาพราหมณ์ ในที่สุดเลยถูกวัฒนธรรมอินเดียกลืนเสียทั้งชาติ รัฐไทยอาหมเพิ่งมาเสื่อมอำนาจตกอยู่ในอารักขาของพม่าเอาเมื่อกลางศตวรรษที่ ๒๓ (สมัยอยุธยาตอนกลาง) ระบบศักดินาของไทยอาหมมีกล่าวอย่างย่อๆ อยู่ใน "ประวัติศาสตร์กฎหมายไทย" กฎหมายที่ดินของ ร.แลงกาต์ หน้า ๖-๗

๓๘ อาณาจักรเขมรโบราณเคยแผ่ขึ้นไปจนถึงแคว้นลานช้าง หลักฐานที่ยังมีปรากฏก็คือศิลาจารึกประกาศตั้งโรงพยาบาล (อโรคยศาลา) ของพระเจ้าชัยวรรมันที่ ๗ แห่งเขมร (พ.ศ. ๑๗๒๔-หลังพ.ศ.๑๗๔๔) อยู่ ณ บ้านทรายฟองริมฝั่งโขงใต้เมืองเวียงจันทน์ตรงข้ามบ้านเวียงคุก จังหวัดหนองคายบัดนี้ ดู "กระลาโหม" ของจิตร ภูมิศักดิ์ ใน "อักษรานุสรณ์" ฉบับต้อนรับน้องใหม่ ๒๔๙๗

๓๙ La Stele du Prah Khan d' Angkor, G. Coedes, Bulletin de l' Ecole Francaise d' Extreme-Orient เล่ม ๔๑, หน้า ๒๙๕

๔๐ Le Royaume de Combodge par Maspero

๔๑ ผู้ที่ไม่เคยไปและไม่มีท่าทีว่าจะไปนครวัด หรือไปแล้วอ่านคำบรรยายภาพไม่ออก เพราะเป็นภาษาเขมรโบราณ แต่อยากจะดูหลักฐานให้มั่นใจก็หาดูได้จากเรื่อง 'Les Bas-relief d' Angkor-Vat' ของ G. Coedes ใน Bulletin de la commission archeologique de l' Indochine เล่มประจำปี ๑๙๑๑

๔๒ Collection de texts et documents sur l' Indochine III, Inscriptions duc cambodge, Vol. II par G. Coedes, Hanoi 1942, p.176

๔๓ ในจารึกภาษาไทยหลักที่สองของประชุมจารึกสยามภาค ๑ โขลนลำพงหรือลำพังนี้เป็นตำแหน่งข้าราชการ ภายหลังมาตกอยู่ในเมืองไทย เป็นกรมพระลำพัง (เขมรเรียกพระลำพัง แล้วไทยสุโขทัยเอามาเขียนลำพง)

๔๔ ดูรายละเอียดใน Pour mieux comprendre Angkor, par G. Coedes, Paris 1947

๔๕ ดู "พิมายในด้านจารึก" ของ จิตร ภูมิศักดิ์, วงวรรณคดี ฉบับกุมภาพันธ์ ๒๔๙๖

๔๖ ในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติที่กรุงเทพฯ มีพระพุทธรูปที่ว่านี้อยู่รูปหนึ่ง ทำด้วยศิลาขนาดโตกว่าตัวจริง หน้าตาเป็นเขมรที่ไว้เปียตามคติพราหมณ์ รูปนี้ได้มาจากพิมาย ชาวบ้านเรียกกันว่าท้าวพรหมทัตนับว่าชาวบ้านไทยก็ไม่โง่พอที่จะให้ชัยวรรมันหลอกว่าเป็นพระพุทธรูป

๔๗ ดูรายละเอียดใน La Stele du Prah Khan d' Angkor, G. Coedes, Bulletin de l' Ecole Francaise d' Extreme-Orient, Tome XLI, 1941 P.255-301

๔๘ พระเจ้าอินทรวรรมันที่ ๒ นี้ คือที่ไทยเราเรียกว่า พระเจ้าประทุมสุริยวงศ์ในนิทาน

๔๙ ปรากฏในศิลาจารึกพระขัน La Stele du Prah Khan d' Angkor, **BEFEO, XLI** 1941. p.256

๕๐ เมืองราดนี้ บ้างก็ว่าอยู่ที่เพชรบูรณ์ บ้างก็ว่าอยู่ลพบุรี บ้างก็ว่าอยู่ที่เมืองโคราชร้างในจังหวัดนครราชสีมา

๕๑ ดูศิลาจารึกไทยวัดศรีชุม ในประชุมจารึกสยามภาค ๑

๕๒ นโยบายนี้เขมรยังได้ใช้ต่อมาอีกนานในรอบร้อยปีถัดมา ท้าวฟ้างุ้มกษัตริย์หลวงพระบางก็ได้รับแจกลูกสาวมาคนหนึ่ง ชื่อว่า "ยอดแก้ว"

๕๓ รัฐอีจานนี้ปรากฏในศิลาจารึกวัดศรีชุม ในประชุมจารึกสยามภาค ๑ ภายหลังได้ทะเลาะกับรัฐเมืองราดถึงกับรบกันยกใหญ่

๕๔ นักพงศาวดารมักเดาเอาว่าอาณาเขตของสุโขทัยเลยตลอดไปถึงยะโฮร์! อันนี้เกินจริงที่จริงมีเพียงรัฐของพระยานครศรีธรรมราชเท่านั้นที่อยู่ภายใต้อำนาจของสุโขทัย ตามศิลาจารึกที่บ่งไว้ว่าอาณาเขตทางใต้ เลยนครศรีธรรมราชออกไปถึง "ทะเลสมุทร" นั้น หมายถึงทะเลสาบน้ำเค็มสงขลา

๕๕ ดูศิลาจารึกวัดศรีชุม ในประชุมจารึกสยามภาค ๑

๕๖ จารึกกฎหมายลักษณะโจรสมัยสุโขทัย, ฉ่ำ ทองคำวรรณ อ่าน, วารสารศิลปากร ฉบับ ๓ พ.ค. ๒๔๙๘, หน้า ๑๐๒

๕๗ ขุนสามชนเจ้าเมืองฉอด เป็นชมรมไทยขนาดใหญ่อีกชมรมหนึ่งทางอำเภอแม่สอด ภายหลังก็ถูกรวบเข้ากับอาณาจักรสุโขทัย

๕๘ พัฒนาการของฐานะกษัตริย์จากพ่อขุนไปสู่พญา เจ้าพญา และสมเด็จเจ้าพญาจนถึงพระเจ้าแผ่นดินนี้ศึกษาได้จากศิลาจารึกสมัยสุโขทัย ทั้งที่พบเก่า (ในประชุมจารึกสยาม ภาค ๑) และที่พบใหม่ (พิมพ์ทยอยในวารสารศิลปากร)

๕๙ ในพระอัยการเบ็ดเสร็จ ซึ่งตราขึ้นก่อนสร้างอยุธยา ๘ ปี ประมวลกฎหมายรัชกาลที่ ๑ ฉบับพิมพ์ของมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ หน้า ๒๐๐ เล่ม ๒

๖๐ ดู "บันทึกเกณฑ์สอบศักราช" โดย ธนิต อยู่โพธิ์, วารสารศิลปากร ปีที่ ๕ เล่ม ๓ ตุลาคม ๒๔๙๔ หน้า ๕๙ กฎหมายทั้งสองนี้

สมเด็จกรมพระยาดำรงเคยตู่เอาไปไว้สมัยอยุธยาตอนปลาย!

๖๑ A Bourlet : Socialisme dans les Hua Phan คัดจาก "ประวัติศาสตร์กฎหมายไทย" กฎหมายที่ดินของ ร. แลงกาต์ หน้า ๘

๖๒ นโยบายนี้มนุษย์รู้จักใช้มาแต่สมัยระบบทาส หาใช่นโยบายของจักรวรรดินิยมโดยเฉพาะดังที่บางคนเข้าใจกันไม่

๖๓ พญาบาลเมืองกับพญารามคำแหงสองคนนี้ เป็นคนละคนกับพ่อขุนบาลเมืองกับพ่อขุนรามคำแหงที่รู้จักกันทั่วไป สองคนนี้เป็นเหลนพ่อขุนรามคำแหง ที่มีชื่อว่าบาลเมืองกับรามคำแหงนั้น นัยว่าตั้งชื่อตามธรรมเนียมลูกหลาน ครั้งปู่ทั้งสองคนนี้รบกันเมื่อปีพ.ศ. ๑๙๖๒ เจ้าที่ดินใหญ่อยุธยาที่เข้าแทรกแซงครั้งนี้คือสมเด็จพระนครอินทราธิราช

๖๔ "พระราชดำรัสในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงแถลงพระบรมราชาธิบายแก้ไขการปกครองแผ่นดิน" ฉบับรัชกาลที่ โปรดเกล้าฯ ให้พิมพ์, โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร พ.ศ. ๒๔๗๐ หน้า ๑๐-๑๑

๖๕ คือตำแหน่งเดียวกับเจ้าแม่ศรีสุดาจันทร์ที่เป็นชู้กับขุนวรวงศาธิราช

๖๖ คือตำแหน่งเดียวกับที่ศรีปราชญ์ไปหลงรักจนถูกเนรเทศ

๖๗ ดูพระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๒, กรมดำรงฯ หน้า ๒๗๐

๖๘ "คำอธิบายเรื่องพระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา", สมเด็จกรมพระยาดำรงฯ, หน้า ๔๖๓

๖๙ "ลักษณะการปกครองประเทศสยามแต่โบราณ", สมเด็จกรมพระยาดำรงฯ, หน้า ๓๓

๗๐ "เทศาภิบาล" สมเด็จกรมพระยาดำรงราชานุภาพ, สำนักพิมพ์คลังวิทยา, ๒๔๙๕ น.๒๕

๗๑ ประชุมประกาศรัชกาลที่ ๔ ภาค ๒ ฉบับหอสมุดวชิรญาณ, โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, ๒๔๖๕ หน้า ๒-๓

๗๒ "ลักษณะการปกครองประเทศสยามแต่โบราณ", สมเด็จกรมพระยาดำรงฯ หน้า ๔๓ และ "เทศาภิบาล" ของผู้เขียนคนเดียวกัน หน้า ๕๑-๕๒

๗๓ ประชุมประกาศรัชกาลที่ ๔ ภาค ๕ โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, ๒๔๖๖, หน้า ๑๓๕-๑๓๖

๗๔ "พงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๒" สมเด็จกรมพระยาดำรงฯ ทรงนิพนธ์, ฉบับกรมศิลปากรพิมพ์ พ.ศ. ๒๔๙๘ หน้า ๑๑๙-๑๒๐

๗๕ Conquistador เป็นภาษาสเปนแปลว่าผู้พิชิต เป็นคำเรียกผู้พิชิตชาวสเปนที่ปล้นสะดมแย่งชิงที่ดินจากชาวอินเดียนแดงในเม็กซิโก, เปรู ในสมัยคริสต์ศตวรรษที่ ๑๖

๗๖ William Z. Forster, Outline Political History of the Americas, p.๒๖

๗๗ Economic Change in Thailand Since ๑๘๕๐, James C. Ingram, Standford University Press, California, ๑๙๕๔, p.๗

๗๘ "เค้าโครงเศรษฐกิจ" โดยหลวงประดิษฐมนูธรรม, สำนักพิมพ์ ศ.ศิลปานนท์, ๒๔๙๑ หน้า ๑๘

๗๙ คัดจากพระราชพงศาวดารรัชกาลที่ ๕

๘๐ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช The Social Order of Ancient Thailand (ระเบียบสังคมของไทยในสมัยโบราณ), Thought and Word, Vol.1 No. 2 1995, Feb 1955, p.12-13

๘๑ รายงานการประชุมผู้ว่าราชการจังหวัด พ.ศ. ๒๔๙๗ เล่ม ๓ หน้า ๑๑๓

๘๒ ดูประชุมจารึกสยามภาค ๒ ศาสตราจารย์ยอร์ช เซเดส์ อ่านและแปล

๘๓ ตัวเลขคัดจากศิลาจารึกที่พบในเทวสถานพระขันเหนือเมืองนครธมในประเทศเขมร ดูรายละเอียดได้จาก 'La Stele du Prah Khan d' Angkor ของ G.Coedes ในวารสารของสมาคมฝรั่งเศสแห่งตะวันออกไกล (BEFEO) เล่ม ๔๑ ค.ศ. ๑๙๔๑ หน้า ๒๕๕-๓๐๑ หรือเรื่อง "พระเจ้าชัยวรรมันที่ ๗ และต้นเหตุของนามว่า นครชัยศรี" โดยพระองค์เจ้าธานีนิวัติ ในวารสารแห่งสมาคมค้นคว้าวิชาแห่งประเทศไทย ฉบับภาษาไทย เล่ม ๒ พฤษภาคม ๒๔๘๕ น.๑๐๙

๘๔ ดูรายละเอียดในวารสารศิลปากร ปีที่ ๗ เล่ม ๕-๖ และปีที่ ๘ เล่ม ๒,๓,๔,๕ : "เอกสารประวัติศาสตร์ เรื่องพระกัลปนาวัด จังหวัดพัทลุง พ.ศ. ๒๒๔๒" นายฉ่ำ ทองคำวรรณ ผู้อ่านจากอักษรโบราณ

๘๕ คัดจากเรื่อง "พระนาคท่าราย" โดยกระแสสินธุ์ ในนิตยสารรายปักษ์ปาริชาติ ปีที่ ๒ เล่ม ๑ ปักษ์แรก มกราคม ๒๔๙๓ หน้า ๙

๘๖ "คำให้การขุนโขลน เรื่องพระพุทธบาท" ในประชุมพงศาวดาร ภาคที่ ๗ หน้า ๕๘

๘๗ จากเล่มเดียวกัน หน้า ๖๖

๘๘ พระราชดำรัสในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงแถลงพระบรมราชาธิบายแก้ไขการปกครองแผ่นดิน ร.๗ โปรดเกล้าให้พิมพ์, โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร ๒๔๗๐ หน้า ๒๔,๓๖

๘๙ พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์รัชกาลที่ ๒, สมเด็จกรมพระยาดำรงราชานุภาพ หน้า ๒๗๐

๙๐ คำนวณจากประกาศพระราชทานวิสุงคามสีมา ๑ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๘๙, ประชุมกฎหมายประจำศก เล่ม ๕๙ หน้า ๖๓

๙๑ ผลของการสำรวจฐานะเศรษฐกิจของกสิกรไทย, ดร.แสวง กุลทองคำ, เศรษฐสารเล่มที่ ๒๐ ปีที่ ๒ ฉบับที่ ๖ ปักษ์หลัง ๑๖ มีนาคม ๒๔๙๗

๙๒ ร. แลงกาต์ : ประวัติศาสตร์กฎหมายไทย, สัญญา ฉบับมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์พิมพ์ หน้า ๒๕-๒๖

๙๓ พระราชหัตถเลขาในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รวมครั้งที่ ๒ ร.พ. ไทย ๒๔๖๔ หน้า ๙๐

๙๔ เมื่อครั้งรัชกาลที่ ๕ นี้ ก็ยังมีพระยอดเมืองขวางวีรบุรุษของประชาชนผู้ต่อสู้กับฝรั่งเศสที่เมืองคำมวนถูกทนายแผ่นดินฟ้องกล่าวโทษให้ฟันคอริบเรือน

๙๕ สมเด็จกรมพระยาดำรงราชานุภาพ, ลักษณะการปกครองประเทศสยามแต่โบราณ หน้า ๓๐

๙๖ คัดจากหนังสือ "กรมพระจันทบุรี (เมื่อดำรงตำแหน่งเสนาบดีกระทรวงพระคลัง)" หน้า ๒๓๖

๙๗ สมเด็จกรมพระยาดำรงฯ, ลักษณะการปกครองประเทศสยามฯ หน้า ๓๑

๙๘ ประชุมประกาศรัชกาลที่ ๔ ภาค ๔ หน้า ๖

๙๙ สมเด็จกรมพระยาดำรงฯ, ลักษณะการปกครองประเทศสยามฯ หน้า ๓๒

๑๐๐ สมเด็จกรมพระยาดำรงฯ, ลัทธิธรรมเนียมต่างๆ ภาคที่ ๑๖ หน้า ๒

๑๐๑ ใบบอกเมืองนครราชสีมา, จดหมายเหตุเมืองนครราชสีมา พิมพ์ พ.ศ. ๒๔๙๗ หน้า ๓๖

๑๐๒ ใบบอกเมืองนครราชสีมา เรื่องส่งทองคำส่วย, จดหมายเหตุนครราชสีมา พิมพ์ พ.ศ. ๒๔๙๗ หน้า ๓๔

๑๐๓ ดูลัทธิธรรมเนียมต่างๆ ภาคที่ ๑๖, สมเด็จกรมพระยาดำรงฯ หน้า ๒

๑๐๔ พระราชดำรัสในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าฯ เล่มเดียวกับที่เคยอ้างมาแล้ว หน้า ๓๘-๓๙

๑๐๕ สมเด็จกรมพระยาดำรงฯ, เทศาภิบาล หน้า ๘๖

๑๐๖ ประชุมประกาศ ร.๔ ภาค ๔, หน้า ๒๔

๑๐๗ พระราชกำหนดเก่าบทที่ ๓๓

๑๐๘ พระราชดำรัสในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าฯ ทรงแถลงพระบรมราชาธิบายแก้ไขการปกครองแผ่นดิน หน้า ๓๓

๑๐๙ ประชุมประกาศรัชกาลที่ ๔ ภาค ๖ หน้า ๔๙

๑๑๐ ร. แลงกาต์, ประวัติศาสตร์กฎหมายไทย, กฎหมายที่ดิน, หน้า ๓๖

๑๑๑ ดูพระราชกำหนดเก่า บทที่ ๔๔ ลงวันศุกร์ เดือน ๗ แรม ๑๑ ค่ำ จ.ศ. ๑๑๑๐ ปีมะโรง สัมฤทธิศก ตรงกับวันที่ ๒๑ มิถุนายน พ.ศ. ๒๒๙๑

๑๑๒ ประวัติศาสตร์กฎหมายไทย กฎหมายที่ดิน โดย ร. แลงกาต์ หน้า ๔๕

๑๑๓ คำนำของสมเด็จกรมพระยาดำรงฯ ใน "ประกาศพระราชพิธีพืชมงคลแลจรดพระนังคัล" โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร ๒๔๖๘

๑๑๔,๑๑๕ พระราชพิธี ๑๒ เดือน, พระราชนิพนธ์ ร.๕, หน้า ๕๔๓ และหน้า ๕๕๗

๑๑๖ ประชุมประกาศรัชกาลที่ ๔ ภาค ๖ ประกาศลงวันพุธ เดือนยี่ ขึ้นค่ำ ๑ ปีชวด ฉศก จ.ศ. ๑๒๒๖ ตรงกับวันที่ ๒๘ ธ.ค. ๒๔๐๗ (หน้า ๒๐๑-๒๐๘)

๑๑๗ คำของสมเด็จกรมพระยาดำรงฯ "ในลักษณะการปกครองประเทศสยามแต่โบราณ" หน้า ๒๘

๑๑๘ ลัทธิธรรมเนียมต่างๆ ภาคที่ ๑๖ ตำนานภาษีอากรบางอย่าง, สมเด็จกรมพระยาดำรงฯ หน้า ๑๑

๑๑๙ หมากผการาย-ผการายเป็นภาษาเขมร แปลว่าดอกประปราย

๑๒๐ ประกาศลงวันเสาร์ เดือน ๑๑ แรม ๑๑ ค่ำ ปีชวด จัตวาศก จ.ศ. ๑๒๑๔ (พ.ศ. ๒๓๙๕) ในลัทธิธรรมเนียมต่างๆ ภาคที่ ๑๖ ตำนานภาษีอากรบางอย่างของสมเด็จกรมพระยาดำรงฯ หน้า ๑๒

๑๒๑ สำเพ็งเป็นคำภาษาเขมร แปลว่าหญิงโสเภณี

๑๒๒ พงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๒, สมเด็จกรมพระยาดำรงฯ หน้า ๘๓

๑๒๓ สมเด็จกรมพระยาดำรงฯ, ประชุมพงศาวดารภาคที่ ๑๗ ตำนานการเลิกบ่อนเบี้ยแลเลิกหวย, หน้า ๗๖

๑๒๔ ตำนานศุลกากร, พระยาอนุมานราชธน หน้า ๔๒-๔๓

๑๒๕ เทศาภิบาล, กรมพระยาดำรงฯ หน้า ๕๑-๕๒

๑๒๖ เล่าโดยวิเคราะห์ใหม่จากคำเล่าของสมเด็จกรมพระยาดำรงฯ, ใน "ตำนานเรื่องละครอิเหนา", โรงพิมพ์ไทย, ๒๔๖๔ หน้า ๙๖-๙๗

๑๒๗ จดหมายถึงเจ้าพระยายมราช ฉบับลงวันที่ ๑ มิถุนายน ร.ศ.๑๒๙